

ISSN 2518-198X (Print)
ISSN 2663-5127 (Online)

BULLETIN

OF THE KARAGANDA UNIVERSITY

PHILOLOGY

Series

2025 • Volume 30 • Issue 1(117)

ISSN 2518-198X (Print)
ISSN 2663-5127 (Online)
Индексі 74623
Индекс 74623

**ҚАРАҒАНДЫ
УНИВЕРСИТЕТІНІҢ
ХАБАРШЫСЫ**

ВЕСТНИК
КАРАГАНДИНСКОГО
УНИВЕРСИТЕТА

BULLETIN
OF THE KARAGANDA
UNIVERSITY

ФИЛОЛОГИЯ сериясы

Серия ФИЛОЛОГИЯ

PHILOLOGY Series

2025

30-том • 1(117)-шығарылым
Том 30 • Выпуск 1(117)
Volume 30 • Issue 1(117)

1996 жылдан бастап шығады
Издается с 1996 года
Founded in 1996

Жылына 4 рет шығады
Выходит 4 раза в год
Published 4 times a year

Қарағанды / Караганда / Karaganda
2025

Бас редакторы

PhD д-ры, проф. ассист. **Б.Р. Хасенов**

Жауапты хатшы

PhD д-ры **А.М. Жакулаев**

Редакция алқасы

Ж.Ж. Жарылғапов,	филол. ғыл. д-ры, акад. Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды университеті (Қазақстан);
Ш.М. Мәжітаева,	филол. ғыл. д-ры, акад. Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды университеті (Қазақстан);
У.М. Бахтикиреева,	филол. ғыл. д-ры, РХДУ ШТИ, Мәскеу (Ресей);
С.А. Матяш,	филол. ғыл. д-ры, Орынбор мемлекеттік университеті (Ресей);
М. Джусупов,	филол. ғыл. д-ры, Өзбек мемлекеттік әлем тілдері университеті, Ташкент (Өзбекстан);
Н.Ж. Шаймерденова,	филол. ғыл. д-ры, әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Алматы (Қазақстан);
К.А. Төлеубаева,	филол. ғыл. канд., акад. Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды университеті (Қазақстан);
И.С. Насипов,	филол. ғыл. д-ры, М. Ақмолла атындағы Башқұрт мемлекеттік педагогикалық университеті, Уфа (Ресей);
З.К. Темиргазина,	филол. ғыл. д-ры, Павлодар педагогикалық университеті, (Қазақстан);
А. Бочковска,	ғылым докторы, Николай Коперник университеті, Торунь (Польша);
Д.Д. Шайбакова,	филол. ғыл. д-ры, Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, Алматы (Қазақстан);
Л.И. Мингазова,	филол. ғыл. д-ры, Қазан федералды университеті, Татарстан Республикасы (Ресей);
А.Ш. Юсупова,	филол. ғыл. д-ры, Қазан федералды университеті, Татарстан Республикасы (Ресей);
Е.Ю. Протасова,	пед. ғыл. д-ры, проф., Хельсинк университеті (Финляндия)

Редакцияның мекенжайы: 100024, Қазақстан, Қарағанды қ., Университет к-сі, 28

E-mail: bolat_khassenov@mail.ru.

Сайт: <https://philology-vestnik.ksu.kz>

Атқарушы редактор

PhD д-ры **Г.Б. Саржанова**

Корректорлары

С.С. Балкеева, И.Н. Муртазина

Компьютерде беттеген

О.А. Кулов

Қарағанды университетінің хабаршысы. «Филология» сериясы. — 2025. — 30-т., 1(117)-шығ. — 137 б. — ISSN 2518-198X (Print). ISSN 2663-5127 (Online).

Меншік иесі: «Академик Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды университеті» КЕАҚ.

Қазақстан Республикасы Ақпарат және қоғамдық даму министрлігімен тіркелген. 30.09.2020 ж. № KZ16VPY00027386 қайта есепке қою туралы куәлігі.

Басуға 30.03.2025 ж. қол қойылды. Пішімі 60×84 1/8. Қағазы ксерокстік. Көлемі 17,2 б.т. Таралымы 200 дана. Бағасы келісім бойынша. Тапсырыс № 28.

«Акад. Е.А. Бөкетов ат. Қарағанды ун-ті» КЕАҚ баспасының баспаханасында басылып шықты.

100024, Қазақстан, Қарағанды қ., Университет к-сі, 28. Тел. (7212) 35-63-16.

E-mail: izd_karu@buketov.edu.kz

© Академик Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды университеті, 2025

Главный редактор
д-р PhD, ассист. проф. **Б.Р. Хасенов**

Ответственный секретарь
д-р PhD **А.М. Жакулаев**

Редакционная коллегия

Ж.Ж. Жарылгапов,	д-р филол. наук, Карагандинский университет им. акад. Е.А. Букетова (Казахстан);
Ш.М. Мажитаева,	д-р филол. наук, Карагандинский университет им. акад. Е.А. Букетова (Казахстан);
У.М. Бахтикиреева,	д-р филол. наук, ИИЯ РУДН, Москва (Россия);
С.А. Матяш,	д-р филол. наук, Оренбургский государственный университет (Россия);
М. Джусупов,	д-р филол. наук, Узбекский государственный университет мировых языков, Ташкент (Узбекистан);
Н.Ж. Шаймерденова,	д-р филол. наук, Казахский национальный университет им. аль-Фараби, Алматы (Казахстан);
К.А. Толеубаева,	канд. филол. наук, Карагандинский университет им. акад. Е.А. Букетова (Казахстан);
И.С. Насипов,	д-р филол. наук, Башкирский государственный педагогический университет им. М. Акмуллы, Уфа (Россия);
З.К. Темиргазина,	д-р филол. наук, Павлодарский педагогический университет (Казахстан);
А. Бочковска,	хабилитированный доктор, Университет Николая Коперника, Торунь (Польша);
Д.Д. Шайбакова,	д-р филол. наук, Казахский национальный педагогический университет им. Абая, Алматы (Казахстан);
Л.И. Мингазова,	д-р филол. наук, Казанский федеральный университет, Республика Татарстан (Россия);
А.Ш. Юсупова,	д-р филол. наук, Казанский федеральный университет, Республика Татарстан (Россия);
Е.Ю. Протасова,	д-р пед. наук, проф., Университет Хельсинки (Финляндия)

Адрес редакции: Казахстан, 100024, г. Караганда, ул. Университетская, 28
E-mail: bolat_khassenov@mail.ru.
Сайт: <https://philology-vestnik.ksu.kz>

Исполнительный редактор
д-р PhD **Г.Б. Саржанова**

Корректоры
С.С. Балкеева, И.Н. Муртазина

Компьютерная верстка
О.А. Кулов

Вестник Карагандинского университета. Серия «Филология». — 2025. — Т. 30, вып. 1(117). — 137 с. — ISSN 2518-198X (Print). ISSN 2663-5127 (Online).

Собственник: НАО «Карагандинский университет имени академика Е.А. Букетова».

Зарегистрировано Министерством информации и общественного развития Республики Казахстан. Свидетельство о постановке на переучет № KZ16VPY00027386 от 30.09.2020 г.

Подписано в печать 30.03.2025 г. Формат 60×84 1/8. Бумага ксероксная. Объем 17,2 п.л. Тираж 200 экз. Цена договорная. Заказ № 28.

Отпечатано в типографии издательства НАО «Карагандинский университет им. акад. Е.А. Букетова». 100024, Казахстан, г. Караганда, ул. Университетская, 28. Тел. (7212) 35-63-16. E-mail: izd_karu@buketov.edu.kz

Chief Editor

PhD, Assistant Professor **B.R. Khassenov**

Responsible secretary

PhD **A.M. Zhakulayev**

Editorial board

Zh.Zh. Zharylgapov,	Dr. of philol. sciences, Karaganda University of the name of acad. E.A. Buketov (Kazakhstan);
Sh.M. Mazhitaeva,	Dr. of philol. sciences, Karaganda University of the name of acad. E.A. Buketov (Kazakhstan);
U.M. Bahtikireeva,	Dr. of philol. sciences, Peoples' Friendship University of Russia, Moscow (Russia);
S.A. Matyash,	Dr. of philol. sciences, Orenburg State University (Russia);
M. Dzhusupov,	Dr. of philol. sciences, Uzbek State University of world languages, Tashkent (Uzbekistan);
N.Zh. Shaimerdenova,	Dr. of philol. sciences, Al-Farabi Kazakh National University, Almaty (Kazakhstan);
K.A. Toleubaeva,	PhD, Karaganda University of the name of acad. E.A. Buketov (Kazakhstan);
I.S. Nasipov,	Dr. of philol. sciences, M. Akmulli Bashkir State Pedagogical University, Ufa (Russia);
Z.K. Temirgazina,	Dr. of philol. sciences, Pavlodar Pedagogical University (Kazakhstan);
A. Baczowska,	Habilitation doctor, Nicolaus Copernicus University, Torun (Poland);
D.D. Shaibakova,	Dr. of philol. sciences, Abay Kazakh National Pedagogical University, Almaty (Kazakhstan);
L.I. Mingazova,	Dr. of philol. sciences, Kazan Federal University, Republic of Tatarstan (Russia);
A.Sh. Yusupova,	Dr. of philol. sciences, Kazan Federal University, Republic of Tatarstan (Russia);
E.Yu. Protassova,	д-р пед. наук, проф., Helsingin Yliopisto (Finland)

Postal address: 28, Universitetskaya Str., 100024, Karaganda, Kazakhstan

E-mail: bolat_khassenov@mail.ru; gulmira_amangeldieva_buketov@mail.ru.

Web-site: <https://philology-vestnik.ksu.kz>

Executive Editor

PhD **G.B. Sarzhanova**

Proofreaders

S.S. Balkeyeva, I.N. Murtazina

Computer layout

O.A. Kulov

Bulletin of the Karaganda University. «Philology» series. — 2025. — Vol. 30, Iss. 1(117). — 137 p. — ISSN 2518-198X (Print). ISSN 2663-5127 (Online).

Proprietary: NLC «Karagandy University of the name of academician E.A. Buketov».

Registered by the Ministry of Information and Social Development of the Republic of Kazakhstan. Rediscount certificate No. KZ16VPY00027386 dated 30.09.2020.

Signed in print 30.03.2025. Format 60×84 1/8. Photocopier paper. Volume 17,2 p.sh. Circulation 200 copies. Price upon request. Order № 28.

Printed in the Publishing house of NLC «Karagandy University of the name of academician E.A. Buketov». 28, Universitetskaya Str., Karaganda, 100024, Kazakhstan. Tel. (7212) 35-63-16. E-mail: izd_kargu@mail.ru

© Karagandy University of the name of acad. E.A. Buketov, 2025

МАЗМҰНЫ – СОДЕРЖАНИЕ – CONTENT

ТІЛТАНУДЫҢ ӨЗЕКТІ МӘСЕЛЕЛЕРІ АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ ЯЗЫКОЗНАНИЯ ACTUAL PROBLEMS OF LINGUISTICS

<i>Khassanova M.T.</i> Modified Idioms: Health Trends from «An Apple a Day» to «A Ginger Shot a Day»: A Corpus-Based Study	6
<i>Adamova K.</i> Systematicity in language use of the L2 learners of English: A corpus-based study of the students' written production	18
<i>Balkhimbekova P.Zh., Zhumay N.</i> Semantics and Functioning of Phraseological Phrases with the Components «Create/Destroy» (создавать/разрушать) in Russian	27
<i>Kappassova A.Sh., Adilova A.S., Ahin S. Ş., Zhaldybayeva A. Zh., Nurgazina A.B.</i> The Use of Folklore Precedent Names in the Kazakh Media Discourse.....	42
<i>Кенжебулатова Д.Т., Григорьева И.В.</i> Языковые особенности профессиональной языковой личности IT-специалистов.....	52
<i>Сүйеркұл Б.М., Ақкөзов А.А.</i> Сом ежелгі түбірі: этимологиясы мен фразеологиялық семантикасы	64
<i>Zhanzhigitov S.Zh., Bakytzhanova A.K.</i> Linguoconflictology of the Media Space: Study of Foreign Experience	82
<i>Ерғалиев Қ.С., Ерғалиева С.Ж., Уайханова М.А.</i> Виртуалды дискурстағы заманауи мифологемалардың көрінісі	98

ӘДЕБИЕТТАНУДЫҢ ӨЗЕКТІ МӘСЕЛЕЛЕРІ АКТУАЛЬНЫЕ ВОПРОСЫ ЛИТЕРАТУРОВЕДЕНИЯ RELEVANT ISSUES OF LITERATURE STUDY

<i>Дьяков Д.В.</i> Циклообразующий потенциал темы в русской народной прозе	112
<i>Жарылғапов Ж.Ж., Бахбергенова Г.А.</i> Қазақ поэзиясындағы орнитологиялық образдар генезісі	124

МЕРЕЙТОЙ ЮБИЛЕЙ ANNIVERSARY

<i>Адилова А.С.</i> Білгендердің сөзіне махаббатпен ерген... (Ғалым, грамматикограф Ж.Н. Жүнісова жөнінде).....	136
---	-----

M.T. Khassanova^{*}

*Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan
(E-mail: moldir.khassanova1991@gmail.com)*

Modified Idioms: Health Trends from “An Apple a Day” to “A Ginger Shot a Day”: A Corpus-Based Study

This paper explores the modified forms of idioms, particularly focusing on health-related expressions such as “an apple a day keeps the doctor away” and its modern variant “a ginger shot a day keeps the doctor away”, which gained popularity in the aftermath of the Covid-19 pandemic. Employing a mixed-methods approach, the research integrates quantitative analysis using corpora from Sketch Engine, Google Book Ngram Viewer, COCA and dictionaries, along with qualitative methodologies such as critical discourse analysis. The systematic analysis revealed that the evolution of the idiom “an apple a day keeps the doctor away” to “a ginger shot a day keeps the doctor away” reflects a societal shift influenced by the Covid-19 pandemic, emphasizing the perceived health benefits of ginger over apples, supported by historical medicinal uses and contemporary media influences.

Keywords: modified idioms, ginger, “an apple a day keeps the doctor away”, ginger shot, corpus analysis.

Introduction

Language is a living entity, evolving with each generation. Idioms, vivid expressions that add colour to our conversations, are no exception to this dynamic evolution. Traditionally, idioms have been static both in form and meaning, passed down through generations without significant alteration. However, as Fraser [1] indicates, idioms tend to modify, and he categorizes several variations such as *noun variation*, *verb variation*, *adjective*, *passivization*, etc.

This paper explores idiom transformation and its variations, such as “an apple a day keeps the doctor away” modified into “a ginger shot a day keeps the doctor away”. The COVID-19 pandemic has sparked a dynamic transformation in the usage and structure of idiomatic language. The phrase “an apple a day keeps the doctor away” epitomizes this phenomenon, evolving into variants like “a ginger shot a day keeps the doctor away”, reflecting contemporary health trends and the influence of social media.

Through a nuanced exploration of idiomatic innovation, this paper not only addresses critical research questions related to the adoption and acceptance of modified idioms but also contributes valuable insights to the fields of linguistics, education and digital communication. This research investigates the transformation of idioms during the COVID-19 pandemic, emphasizing the linguistic and societal changes that shaped their evolution. The novelty lies in the detailed exploration of the contemporary adaptation of “an apple a day keeps the doctor away” into “a ginger shot a day keeps the doctor away”. By focusing on the intersection of pandemic-driven health trends and linguistic changes, this study contributes to the broader field of linguistic innovation in crisis contexts. This study explores modified idioms as a linguistic phenomenon influenced by

^{*} Corresponding author's e-mail: moldir.khassanova1991@gmail.com

the COVID-19 pandemic, revealing the dynamic relationship between global crises and language change. It highlights the role of social media as a catalyst for linguistic evolution, as digital platforms drive popularization and transformation of idiomatic expressions. This research emphasizes the socio-cultural significance of these changes, as modified idioms reflect societal values and cultural transformation and provides new insights into the dynamics of language and enriches the theory of idiomatic expressions in the context of global change. The research complements prior studies on idiomatic language by offering a corpus-based approach to examining the influence of health crises and social media on idiomatic modifications. The aim of this study is to examine the modification of the idiom “an apple a day keeps the doctor away” and its relevance in the context of evolving health trends influenced by the COVID-19 pandemic. To achieve this aim, the following objectives were set:

1. Analyze the frequency of use of the modified idiom in various sources, including corpora and social media.
2. Identify the cultural and social factors driving the replacement of the traditional idiom.
3. Assess the role of social media in popularizing the modified idiom.

Research Questions

RQ1: How has the idiom “an apple a day keeps the doctor away” evolved over time, reflecting changes in societal norms and health trends?

RQ2: Do people perceive the modified idiom “a ginger shot a day keeps the doctor away” more relevant and effective compared to the traditional version?

Brief Literature Review

Idioms and their Modifications

Idioms are regarded as indicators of one’s fluency in English [2]. They can be challenging to understand for several reasons. The most difficult aspects of the idiomatic language acquisition are considered to be the figurative meaning, lack of exposure to and practice of the idiomatic language and differentiating between idioms and ordinary phrases [3]. These challenges are sometimes faced even by native speakers, let alone non-native English learners [4]. “Idioms change due to cultural evolution, media influence, frequency of use, linguistic adaptation, and contextual usage, all of which are explored in the paper. Idioms such as “seen better days”, “spill the beans”, and “kill two birds with one stone” can be humorously modified into known “better days”, “spill the tea”, “hit two birds with one stone”, or “feed two birds with one scone” in mass media to capture the reader’s attention”, Khassanova indicates. Hence, “Variations of idioms take longer for people to read to understand compared to the original versions or literal meanings”, assert Carroll, G., & Segaert, K.

Given these challenges, corpus analysis is important to understand idioms by analyzing and providing correct definitions, as well as introducing their altered versions. In addition, as Cooper [5] noted, a language is rich in idiomatic phrases, and figurative language. Cooper [6] projected that an individual is anticipated to utilize approximately 20 million idioms throughout “a lifetime of 60 years”. This highlights the significance of idioms and underscores the importance of investigating them.

Baker [7] characterized idioms as “fixed patterns of language that permit minimal or no alterations in structure, and in the case of idioms, frequently convey meaning that cannot be inferred from their separate elements”. But in other words, it is not fully correct to demonstrate that idioms are completely unchangeable, since language constantly evolves [8]. Differences between Shakespeare’s English and the English of modern authors are readily apparent, and present-day English continues to grow and change [9]. Therefore, English idioms also tend to modify, reflecting the continual expansion of a language’s vocabulary with new developments in knowledge.

Idioms are often modified to enhance the memorability of slogans in commercial advertising and are also popular in journalism, particularly in newspaper headings, to spark the reader’s curiosity [10]. The concept of “modified idioms” involves deliberate manipulations of idioms’ components and structure for communicative purposes [11]. These manipulations can include lexical substitution, addition, ellipsis, nominalization etc. [12]. According to Fraser [1], idioms can be analyzed and classified in terms of their modifications. From the semantic point of view, [13] categorizes modified idioms as unchangeable and changeable. The former are fixed and cannot be altered, while the latter ones are further divided into four types:

a. *grammatical variation* encompasses limited and irregular modifications in syntactical or morphological structures, such as tense alterations, word order, adjustments, and changes in form or articles, which culminate in *grammatical variants* (e.g. *on and off* — *off and on*);

b. *lexical variations* refer to optional or obligatory modifications within the lexical composition of idioms, leading to the emergence of *lexical variants* (e.g. *last straw* — *final straw*). Sometimes, changeable idioms may experience both grammatical and lexical transformations (e.g. *there is no smoke without fire*, *where there is smoke, there's fire*);

c. *orthographic variations* are predominantly favored in specific regions of the English speaking spelling, punctuation, or capitalization, resulting in *orthographic variants* (e.g. *pay lip service*, *pay lip-service*);

d. *geographic variations* are preferred only in certain parts of the English-speaking world and may encompass any of the mentioned variations; (*on second thoughts* (British English) — *on second thought* (American English); *a skeleton in the closet* (American English) — *a skeleton in the cupboard* (British English) [13].

This paper examines the modified version of idiom “An apple a day keeps the doctor away” which has undergone lexical variation to become “a ginger shot a day keeps the doctor away”. This modification, likely influenced by the Covid-19 pandemic, suggests that consuming a shot of ginger daily could help maintain health and prevent infection. We aim to determine whether this modified version appears in a different context, how it is used, and how frequently it occurs.

The Historical and Nutritional Significance of “An apple a Day keeps The Doctors Away”

Apples are among the most highly esteemed fruits on global scale [14]. The saying “an apple a day keeps the doctor away” can be traced back to a publication in Wales from the year 1866, which recommended, “Eat an apple on going to bed, and you will keep the doctor from earning his bread”. By 1913, the phrase had evolved into its modern form. During the 19th and 20th centuries, medical practices were often rudimentary, and the public sensibly sought to avoid doctors — a sentiment that still resonates today [15].

The reason for referencing apples in this telling lie in their nutritional value, as they contain Vitamin C, fiber and other essential nutrients. Owing to the health benefits, apples are frequently the subject of studies on a variety of illnesses, including dementia, diabetes, cancer, osteoporosis, and cardiovascular disease [16]. A 2016 meta-analysis found that individuals who consumed the most apples had significantly lower cancer risks than those who ate the fewest. Additionally, a study including 10,000 men and women discovered a substantial inverse correlation between apple consumption and the incidence of type 2 diabetes [17]. In the United States, research discovered that women who ate one apple a day had a 27 % lower risk of developing type 2 diabetes compared to those who did not.

The Historical and Nutritional Significance of Ginger

Ginger (*Zingiber officinale*) has been integral to traditional Chinese medicine, which encompasses herbal medicines and acupuncture [18, 19]. Native to East and southern Asia, this family includes 1300 species, with 80–90 classified as *Zingiber*. The name “*Zingiber*” derives from Greek “*zingiberis*”, which has Sanskrit origins as “*sringavera*”, referring to its horn-shaped roots [20]. Used medicinally and as a culinary spice since ancient times, ginger has a long-standing role in traditional medicine across various cultures [21, 22].

Marco Polo introduced ginger to Europe after encountering it in China and Sumatra during the thirteenth century [23]. In China, dried ginger is mentioned in the ancient herbal texts dating back to Emperor Shen Nung around 2000 BC, with records from the fourth century BC documenting its use for various conditions such as stomachaches, diarrhea, nausea, cholera, hemorrhage, and toothaches [24].

In addition to its historical significance, ginger continues to be recognized for its health benefits in modern contexts. It is considered a traditional remedy for gastric disturbances [25] and is beneficial in treating or reducing the risks of developing diabetes [26] and osteoporosis [27]. Its combinations with other herbs are significant in preventing cardiovascular diseases [28].

Ginger’s antiviral properties have also been well-documented. On any occasion an individual experiences a common cold or flu, it is often advised to consume ginger tea or ginger extract to ease the symptoms [29]. The effectiveness of ginger in addressing respiratory ailments is linked to its potent plant compounds [30]. The sharp active component found in ginger is gingerol, accompanied with other sulfur-containing compounds and enzymes [22; 129]. These compounds enhance the body’s antioxidant activity, aiding in the fight against viral infections.

These benefits align closely with those attributed to apples, making the switch from “an apple a day” to “a ginger shot a day” a reasonable and relevant adaptation in the context of evolving health trends.

Materials and methods

The study employed a mixed-method approach, incorporating both qualitative and quantitative analyses. Two primary tools were used: Sketch Engine: This tool provided detailed concordances and frequency analyses of idiomatic phrases across a wide corpus of texts. The criteria for data selection included texts from 2000 to 2020 to reflect linguistic changes over time. Google Book Ngram Viewer: Used to analyze historical trends in idiom usage across published books from 2000 to 2020. Critical Discourse Analysis (CDA) was used to interpret the social and cultural influences on idiom transformation. Data validation was ensured through triangulation by cross-referencing findings from multiple sources.

The methodology was chosen to combine linguistic depth (Sketch Engine) with a broader historical perspective (Ngram Viewer), ensuring comprehensive results. Two quantitative tools, namely Ngram Viewer and Sketch Engine, were utilized in the analysis. Sketch Engine was used to examine both idioms and provide concordances to identify usage patterns and transformations. The Ngram Viewer was utilized to analyze the frequency of these idioms across different time periods.

The qualitative aspect of the study involves interpreting the cultural and linguistic transformations observed in the idioms. This includes analyzing how societal changes and health trends, such as those influenced by the Covid-19 pandemic, have influenced the evolution of these expressions. Definitions and examples from dictionaries were used to illustrate these changes. A photograph of a transformed idiom found in a Kazakhstani café was also introduced to provide a visual context.

Data from both Sketch Engine and Ngram Viewer were triangulated to enhance the reliability of the findings. A coding framework was developed to categorize idioms based on their cultural significance and contextual usage. Additionally, the study employed a longitudinal approach, examining idiomatic usage over the last several decades. The results were further validated through cross-referencing with existing literature on idioms and linguistic evolution. Ethical considerations were made to ensure participant confidentiality and the integrity of data collection. The insights from these findings indicate that language is not just a fixed system but rather a vibrant living entity that grows alongside its speakers, adjusting to fresh realities and influences. This evolution of idioms encourages us to explore how new technologies and global connections keep molding our linguistic landscape, inspiring researchers to reflect on the future path of idiomatic usage in our interconnected world.

Results and Discussion

RQ1: How has the idiom “an apple a day keeps the doctor away” evolved over time, reflecting changes in societal norms and health trends?

The definition of the idiom was sourced from Cambridge Dictionary. The idiom “an apple a day keeps the doctor away” suggests that eating apples can help maintain good health. The modified version, “a ginger shot a day keeps the doctor away”, assumes that ginger can offer similar health benefits. This transformation of the idiom reflects trends and societal changes, particularly following the Covid-19 pandemic.

The similarities between the two idioms became apparent when observing their evolution over time. It is likely that “an apple a day keeps the doctor away” was transformed into “a ginger shot a day keeps the doctor away” due to the increased use of ginger as a traditional remedy during the Covid-19 outbreak. According to [31], ginger, garlic and turmeric have been used for centuries as remedies, and their bioactive compounds make them suitable for the control of Covid-19. The correlation of these three spices, identified through Sketch Engine, is represented in Figure 1.

Social media significantly contributed to the spread of information, with videos indicating that garlic, ginger, lemon, and hot water might heal individuals infected with the Covid-19 [32]. In countries such as Ghana, Cameroon, Ivory Coast, and Nigeria, comparable videos show the preparation of mixtures from ginger and other herbs were widely distributed on WhatsApp as solutions to fight against the coronavirus [33]. Additionally, in Indonesia and Ethiopia, the price of red ginger increased from 1.2 to 3 times per kilo following the first announcement of Covid-19 cases by the country’s president [34, 35, 36].

This modification illustrates how trends, diseases, and societal changes can influence language, leading to the emergence of new expressions.

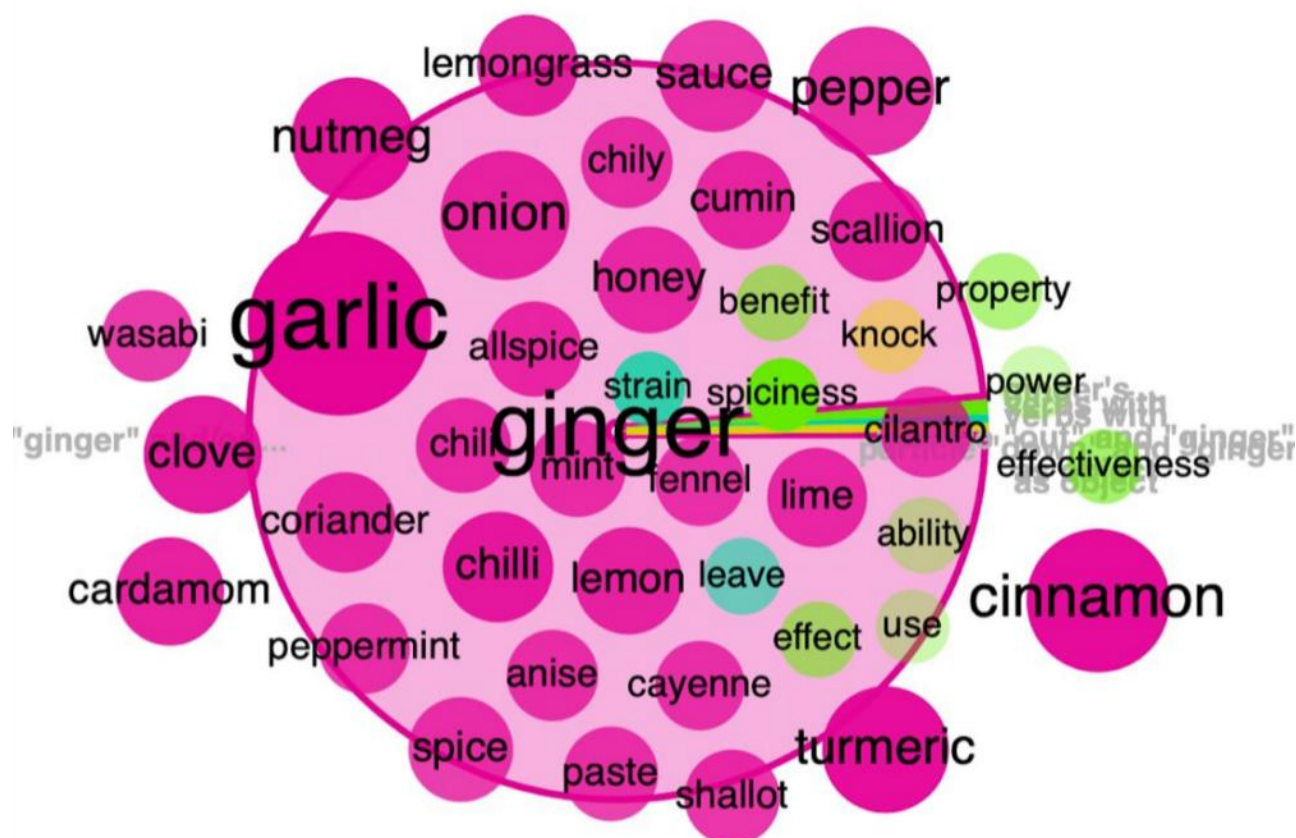

Figure 1. Common Collocates of “Ginger” (source: Sketch Engine)

RQ2: Do people perceive the modified idiom “a ginger shot a day keeps the doctor away” as more relevant and effective compared to the traditional one?

According to data from Sketch Engine, the word “ginger” appears 430,078 times, while “ginger shot” is noted 96 times (Table 1). The lower frequency of “ginger shot” may indicate that the expression is a relatively new or specialized term compared to the more established usage of “ginger”. Such terms often arise in response to changing dietary preferences, increased awareness of health benefits, or shifts in consumer behavior influenced by media or popular culture.

Table 1

Occurrences in the Corpus for the Word “Ginger shot” (source: Sketch Engine)

	Ginger	Ginger Shot
<i>Number of hits</i>	430,078	96

Figure 2 is taken from Ngram Viewer, which charts the frequency of word usage in books over time. The graph illustrates the occurrences of specific figures, demonstrating how public interest has shifted over time, possibly influenced by health trends and the pandemic's impact on people's health choices.

Figure 2 illustrates that among 4 phrases (“apple a day”, “ginger”, “ginger a day”, “ginger shot”), “ginger” and “apple a day” are the most prevalent, accounting for 0.000482 % and 0.000002 % respectively. Despite “ginger” having the highest overall occurrences, it is less frequently used in the phrase “a ginger a day”, constituting the smallest proportion of occurrences. Conversely, while “ginger shot” is more frequently used than “ginger a day”, it is not commonly found in the expression “a ginger shot a day”.

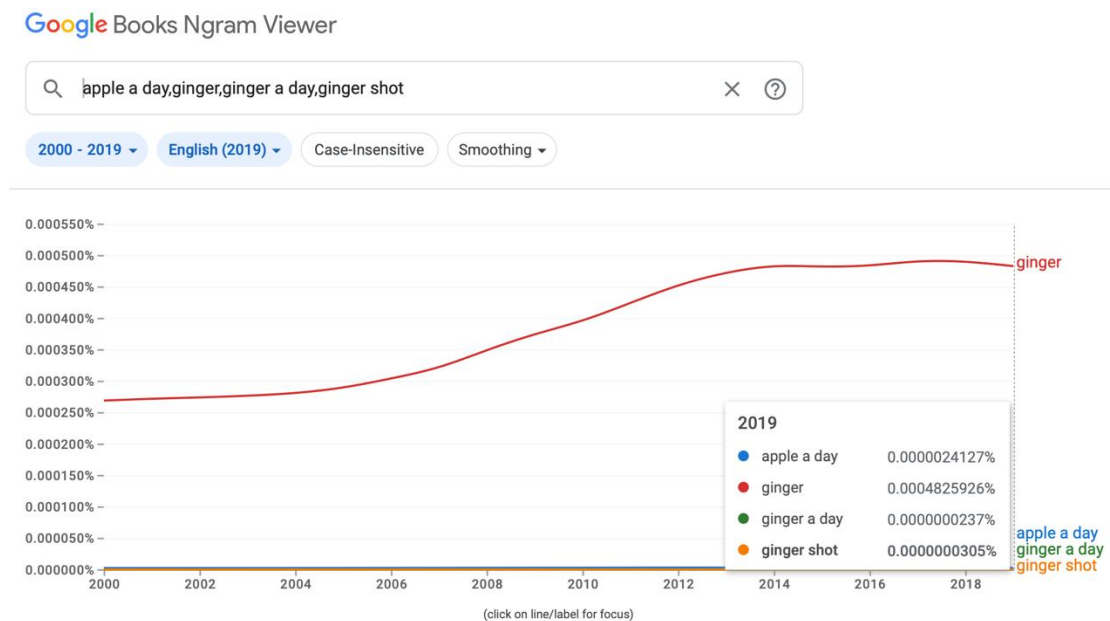

Figure 2. Analysis of occurrences of the phrases “apple a day”, “ginger”, “ginger a day”, “ginger shot” (source: Ngram Viewer)

Regarding “an apple a day”, once a popular expression, Figure 3 shows a decline beginning in 2013 (Fig. 3). This decline suggests a shift in usage, possibly influenced by contemporary health trends favoring terms like “ginger a day” or “ginger shot” (Fig. 4). Social media platforms play a huge role in shaping consumer health vocabularies. The COMETA corpus, for instance, highlights the diversity and complexity of health-related language used on platforms like Reddit, where modern health idioms frequently emerge [37]. That’s why it is hypothesized here that this shift is influenced by the increasing accessibility of health information through digital platforms and the growing consumer interest in alternative health practices. The following sections explore the dynamics of this linguistic and cultural evolution.

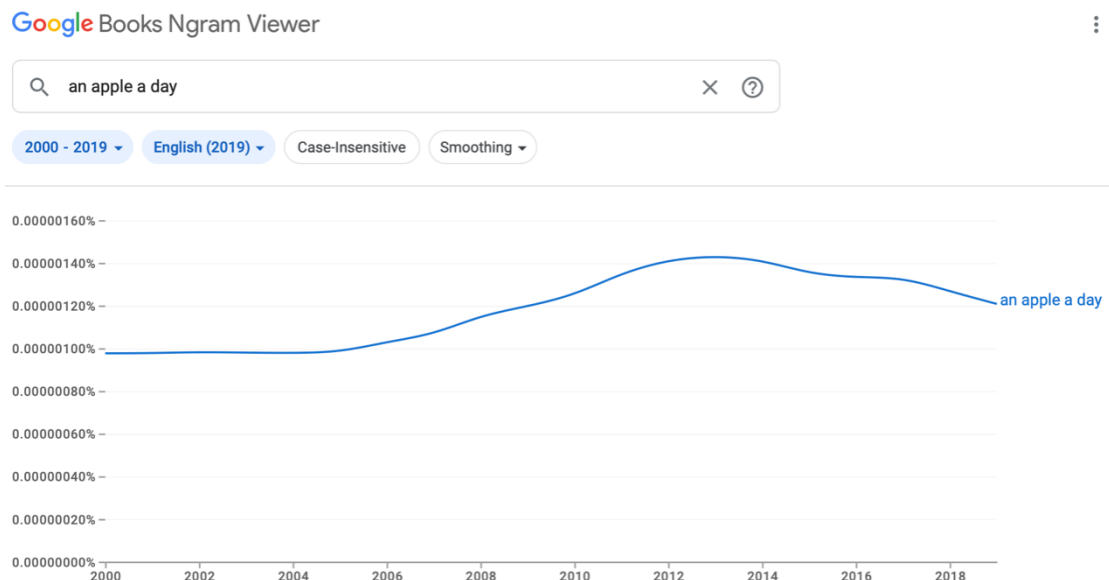

Figure 3. Analysis of occurrences of the phrase “an apple a day” (source: Ngram Viewer)

This surge in the use of “ginger shot” and “ginger a day” can be attributed to their increased adoption as alternative remedies during the Covid-19 pandemic. Globally, there has been a notable rise in ginger consumption reported among various populations, including Algerian [38], Tunisian [39], Saudi Arabian [40],

Indonesian [41], Kazakh and Russian [32; 28] communities. In Ghana, there has been a preference for ginger shots and ginger tea as potential treatments for Covid-19 [42].

This trend reflects a broader shift towards natural health solutions, as individuals seek to bolster their immune systems and overall well-being in the face of health crises. This growing interest in herbal remedies is not only limited in ginger; other botanicals such as turmeric and echinacea have also seen increased usage, highlighting a significant cultural shift towards preventive health measures. Additionally, the rise of social media has played a crucial role in disseminating information about these natural remedies, allowing communities to share personal experiences and recommendations more widely than ever before.

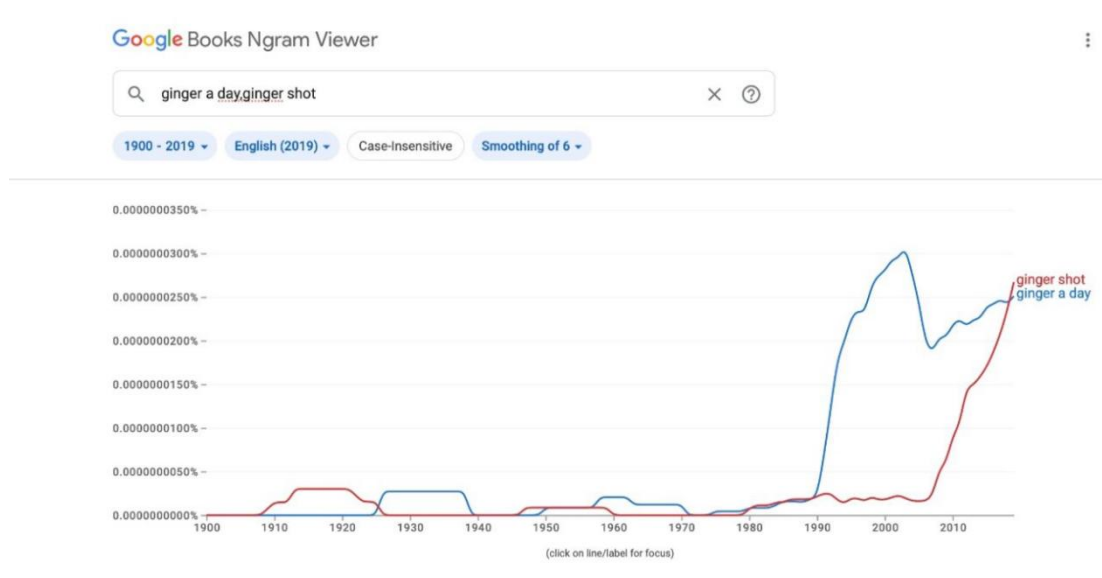

Figure 4. Analysis of the occurrences of the phrases “ginger a day” and “ginger shot” (source: Ngram Viewer)

Finally, the rising usage of “ginger shot a day” as depicted in Figure 5, while not yet a widely recognized expression, is notable. The accompanying photo from a café in Almaty, Kazakhstan, prominently illustrates a small bottle labeled “a ginger shot a day keeps the doctor away”.

Figure 5. “A Ginger Shot a Day Keeps the Doctor Away” Bottle in a café in Almaty

This image serves to illustrate the emergence of “ginger shot” as a health-promoting concept, despite its current status as a less common phrase. The presence of such products in public spaces underscores a growing awareness and adoption of health-conscious practices, where ginger shots are positioned as beneficial daily supplements.

The analysis revealed a marked increase in the usage of the phrase “a ginger shot a day keeps the doctor away” during the COVID-19 pandemic, particularly on social media platforms. This reflects a broader societal shift toward natural health remedies and preventive healthcare. Comparative analysis with prior studies

highlighted the role of social media in accelerating idiomatic changes [43]. Examples from platforms as Twitter and Reddit demonstrated the phrase's use in promoting health-conscious behaviors.

Additionally, frequency data from Sketch Engine and Ngram Viewer showed a gradual decline in the use of the traditional idiom “an apple a day keeps the doctor away”, beginning in 2013, as health trends shifted toward alternative remedies like ginger (Table 2).

Table 2

Ginger shot a day keeps the doctors away examples from social media

Platform	User Handle	Post Content	Date
Facebook	@ForestGreensJuiceBar	“-,`a ginger shot a day keeps the doctor away! ,`- as we approach the fall season, we can't...”	2024-09-01
Facebook	@ThePilatesStudioAhmedabad	“#HealthyTips — Do you know the saying, a ginger shot a day keeps the doctor away? Ginger helps the immune system perform optimally by boosting it”	2020-01-15
Facebook	@WomensGym	“A ginger shot a day keeps the doctor away! GEMBERSHOT VOORDELEN 1. Gember reinigt je lichaam 2. Immuunsysteem versterkend 3. Een...”	2023-07-20
Facebook	@KneippDeutschland	“One ginger shot a day keeps the doctor away Dein Immun-Boosting Shot in 4 Schritten: 1. Ingwer schälen und...”	2023-01-10
Facebook	@SimpleJuice	“A Ginger Shot A Day, Keeps The Doctor Away #vegan #vitamine #juicecleanse #superfood #ginger #gingershot #heathylife #heathyfood #gesund #picoftheday”	2022-05-10
Facebook	@HQclubhousefreetown	“One pure ginger shot a day keeps the doctor away! Pure ginger juice for sale at the beach. Open 24/7. Freshly juice. Pure health. 080 022203”	2024-03-15
Facebook	@ThePilatesStudioChennai	“#HealthyTips — Do you know the saying, a ginger shot a day keeps the doctor away? Ginger helps the immune system perform optimally by boosting it”	2020-01-15
Facebook	@BlisstheBerry	“A ginger shot a day keeps the doctor away ☀️🍹”	2022-08-25
Facebook	@TheJuiceWorksIreland	“One ginger shot a day keeps the doctor away And they are suitable for the whole family. Tip: if the little ones find them too spicy dilute it with...”	2021-11-05
Facebook	@ImpulseByNamrataPurohit	“#HealthyTips — Do you know the saying, a ginger shot a day keeps the doctor away? Ginger helps the immune system perform optimally by boosting it”	2021-03-10
Twitter	@wellness_guru	“A ginger shot a day keeps the doctor away! ☐ Noticing fewer colds this season. #ImmunityBoost #NaturalRemedies”	2024-12-10

The phrase “A ginger shot a day keeps the doctor away” has become a popular trend across social media, blending traditional idioms with modern health practices to reflect the growing emphasis on wellness and immunity. Inspired by the classic saying about apples, this reimagined phrase highlights ginger's reputation as a natural remedy, particularly for boosting the immune system, a priority that gained significant attention during the COVID-19 pandemic. Businesses, especially those in the health and wellness industry, have embraced this catchy expression to market their products, with juice bars, gyms, and health brands using it to connect with health-conscious audiences. Posts from various countries and languages demonstrate the global appeal of this trend, amplified by social media platforms like Facebook, where hashtags and engaging content help spread the message. Ultimately, this adaptation of a familiar idiom reflects how social media reshapes language to resonate with modern lifestyles, turning traditional wisdom into an effective tool for promoting health and wellness in today's world. Mass media plays a role in idiom transformation, as it reflects and sometimes accelerates linguistic changes [44].

Practical Applications

The findings of this study can be applied in language teaching, where understanding modern idioms and their sociocultural contexts enhances learners' ability to communicate effectively in contemporary English. Additionally, the research has implications for marketing strategies, where leveraging modern idioms like "a ginger shot a day" can create relatable and impactful health campaigns.

Conclusion

Idiom transformation is a dynamic linguistic process in which traditional idiomatic expressions evolve through modifications in structure, meaning, or usage, often influenced by cultural, social, and media-driven changes [45]. Language serves as a dynamic reflection of societal shifts and evolving cultural attitudes. This study has examined the evolution of the idiomatic expression "an apple a day keeps the doctor away" to its contemporary adaptation, "a ginger shot a day keeps the doctor away". This transformation highlights broader changes in health perceptions and cultural practices, particularly those influenced by the global Covid-19 pandemic.

The transition, although slow, from the traditional apple-focused adage to one centered around ginger, signifies a cultural shift towards health-conscious behaviors. This shift is underscored by the widespread adoption of ginger and ginger-based remedies during pandemic, observed across diverse populations globally. The emergence of "ginger shot" as a modern variant reflects current preferences for natural health solutions.

Analysis using Sketch Engine reveals distinct usage patterns: while "ginger" remains prevalent, "ginger shot" emerges as a newer and more specialized expression. The modification of the idiom "an apple a day keeps the doctor away" to "a ginger shot a day keeps the doctor away" during and post-Covid-19 pandemic suggests a response to current health crisis. During the pandemic, there ginger, known for its anti-inflammatory and antioxidant properties, gained popularity as a natural remedy that could potentially support immune health, leading to its incorporation into everyday health advice and idiomatic expressions across media platforms.

The visual representation of a labeled ginger shot bottle in an Almaty café symbolizes this linguistic evolution, indicating its growing recognition and adoption as a health-promoting concept among consumers seeking preventive health measures. This study demonstrates the dynamic nature of language, showing how societal changes, such as the COVID-19 pandemic, drive the evolution of idiomatic expressions. The transformation of "an apple a day keeps the doctor away" into "a ginger shot a day keeps the doctor away" reflects a cultural shift toward natural remedies and preventive healthcare. The findings highlight the importance of studying idioms as indicators of societal values and trends. Practical implications include applications in teaching modern idiomatic English and developing marketing strategies that leverage emerging idiomatic expressions. Future research could explore how other health-related idioms evolve in response to societal changes, further enriching the field of linguistic innovation.

References

- 1 Fraser, B. (1970). Idioms within a transformational grammar. *Foundations of language*, 22–42.
- 2 Belousova, V. (2015). Idiom Learning Materials For Estonian Secondary School Students. *MA thesis*.
- 3 Anjarini, R.D., & Hatmanto, E.D. (2021). Challenges and strategies in understanding English idioms: English as a foreign language students' perception. *Atlantis Press, Proceedings of International Conference on Sustainable Innovation Track Humanities Education and Social Sciences (ICSIHES 2021)*, 241–247.
- 4 Mäntylä, K. (2004). Idioms and language users: the effect of the characteristics of idioms on their recognition and interpretation by native and non-native speakers of English. *Jyväskylän yliopisto — University of Jyväskylä*, 13.
- 5 Cooper, T.C. (1998). Teaching idioms. *Foreign language annals*, 31(2), 255–266.
- 6 Cooper, T.C. (1999). Processing of idioms by L2 learners of English. *TESOL quarterly*, 33(2), 233–262.
- 7 Baker, M. (1992). *In other words: a coursebook on translation*. London and New York: Routledge.
- 8 Diamond, A.S. (2023). *The history and origin of language*. Taylor & Francis.
- 9 Tatipang, D.P. (2022). William Shakespeare and Modern English: To What Extent the Influence of Him in Modern English. *Journal of English Language Teaching, Literature and Culture*, 1(1), 61–71.
- 10 Glaser, R., Dieter, K., & Szwedek, A. (1986). A plea for phrase-stylistics. *Trends in Linguistics: Studies and Monographs*, 41–52.

- 11 Parizoska, J. (2022). Idiom modifications: What grammar reveals about conceptual structure. *Lexis. Journal in English Lexicology*, 19.
- 12 Moon, R. (1998). *Fixed Expressions and Idioms in English: A Corpus-Based Approach*. Oxford University Press.
- 13 Kvetko, P. (2009). *English lexicology in theory and practice*. Trnava.
- 14 USDA, 2012. Economic Research Service. Food Availability (per capita) data system. Online Datanbase. Retrieved from <http://www.ers.usda.gov/data-products/food-availability-%28per-capita%29-data-system.aspx>. (1.01.2024).
- 15 Davis, M.A., Bynum, J.P., & Sirovich, B.E. (2015). Association between apple consumption and physician visits: appealing the conventional wisdom that an apple a day keeps the doctor away. *JAMA internal medicine*, 175(5), 777–783.
- 16 Song, Y., Manson, J.E., Buring, J.E., Sesso, H.D., & Liu, S. (2005). Associations of dietary flavonoids with risk of type 2 diabetes, and markers of insulin resistance and systemic inflammation in women: a prospective study and cross-sectional analysis. *Journal of the American College of Nutrition*, 24(5), 376–384.
- 17 Fabiani, R., Minelli, L., & Rosignoli, P. (2016). Apple intake and cancer risk: a systematic review and meta-analysis of observational studies. *Public Health Nutrition*, 19(14), 2603–2617.
- 18 Akinyemi, A.J., Oboh, G., Ademiluyi, A.O., Boligon, A.A., & Athayde, M.L. (2016) Effect of two ginger varieties on arginase activity in hypercholesterolemic rats. *Journal of Acupuncture and Meridian Studies*, 9(2), 80–87.
- 19 Shahrajabian M.H., Sun W., & Cheng Q. (2019). The power of natural Chinese medicine, ginger and ginseng root in an organic life. *Middle-East Journal of Scientific Research*, 27(1), 64–71.
- 20 Shahrajabian, M.H., Sun, W., & Cheng, Q. (2019). Clinical aspects and health benefits of ginger (*Zingiber officinale*) in both traditional Chinese medicine and modern industry. *Acta agriculturae scandinavica, section b—Soil & Plant Science*, 69(6), 546–556.
- 21 Langner, E., Greifengberg, S., & Gruenwald, J. (1998). Ginger: history and use. *Advances in therapy*, 15(1), 25–44.
- 22 Yadav, S., Sharma, P.K., & Alam, M.A. (2016). Ginger medicinal uses and benefits. *European Journal of Pharmaceutical and Medical Research*, 3(7), 127–135.
- 23 Afzal, M., Al-Hadidi, D., Menon, M., Pesek, J., & Dhami, M.S. (2001). Ginger: an ethnomedical, chemical and pharmacological review. *Drug metabolism and drug interactions*, 18(3-4), 159–190.
- 24 Butt, M.S., & Sultan, M.T. (2011). Ginger and its health claims: molecular aspects. *Critical reviews in food science and nutrition*, 51(5), 383–393.
- 25 Fuhrman, B., Rosenblat, M., Hayek, T., Coleman, R., & Aviram, M. (2000). Ginger extract consumption reduces plasma cholesterol, inhibits LDL oxidation and attenuates development of atherosclerosis in atherosclerotic, apolipoprotein E-deficient mice. *J. Nutr.*, 130, 1124–1231.
- 26 Zhou, H., Deng, Y., & Xie, Q. (2006). The modulatory effects of the volatile oil of ginger on the cellular immune response in vitro and in vivo in mice. *J. Ethnopharmacol*, 105, 301–305.
- 27 Chen, B.H., Wu, P.Y., Chen, K.M., Fu, T.F., Wang, H.M., & Chen, C.Y. (2009). Antiallergic potential on RBL-2H3 cells of some phenolic constituents of *Zingiber officinale* (Ginger). *J. Nat. Prod.*, 72, 950–953.
- 28 Chang, J.S., Wang, K.C., Yeh, C.F., Shieh, D.E., & Chiang, L.C. (2013). Fresh ginger (*Zingiber officinale*) has anti-viral activity against human respiratory syncytial virus in human respiratory tract cell lines. *J Ethnopharmacol*, 145(1), 146–151.
- 29 Aboubakr, H.A., Nauertz, A., & Luong, N.T. (2016). In Vitro Antiviral Activity of Clove and Ginger Aqueous Extracts against Feline Calicivirus, a Surrogate for Human Norovirus. *J Food Prot.*, 79(6), 1001–1012.
- 30 Alam, J., Hussain, T., & Pati, S. (2020). Bio-active compounds (curcumin, allicin and gingerol) of common spices used in Indian and south-east asian countries might protect against COVID-19 infection: a short review. *European Journal of Medicinal Plants*, 31(20), 65–78.
- 31 Ayipey, P. (2020). Impact of COVID-19 on ginger export, a root crop as traditional remedy for COVID-19. *Journal of Basic and Applied Research in Biomedicine*, 6(1), 25–31.
- 32 Observers, T. (2020). An infectious disease expert debunks COVID-19 remedies circulating on African social media. The Observers. Retrieved from <https://observers.france24.com/en/20200406-infectious-disease-expert-debunks-covid-19-remedies>
- 33 Imbas Corona, Penjual Jamu Kelukhan Meroketnya Harga Bahan Baku. *kombas.com*. Retrieved from <https://money.kompas.com/read/2020/03/03/091208926/imbas-corona-penjual-jamu-kelukhan-meroketnya-harga-bahan-baku> (1.01.2024).
- 34 Panic hoarding of herbs, medicinal plants amid virus scare takes toll on «jamu» vendors — National. *The Jakarta Post*. Retrieved from <https://www.thejakartapost.com/news/2020/03/03/panic-hoarding-of-herbs-medicinal-plants-amid-virus-scare-takes-toll-on-jamu-vendors.html> (1.01.2024).
- 35 Wintle, T. (2020). Enjoy ginger, but it's not a “cure” for COVID-19, says WHO. *CGTN*. Retrieved from <https://newseu.cgtn.com/news/2020-04-03/Enjoyginger-but-it-s-not-a-cure-for-COVID-19-says-WHO-Pn0WUje3UA/index.html> (1.01.2024).
- 36 Basaldella, M., Liu, F., Shareghi, E., & Collier, N. (2020). COMETA: A corpus for medical entity linking in the social media. *arXiv preprint arxiv*, arXiv:2010.03295
- 37 Bayazid, A., Youcef, A., Mahsar, Y., & Dous, A. (2022). Impact of COVID-19 Pandemic on Dietary Supplements Consumption in Algeria. *Nutr. Santé*, 11, 21–33.
- 38 Wannes, W.A., & Tounsi, M.S. (2020). Can medicinal plants contribute to the cure of Tunisian COVID-19 patients. *J. Med. Plants Stud.*, 8, 218–226.

- 39 Aldwihi, L.A., Khan, S.I., Alamri, F.F., AlRuthia, Y., Alqahtani, F., Fantoukh, O.I., & Almohammed, O.A. (2021). Patients' behavior regarding dietary or herbal supplements before and during COVID-19 in Saudi Arabia. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 18(10), 5086.
- 40 Kusumawati, N., Bahar, A., Setiarso, P., Muslim, S., & Auliya, A.R. (2021). Ginger and temulawak based herbal tea as potential functional drink products in the era of COVID-19. *Rasayan Journal of Chemistry*, 14(3).
- 41 Covid-19 Remedies and Cures: Why We Must be Guided by Facts, Sound Evidence and Adhere to Public Health Measures. *Ghanaian Times*. Retrieved from https://www.ghanaiantimes.com.gh/covid_remedies-and-cures-why-we-must-be-guided-byfacts-sound-evidence-and-adhere-to-public-health-measures/ (1.01.2024).
- 42 Basaldella M., Liu F., Shareghi E., & Collier N. (2020). COMETA: A Corpus for Medical Entity Linking in Social Media. *arXiv Preprint*. Retrieved from <https://arxiv.org/abs/2010.03295>
- 43 Bayazid A., Youcef A., Mahsar Y., & Dous A. (2022). Impact of COVID-19 Pandemic on Dietary Supplements Consumption in Algeria. *Nutr. Santé*, 11, 21–33.
- 44 Khassanova, M. (2024). *Decoding idiom change: Root form and frequency analysis of transformed idioms in American mass media*. Almaty.
- 45 Carrol, G., & Segaert, K. (2024). As easy as cake or a piece of pie? Processing idiom variation and the contribution of individual cognitive differences. *Memory & Cognition*, 52(2), 334–351.

M.T. Хасанова

Идиомалардың өзгеруі: «Күніне бір алма» трендінен «Күніне бір зімбір шоты» трендіне дейін (корпустық зерттеу)

Мақалада идиомалардың өзгерген формалары зерттеліп, әсіресе денсаулыққа қатысты тұрақты тіркестерге назар аударылған. Оның ішінде «An apple a day keeps the doctor away» («Күніне бір алма жесең, дәрігер керек емес») және оның заманауи нұсқасы — «A ginger shot a day keeps the doctor away» («Күніне бір зімбір шотын ішсең, дәрігер керек емес») талданған. Бұл жаңа нұсқа COVID-19 пандемиясынан кейін танымал бола бастады. Зерттеуде аралас әдіс қолданылған: сандық талдау үшін Sketch Engine, Google Book Ngram Viewer, COCA корпустары мен сөздіктер пайдаланылса, сапалық зерттеу сыни дискурстық талдау негізінде жүргізілген. Жүйелі талдау нәтижелері көрсеткендей, «An apple a day keeps the doctor away» идиомасының «A ginger shot a day keeps the doctor away» формасына өзгеруі қоғамдағы тенденциялардың өзгеруімен байланысты. Бұл өзгеріс, әсіресе, COVID-19 пандемиясы кезінде зімбірдің денсаулыққа пайдасы туралы пікірлердің күшеюіне байланысты болды. Зімбірдің дәрілік қасиеттері тарихи тұрғыда белгілі болғанымен, қазіргі заманғы бұқаралық ақпарат құралдары оның денсаулыққа оң әсерін одан әрі танымал етті.

Кілт сөздер: трансформацияланған идиомалар, зімбір, «Күніне бір алма жесең, дәрігер керек емес», зімбір шоты, корпустық талдау.

M.T. Хасанова

Модифицированные идиомы. Тенденции в отношении здоровья: от «Съедания яблока в день» до «Выпивания имбирного шота в день» (исследование, основанное на корпусном материале)

В данной статье исследуются измененные формы идиом, особое внимание уделяется выражениям, связанным со здоровьем, таким как «Кто яблоко в день съедает, у доктора не бывает» и его современному варианту — «Выпивай имбирный шот в день — и доктор не нужен», который приобрел популярность после пандемии COVID-19. В рамках смешанного подхода, исследование включает количественный анализ с использованием корпусов Sketch Engine, Google Book Ngram Viewer, COCA и словарей, а также качественные методы, такие как критический дискурсивный анализ. Систематический анализ показал, что эволюция подобных выражений отражает изменения в обществе, произошедшие под влиянием пандемии COVID-19, подчеркивая предполагаемую пользу имбиря для здоровья по сравнению с яблоками, подтверждаемую историческим использованием в медицине и современными тенденциями влияния средств массовой информации.

Ключевые слова: модифицированные идиомы, имбирь, «Кто яблоко в день съедает, у доктора не бывает», имбирный шот, корпусный анализ.

Information about the authors

Khassanova, Moldir — second-year PhD student of Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan; e-mail: moldir.khassanova1991@gmail.com.

K. Adamova*

*Pazmany Peter Catholic University, Hungary, Budapest
(E-mail: adamova1403@gmail.com)*

Systematicity in language use of the L2 learners of English: A corpus-based study of the students' written production

The current study scrutinizes one of the most complex skills to develop in the second language learning process — writing. It aims to explore major trends in the complexity of L2 writing to depict written language production. The corpus of the study is built from the exam papers at the written text production part of the Basic English Language examination (BLE). BLE is the obligatory examination that needs to be passed by English majors at the Hungarian University and plays a crucial role in the educational field. L2 English learners tend to produce a text and prove B2+ level proficiency according to Common European Framework of Reference (CEFR). The research method includes manual analysis based on six categories of grammatical features (incl. Verb agreement; Prepositions; Article Use; Capitalization; Word order; and Spelling). The analysis could help reveal the systematicity in their performance that L2 learners tend to have in their writing based on the corpus in the selected corpus. Among the most common ones are prepositions, more precisely their omission and misuse, verb agreement, and spelling. To identify the nature of the errors, a deep and thorough analysis should be conducted. The present piloting study provides significant insights, and its outcomes are crucial for further research design of the analysis of L2 writing.

Keywords: language learning, written text production, grammatical analysis, world English, learners.

Introduction

Scrutinizing L2 writing, which stands as one of the major concepts of this research, is crucial both for language teaching and learning processes. More precisely, the study focuses on investigating the distribution of the selected grammatical features present in the written text produced by L2 English learners. Exploring these patterns is vital, providing valuable insights into language teaching and learning methodologies.

The analysis is based on the six key grammatical categories — verb agreement, prepositions, article use, capitalization, word order, and spelling — that were involved in the research. The selection of chosen variables was established based on the existing literature findings and their relevance to common issues of L2 learners. By analyzing L2 written text production, the current study aims to contribute to the development of L2 teaching and learning processes. From a broader perspective, it also plays a crucial role as one of the piloting stages for the large-scale validation of the Basic English language examination (BLE) administered at the Hungarian University. The outcomes from the study tend to offer valuable insights for analyzing the grammatical complexity of the written texts, contributing to a deeper understanding of their language development and performance.

The approach implemented in the study views errors not as deviations but as indicators of systematicity, reflecting a distinct variety of English influenced by multilingual environments. This concept aligns with contemporary linguistic theories that recognize the legitimacy of World English [1; 4] and advocate for a more inclusive understanding of linguistic variation. Therefore, this research endeavors to bridge the gap between error analysis and the broader sociolinguistic framework of English as a global language.

Research purpose and objectives

Extensive research on second language (L2) acquisition and writing has been conducted, yet there is still a remaining gap in examining the systematic nature of L2 written text production. While previous studies have largely focused on feature frequency, they have not fully explored the grammatical patterns learners produce. This current research addresses that gap by examining error types and their systematic patterns in written texts of L2 English learners at a Hungarian university.

The primary aim of this research is to identify grammatical patterns in L2 learners' written text production and explore their systematic nature. The study is guided by the following objectives:

* Corresponding author's e-mail: adamova1403@gmail.com

1. Establish the frequency of grammatical errors in L2 written text production.
2. Determine the systematic distribution of grammatical patterns in L2 learners' writing, based on the grammatical categories involved in the analysis.
3. Attempt to reframe errors by viewing them as learner-specific variations of English, offering deeper insights into existing second language acquisition (SLA) theories.

Overall, this study aims to analyze systematicity in L2 written text production in the context of the Basic English Language Examination (BLE) level, focusing on selected grammatical categories. More broadly, it seeks to provide empirical evidence to refine theoretical frameworks and contribute to curriculum development and development of language teaching strategies.

Literature review

Learning a foreign language is a very complex process that requires hardworking and patience from the learners. And writing is considered as one of the most complicated skills to be mastered. While helping students to develop and improve their writing proficiency, teachers may stimulate them to learn grammatical patterns, expand their vocabulary, and practice writing. Besides, one of the most effective methods commonly used by both teachers and students is the analysis of students' errors and working on them.

Furthermore, accepting the notion of World English and the Circle Societies, represented by Kachru [1], there are three main circles that illustrate the varieties of English in the world. Referring to Kachru, The Three Circles model clarify "the type of spread, the patterns of acquisition and the functional domains in which English is used across cultures and languages" [1; 12]. Kachru's Circle displays the roles of English in different societies, and it may also bring significant insights to language learning process too. It consists of 3 circles, which are the Inner Circle (countries where English is a Native language), the Outer Circle (where English has an official status, but not native for majority of the residents) and the Expanding Circle (where English is learnt as a foreign language) [1; 4]. The learners of English in the countries of the Inner Circle tend to have more opportunities to practice the language as they are immersed in the language environment. The second two mentioned circles also provide language learning space, and the importance of English learning is driven by professional motivation. Considering the official status of the language as well as the language learning environment, language teaching strategies are built accordingly in those countries. Therefore, Kachru's Circle theory depicts important aspects influencing language policy, teaching strategies, learners' motivation that impacts language learning process.

Extensive literature has been focused on the frequency of the linguistic items used by L2 learners of English compared to native speakers. However, it is important to highlight that these features were not considered as deviations from the "native" norms or errors, apart from that, they reflect the sociolinguistic reality of language use. Furthermore, according to the scholars' statements, we should teach how to be aware of World English, without limitations to the norms of one variation only, but also including the Inner Circle, Outer Circle or Expanding Circle variations. Moreover, the students should study cross communicational strategies, as language use is specified by the domains, cultures.

In addition, English is not owned by native speakers, just like any other language. Moreover, as the number of English language speakers from the Expanding Circle significantly overweighs the speakers from the other Circles, hence they make a greater impact on the nature of language [1]. Despite that, a variety of English used by the speakers from both the Expanding and Outer Circles, knowledge and "mistakes" are assessed and limited by the Inner Circle speakers' variety only.

Moreover, referring to Jenkins [2], while travelling from one domain to another, language becomes more flexible, and it is unavoidable for changes and varieties to occur. And the author points out that it is important to be more tolerant to all of the varieties of language, determined by a particular group of people, depending on the culture, contexts. English is already widespread in international settings and thus, it will be principally used in multilingual context in future as well. Accordingly, the number of L2 speakers from the Expanding Circle will increase undoubtedly.

Therefore, the aim of this piloting study is to explore the systematicity in the students' written production and analyze the variety of English used by them based on their frequency. However, the found items and tendencies are not evaluated as errors; instead, they are considered as specific features that identify the variety.

First of all, it is important to mention that making errors is an unavoidable component of a foreign language learning process. In other words, referring to Brown [3], errors may occur in the process of language learning and language acquisition as they are indivisible from these processes. Therefore, the learners usually

make errors in comprehension and production as well. Moreover, as it was claimed by Gass and Selinker [4], analysis of the L2 learners' errors provides evidence of a system, since the errors are consequential and meaningful.

Following this, errors are not only the output of the learners' incomplete knowledge; hence they can also indicate the systematicity, which was created by the learners' attitudes toward the particular language system. Besides, the errors are not always signifying the deviations or anomaly; conversely, they should not be established as negative attributes, as they represent the specificities of the variety. Therefore, careful analysis of the learners' errors as meaningful items indicating the learners may provide the data about the essential understandings of learners, since they are embedded in these specific features. Accordingly, studying the variation in written texts stimulates us to reveal systematicity in second language development.

The notion of "systematicity" was first introduced by Fodor and Pylyshyn [5] as a "feature of cognition, inferential coherence". In other words, according to the authors, it is "the ability to produce/understand some sentences is intrinsically connected to the ability to produce or understand certain others" [5; 37]. Moreover, they highlighted "the productive and systematic features of thought along with its inferential coherence" [5; 39]. Likewise, our mechanisms of thinking and understanding the particular meaning are considered to be systematic and our capacity to adhere to pattern of inference is natural and innate and is closely related to our abilities to make other inferences.

The concept of "systematicity"; the problems of assessing students' writings; and the ways how teachers see the "errors" have been discussed by many researchers, including Shaughnessy [6], McKinney & Swan [7], Lillis [8], Baynham [9], Lea [10] and others. Furthermore, they explored new features and means for the academic literacy analysis in their studies. Among the major issues concerned with language learners' performance, "errors" were highlighted inadequate socialization into the academic community, a gap between teacher expectations and student interpretations [7; 577]. Consequently, "errors" are interpreted as a complex set of social and contextualized practices, but not the identifiers of the learners' unsuccessful production.

Moreover, Shaughnessy [6] was the first to question the status of writing for students in her book and claimed that "for the basic writing (BW), academic writing is something that someone writes, but by the time he reaches the BW stage, the student both resents and resists being seen as a writer" [6; 7]. So, according to Shaughnessy, for many students academic writing does not seem to increase academic literacy, since "errors" include improperly incorporated regulations that they believe are standard. Therefore, referring to Shaughnessy [6], while the language learning process is teacher centered, it allows learners to improve their linguistic competence, whereas on the other hand, "take from them their distinctive ways of interpreting the world, to assimilate them into the culture of academia without their experiences as outsiders" [6; 29].

Investigating the common challenges that L2 English learners faced while producing grammatical units might have significant impact on effectiveness of language teaching and learning. Following the approach of viewing errors like systematicity rather than deficiency, Han and Tarone [11] also refined the connection between patterns in grammar usage with developmental stages in second language acquisition. Some studies (e.g. Myles, [12]) also identified L1 interference as one of the valuable factors impacting on systematicity of errors produced in L2. Especially, the grammatical units that were found to be the most challenging are verb agreement, articles and prepositions. Granger and Paquot [13] in line with previous research established systematicity in patterns underlined by L2 learners' efforts to build meaningful constructions within their linguistic repertoire.

As discussed above, students come to colleges and universities with their own views, systems, and opinions. Hence, the researchers emphasize that language is rather dynamic, than static, and what is important to mention — the language is social. Ellis and Shintani [14] in their study also highlight that systematicity in errors offer significant insights into learners' underlying linguistic knowledge. They highlight that grammatical complexity in L2 writing often emerges as learners experiment with syntactic structures, leading to errors that signify progress rather than failure. Therefore, there is an alternative approach to teaching and learning processes, where students' responses may be considered as ideologically interpreted. Moreover, a new view to the analysis of students' positions as socially identified issues may facilitate them to develop new paths of interpreting the world and self-positioning according to it. And the central role is given to teachers, as their "attitude toward a student's speech is the most powerful single factor" in determining the expectations for that student [10; 49].

Fundamental theoretical frameworks, including Input Hypothesis [15] and Output Hypothesis [16] portray the basic understanding of errors and their impact on language production. While comprehensible input

contributes to language acquisition process, scrutinizing language production aids clarification and refinement of language use. The findings suggest that both comprehensible input and targeted feedback addressing the major aspects of the output have significant roles in language learning process.

Research settings and methodology

The pilot study investigates the analysis of the “systematicity” of the features in students’ writing. The participants of this study are the students at the Hungarian University, who are studying English as a major. Successfully passing the Basic English Language Examination (BLE) in their second semester is a mandatory requirement for continuing their studies. This examination serves as proof that their language proficiency has reached the B2+ level. The Basic English Language Examination is a sit-in assessment which consists of four parts:

1. Use of English
2. Reading
3. Writing
4. Speaking

The research focuses on the analysis of the writing section of the BLE, which includes a single task, where the students are required to produce a 180–200-words text on a selected topic. Students need to compose a text in one of three following genres: a review, a formal letter of inquiry or a narrative. The genre varies for each examination occasion. In the specific examination analyzed in this study, students were tasked with writing a formal letter of inquiry regarding a degree program, available summer camp jobs, or a language school. The task provided an explanation and guiding questions to help students address key aspects of the topic in their letters.

The evaluation is differentiated and based on four basic characteristics:

- task achievement;
- coherence and cohesion;
- grammar;
- vocabulary.

Each of the above-mentioned competences is accessed on scale from one to five points. Moreover, each score is based on the descriptor to specify the evaluation criteria for assessment.

The corpus was created from the examination papers ensuring that data collection adhered to ethical research guidelines of research conduction. A learner corpus was created from 12 written texts, which consists of 2575 running words in total. Texts of the database were scanned and transcribed as preparatory stage for data analysis.

To identify the specific features and examine “systematicity” of the students’ language use, the different aspects of their writing texts were examined. Based on previous literature [17], three main categories were identified in the analysis, which include:

- 1) Content features (genre, text requirements);
- 2) Grammar features;
- 3) Vocabulary features.

The research entails the grammar features, which are also subdivided into six subtypes, including:

1. Verb agreement;
2. Prepositions;
3. Article Use;
4. Capitalization;
5. Word order;
6. Spelling.

Following this, the study seeks to identify the systematicity on the basis of specific items and forms, which are usually marked by foreign language teachers as “errors” with respect to the variety of English spoken by native speakers; categorize; describe; analyze and interpret the data as well. Besides, errors in this analysis have a role of markers of the particular language variety, differing from L1 variant equivalent, but not regarded as deviant.

This current study examines students’ language use by collecting and describing learners’ writings, identifying the items that were used and assessing the variability found in the learner language. In addition, this descriptive analysis helps to determine the “systematicity” of students’ performance and identify specific items and characteristics of the specific language variety.

The methodology contains manual analysis aiming to identify systematic grammatical patterns in L2 learners’ written performance. The manual approach implements a color-coding scheme to label and categorize the data. A special color code was assigned to each of six categories and the identified grammatical features were then highlighted according to their designated color code.

Results and Discussion

Following the approach described above, the study is aimed on the exploration of patterns in grammatical units' production of L2 learners of English. And the specificity was established based on the particular items that were represented in the writing papers of students, which are regarded by language teachers as typical learner errors.

First, six subtypes of grammatical features were established, including: 1. Verb agreement; 2. Prepositions; 3. Article Use; 4. Capitalization; 5. Word order; 6. Spelling. The bar-chart below illustrates those components and their frequency.

Based on the analysis, the most frequent features are prepositions, which are about 36 % of all, whereas the least frequent ones are features in capitalization, which are 6 %. 26 % of characteristics were identified as verb agreement; percentage of frequency of article use, word order and spelling are 9 %, 10 % and 13 %, respectively (Fig. 1). Consequently, the significant number of the most frequent features performed by students are verb agreement and prepositions, which are apparently, labeled by the teachers as the most common errors for students.

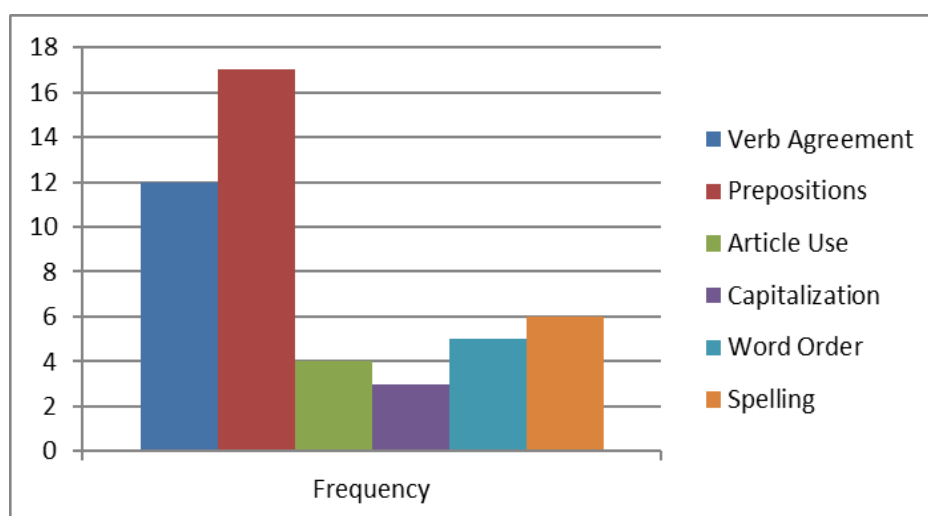

Figure 1. Frequency of the selected grammatical features

The analysis revealed that some specific typical errors of the students demonstrated in preposition misuse. One of them is inserting redundant prepositions, as is illustrated in Table 1 below:

Table 1

Example of redundant prepositions

Student's answer	Reconstruction
...would be so kind to answer to my questions.	..would be so kind to answer my questions.
... what your school generally offers to students...	... what your school generally offers students...

Another identified pattern in article usage was the omission of prepositions, which is exemplified below in Table 2:

Table 2

Example of omission of prepositions

Student's answer	Reconstruction
I look forward hearing from you as soon as possible	I look forward to hearing from you as soon as possible
I am eagerly waiting your response.	I am eagerly waiting for your response.
Should I look accommodation	Should I look for accommodation

The third common tendency in prepositions production was a *misuse of prepositions* before the nouns, after some verbs, as illustrated in Table 3 below:

Table 3

Example of misuse of prepositions

Student's answer	Reconstruction
student program in the University of Edinburgh	student program at the University of Edinburgh
a university student from	a university student of
in your website	on your website

The analysis shows that prepositions were one of the most challenging grammatical features in the learners' production. More precisely, deeper analysis demonstrated three main cases of the misuse of prepositions, including inserting redundant prepositions, a misuse of prepositions and omission of prepositions.

Another subcategory of grammatical features, which was the second most frequent was verb agreement. The most common errors identified in the verb agreement may be classified in three main groups, including the verb forms of the perfect aspect: the agreement of the main verb form and the auxiliary and the agreement of the main verb form and the modal verbs (subcategory of auxiliary verbs).

Table 4

Verb Agreement features

Type of "error"	Student's answer	Reconstruction
The Main Verb and the Auxiliary	What type of tasks does a language exam contains ?	What type of tasks does a language exam contain ?
The Main Verb and the Modal Verb	Is there an information office nearby the university where I can checked the programmes in the city during my stay?	Is there an information office nearby the university where I can check the programmes in the city during my stay?
the Verb forms of the Perfect Aspect	I have already look through some of the schools' offers...	I have already looked through some of the schools' offers...

Table 4 illustrates the examples of the above-mentioned features. It is also important to highlight that errors in the usage of the Perfect Aspect, Modal verbs and construction of the sentences with Auxiliaries are the most frequent cases of the verb agreement aspect.

Spelling is determined as the third most frequent error of the students. Moreover, three out of twelve students have made a mistake in the spelling of the word "accommodation", dropped one /m/ and wrote "accomodation". I suppose "errors" in spelling may not be identified as specific features of the EFL learners, as they need to be observed more deeply and be systematic.

Finally, capitalization, word order, and article use seemed to be the least frequent "errors" in the students' writing performance, and thus, no systematicity was identified.

The content features and vocabulary were also established as the main categories for the analysis. The students were expected to write a formal letter of inquiry about a degree program, about available summer camp jobs or about a language school; hence there are special formal requirements to the text that need to be produced. Notably, they were supposed to use appropriate vocabulary and style features. Among the major elements of the formal letters are address (both addresser and addressee), date, specific content, including formal greeting and ending.

The data shows that four out of twelve students (about 33 %) didn't follow the content requirements, as they didn't insert the address. Some of the test takers overused certain verbs, which are inappropriate to the style and should not be used in formal letters, as, for instance, in the expression: "I want to be informed". In other cases, the test-takers presumably misused some vocabulary items, such as, for example (Table 5):

Vocabulary features

Type of “error”	Student’s answer	Alternatives
Vocabulary	Thirdly, are there any other benefits for the employees next to payment?	Besides, except, in addition to
Vocabulary	I have a little practice	little experience
Vocabulary	How many variations are there to choose from? (about the extra-curricular activities)	options

The analysis of vocabulary features established the systematicity in production and usage of some lexical units and stylistic elements. That also provides valuable insights that will be discussed in the next chapter of the paper.

Conclusion

To summarize, the study concerned the analysis of the grammar, vocabulary and content features of the language use of the particular social group — Hungarian students. The study was based on the identification of the systematicity in the writing production of the students at the Basic English Examination. All the characteristics that were presented and described in the research are not stated as conclusive results but as hypotheses about what might constitute as meaningful characteristics of L2 learners’ writing.

Overall, the analysis reveals the major tendencies in the performance, including the usage of articles, verb aspect and spelling. As stated in the aim, the piloting study helped to investigate the major systematic usage trends in L2 written performance within the context of the study. The insights from the research might bring a new view to language teaching and language learning strategies. The findings might explain some aspects of language production and can also be useful for defining potential confusions and misconceptions.

According to Seifdlhofer [18], the items identified as systematic features in the English learners’ performance are likely to be considered as typical learner errors. However, the author points out, that conversely, they should not be regarded as negative criterion, as English learners are “agents of language change” [18; 4]. Therefore, the labeled components identified in the language learning research represent active choices of linguistic options that were used, and not incomplete knowledge. On the other hand, the analysis of the linguistic features of L2 learning is a complicated process, which requires a much larger corpus and deeper analysis to identify them and make particular statements. Overall, the reviewed approach may explore new directions of the language development as in the present era of globalization, the world is interconnected, and English tends to be one of the main tools of the intercultural communication.

The present analysis revealed several patterns in L2 production, including misuse of prepositions with typical errors including redundant prepositions and omission. Verb agreement was also established as one of the common errors and in perfect aspect forms (e.g. main verb-auxiliary agreement). Among the less frequent were capitalization errors determined, word order and article use. As aligned with existing literature reviewed in the previous chapters, the current study contributes to existing approach and provides evidence that language learners’ errors interfere with language acquisition process.

The study aids in investigating the most challenging patterns in L2 production for students in a particular context. As outcomes suggest, they are prepositions, verb agreement and stylistic specificities, including the usage of appropriate vocabulary. Similar findings were pinpointed in Tetreault and Chodorow [20] establishing prepositions as one of the most complex and consistent errors of L2 learners. Housen and Simoens [19] also reported verb agreement as systematic patterns identified in language learners’ production. Overall, the study explores systematicity in L2 writing and established consistent patterns of errors that reflect learner-specific varieties of English. The range of grammatical features identify linguistic units from prepositional misuse to verb agreement issues highlight the transitional competence and developmental stages of L2 acquisition.

The findings suggest the necessity of implementing the focus of the instructional activities on the identified grammatical features. The practical implications offered might contribute to the development of language training and provide beneficial results for language production. In addition to proposed targeted grammar instruction strategies and curriculum development, extensive, error specific feedback may also provide language learners valuable insights to gain deeper understanding of grammatical structures and their

appropriate usage. Inclusion of genre specific tasks and specific targeted and detailed feedback might also be beneficial and enhancing for comprehension of the output produced by the learners.

This study, despite its limited sample size, highlights the potential of corpus-based analysis in uncovering patterns of systematicity in learner errors. Expanding the learner corpus in future research could bring in more comprehensive data that can provide valuable insights for language teaching. Extension of the variables, including linguistic variables and factor variables (e.g. L1 interference, genre, duration of preparation, etc.) might also facilitate further research and might reveal significant findings contributing to L2 research field.

References

- 1 Kachru, B. (1985). Standards, codification, and sociolinguistic realism: The English language in the outer circle. In R. Quirk & H.G. Widdowson (Eds.). *English in the world: Teaching and learning the language and literatures* (pp. 11–30). Cambridge University Press.
- 2 Jenkins, J. (2006). Current perspectives on teaching world Englishes and English as a lingua franca. *TESOL Quarterly*, 40, 157–181.
- 3 Brown, H. (2000). *Principles of language learning and teaching* (4th ed.). Longman.
- 4 Gass, S., & Selinker, L. (1994). *Second language acquisition: An introductory course*. Lawrence Erlbaum Associates.
- 5 Fodor, J., & Pylyshyn, Z. (1988). Connectionism and cognitive architecture: A critical analysis. *Cognition*, 28, 3–71.
- 6 Shaughnessy, M. (1977). *Errors and expectations: A guide for teachers of basic writing*. Oxford University Press.
- 7 McKinney, C., & Swan, J. (2001). Developing a sociolinguistic voice: Students and linguistic descriptivism. *Journal of Sociolinguistics*, 5(4), 576–590.
- 8 Lillis, T. (1997). New voices in academia? The regulative nature of academic writing conventions. *Language and Education*, 11, 182–199.
- 9 Baynham, M. (2000). Academic writing in new and emergent discipline areas. In M. Lea & B. Stierer (Eds.). *Student writing in higher education: New contexts* (pp. xx–xx). Open University Press.
- 10 Lea, M. (1998). Academic literacies and learning in higher education: Constructing knowledge through texts and experience. *Studies in Education of Adults*, 30, 156–171.
- 11 Han, Z.H., & Tarone, E. (2014). *Interlanguage: Forty years later*. In Z.H. Han & E. Tarone (Eds.). [Complete book details needed].
- 12 Myles, J. (2020). Second language writing and transfer: Connections to cross-linguistic influence and multilingual education. *Language Teaching*, 53(1), 1–16. <https://doi.org/10.1017/S0261444820000079>
- 13 Granger, S., & Paquot, M. (2021). Learner corpora: From theory and research to practice. In P. Baker & J. Egbert (Eds.). *Triangulating corpus linguistics with other research methods* (pp. 55–80). Routledge.
- 14 Ellis, R., & Shintani, N. (2014). *Exploring language pedagogy through second language acquisition research*. Routledge.
- 15 Krashen, S.D. (1985). *The input hypothesis: Issues and implications*. Longman.
- 15 Swain, M. (1985). Communicative competence: Some roles of comprehensible input and comprehensible output in its development. In S. Gass & C. Madden (Eds.). *Input in second language acquisition* (pp. 235–253). Newbury House.
- 16 Ellis, R. (2008). *The study of second language acquisition* (2nd ed.). Oxford University Press.
- 17 Seidlhofer, B. (2004). Research perspectives on teaching English as a Lingua Franca. *Annual Review of Applied Linguistics*, 24, 209–239.
- 18 Housen, A., & Simoens, H. (2016). Cognitive perspectives on difficulty and complexity in L2 acquisition. *Studies in Second Language Acquisition*, 38(2), 163–175. <https://doi.org/10.1017/S0272263116000083>
- 19 Tetreault, J., & Chodorow, M. (2008). The ups and downs of preposition error detection in ESL writing. *Proceedings of the 22nd International Conference on Computational Linguistics (Coling 2008)*, 865–872. <https://aclanthology.org/C08-1109/>

К. Адамова

Ағылшын тілін екінші тіл ретінде үйренушілердің тілдік қолдану жүйелілігі: Студенттердің жазбаша жұмыстарына корпуста негізделген зерттеу

Ағымдағы зерттеу екінші тілді үйренудегі ең қиын дағдылардың бірі — жазуды қарастырады. Ол жазба тілдің жасалу картасын жасау үшін шет тілінде жазудың күрделілігінің негізгі тенденцияларын зерттеуге бағытталған. Зерттеу органы негізгі ағылшын тілінде жазбаша емтихан мәтінін құру тұрғысынан емтихандық жұмыстарға негізделген. Бұл емтихан Венгрия университеттерінде ағылшын

тілінде оқитын студенттерге міндетті тест болып табылады және білім беру саласында шешуші рөл атқарады. Ағылшын тілін шет тілі ретінде үйренушілер, әдетте, жалпы еуропалық анықтамалық негіздемеге (CEFR) сәйкес мәтін құрайды және тілді меңгеру деңгейін B2+ көрсетеді. Зерттеу әдісі грамматикалық белгілердің 6 категориясына негізделген талдауды қамтиды (соның ішінде етістік келісімі; көсемшелер; артикльдерді қолдану; бас әріппен жазу; сөз тәртібі; орфография). Талдау EFL студенттерінің корпусқа негізделген жазуында жиі болатын жұмысындағы жүйелі үлгілерді анықтауға көмектеседі. Анықталған ең көп тараған тенденциялардың кейбірі предлогтар, дәлірек айтқанда, жіберіп алу және дұрыс қолданбау, етістік келісімі және емлесі болды. Қателердің сипатын анықтау үшін терең және жан-жақты талдау жүргізу қажет. Бұл пилоттық зерттеу маңызды түсініктер береді және оның нәтижелері болашақта шет тіліндегі жазуды талдау зерттеулерін жобалау үшін өте өзекті.

Кілт сөздер: тіл үйрену, жазбаша мәтін жасау, грамматикалық талдау, «әлемдік ағылшын тілі», оқушылар.

К. Адамова

Систематичность в письменном продуцировании речи изучающих английский язык как второй: корпусное исследование письменных текстов студентов

Исследование рассматривает один из самых сложных навыков, который необходимо развивать в процессе изучения второго языка — письмо. Статья направлена на изучение основных тенденций в сложности письма на иностранном языке, чтобы отобразить создание письменного языка. Корпус исследования построен на экзаменационных работах в части создания письменного текста для экзамена по базовому английскому языку. Данный экзамен является обязательным этапом проверки, который необходимо сдать студентам, специализирующимся на изучение английского языка в университетах Венгрии, также он играет решающую роль в образовательной сфере. Изучающие английский язык как иностранный, как правило, создают текст и подтверждают уровень владения языком на уровне B2+ в соответствии с общеевропейскими компетенциями владения иностранным языком: изучение, преподавание, оценка (англ. Common European Framework of Reference, CEFR). Метод исследования включает анализ на основе 6 категорий грамматических признаков (согласование глаголов, предлоги, использование артиклей, заглавные буквы, порядок слов, правописание). Анализ помогает выявить систематические ошибки в письме изучающих иностранный язык на основе корпусного исследования. Наиболее распространенными выявленными тенденциями являются предлоги, точнее — пропуски и неправильное использование, согласование глаголов и правописание. Для определения характера ошибок необходимо провести глубокий и тщательный анализ. Данное пилотное исследование дает существенные сведения, а его результаты имеют решающее значение для дальнейшего проектирования исследований посвященных анализу письменной речи на иностранном языке.

Ключевые слова: изучение языка, создание письменного текста, грамматический анализ, «мировой английский», учащиеся.

Information about the author

Adamova, Karlygash — PhD candidate, Doctoral School of Linguistics, Pazmany Peter Catholic University, Budapest, Hungary; e-mail: adamova1403@gmail.com.

P.Zh. Balkhimbekova, N. Zhumay*

L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan
(*Corresponding author e-mail: nurmiraali@mail.ru)

Semantics and Functioning of Phraseological Phrases with the Components “Create/Destroy” (создавать/разрушать) in Russian

This study explores the semantics and functioning of phraseological expressions containing the components “create” and “destroy” in the Russian language. The research aims to analyze their structural patterns, meanings, and communicative roles, shedding light on their cognitive and cultural significance. The methodology integrates theoretical analysis, inductive and deductive approaches, comparative analysis, and an empirical study involving a survey of 120 participants. The findings indicate that phraseological units with “create” emphasize active engagement in forming, constructing, or initiating situations, whereas those with “destroy” denote actions associated with elimination, disruption, or negation. These expressions not only convey specific conceptual meanings but also carry diverse emotional and stylistic connotations, making them prevalent in various discourse contexts. Additionally, the study underscores the significance of phraseological expressions in linguistic and cultural studies, emphasizing their impact on language acquisition, translation, and lexicography. By examining how different languages conceptualize creation and destruction, this research contributes to the broader theory of phraseology, enhancing our understanding of metaphorical thinking and idiomatic usage in cross-linguistic perspectives.

Keywords: phraseological phrases, semantic analysis, comparative analysis, cognitive aspect, emotional colouring.

Introduction

The study of language includes the study of phraseology, which helps to reveal the cultural aspect of language. In addition, it broadens the understanding of phraseological expressions and speech discourse.

Phraseological expressions, according to A.V. Kunin, are word combinations that have a constant, partially or completely changed meaning compared to their lexical meaning [1; 89]. Phraseological units are constantly used by people unconsciously in both written and spoken speech, and are a clear indicator of the richness of any language [2; 5]. Phraseological units are anomalies of language, individualists of the linguistic world, they show some characteristics that are difficult to explain in terms of linguistic universals, and therefore should be regarded as indispensable means of interpreting extra-linguistic means [3; 1200]. Phraseological units are whole statements that include features characteristic of a particular culture, its customs, worldview, traditions, beliefs, etc. Therefore, the process of language learning is unthinkable and even impossible without taking into account phraseological units [4; 364]. Some researchers believe that phraseological units characterising a person are valuable for solving controversial and topical problems of linguistics and reveal ideas about a person and his appearance, intellectual abilities, character, etc. [5; 656]. Also phraseological phrases acting as particularly significant linguistic units with national-cultural semantics, play a certain role in history, culture and reflect the soul of the people [6; 23].

English phraseological expressions with the meaning of speech behaviour, defining phraseological expressions directly related to the reality of everyday life [7; 106]. There is no doubt that phraseology has its place in the lexicon of any language. To what language they belong, they show the perennial life of this language, they are the wealth that develops together with the culture of a nation [8; 6]. Phraseology is an indicator of national culture and language of each nation. In this regard, the study of phraseological phrases in linguistics in the comparative aspect is considered important nowadays [9; 92]. Undoubtedly, studying the specific features and semantic characteristics of phraseological phrases in linguistics and comparing them with other languages will bring a lot of new information and news to science [10; 46]. Phraseological expressions have figurative, expressive, emotional meaning, which is used as a decorative means compared to individual words. In particular, phraseological expressions and proverbs are very rich in cultural national content about different concepts [11; 44].

* Corresponding author's e-mail: nurmiraali@mail.ru

According to Belousova L.D., phraseological phrases should be considered as part of the vocabulary composition, as they are an integral part of the language. She notes that phraseological units and words have the same meaning and function of its use. Nevertheless, Belousova L.D. notes that phraseological expressions are unique because they are used in certain contexts [12]. As the linguist Lapteva Y.V. states [13; 114], the structural models of phraseological expressions consist of two components, and the meanings are connected with visual associations. In her work on phraseological phrases Popova A.R. emphasizes that verse-phrase can be an effective means of creative use of these language units. She considers the main features of a phraseological unit that help to build a poetic text based on phraseological units, and demonstrates how their individual and common elements are manifested in a verse-phrase. Also, Popova A.R. notes that the global properties of Russian phraseology are crucial for realizing the creative potential of a poem-phrase [14; 150-151].

Phraseological expressions have a definite meaning different from the lexical one and often require a specific context. In addition, the structural models of phraseological expressions consisting of two-component word combinations with visual links are crucial for realizing the creative possibilities of phraseological expressions, including verse phrases.

The cultural understanding of each nation plays an important role in the formation of phraseological units, as it reflects the peculiarities of thinking, worldview and traditions of a particular society. Phraseological units, as language units used in a ready-made form, contain not only lexical meaning, but also cultural, historical and social meanings, which can be deeply connected with a certain cultural environment. There are certain generalizing ways that influence the emergence and development of phraseological phrases in the language of a particular nationality. They are:

Historical and mythical bases.

Many phraseological units are based on historical events, myths, legends, traditions and folk beliefs. For example, the expression «потерять голову» in Russian can be based on historical events, such as execution, etc. Moreover, on a mythical basis, the phraseological unit “to lose one’s head” may arise in connection with the loss of common sense or a state of security.

2. Figurative and symbolic bases

Many phraseological phrases are part of a certain culture. They are based on certain images and symbols. For example, the linguistic unity «как кошка с собакой» gives an idea of the world inherent in folk tales, folklore and culture. In both Russian and English, the meaning given by the above linguistic unity is similar, i.e. the image of cat and dog means hostility. For example, Cat and dog life — «кошачья и собачья жизнь» or Fight like cats and dogs «Сражаться, как кошка с собачкой». These phraseological units express the attitude of people who are constantly fighting, arguing with each other in both Russian and English languages.

This academic study examines phraseological units with the elements “to create” and “to destroy”. This category of phraseological units is widespread in the Russian language and is often used in everyday speech. Phraseological units with the component “to create” in the Russian language perform a number of functions, including the expression of novelty, originality, beginning and origin. Terms with the component “to destroy” are most often used to describe the concepts of destruction, annihilation or wreckage. An actual topic of research in the field of linguistics is the study of a certain group of phraseological phrases, their semantics and functioning, as well as determining their place in the modern Russian language.

Research Methods

Inductive and deductive methods are applied in the study of phraseological units with the components “create” and “destroy” in different model languages (Russian and English). These methods are chosen in order to better understand how cultural, social and historical contexts influence the formation of phraseological units and how linguistic expressions about creation and destruction can reflect the peculiarities of perception of these concepts in different cultures. The inductive research method contains conclusions based on controlling and analyzing case studies. It enables evidence-based research, collecting examples of phraseological units, recording their frequency, context of use and meanings in different languages, and then generalizing the findings. Using the inductive method, it is possible to distinguish certain patterns of use of phraseological units, such as frequencies, their use in certain genres, and changes in the meaning or structure of phraseological units depending on time and context. The inductive method helps to identify the contextual features in which phraseological units are used. For example, a single expression may take on different shades of meaning depending on the genre of the text or social situation. The deductive method involves deriving specific conclusions and hypotheses from general theories and concepts. In this case, using deduction, it is possible to make hypotheses about

how certain cultural characteristics affect the perception and use of phraseological expressions, and then, by analyzing the data, it is possible to test these hypotheses in practice.

The deductive method allows broader conclusions to be drawn from specific data, and these can then be applied to other linguistic and cultural contexts. For example, the analysis of phraseological units with the components “create” and “destroy” in Russian and English can confirm the hypothesis of a more constructive role of the concept of “creation” in Western culture and a more cyclical approach to “destruction” in Eastern cultures.

In conducting this study, the following processes were taken into account: 1. participants (students of 1-2 courses), 2. procedure (paper-based survey), 3. data analysis. The participants of the survey were first and second year students of L.N. Gumilyov Eurasian National University, studying in different specialties (120 people). The survey consisted of a series of questions on paper (Fig. 1). The survey yielded results based on the method of quantitative and qualitative analyses. The survey fully complied with all ethical norms that should be considered when conducting academic research.

In this study we researched phraseological phrases with the components “create/destroy” in the Russian language and how they are used in speech practice. Through the use of the method of linguistic analysis we are able to identify and describe the semantics and structure of these phraseological phrases. The method of contextual analysis allows us to study the contexts in which phraseological phrases are used and determine their functioning. The method of questioning is used to identify the knowledge and use of phraseological phrases with the components “create/destroy” among the students of 1-2 year of higher education. To assess the influence of phraseological units in such a context, this study investigates changes in university students’ beliefs about language learning during their studies [15; 2718]. Such changes in language practices can help students develop multilingual skills as well as the cultural sensitivity, flexibility and resilience that are useful for a global citizen [16; 3].

Results and discussion

The analysis of phraseological expressions with the components “create” and “destroy” in different languages can reveal deep cultural and historical differences, showing how different cultures perceive these concepts. It is important to remember that phraseological expressions are not only reflections of real-life situations, but also of cultural stereotypes, values and historical context. By understanding how different cultures interpret the concepts of creation and destruction through language, we can better understand the emphasis societies place on these processes and how they affect the way the world is perceived. Therefore, the phraseological expressions that make up “creation” in both Russian and English demonstrate a positive attitude, a positive outlook and the value of work. For example, the phrase «строить мосты» (build a bridge) means establishing connections, improving relations between people or nations. Moreover, in the mentioned Russian and English culture, phraseological expressions with the component “to create” are often used in relation to personal success, personal responsibility and progress. For example, “build a legacy” means to create a legacy related to efforts to achieve significant goals, to leave a mark in history. The phraseological phrases “to destroy” can have negative and neutral connotations in both languages, depending on the context. However, in many cultures, “destroy” refers to actions involving negative consequences, conflict or loss. In Russian, «разрушить иллюзии» (destroy illusions) is often used to refer to the loss of unrealistic expectations. In addition, in English “destroy” is often seen as a temporary evil necessary for change. For example, the set expression “burn bridges” is used to denote a relationship that cannot be restored, a broken relationship.

The method of comparative analysis allows comparing phraseological phrases containing the elements “create/destroy” in Russian with the same phenomena in other languages. Finally, the experimental method is used to study how effectively these phraseological phrases are used in different communicative situations. The combined use of these methods allows us to better understand phraseological phrases with “create/destroy” elements in Russian and their functions in communication.

Semantics of phraseology with the “create” component

Like any lexical unit, the semantic structure of phraseology is a microsystem in which all its parts are closely related and depend on each other. Nevertheless, lexemes are not only “constituents of the main semantic components of FE (Fixed Expressions), but also play the role of connecting links between them” [17; 37], which makes them unique in FU (Phraseological Units) semantics. Within the framework of the cognitive approach, there is a revision of the understanding of the semantics of phraseological units. They are considered not only as signs with static meaning, but also as procedures that we activate in our mind when using these ex-

pressions. Phraseological units are considered part of the cultural and cognitive system, and they influence how we perceive and understand the world around us [18].

As a result, modern phraseology moves from studying phraseological units separately to studying them in the context of cultural and historical circumstances and cognitive processes occurring in the speaker's mind. Sokolova notes that when analyzing modern phraseological units, more and more attention is paid to the frame category. With the help of the frame, we can look at the traditional problems of phraseological units from a new perspective and explore areas that have not yet been studied. According to Sokolova O.V., a frame is a cognitive structure that represents a mental picture of the world that a person uses to describe objects and phenomena occurring in real life. In phraseology, a frame is a category that defines the meaning of phraseological units and indicates their common features [19; 10–12].

Phraseological units containing the “create” component can have different types. For example, to create problems, difficulties, conditions, impressions, and so on. Nevertheless, despite the differences in construction, the general semantics of each of these phraseological units is the creation of some phenomenon or circumstance. However, this semantics may be different. For example, the phrase “create difficulties” may mean intentionally complicating some situation, while the phrase “create conditions” may mean gradual progress towards some goal.

In general, phraseological units with the element “create” refer to the concept of active human participation in the creation of a situation, phenomenon or impression. Exceptions include the phrase “create an impression”. For example, when someone loves a building, they can say: “This building gives the impression of mystery and beautiful architecture”. Nevertheless, these phraseological units are usually associated with the idea of creativity and invention, as well as with human participation in the creation of a new one. It can also have negative semantics consequences that can cause difficulties, problems, or false impressions.

Semantics of phraseology with the component “destroy”

According to lexico-semantic analysis, phraseological units with the components “destroy” are lexical units expressing the action of destruction or disintegration. They can be used to describe the physical destruction of material objects or metaphorical processes such as conflicts, relationships or ideologies.

Various grammatical forms, including phraseological units with the component “destroy”, include verbs, nouns and adjectives. Destruction of bridges, destruction of ideology, destructive influence, destruction of buildings and so on. The choice of components depends on the situation and the metaphor used.

The analysis of phraseological units containing the element “destroy” shows how important they are for describing the processes of destruction and instability in modern society. These phraseological units can be used to describe various social, political and cultural changes that can destroy the existing order of things. In addition, they help convey the emotional context and convey cultural norms that exist in a particular community and cannot be expressed in words.

Thus, the use of phraseological units with elements of “destroy” allows us to more accurately and expressively describe various processes taking place in the modern world, reflecting the complexities and changes taking place in our lives and around us.

Functioning of phraseological units with “create/destroy” components

Phraseological units (FU) are a special type of linguistic signs consisting of various components of the language. FU are characterized by multicomponence in terms of form, reinterpretation of components in terms of content (idiomaticity) and stability and widespread in terms of functioning [20].

The problem of classification of phraseological units (FU) is part of the definition of the object of phraseology. These FU are classified depending on their use, origin, connection with parts of speech and semantic labeling. The composition of FU varies depending on time, and the classification is based on the linguoculturological principle of describing idioms, which includes a nominative-ideographic classification [21; 2].

Phraseological units with “create/destroy” components are persistent combinations of words that cannot be understood and analyzed separately from the sentence. They are an integral part of the language and have a specific structure and meaning. Phraseological units containing these components are used in different contexts and express different meanings.

A number of linguistic and cognitive processes determine the functioning of phraseological units with “create/destroy” components. Such a method is the metaphorical figurative meaning of the components. Thus, the element “create” can refer not only to the physical creation of something, but also to production, appear-

ance, education, and so on. At the same time, the word “destroy” can refer not only to physical destruction, but also to liquidation, ruin, havoc and others.

The use of phraseological units in various contexts is the next important process in the functioning of these phraseological units. The interpretation of phraseology can be changed by the context. For example, the phrase “create from nothing” can mean not only creating something new, but also overcoming difficulties or the impossible, as well as bringing an idea to life.

The method of contextual analysis allows us to identify the semantic load of phraseological units “create/destroy” depending on the context of their use. Examples: “When I create, I can’t help but believe that I’m doing a great thing. And when I destroy, I hate myself for it” (Anatoly Rybakov, “Old Man Hottabych”).

In this case, the phraseological units “create” and “destroy” are used in the context of creative activity and describe the psychological component of this activity. “Without creating, without destroying, you can live your whole life, but your life will not make sense” (Andrei Cruz, “Invincible”). Here the author used the phraseological units “create” and “destroy” in the context of the search for the meaning of life, emphasizing that creativity is necessary for its fulfillment.

“The spirit of futurism destroyed classical visual forms, creating new, often contradictory original techniques” (Mikhail Andreev, “Art of the XX century”).

In this case, the author uses the phraseological units “create” and “destroy” in the context of art, emphasizing that new forms are created due to the destruction of old, classical forms.

Thus, contextual analysis of the use of phraseological units “create / destroy” allows you to understand their meaning and load depending on the context of their use. Also an important characteristic of phraseological units with the components “create/destroy” is their emotional coloring. They can express positive or negative value judgments. For example, the phraseology “destructive blow” expresses a negative emotional color and means a strong and destructive action.

The context and metaphorical transfer of the meanings of phraseological units with the components “create/destroy” can be associated with cognitive processes and brain activity. Research shows that the basis of our thinking and the creation of conceptual systems are metaphorical transfers of meanings. In addition, the use of phraseological units with “create/destroy” components can activate the corresponding conceptual areas in our brain.

Thus, the functioning of phraseological units containing elements of “create/destroy” is determined by a number of cognitive processes and linguistic processes. They have many meanings and are an important part of the language.

In the literature, you can find many examples of the use of the phraseological unit “create/destroy”. For example, “Buddhists build and destroy their lives” (I. Ermakova, “Buddhism without illusions”). “In art it is necessary to find harmony between create and destroy” (P.K. Dickens, “Art and Science of Memory”). “He knew that one day he would have to create or destroy all his possessions” (Prutkov, “Fruits of reflection”).

Thus, the phraseological unit “create/destroy” includes various aspects of life, including plans and dreams, as well as reputation and harmony in society. Its use is important for an accurate and emotional description of the events taking place.

Comparative analysis of phraseological units with “create/destroy” components in various languages

Comparative analysis of phraseological systems of different languages is crucial for the creation of a general phraseological theory, as well as for the study of specific peculiarities of each language. The purpose of this research is to compare phraseological units containing the components “create/destroy” in Russian and other various languages.

To conduct a comparative analysis of phraseological units, various principles of selecting groups of units with a similar grammatical structure and functional meaning are usually used. These groups may consist of units with identical components (for example, verbs, nouns, adjectives or comparative phraseological units), or of units with the same type of meaning and content, such as zoonyms, somatisms and color designations. The selection of phraseological units with irregular patterns is an additional principle [22].

There are also many phraseological units in the Russian language concerning “create/destroy”. For example, «взять за основу» means to use as a basis, «построить на песке» means to create a weak foundation, «снести с лица земли» means to destroy completely, «вскипятить кровь» means to cause a storm of emotions, «раздуть скандал» means to create a big noise and so on.

When analyzing phraseological units with the “create/destroy” component in different languages, you can see differences in the meaning and use of these expressions. For example, in the Kazakh language there is a phraseology «жетелеріңізді жою» (to destroy your dreams), which has no exact equivalent in Russian and

English. Some English phraseological units, such as “knock down” (knock down, destroy) and “break down” (break down, fall apart), can be used both in the meaning of the physical destruction of an object, and in a figurative meaning, for example, to describe an emotional collapse.

In English, there are also phraseological units that describe the processes of creation and destruction. For example, “build up” (create, build up, strengthen) and “tear down” (destroy, demolish, dismantle). An example of the use of these phraseological units can be found in texts about residential neighborhoods in Baltimore: “We need to build up our neighborhoods, not tear them down” (We need to create our neighborhoods, not destroy them).

The phraseology associated with the creation process in the Kazakh language can be used in various spheres of life. For example, «жапарту», or creation, can mean the creation of new projects, connections or enterprises in Kazakh. The word «жою» (demolish, destroy) can be used in the context of destruction to describe actions related to the demolition of buildings or other objects. Examples of phraseological units with the components “create” and “destroy” in academic articles:

Russian:

Создавать новые технологии;

Разрушать стереотипы мышления.

English:

Create innovative technologies;

Destroy thought patterns.

Kazakh:

Технологияларды жаңарту;

Ойдағы стереотиптерді жою.

Comparative analysis shows that phraseological units with the component “create” in Russian and English have a more general character than in Kazakh. Phraseological units with the “destroy” component are used in a similar way in all three languages. In general, the use of phraseological units in research and academic articles serves to accurately and vividly express thoughts and ideas, but at the same time requires accuracy in understanding and applying terms. It is also worth noting that in different cultures there may be different phraseological units describing creation and destruction. For example, in Italian, the phrase “far nascere” (to force to be born) is often used to describe the process of creation, while in Japanese, the word “kowasu” (to destroy) can also refer to destruction on a literal and figurative level.

In the Turkish language, phraseological units on the topics of creation and destruction are rather associated with pragmatic goals. For example, “create order” or “use your hopes in a creative way”. For example: Yaratmak güçtür — to create hard, Düzeni yaratmak için çalışmalıyız — We must work to create order, Savaşlar çok şeyi yok eder — Wars destroy a lot, Doğal afetler hayatı yok edebilir — Natural disasters can destroy life.

In German, phraseological units are more associated with emotional states. For example, “a world without art and culture would be a dull place” or “if we destroy nature, we end up destroying ourselves”.

For example: Der Künstler kann mit Farben eine besondere Stimmung kreieren — An artist can create a special atmosphere with the help of colors, Kriege zerstören Familien und Heimat — Wars destroy families and homelands, Wenn wir die Natur zerstören, zerstören wir letztendlich uns selbst — If we destroy nature, we ultimately destroy ourselves.

Thus, the comparison of phraseological units with the elements “create/destroy” in different languages allows us to see the differences in their use. Every language has phraseological units that describe the processes of creation and destruction. It is important to remember that the context in which a phraseological unit is used is crucial to how it is understood and interpreted. Moreover, a comparative-contrastive analysis of phraseological systems of different languages allows for a more detailed study of the characteristics and culture of each language. In addition, it can help in compiling dictionaries and language studies, as well as in translating texts and expressions.

Analysis of frequent word combinations with the components “create/destroy” in non-fiction and fiction texts

In fiction, word combinations with the component “create” occur 785 times in 519 texts of the modern Russian language. Among the most frequent word-combinations with the component “create” in fiction, we can single out: create conflicts, create an image, create content, create conditions, create difficulties, create masterpieces, create islands of goodness, create an impression, and create beauty.

In non-fiction literature, the word combination with the component “create” is found in 5337 examples in 3603 texts. Among the most frequent collocations with the component “create” in non-fiction we can single out: create difficulties, create conditions, create masterpieces, create construction, create jobs, create tools, create atmosphere, create information systems, create impression, create coziness, create images, create values, create plans.

Thus, it can be noted that some word combinations with the component “create” are found in both fiction and non-fiction, for example, “to create difficulties”, “to create conditions”, “to create masterpieces”, “to create an impression”. However, each genre has its own peculiarities in the choice and frequency of use of these word combinations.

In non-fiction literature, the component “to destroy” occurs much more often than in fiction. In non-fiction literature, this component occurs 890 times in 707 texts, while in fiction — 313 times in 261 texts. Among the most frequent word combinations with the component “destroy” in non-fiction literature we can single out: destroy the family, destroy illusions, destroy the state, destroy laws, and destroy the system. In fiction the most frequent word combinations with the component “destroy” are: destroy the family, destroy illusions, and destroy cities.

Comparison of the results shows that the component “create” occurs more often in fiction (785 times) compared to non-fiction (5337 times). However, the most frequent word combinations with this component are similar in both genres and include “to create difficulties”, “to create conditions”, “to create masterpieces” and “to create an impression”. There is also a difference between the genres with regard to the component “destroy”. In non-fiction, this component occurs significantly more frequently (890 times) compared to fiction (313 times). Both genres have similar most frequent collocations such as “destroy the family” and “destroy illusions”. However, non-fiction also mentions “destroy the state”, “destroy laws” and “destroy the system”, while fiction most frequently uses “destroy cities”.

Experimental part of the research

Experimental part: Structured survey and quantitative data

A structured survey was developed for an in-depth analysis of the perception of phraseological phrases with the components “create” and “destroy” in Russian and English among students of different age and professional groups, as well as between speakers of different languages. The survey includes a variety of phraseological phrases in order to assess how they are perceived and interpreted by the research participants.

Objectives of the experiment:

- To study the perception of phraseological expressions related to the concepts of “creation” and “destruction” among different groups of students.
- To assess how the perception of these expressions depends on age, professional training and language background.
- To conduct a comparative analysis of the perception of phraseological expressions in different linguistic and cultural contexts.

The structure of the survey consists of two main parts: evaluation of phraseological expressions and cultural and age differences in the perception of phraseological expressions. In the first part, participants are presented with several phraseological expressions which they have to evaluate according to the following criteria:

1. on the understanding of the phraseological phrase. How do participants perceive the meaning of the phrase?
2. Emotional colouring: What emotions does the expression evoke? (positive, negative, neutral).
3. Frequency of use: How often do they hear or use these expressions in everyday life?
4. Cultural association: What cultural context is the use of the phrase associated with? For the second part, cultural and age differences in the perception of phraseological phrases.

Survey participants are asked to share their perceptions on how phraseological phrases with the components “creation” and “destruction” can be interpreted in different cultures and age groups. The following aspects are assessed: how does the perception of phraseological phrases change according to age? And how do representatives of different cultures (speakers of different languages) interpret phraseological phrases?

Survey Questions:

- How would you interpret the expression “build sand castles” in the context of your experience or culture?
 - Which phraseological expression with the component “to destroy” is closer in meaning to you and why?
- Phraseologisms used in the survey:

1. “To create peace” (or order) — associations with peace, harmony.
2. “To build a career” — development, success.
3. “To build bridges” — making connections, overcoming obstacles.
4. “To raise someone into a human being” — building a personality, education.
5. “Create difficulties” — with a negative connotation, complication of the situation.
6. “Destroy dreams” — loss of hopes, disappointment.
7. “Destroy illusions” — loss of naivety, realization of reality.
8. “Destroy relationships” — negative impact on interpersonal ties.
9. “Destroy traditions” — disruption of established routines.
10. “Burn bridges” — making final decisions, breaking with the past.

Procedure for conducting the survey:

1. Selection of participants: The survey is conducted among students of different faculties and age groups (18–25 years old, 26–35 years old, 36+). Both native speakers of Russian English will be included for comparison.

2. Method of data collection: The survey will be conducted online using a specialized questionnaire platform (Google Forms). Participants will fill out the questionnaire anonymously.

3. Data processing: Responses will be processed using statistical methods (Excel) to identify trends, comparisons and differences.

Table

Evaluation of phraseological phrases by perception

Phraseological expression	Comprehension (%)	Frequency of use (%)	Cultural association (%)
To build a career	95 % (correct)	60 % (often)	50 % (success)
Destroy dreams	90 % (correct)	40 % (rarely)	70 % (disappointment)
Build bridges	80 % (correct)	65 % (often)	60 % (connections, interactions)
Break relationships	85 % (correct)	50 % (rarely)	55 % (conflict)
To mould someone into a human being	70 % (correct)	55 % (often)	65 % (education)

According to the survey, a variety of phraseological expressions (Table) help assess how the participants are perceived and interpreted by the research subjects.

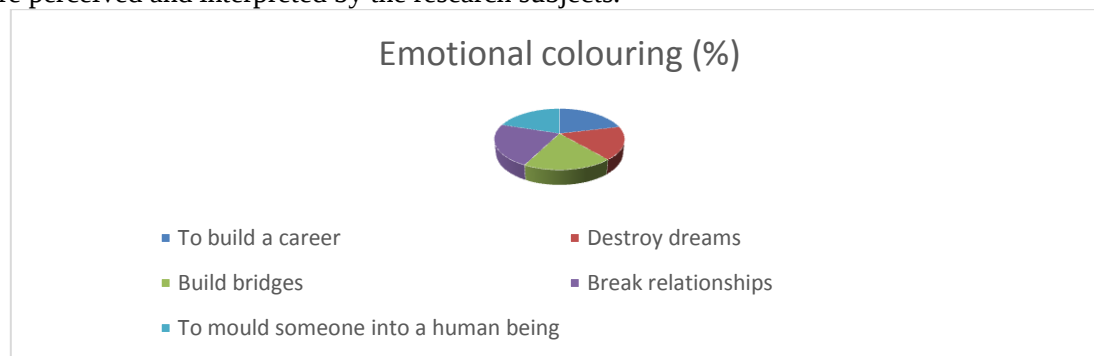

Figure 1. Evaluation of phraseological phrases by emotional coloring

The given data explains the emotional coloring expressed by participants, with percentages indicating how strongly the coloring is perceived by the participants of the survey as either positive or negative. This means that for the first item or group, 85 % of participants expressed a positive emotional tone, while 70 % of participants expressed a negative coloring in the second item. The third item has a 75 % positive emotional tone, and the fourth item shows a 90 % negative emotional tone. Finally, the last item has an 80 % positive emotional coloring.

Analysis by language: Speakers of Russian often associate phraseological phrases with the component “creation” with labour, effort and social success. Destruction, on the other hand, is often perceived as something associated with loss or collapse. And native speakers of English associate a similar perception, but also a pronounced tendency to use phraseological phrases about creation in the context of individual achievements (“build a career”, “build a legacy”).

Analysis by age:

- Youth (18–25 years old): More positive perception of phraseological phrases with “building” and a lighter attitude towards destruction. — Middle age (26–35 years): More serious perception of phraseological phrases, with a stronger association with labour and responsibility in the process of creation.

- Older adults (36+ years): More pessimistic perception of phraseological phrases associated with destruction, especially in the context of relationships and dreams.

In summary, the structured survey and the use of quantitative methods allow not only a deeper understanding of the perception of phraseological phrases among students, but also a comparative analysis between different cultural and age groups.

To study the effectiveness of the use of phraseological expressions with the components “create/destroy”, we used communicative situations where it was required to compose a dialogue using phraseological expressions with the elements “create/destroy”, as well as special tasks to search for phraseological expressions with the words of creating and destroying something in the context of fiction and academic literature. The experimental part of the research was carried out among the students of 1-2 years of study in the specialty “Philology”. 120 respondents took part in this experiment.

Examples of communicative situations:

Task: To compose a dialogue according to the following communicative situations using phraseological expressions with the components “create/destroy”

Situation 1- Create a strong impression on the employer at the interview.

Situation 2- Destroy a friendly relationship after a conflict.

Situation 3- Create an appropriate environment at a party.

Situation 4- Ruin a career with your behavior at work.

Situation 5- Create a strong bond with a business partner.

Examples of fiction texts:

Task: Write out of context phraseological phrases with the components “create/destroy”

1. Natalia stood in front of a blank canvas, brush in hand, ready to create a masterpiece. She knew that the magic of art lies in its ability to break all limitations and present the world in a new light. The colours in her palette were waiting for their moment to turn into painterly shimmers on the canvas and create a beauty that could stop time.

2. A raven sat on the rubble of an old fortress, its black plumage a reminder of the destruction that had taken place here centuries ago. He watched nature delightfully create new life by reaching through the cracks in the walls and allowing plants to sprout. Raven witnessed the destruction and rebirth that intertwine in the eternal dance of time.

3. In the depths of the forest, hidden from human eyes, was a mysterious cave known only to a select few from ancient times. It was said to be home to fabulous creatures who could create or destroy the world with the blink of an eye. Legend has it that whoever finds this cave will gain great power, but must be prepared for the consequences that this power creates or destroys.

4. He stood at the window in gloomy thought, reflecting on how easy it had been to destroy what had once been strong and unbreakable. A plan was maturing in his heart to create a new future, to rebuild what had been lost. He knew he needed to take charge of the situation and use all available resources to build a new beginning.

5. A gentle ray of evening sunlight created a soft illumination in the room, as if revealing a new chapter of the story. Anna sat by the window, reflecting on her life. Her heart was seething with the desire to create something great that would be a reflection of her inner world. She dreamed of her art creating beauty and inspiration for others. With burning eyes and awe in her heart, she began work on her new canvas, hoping it would be a bridge between her soul and the world.

Examples of scientific texts:

Task: Write out of context phraseological expressions with the components “create/destroy”

Example 1- “Ecosystems are complex networks of interactions between organisms and their environment. Disturbances in the structure and functioning of ecosystems can pose serious problems for the conservation of biodiversity. One of the main causes of ecosystem disruption is human activities, including land use change, pollution, introduction of invasive species, and climate change”.

Example 2- “Our results showed that certain genetic mutations can disrupt the normal sequence of amino acids in a protein, leading to changes in its structure and function. Some of these changes can create new variants of proteins that have new properties and functions”.

Example 3- “Studies show that environmental pollution levels can cause serious health problems by damaging the immune system and increasing the risk of various diseases. Exposure to toxic substances, such as heavy metals and chemical compounds, can cause the immune system to malfunction, lowering its defenses and increasing susceptibility to infectious diseases. In addition, these pollutants can degrade genetic material, causing mutations and increasing the risk of cancer. Thus, it is necessary to monitor and control the level of environmental pollution and take measures to reduce emissions of harmful substances in order to ensure a safe and healthy environment for human life”.

Example 4- “Micronutrient deficiencies in soils can cause problems for agriculture by destroying crop yields and deteriorating fruit quality. This is because micronutrients play an important role in plant physiological processes such as photosynthesis, protein formation and enzyme activation. Deficiencies of these elements can destroy the nutrient balance in plants, leading to stunted growth, leaf damage and reduced yields. Therefore, it is necessary to develop fertilization strategies that can compensate for this deficiency and create optimal conditions for crop development”.

Example 5- In the context of modern information society, mass communication plays an important role in creating and destroying public opinion. The study has shown that mass media can create certain stereotypes and perceptions that shape public consciousness. However, the same power of mass communications can lead to the destruction of public opinion. Such actions destroy the basic principles of a democratic society, such as freedom of speech and access to objective information.

The assessment of these tasks was carried out as follows: which phraseological phrases were used by students in communicative situations, how students explain the meanings of these phraseological phrases in artistic and scientific contexts, which phraseological phrases were used by students in writing essays, how students were able to analyze these phraseological phrases in their reviews. Metrics such as the level of emotional involvement, the level of clarity of expression of thoughts, and the degree of attractiveness of the performance were used for this purpose.

The results of the experiment showed that the use of phraseological phrases with “create/destroy” elements was effective in communicative situations. In contrast to the control group, the participants of the experimental group demonstrated a higher level of emotional involvement and clarity of expression.

In addition, it should be noted that the basis of the experiment was a questionnaire that was filled out by all participants at the end of each communicative situation. The questions in the questionnaire included the emotionally coloured content, the degree of attractiveness of the speech, the frequency of using phraseological phrases in everyday life and the communicative situations in which they were used (Fig. 1).

Survey: Idiomatic Expressions with the Components "Create/Destroy"

Name: _____

Age: _____

1. How often do you use idiomatic expressions with the components "create/destroy" in your everyday life?

2. Which idiomatic expressions with the components "create/destroy" do you use most frequently?

3. In which situations do you use these idiomatic expressions?

4. What emotions do you think are conveyed through these idiomatic expressions?

5. Do you believe that these idiomatic expressions make your speech more colorful and expressive?

Figure 2. Questionnaire survey among the participants of the 1-2 year course in the speciality “Philology”

The majority of respondents (74 %) used phraseological phrases with the components “create/destroy” from 1 to 2 times a day in everyday speech. 22 % do it from 3 to 4 times a day, and only 4 % use phraseological phrases with the components “create/destroy” more than 5 times a day. Most often respondents used phra-

seological phrases “to create a new product”, “to destroy stereotypes”, “to create an impression”, “to create a habit”, “to create good conditions”.

Respondents use phraseological expressions with the components “create/destroy” in various situations: in communication with friends, when describing situations and problems, in comments in social networks, in personal reflections. Respondents believe that certain phraseological expressions convey emotions depending on the context in which they are used: for example, the phraseological expression “to create conditions” can evoke feelings of benevolence and coziness, whereas the phraseological expression “destructive force” can evoke anger and frustration. The majority of respondents (72 %) believe that the use of phraseological expressions gives communicative speech an emotionally coloured and expressive character.

When asked about the role of phraseological phrases in modern Russian speech, 36 % of respondents said that they are an integral part of the Russian language and take an active part in the renewal and enrichment of the language. However, 44 % of respondents noted that some phraseological phrases may be outdated and inadequate in the modern world, which reduces their significance.

According to the study, phraseological phrases with the elements “create/destroy” are widely used by speakers in everyday communication and have strong emotional content. Most people who responded to the survey noted that the use of these phraseological phrases makes speech more vivid and expressive. Nevertheless, some participants of the survey noted that some phraseological phrases may be outdated and inadequate. Nevertheless, according to the research data, we can conclude that phraseological phrases with the elements “create/destroy” continue to play an important role in the modern Russian language.

Analysis of frequent word combinations with the components “create/destroy” in non-fiction and fiction texts

According to the National Corpus of the Russian Language (NCRL), in fiction word combinations with the component “create” occur 785 times in 519 texts of the modern Russian language. Among the most frequent word-combinations with the component “create” in fiction, we can single out: create conflicts, create an image, create content, create conditions, create difficulties, create masterpieces, create islands of goodness, create an impression, and create beauty.

In non-fiction literature, the word combination with the component “create” is found in 5337 examples in 3603 texts. Among the most frequent collocations with the component “create” in non-fiction we can single out: create difficulties, create conditions, create masterpieces, create construction, create jobs, create tools, create atmosphere, create information systems, create impression, create coziness, create images, create values, create plans.

Thus, it can be noted that some word combinations with the component “create” are found both in fiction and non-fiction literature, for example, “create difficulties”, “create conditions”, “create masterpieces”, “create impressions”. However, each genre has its own peculiarities in the choice and frequency of use of these word combinations.

In non-fiction literature, the component “to destroy” occurs much more often than in fiction. In non-fiction, this component occurs 890 times in 707 texts, while in fiction — 313 times in 261 texts. Among the most frequent word combinations with the component “destroy” in non-fiction literature we can single out: destroy the family, destroy illusions, destroy the state, destroy laws, and destroy the system. In fiction, the most frequent word combinations with the component “destroy” are: destroy the family, destroy illusions, and destroy cities.

Comparison of the results shows that the component “create” occurs more often in fiction (785 times) compared to non-fiction (5337 times). However, the most frequent word combinations with this component are similar in both genres and include “to create difficulties”, “to create conditions”, “to create masterpieces” and “to create an impression”. There is also a difference between the genres with regard to the component “destroy”. In non-fiction, this component occurs significantly more frequently (890 times) compared to fiction (313 times). Both genres have similar most frequent collocations such as “destroy the family” and “destroy illusions”. However, non-fiction also mentions “destroy the state”, “destroy laws” and “destroy the system”, while fiction most frequently uses “destroy cities”.

Conclusion

In conclusion, the study of phraseology with the components “create/destroy” allows us to understand more deeply the Russian language and its cultural aspect. Phraseological expressions with these components are an integral part of the language and play an important role in the modern Russian language, helping to convey not only physical creation and destruction, but also metaphorical processes and emotional context.

Studying the semantics and function of phraseological expressions with the components “create/destroy” helps to understand their stability and idiomaticity, as well as to understand the speaker’s cognitive processes. This is a significant breakthrough in understanding cognitive linguistics and language culture. In addition, the study of these phraseological expressions provides an opportunity to examine the cultural and historical circumstances in which they arose.

The comparative analysis of phraseological phrases with the components “create/destroy” in different languages helps to better understand the peculiarities of the linguistic picture of the world and the notions of creation and destruction in different cultures. This can be useful for translators, helping them to improve their skills and deepen their knowledge of other languages and cultures.

Phraseology with “create/destroy” elements continues to attract interest. New research expands our knowledge of the Russian language and its culture, and helps us to better comprehend speech discourse. In general, phraseological expressions with the elements “create/destroy” are an important component of our language and culture, so their study is necessary and relevant to expand our knowledge of language.

The study of phraseological expressions with the components “to create” and “to destroy” allows a deeper understanding of how linguistic expressions reflect cultural, emotional and cognitive features of speakers of different languages. Based on the conducted survey and quantitative analysis of the data, several important conclusions can be drawn that highlight the role of phraseological expressions in the linguistic consciousness and their significance in the communication process.

Phraseological expressions with the components “to create” and “to destroy” are not just linguistic constructions, but an important cultural and sociolinguistic tool. These expressions often reflect the basic values and attitudes of different cultures. The results of the survey have shown that phraseological expressions with the components “create” and “destroy” have a pronounced “emotional colouring”, which can vary depending on the context of use and cultural peculiarities.

Despite their relative stability, phraseological expressions remain important tools of linguistic consciousness of speakers of different languages. They serve not only to express meanings, but also to create cultural links, to form a common picture of the world and to evaluate the phenomena around us. Phraseological expressions with the components “create” and “destroy” show how language can be used to interpret actions, emotions and relations between people.

Reference

- 1 Кунин А.В. Курс современного английского языка / А.В. Кунин. — М.: «Высшая школа». — 1996. — 381 с.
- 2 Alangari M. Who’s afraid of phrasal verbs? The use of phrasal verbs in expert academic writing in the discipline of linguistics / M. Alangari, S. Jaworska, J. Laws // *Journal of English for Academic Purposes*. — 2020. — P. 43–57.
- 3 Haugh S. Phrasal verb usage and L1 typology: A corpus-based study on Chinese and Japanese EFL learners / S. Haugh, O. Takeuchi // *Journal of Asia TEFL*. — 2022. — 19(4). — P. 1200–1218.
- 4 Liao F.-H. Making Sense of Out Phrasal Verbs: the Instruction of Our Senses / F.-H. Liao // *RELC Journal*. — 2020. — 51(3). — P. 364–380. <https://doi.org/10.1177/0033688219828199>
- 5 Haugh S. Learner knowledge of English phrasal verbs: Awareness, confidence, and learning experiences / S. Haugh, O. Takeuchi // *International Journal of Applied Linguistics*. — 2024. — 34. — P. 656–671. <https://doi.org/10.1111/ijal.12523>.
- 6 Sipayung K.T. Common Problems and Overt Errors in Translating Idioms in The Film Maleficent / K. Sipayung, A. Pasaribu, N. Sinaga // *Eurasian Journal of Applied Linguistics*. — 2024. — 9(2). — P. 23–31. <http://dx.doi.org/10.32601/ejal.10203>
- 7 Turlybekova I.A. English phraseological units of speech behavior reflecting household realities / I. Turlybekova, S. Nurkenova // *Bulletin of Karaganda University. Philology series*. — 2024. — Vol. 29, Iss. 1(113). — P. 106–112. DOI: <https://doi.org/10.31489/2024ph1/106-112>.
- 8 Тукешова Н.М. Ағылшын және қазақ тілдеріндегі антоним компонентті фразеологизмдер (салғастырмалы талдау) / Н.М. Тукешова // *Қарағанды университетінің хабаршысы. Филология сериясы*. — 2023. — № 2(110). — Б. 6–12. <https://doi.org/10.31489/2023ph2/6-12>
- 9 Алшынбекова М.С. Қазақ, орыс, ағылшын, қытай тілдеріндегі фразеологиялық бірліктерді салыстырмалы талдау / М.С. Алшынбекова, Н.З. Жуманбекова // *Қарағанды университетінің хабаршысы. Филология сериясы*. — 2022. — № 4(108). — Б. 92–98. <https://doi.org/10.31489/2022ph4/92-98>
- 10 Тазабекова Г.Б. Жапон тіліндегі «көз» соматизмімен қолданылатын фразеологизмдерді қазақ тіліне балама тәсілі арқылы аудару ерекшеліктері / Г.Б. Тазабекова // *Қарағанды университетінің хабаршысы. Филология сериясы*. — 2022. — № 1(105). — Б. 46–53. DOI 10.31489/2022Ph1/46-53
- 11 Тымболова А.О. Қазақ тіліндегі тұрақты тіркестердің құрамында сақталған тарихи уәждер / А.О. Тымболова, К.С. Калыбаева, А. Мурзинова // *Қарағанды университетінің хабаршысы. Филология сериясы*. — 2022. — № 3(107). — Б. 44–49. DOI 10.31489/2022Ph3/44-49

- 12 Белоусова Л.Д. Фразеологические единицы и слово [Электронный ресурс] / Л. Белоусова // Проблемы современной науки и образования. — 2015. — № 36. — Режим доступа: <https://scienceproblems.ru/frazeologicheskie-edinitiy-i-slovo/2.html>
- 13 Лаптева Е.А. Структурно-семантический анализ фразеологизмов в медицинской терминологии / Е.А. Лаптева // Известия Волгоградского государственного педагогического университета. — С. 114–118.
- 14 Попова А.Р. Фразеологическая единица как основа поэтического текста: Жанр стихофразы / А.Р. Попова // Вестник Костромского государственного университета. — 2022. — Т. 28. — № 1. — С. 150–156. ISSN 1998-0817.
- 15 Pirhonen H. “I don’t feel like I’m studying languages anymore”. Exploring change in higher education students’ learner beliefs during multilingual language studies / H. Pirhonen // Journal of Multilingual and Multicultural Development. — 2022. — 45(7). — P. 2718–2733. <https://doi.org/10.1080/01434632.2022.2063874>
- 16 Critchley M. Evolution of University Internationalisation Strategies and Language Policies: Challenges and Opportunities for Language Centres / M. Critchley, J. Wyburd // Language Learning in Higher Education. — 2021. — 11(1). — P. 3–13. doi:10.1515/cercles-2021-0001.
- 17 Арсентьева Е.Ф. Фразеология и фразеография в сопоставительном аспекте (на материале русского и английского языков) / Е.Ф. Арсентьев. — Казань: Изд-во Казанского университета. — 2006. — 172 с.
- 18 Фразеологическая семантика в когнитивно-дискурсивной парадигме современной науки о языке. — [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <https://textbook.tou.edu.kz/books/197/3.html>
- 19 Соколова О.В. Семантика фразеологизмов: способы ее представления и динамика / О.В. Соколова // Вестник ТГПУ. Серия: Гуманитарные науки (Филология). — 2007. — Вып. 2(65). — С. 10–12.
- 20 Гак В.Г. Введение к новому большому французско-русскому фразеологическому словарю. Новый большой французско-русский фразеологический словарь / В.Г. Гак. — М.: Рус. яз. — Медиа, 2005.
- 21 Хафизова А.А. Функционирование фразеологических единиц в художественном тексте: проблемы перевода и стилистики / А.А. Хафизова // Известия Дагестанского государственного педагогического университета. Общественные и гуманитарные науки. — 2013. — С. 1–8.
- 22 Ли Чунли. Сопоставительный анализ фразеологизмов, выражающих характер человека, в русском и китайском языках: автореф. дис. ... канд. филол. наук: 10.02.19 — «Теория языка» / Л. Чунли. — Россия, 2018. — 258 с.

П.Ж. Балхимбекова, Н. Жұмай

Орыс тіліндегі «құру/жою» компоненті бар фразеологиялық бірліктердің семантикасы және қызметі

Бұл зерттеу орыс тіліндегі «құру» және «жою» компоненттері бар фразеологиялық тіркестердің семантикасы мен қызмет ету ерекшеліктерін қарастырады. Зерттеудің мақсаты — олардың құрылымдық үлгілерін, мағыналарын және коммуникативтік рөлдерін талдау арқылы олардың когнитивтік және мәдени маңыздылығын анықтау. Зерттеу әдістемесі теориялық талдауды, индуктивтік және дедуктивтік әдістерді, салыстырмалы талдауды және 120 қатысушыны қамтыған эмпирикалық сауалнаманы қамтиды. Нәтижелер көрсеткендей, «құру» компоненті бар фразеологиялық бірліктер белгілі бір жағдайларды құруға, қалыптастыруға немесе бастауға белсенді қатысуды білдіреді, ал «жою» компоненті бар тіркестер жою, бұзу немесе терістеу әрекеттерін сипаттайды. Бұл тіркестер тек нақты концептуалды мағыналарды ғана емес, сонымен қатар әртүрлі эмоционалды және стильдік реңктерді де жеткізеді, сондықтан олар әртүрлі дискурстық контекстерде кеңінен қолданылады. Сонымен қатар, зерттеу фразеологиялық тіркестердің тілдік және мәдени зерттеулердегі маңыздылығын атап көрсетеді, олардың тіл үйрену, аударма және лексикографияға тигізетін әсеріне назар аударады. Әртүрлі тілдерде жасау мен жою ұғымдарының қалай түсіндірілетінін талдау арқылы бұл зерттеу фразеология теориясына үлес қосып, метафоралық ойлау мен идиомалық қолданысты тереңірек түсінуге көмектеседі.

Кілт сөздер: фразеологизмдер, әдістер, семантикалық талдау, салыстырмалы-салғастырмалы талдау, когнитивті аспект, эмоционалды бояу.

П.Ж. Балхимбекова, Н. Жұмай

Семантика и функционирование фразеологизмов с компонентами «создавать/разрушать» в русском языке

Данное исследование изучает семантику и функционирование фразеологических выражений с компонентами «создавать» и «разрушать» в русском языке. Цель исследования — проанализировать структурные модели компонентов, значения и коммуникативные функции, а также выявить их когнитивную и культурную значимость. Методология включает теоретический анализ, индуктивный и дедук-

тивный подходы, сравнительный анализ и эмпирическое исследование, основанное на опросе 120 участников. Результаты показали, что фразеологические единицы с компонентом «создавать» подчеркивают активное участие в формировании, конструировании или иницировании ситуаций, тогда как выражения с компонентом «разрушать» обозначают действия, связанные с устранением, разрушением или отрицанием. Эти выражения не только передают определенные концептуальные значения, но и несут различные эмоциональные и стилистические оттенки, что делает их широко распространенными в разных контекстах дискурса. Кроме того, исследование подчеркивает важность фразеологических выражений в лингвистических и культурологических исследованиях, акцентируя их влияние на изучение языка, перевод и лексикографию, анализирует, как разные языки концептуализируют процессы создания и разрушения. Данное исследование вносит вклад в общую теорию фразеологии, углубляя понимание метафорического мышления и идиоматического употребления в межкультурном аспекте.

Ключевые слова: фразеологизмы, семантический анализ, сравнительно-сопоставительный анализ, когнитивный аспект, эмоциональная окраска.

Reference

- 1 Kunin, A.V. (1996). *Kurs sovremennogo angliiskogo yazyka [Course of Modern English]*. Moscow: Vysshaia shkola [in Russian].
- 2 Alangari, M., Jaworska, S., & Laws, J. (2020). Who's afraid of phrasal verbs? The use of phrasal verbs in expert academic writing in the discipline of linguistics. *Journal of English for Academic Purposes*, 43–57.
- 3 Haugh, S., & Takeuchi, O. (2022). Phrasal verb usage and L1 typology: A corpus-based study on Chinese and Japanese EFL learners. *Journal of Asia TEFL*, 19(4), 1200–1218.
- 4 Liao, F.-H. (2020). Making Sense of Out Phrasal Verbs: the Instruction of Out Senses. *RELJ Journal*, 51(3), 364–380. <https://doi.org/10.1177/0033688219828199>
- 5 Haugh, S., & Takeuchi, O. (2024). Learner knowledge of English phrasal verbs: Awareness, confidence, and learning experiences. *International Journal of Applied Linguistics*, 34, 656–671. <https://doi.org/10.1111/ijal.12523>.
- 6 Sipayung, K.T., Pasaribu, A.N., & Sinaga, N.T. (2024). Common Problems and Overt Errors in Translating Idioms in The Film Maleficent. *Eurasian Journal of Applied Linguistics*, 9(2), 23–31. <http://dx.doi.org/10.32601/ejal.10203>
- 7 Turlybekova, I.A., & Nurkenova S.S. (2024). English phraseological units of speech behavior reflecting household realities. *Bulletin of Karaganda University. Philology series*, Vol. 29, Iss. 1(113), 106–112. DOI: <https://doi.org/10.31489/2024ph1/106-112>.
- 8 Tukesheva, N.M. (2023). Agylyshyn zhane qazaq tilderindegi antonim komponentti frazeologizmder (salgastyrmaly taldau) [Phraseological units with antonymous components in English and Kazakh (comparative analysis)]. *Qazagandy universitetinin khabarshysy. Filologia seriiasy — Bulletin of Karaganda University. Philology series*, 2(110), 6–12, DOI: <https://doi.org/10.31489/2023ph2/6-12> [in Kazakh].
- 9 Alshynbekova, M.S., & Zhumanbekova, N.Z. (2022). Qazaq, orys, agylshyn, qytai tilderindegi frazeologiyalyq birlikterdi salastyrmaly taldau [Comparative analysis of phraseological units in Kazakh, Russian, English, Chinese languages]. *Qazagandy universitetinin khabarshysy. Filologia seriiasy — Bulletin of Karaganda University. Philology series*, 4(108), 92–98. DOI: <https://doi.org/10.31489/2022ph4/92-98> [in Kazakh].
- 10 Tazabekova, G.B. (2022). Zhapon tilindegi «koz» somatizmimen qoldanylatyn frazeologizmderdi qazaq tiline balama tasili arqyly audaru erekshelikteri [Features of the translation of Japanese phraseological units used with the somatism «eye» into the Kazakh language, by the method of phraseological equivalent]. *Qazagandy universitetinin khabarshysy. Filologia seriiasy — Bulletin of Karaganda University. Philology series*, 1(105), 46–53, DOI 10.31489/2022Ph1/46-53 [in Kazakh].
- 11 Tymbolova, A.O., Kalybayeva K.S., & Murzinova A. (2022). Qazaq tilindegi turaqty tirkesterdin quramynda saqtalghan tarikhi uazhder [Historical motifs in the phraseological units of the Kazakh language]. *Qazagandy universitetinin khabarshysy. Filologia seriiasy — Bulletin of Karaganda University. Philology series*, 3(107), 44–49, DOI 10.31489/2022Ph3/44-49 [in Kazakh].
- 12 Belousova, L.D. (2015). Frazeologicheskie edinitiy i slovo [Phraseological units and word]. *Problemy sovremennoi nauki i obrazovaniia — Problems of modern science and education*, 36. Retrieved from <https://scienceproblems.ru/frazeologicheskie-edinitiy-i-slovo/2.html> [in Russian].
- 13 Lapteva, E.A. Strukturno-semanticeskii analiz frazeologizmov v meditsinskoi terminologii [Structural and Semantic Analysis of Phraseological Units in Medical Terminology]. *Izvestiia Volgogradskogo gosudarstvennogo pedagogicheskogo universiteta — News of Volgograd State Pedagogical University*, 114–118 [in Russian].
- 14 Popova, A.R. (2022). Frazeologicheskaia edinita kak osnova poeticheskogo teksta: Zhanr stikhofrazy [The Phraseological Unit as the Basis of a Poetic Text: The Genre of verse phrase]. *Vestnik Kostromskogo gosudarstvennogo universiteta — Bulletin of Kostroma State University*, 28(1), 150–156. ISSN 1998-0817 [in Russian].
- 15 Pirhonen, H. (2022). “I don't feel like I'm studying languages anymore”. Exploring change in higher education students' learner beliefs during multilingual language studies. *Journal of Multilingual and Multicultural Development*, 45(7), 2718–2733. <https://doi.org/10.1080/01434632.2022.2063874>
- 16 Critchley, M., & Wyburd, J. (2021). Evolution of University Internationalisation Strategies and Language Policies: Challenges and Opportunities for Language Centres. *Language Learning in Higher Education*, 11(1), 3–13. doi:10.1515/cercles-2021-0001.

- 17 Arsenteva, E.F. (2006). *Frazeologiya i frazeografiya v сопоставителном аспекте (na materiale russkogo i angliiskogo yazykov)* [*Phraseology and Phraseography in a Comparative Aspect (Based on Russian and English Languages)*]. Kazan: Izdatelstvo Kazanskogo universiteta [in Russian].
- 18 Frazeologicheskaya semantika v kognitivno-diskursivnoy paradigme sovremennoy nauki o yazyke [Phraseological Semantics in the Cognitive-Discursive Paradigm of Modern Linguistic Science]. *textbook.tou.edu.kz*. Retrieved from <https://textbook.tou.edu.kz/books/197/3.html> [in Russian].
- 19 Sokolova, O.V. (2007). Semantika frazeologizmov: sposoby ee predstavleniya i dinamika [Semantics of Phraseological Units: Methods of Representation and Dynamics]. *Vestnik Tomskogo Gosudarstvennogo Pedagogicheskogo Universiteta. Seriya: Gumanitarnye nauki (Filologiya)* — *Bulletin of Tomsk State Pedagogical University. Series: Humanities (Philology)*, 2(65), 10–12 [in Russian].
- 20 Gak, V.G. (2005). *Vvedenie k novomu bolshomu frantsuzsko-russkomu frazeologicheskomu slovariui. Novyi bolshoi frantsuzsko-russkii frazeologicheskii slovar* [Introduction to the New Large French-Russian Phraseological Dictionary. New Large French-Russian Phraseological Dictionary]. Moscow: Russkii yazyk — Media [in Russian].
- 21 Khafizova, A.A. (2013). Funktsionirovaniye frazeologicheskikh edinit v khudozhestvennom tekste: problemy perevoda i stilistiki [The Functioning of Phraseological Units in Literary Texts: Issues of Translation and Stylistics]. *Izvestiya Dagestanskogo gosudarstvennogo pedagogicheskogo universiteta. Obshchestvennye i humanitarnye nauki* — *News of the Dagestan State Pedagogical University. Social and Humanitarian Sciences*, 1–8 [in Russian].
- 22 Li, Ch. (2018). Sopostavitelnyi analiz frazeologizmov, vyrazhaiushchikh kharakter cheloveka, v russkom i kitaiskom yazykakh [Comparative Analysis of Phraseological Units Expressing Human Character in Russian and Chinese]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Russia [in Russian].

Information about the authors

Balkhimbekova, Perizat Zhanatovna — PhD, Head of the Department of Foreign Languages, L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan; ORCID: 0000-0002-4510-8379, Scopus Identification number: 57191841284

Zhumay, Nurmira — PhD, Acting Associate Professor of the Department of Theory and Practice of Translation, L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan; ORCID: 0000-0002-5998-0264, Scopus Identification number: 57216859284

A.Sh. Kappassova^{1*}, A.S. Adilova¹, S. Şahin², A.Zh. Zhaldybayeva³, A.B. Nurgazina⁴

¹Karaganda Buketov University, Karaganda, Kazakhstan;

²Akdeniz University, Antalya, Turkey;

³Abylkas Saginov Karaganda Technical University;

⁴L.N. Gumilyov Eurasian National University
(e-mail: aigerim.kappas@gmail.com)

The Use of Folklore Precedent Names in the Kazakh Media Discourse

The article examines the use of folklore precedent names in the pages of Kazakh periodical press. It explores how folklore texts and precedent names are used in modern journalism, the methods of their presentation, and their functions within the text, while also defining the author's position. The subject of the article is the folklore precedent names in the headlines of articles in contemporary Kazakh language official newspapers. The study employed methods of linguocultural analysis, interpretation, contextual analysis, summarization, and comparison. A descriptive method was used to demonstrate national-cultural characteristics through precedent phenomena and to reveal their semantic content. The theoretical foundation was based on the works and theoretical positions of V. Krasnykh, D.B. Gudkov, I.V. Zakharenko, T. Zhanuzak, A.S. Adilova, G.B. Madiyeva, S.K. Imanberdiyeva, and B.A. Abdykhanova. The works of these scholars were reviewed, and their views on precedent names were analyzed. The novelty of our research lies in the examination of the use of folklore precedent names in the headlines of articles on the pages of contemporary Kazakh language publications. As a result, the functions and pragmatic potential of folklore precedent names in newspaper texts were demonstrated, and their informational and expressive functions were clarified. For the first time in Kazakh linguistics, the manifestation of folklore precedent names, which have become a national symbol and depict the national image, in mass media was identified.

Keywords: precedent phenomenon, folklore precedent name, folklore, Kazakh media, linguistic analysis, national identity, newspaper language.

Introduction

The term “precedent” is one of the most extensively studied issues in Kazakh linguistics. This concept, which dates back to Y.N. Karaulov, was adopted by V.V. Krasnykh, D.B. Gudkov, and I.V. Zakharenko as one of the phenomena of cognitive linguistics. It was analyzed as an object of psycholinguistic analysis by some scientists, including Y.N. Karaulov and Y.A. Sorokin, while several groups of scholars have considered precedent within the framework of value linguoculturology (E.M. Vereshchagin, V.G. Kostomorov, N.D. Burvikova, Y.E. Prokhorov, Z.K. Akhmetzhanova, G.B. Madiyeva, E.A. Zhuravleva, N.A. Tairova) [1]. Precedent phenomena are structurally and semantically classified into four categories: precedent names, precedent texts, precedent cases, and precedent utterances (A.D. Vasilyev, D.B. Gudkov, I.V. Zakharenko, V.V. Krasnykh, D.V. Bagaeva). These phenomena, divided into social-precedent, national-precedent, and universal-precedent, are known to the entire society, remain relevant, and are continually updated over time. The reflection of precedent phenomena in works of art, especially in modern Kazakh literature, has been studied by many domestic researchers (Adilova A.S., Madiyeva G.B., Imanberdiyeva S.K., Abdykhanova B.A.). The issue of precedent phenomena in journalistic styles still requires extensive research. However, sporadic studies have been conducted on the use and functions of precedent in media texts (Velykoroda, Y., Moiseenko L., Bolotina K.E., Ozyumenko V.) [20–24]. These phenomena are widely utilized in headlines and throughout the content of periodical press articles. Throughout these works, they encapsulate national information, cultural identity, fundamental values, and national consciousness. Based on the framework developed by Russian scientist V. Krasnykh, the differential character of folklore precedent names was determined (V. Krasnykh). That is, the structure of precedent names consists of a differential core (center) and a peripheral layer. Differentiation is the primary property that distinguishes a precedent name from all others. The individual features of a precedent name include appearance, clothing, and other additional characteristics. These characteristics were collected from folklore precedent names found in the pages of periodical press. A proper name must be recognized by the entire society to become a precedent name. A

* Corresponding author's e-mail: aigerim.kappas@gmail.com

precedent name must also serve as a symbol of a precedent text or precedent situation. Examples of such names, common to Turkic peoples, include: Alpamys Batyr — a symbol of courage and heroism; Atymtai Jomart — a symbol of generosity and mercy; Shygaibay — a symbol of greed and miserliness; Kyz Zhibek, Bayan Sulu — symbols of love, loyalty, purity, beauty; Korqut Ata — seeker of eternal life; Asan Qaygy — rider on Zhelmay in search of Zheruiyiq. These folklore precedent names are actively used in newspaper language. They serve as article themes, undergo transformation, transition from the specific to the general, and are used in interrogative sentences. In journalistic discourse, folklore precedent names often appear as themes because journalists choose them to ensure the topic is quickly remembered, easily memorized, instantly provokes thought, rapidly attracts attention, and arouses interest. Additionally, journalists sometimes alter precedent phenomena, at times using them in their original form. The content of articles sometimes corresponds to the semantics of precedent phenomena and sometimes is interpreted in the opposite direction. These issues are considered and analyzed in the content of the article.

Literature Review

Precedent names, which are considered symbols of precedent phenomena, are the main purpose of our research. Including the use of folklore precedent names in the media will be one of the first researches. Precedent names are well-known proper names used in the text. They can be called a cultural sign, a symbol based on certain events. The Russian scientist V. Krasnykh points out that the structure of precedent names consists of a core and a periphery forming a differential character. Differentiability is the main characteristic that distinguishes a precedent pronoun from all others. He points out that a particular person or object includes such traits (set) as behavior, human qualities or appearance, form (for example, Alpamys is a hero, Kyz Zhibek is a real beauty), and also emphasizes that a precedent name is also actualized through a precedent situation. And as defining characteristics of the precedent name, the scientist gains a unique specificity typical of the denotate, along with additional attributes such as clothing (e.g., Stalin's mouthpiece, Asan Kaiga's camel). In addition, in our case, an instrument held by a separate precedent noun denotate may also enter the peripheral layer of the name and represent a particular identity or situation. While the perception invariant of each precedent name relies on differential features, its periphery, along with well-known attributes, covers the individual cognition of each person or people and underlies the perception variant (Tolagai has a short lifespan).

Similarly, V. Krasnykh articulates that a precedent name can function as both a proper and a precedent name. For a name to be recognized as a precedent, it must: 1) be perceived uniformly by most people; 2) be associated with precedent texts that symbolize the precedent situation [2].

Researcher E. Nakhimova, who authored the voluminous monograph "Precedent Names in Mass Communication", developed a typology of precedent names [3]. G. Madiyeva, having extensively explored the issue of onomastics in Kazakhstan, claims in his research work "Proper Name in the Context of Knowledge" that precedent names have not been specifically studied in Kazakh linguistics. The researcher categorizes precedent names into universal (such as Hamlet, Napoleon, Hitler), which belong to the cognitive realm of humanity, and real national (like Karabay, Plyushkin) that are based on national cognitive elements [4].

Researcher S. Imanberdieva analyzes the onomastic system of medieval monuments, such as "Kutadgu Bilig", "Diwani Hikmat", "Mukhabbat-nameh", and "Gift of Truth", examining the structure of onyms and their functional and pragmatic orientation [5].

Scientist Ashimkhanova F.M. has studied the linguocultural system, the ethnocultural character, and the social essence of anthroponyms in the Kazakh language. Her work also addresses pseudonyms, precedent anthroponyms, sacred anthroponyms, anthroponyms derived from the Arabic-Persian languages, and the names of characters from Kazakh epics [6].

In the twentieth century, the term "precedent name" was not commonly used in Kazakh linguistics but was regarded as a proper name. This is documented by the works of scholars such as T. Zhanuzak, I. Kenesbaev, and T. Konyrov. T. Zhanuzak, a Kazakh scholar, conducted an analytical review of onomastic studies, including the transition of household names to proper names and vice versa [7].

The first dissertation in Kazakh linguistics to be written on the topic of precedent names, including folklore precedent names, was by B.A. Abdykhanova. The dissertation considered folklore precedent names derived from literary works. It was the first time folklore precedent texts became the subject of study in Kazakh linguistics, with intertextual relations viewed as a foundational aspect of precedent study. The work examined how folklore texts are transmitted in modern literary works as precedent texts and outlined their roles [8].

Methods and materials

Research Materials

The research utilized materials from mass media and internet networks published in the Republic of Kazakhstan. Articles published between 2017 and 2019 were reviewed. The sources included internet portals such as **qazaqadebieti.kz**, **adebiportal.kz**, and **massaget.kz**, as well as newspapers like “**Jas Alash**” and “**Qazaq adebieti**”. These materials were chosen for their relevance in showcasing the use of precedent phenomena in contemporary Kazakh media discourse.

Procedure

The research methodology was grounded in the works of Russian and Kazakh linguists who specialize in the study of precedent phenomena in texts. The study was conducted in accordance with the following principles:

- **Linguocultural Analysis:** To understand the cultural and linguistic interplay within the texts.
- **Literary Text Interpretation:** To identify the symbolic and contextual relevance of precedent phenomena.
- **Contextual Analysis:** To explore how precedent phenomena are applied in specific contexts.
- **Compilation and Comparison:** To consolidate findings from various sources and draw comparisons across texts.
- A descriptive method was employed to reveal the national-cultural characteristics embedded in precedent phenomena and their semantic content.

Data Analysis

The data analysis focused on identifying and categorizing the precedent phenomena within the reviewed materials. The analysis aimed to:

- Highlight the linguistic and cultural significance of precedent phenomena in Kazakh media texts.
- Examine the semantic and functional roles of these phenomena in conveying national identity and values.
- Compare the use of precedent phenomena across different media formats to determine patterns and trends.

The findings were synthesized to demonstrate how precedent phenomena contribute to the informational and expressive functions of media texts.

Results and discussion

Folklore precedent names have been used in the media we considered as headlines, through transformation, transitioning from a proper name to a household name, and in interrogative sentences. Each method used has its own specificity. While one method has a unique informational character, another serves as a language tool that instantly attracts the reader's attention. If one aims to impress and reflect the reader, another aims to further reveal the hero's character. For this reason, journalists use folklore precedent names to make their articles relevant, accurate, and convincingly convey information to the reader.

If you attribute ancient legends, myths, and folk songs to precedent texts, then the names of the heroes from this folklore will be considered precedent names. Folklore precedent names compile the national linguistic picture of the world. Through folklore and folklore precedent names, the essence and value of each nation are manifested. Journalists generally use folklore precedent texts with a clear purpose, so they increasingly appear in the headlines of magazines, newspapers, television programs, and even in the world of advertising. Later, we can say that the level of intertextuality in the press pages is high because journalists often use this method to draw attention to their work, to attract the reader's attention, and to give it an expressive-emotional color. The main type of folklore genre makes the issue raised by quoting proverbs and sayings, as well as heroes of folklore, relevant, touching, and significant.

It is believed that in the world scientific circulation, there is a version of the “Konyrat”, combining variants in Kazakh, Uzbek, Karakalpak languages, as well as versions of Oguz, Kipchak, Altai “Alpamys Batyr”, an epic song-work common to Turkic peoples [9, 10]. Turkish literature has research works by scholars such as Halilov Penah, Ergun Metin, Doğan Kaya, who have dedicated their works to this saga. This song is called “Alpamysh-batyr” in Uzbek, “Alpamsh and Barsyn khyldu” in Bashkir, “Alpamsha” in Tatar, and “Alyp Manash” in Altai [11]. In this regard, scientists are exploring the etymology of the word “Alpamys” in connection with the phrases “Alyp Manash”, “Bamsa”, “Alpamysh”. Researchers R.S. Amrenova and I.S. Kairbekova summarized the precedent text, precedent speech (pronunciation), and precedent names in

the linguoculturological dictionary “Cultural Space of the Kazakh People”. Considering the folklore precedent name “Alpamys”, a historian refers to the work of academician A. Margulan: “According to Abylgazy, the extant version of the Alpamys Oguz epic, Mamash (Bamysh, Bamys, Bamsa, Alyp Mamysh, Alpamys) is one of the Oguzes, his wife Barshi Sulu (Gulbarshyn in the song “Alpamys”) — has the name of one of the seven glorious girls glorified among the Oguzes”. Of course, this opinion still requires deeper study from a historical and etymological point of view. It can be considered along with Kalmysh (from the chronicle of Rashid ad Din), Togurmysh, Karmysh, Ugdulmish, Ogdurmysh (“Kututgu Bilik”), and Alpamys in a system of single-word models. And in the linguocultural aspect, it can be defined as the ethno-anthroponym “Alyp Mamysh” [12, 14].

“Many articles about the epic “Alpamys Batyr”, including about the main character Alpamys, have been published on the pages of the Kazakh newspaper. “Have we been able to honor the memory of Alpamys Batyr?” In the article, journalist B. Ongarbayev is looking for an answer to the question of how much in the 21st century we glorify the name of Alpamys, which is a symbol of courage and bravery. In order to leave the name of the batyr in the minds of future generations as spiritual food, he discusses the monuments erected in the cities of our country and the school bearing the hero’s name”.

“In the same way, an article published on the site <https://oinet.kz> “I want every son of a Kazakh to be like Alpamys, and a daughter to be like Zhibek”, raised the issue of one of the youngest industries in the country — animation. Here, national TV channels were suggested to show our works such as “Alpamys Batyr”, “Kyz Zhibek”, “Munlyk-Zarlyk”, “The Legend of Winged Barys”, which arouse the patriotic feelings of schoolchildren, educate about nationality, and not to show foreign cartoons like “Spider-Man”, “Shrek”, “Ninja Turtles”. “I want every son to be brought up fond of Alpamys, and every daughter to be fond of Zhibek”, was a significant suggestion” [13].

“The newspaper “Kazakh Literature” published a literary article by Bakhyt Sarbalauly “Assalaumagaleikum, Alpamys Batyr!”. In the article, which begins with the words: “...without looking for a new topic, I first greeted our respected ancestor, who lived 1200–1300 years ago, and put this greeting as a topic for my articles”, the scholar makes a historical and literary analysis of Alpamys Batyr” [14].

Folklore precedent names, with their high imagery, become nationwide symbols. Such folklore precedent names become popular for the nation as a whole, giving a basic character to the national culture. This is evidenced by the precedent name of Alpamys Batyr (Fig. 1).

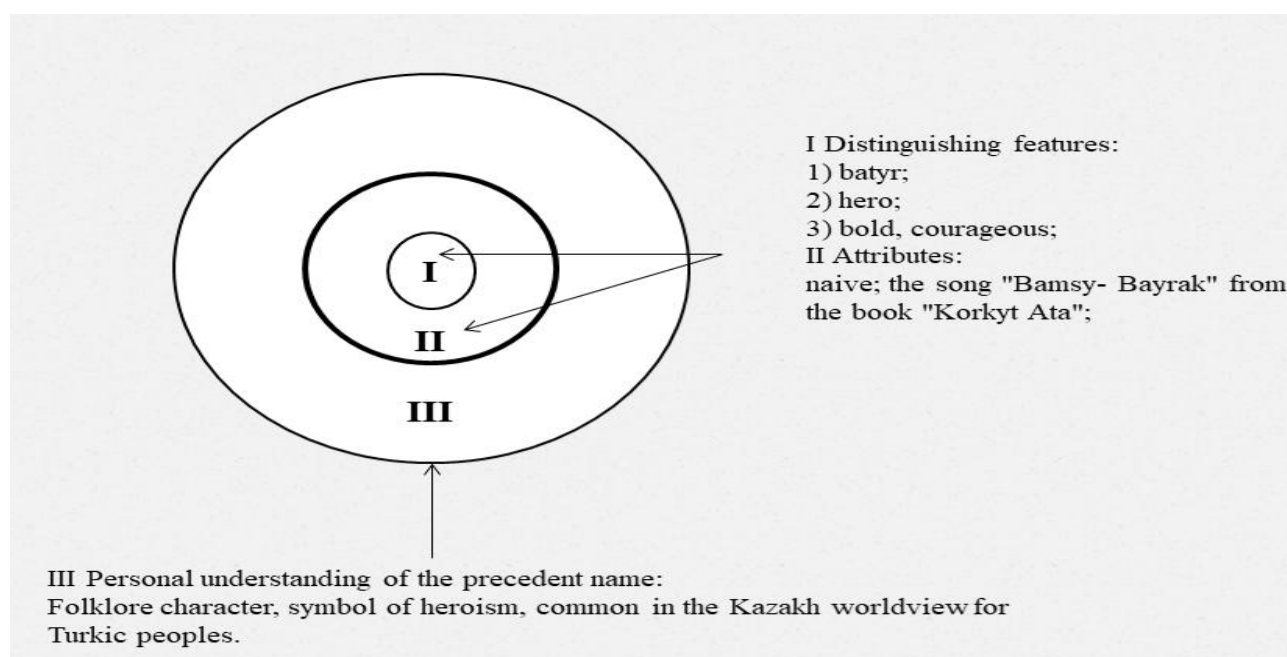

Figure 1. The structure of the folklore precedent name Alpamys batyr

Another folkloric precedent name is Er Tostik. The main character of the folk tale “Er Tostik” is smart, brave, bold, a skilled marksman, and a real hero. His father, Yernazar bai, appreciating these qualities, de-

scribes him with the phrase: “My eight sons are one roof; my Tostik is another roof”. This usage, significant in our folk knowledge, holds value. Parents often cite this when talking about their child who has succeeded, become the pride of his country, defended the honor of his people, pinned special hopes, and justified the trust placed in him. As evidence, we can reference an interview by journalist Nurbolat Aldibekov with the father of the famous boxer Sagakhana Ibraimov, Sagy Ibraimov. The father, proudly discussing the achievements of his son, summarizes his opinion: “My nine children are one roof; my Yermakhan is another roof”. The phrase “Child Criticism Grandfathers” was used by a journalist as the subject of an interview.

In the tale, this usage is originally given through the mother in relation to Er Tostik’s spouse, Kenjekey Sulu, which implies — though not explicitly stated — that her name indicates she is the youngest daughter of the house and suggests she is a beautiful and intelligent young maiden. The significance of this precedent, namely that the youngest child receives special love from his parents, served as the basis for the title of the literary article by Umtyl Zarykkan, “Kenzhekeyim bir tobe...” The title orients the reader to interpret the semantics of the article not only from the perspective of the “youngest child” in the tales of Turkic peoples but also from the generational issues of Kazakhs, Kyrgyz, and Uyghurs, implying the idea of the “youngest child”, who is the keeper of the black house and the ancestor of the family.

The image of a man is recognized by heroes such as Alpamys, Er Tostik, Kobylandy, Kozy Korpesh, and Tolagai; the image of a beautiful girl in Kazakh society is manifested through Kyz Zhibek, Bayan Sulu, Alpamys’ wife Gulbarshyn, and Kobylandy batyr’s wife Kurtka. They are the ideals for Kazakh girls, embodying all the noble qualities of a Kazakh woman. Journalists necessarily use these precedent names if they want to address themes of love, fidelity, purity, and beauty. For example, the newspaper “Ortalyk Kazakhstan” published an article by J. Shalkar “Kazakh Kyz Zhibek”, dedicated to Meruert Utekesheva, who played the role of Zhibek in the film “Kyz Zhibek”. Additionally, the article “Kyz Zhibek is a symbol of the Kazakh maiden”, written for women on the eve of the March 8 holiday, discusses the virtues and positive attributes of gentle grooms. At the end of the article, the journalist noted that “Kyz Zhibek is a noble beauty from the distant past, who collected not only all the dignity of the Kazakh girl but also all the grief...” [15]

There are also unpleasant characters like Kodar and Bekezhan who disrupt peace and attempt to harm love symbols such as Kozy Korpesh and Bayan Sulu, Kyz Zhibek, and Tolegen. In Kazakh folklore, the names Kodar and Bekezhan are portrayed as nefarious individuals. However, from the cited articles in the newspapers, we see the opposite picture. The content of the article in the newspaper “Ana tili”, “Ashirbek Sygay: Bekazhany is needed so that Tolegens are collected”, discusses bilingual power and the people. The author used the opposition of precedent names to illustrate the controversial situation in the cultural sphere. As observed, in modern journalism, the image of Bekezhan underwent a transformation; in the lyroepos, cinema, and theatrical productions, the negative image of Bekezhan was a constant in perception, and the set of differential features in the structure of the precedent name — pampering, arrogance, which are currently seldom found — gave rise to an individualistic version of perception. In the era of globalization, to preserve national identity, the need for the image of Bekezhan, which embodies these qualities, is articulated. Similarly, in the journalist’s article, Bekezhan and Tolegen used a method of moving folklore precedent names from proper names to narcissistic names, thereby reflecting some positive or negative character qualities. Using folklore precedent names in this manner, the author further enhances the reader’s perception and anticipates the reader’s evaluation and demonstrates his objective and subjective point of view.

One of the most common characters in Eastern folklore is Atymtai Jomart. This image, remembered by the people for its generosity and charity, has historical roots. An informative article by A. Kasym, “Who was Atymtai Jomart?” reveals that in the original, “Hatim Tai”, an Arab poet who lived in the 6th century, is mentioned in some hadiths of the Prophet Muhammad. Known in Kazakh folklore as an example of generosity, Atymtai Jomart was wealthy and valorous in his era. The works of Kazakh folklore about Atymtai Jomart, according to the genre and plot division, are divided into 3 categories: 1) mini-stories about Atymtai Jomart, about his life, about why he was a generous person, 2) fantastic tales illustrating the very rich Atymtai Jomart, and 3) everyday tales about the extremely poor Atymtai Jomart. According to the diagram of the Russian researcher V. Krasnykh, the name Atymtai Jomart can be indicated as follows (Fig. 2).

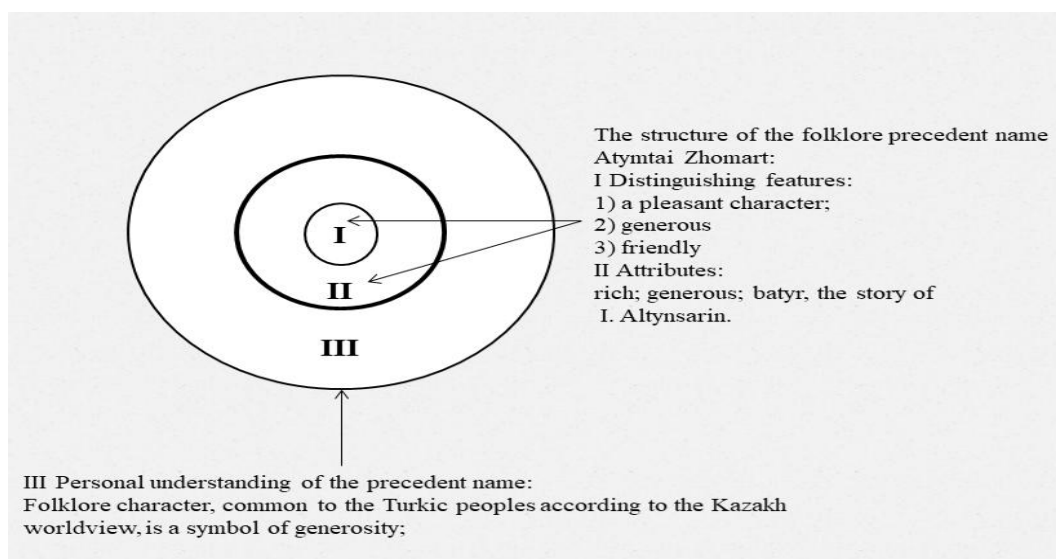

Figure 2. The structure of the folklore precedent name Atymtai Zhomart.

The name Atymtai Zhomart is currently used by journalists in a sense that contrasts with its traditional meaning. This is evidenced by the articles analyzed below.

Kazakh-language media feature many articles related to the precedent name. One of them is an article by J. Maulenuly “Atymtai Zhomart of Our Time”, dedicated to the philanthropist Makhmut Ibraykhanovich Nalibaev. The journalist opts to bestow such a title on a nationalist who developed the country’s oil and gas industry and contributed to the revival of the newspaper “Kazakh”, published by Alash Arystan.

In Kazakh folklore, the precedent name Atymtai Zhomart, symbolizing generosity, mercy, and kindness, contrasts with the precedent name Shygaibai, symbolizing stinginess. In Old Turkic, the word “Shygai” means “poor”. The scientist A. Kaydar, widely studying the field of ethnolinguistics in Kazakh linguistics, refers to the etymology of this word as follows: “The word Shygai-chygai was preserved in the Kazakh language in two forms: shygai — as part of the name of his own Shygaibai (i.e., Kedeybai, Shyk Bermes Shygaibai, “greedy poor, poor bai”), and the other — Shygan: it is found only as part of the phrase «шығаннан шыққан кедей» (“poor from poverty”) of the Kazakh language about poverty, then it means “poor of the poor”. And in the “Ancient Turkic Dictionary”, it is clear that shygai and shygan are two different etymological versions of the same word” [16]. Here, we see the difference in the sounds of i-n, a phonetic coincidence of sounds at the end of a word, characteristic of ancient Turkic languages.

This image, recognized in folk oral literature based on the legend “Aldar kose and Shykbermes Shygaybay”, we use in our language only in a negative sense. For example, the article “Head of State at the Congress” refers to the criticism by President K. Tokayev of “Shykbermes Shygaibay” for the fact that the country’s wealthy citizens did not contribute money to the “People of Kazakhstan” fund. Another article, “The Number of Shygaibai Who Are Rich in Cattle but Lack Land, Has Increased”, discusses issues of land disputes, cattle breeding, and pastures. K. Zarykkanovna’s article “The Behavior of Shygaibai Deputies in Parliament Greatly Worries the People” is devoted to our deputies who are indifferent to the people’s situation and the country’s problems.

Similarly, our journalists even use the precedent name Shygaibai in the sports arena: the battle between Liverpool and Chelsea, or “Robin Hood” vs. “Shygaibai”. The journalist, assessing several football teams to determine the league’s best team for the 2016-17 season, refers to Chelsea using the phrase: “British publications now jokingly call Liverpool “Robin Hood”, having taken points from the strongest and given points to middle-tier clubs. And Chelsea I call “Shyk Bermes Shygaibai”, having, after all, achieved 18 victories, 1 draw, and only 3 defeats in 22 rounds” [17]. The journalist prefers to liken the team that does not know how to lose and does not share victories to Shygaibai, using it as a symbol of a precedent situation where one gives nothing away.

For humanity as a whole, stinginess is a very unpleasant trait. Historical scholars have often discussed this. When the Uzbek thinker Alisher Navoi said, “The prophet’s stingy nephew will not go to heaven”, the author of “Divani lukat at Turk”, Mahmud Kashgari, ridiculed such mindsets: “Having gathered wealth, they

will not become stingy; then the days will be dark for him". Ahmet Igunki from Turkestan said, "The stingy is a slave to wealth", and "The miser has strong hands", implying that stinginess leads a person not to morality but to ignorance, not to good but to evil, not to satisfaction but to greed" [18]. Nevertheless, the Kazakh people embody this concept in the name Shygaibai. This precedent name is often found in poetry, prose, and journalism in our country as a symbol of the precedent situation. According to the diagram by the Russian researcher V. Krasnykh, the name Shygaibai can be indicated as follows (Fig. 3).

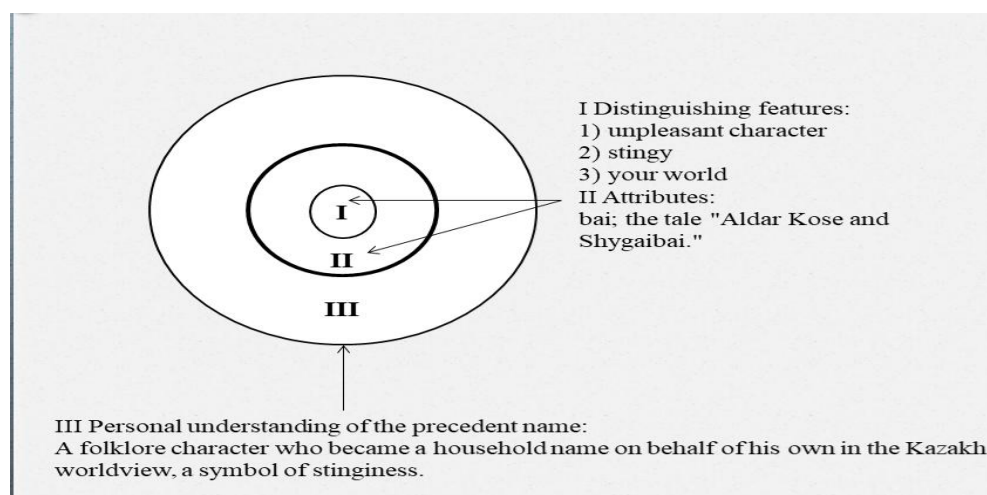

Figure 3. The structure of the folklore precedent name Shygaibai.

Conclusion

As we have observed precedent phenomena in literary works, particularly in modern Kazakh literature, are widely used in the headlines of periodicals and newspaper texts, where they encapsulate national information, culture, core values, and national consciousness [19].

The article analyzed precedent phenomena manifested through intertextual tools such as quotations, reminiscences, epithets, and allusions in literary works and newspaper texts.

It was found that folklore precedent names often appear in the titles of press articles, commonly including names like Alpamys, Yer Tostik, Tolagai Batyr, Qyz Zhibek, Asan Qaygy, Qorqyt Ata, Atymtai Jomart, and Shygaibai, which are frequently used by journalists.

The article clarified the differential characteristics of these folklore precedent names based on the schema by the scholar V. Krasnykh. Based on this, their functional-pragmatic roles were described.

As observed, a folklore precedent name serves as a unit conveying the national identity of the world. This image reveals the values preserved by the nation over centuries. Precedent names are actively used not only in literary works but also in press pages. We noticed that journalists widely use precedent names in their creativity, aiming to impact the reader, demonstrating their ingenuity, wit, and novelty, and showcasing their potential in language usage.

In the current press, proper names are used metaphorically to reveal human images. Through this, the author expresses his or her perspective and evaluation of the person's actions, image, and personal qualities. This issue was also observed when analyzing newspaper texts.

Generally, the precedent phenomena initially reviewed in relation to literary texts, including precedent names, are frequently used in the journalistic style. This can be seen as evidence of the vitality of any nation's language and folklore and an indicator of the linguistic and cultural competence of the language personality.

Precedent texts in journalism play a crucial role in shaping national identity. These texts not only reflect the cultural, historical, and social aspects of a nation but also actively participate in creating a national discourse. The use of precedent texts in media allows journalists to tap into the collective knowledge and cultural memory of the audience, which helps to strengthen national identity. Precedent texts often include references to significant historical events, notable figures, or symbols that are key elements of national identity. They can act as catalysts for public discussions and contribute to the preservation of cultural heritage. In contemporary journalism, precedent texts are also used to discuss current events in the context of national history and culture, enabling the audience to better understand contemporary processes and see their connection

to the past. This is particularly important during periods of social change or crises, when society seeks self-definition and stability. Thus, precedent texts in journalism are a powerful tool in shaping and maintaining national identity, helping citizens reflect on their past, present, and future through the lens of shared values and aspirations.

References

- 1 Маликова Ж.Д. Лингвокультурологическая парадигма русских прецедентных текстов (на материале казахстанских газет): автореф. дис. ... канд. филол. наук. Спец. 10.01.08 «Русский язык» / Ж.Д. Маликова. — Кокшетау, 2010. — 25 с.
- 2 Красных В. В. «Свой» среди «чужих»: миф или реальность? / В.В. Красных. — М.: Гнозис, 2003. — 375 с.
- 3 Нахимова Е.А. Прецедентные имена в массовой коммуникации / Е. А.Нахимова. — Екатеринбург: Уральский государственный педагогический университет, 2007. — 207 с.
- 4 Мадиева Г.Б. Имя собственное в контексте познания / Г.Б. Мадиева. — 3-е изд., доп. — Алматы: Қазақ университеті, 2019. — 274 с.
- 5 Иманбердиева С. Тарихи ономастикалық кеңістік (X-XIV ғғ. түркі жазба ескерткіштері негізінде) / С. Иманбердиева. — Алматы: Сөздік-Словарь, 2010. — 378 б.
- 6 Әшімханова Ф.М. Қазақ тіліндегі антропонимдердің лингвомәдени жүйесі: филол. ғыл. канд. ... дис. / Ф.М. Әшімханова. — Алматы: А. Байтұрсынов атындағы Тіл білімі институты, 2007. — 112 б.
- 7 Жанұзақ Т. Қазақ ономастикасы / Т. Жанұзақ. — Алматы: 1С-Сервис, 2006. — 400 б.
- 8 Абдыханова Б.А. Фольклорлық шығармалардың прецедентті мәтін ретіндегі лингвомәдени қызметі (XXI ғ. көркем шығармалары негізінде): филос. д-ры (PhD) ... дис. Маманд.: 6D020500 — Филология / Б.А. Абдыханова. — Астана: Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ, 2018. — 147 б.
- 9 Жирмунский В.М. Сказание об Алпамыше и богатырская сказка / В.М. Жирмунский // Тюркский героический эпос: избранные труды. — Л.: Наука, 1974. — 500 с.
- 10 Райхл К. Тюркский эпос: традиции, формы, поэтическая структура / К. Райхл. — М.: Вост. лит., 2008. — 383 с.
- 11 Korganbekov B.S. On the genesis of the epos «Alpamys Batyr» / B.S. Korganbekov, F. Gabidullina, R. Zakirov, I. Nasipov, A. Khaliullina // *Turkic Studies Journal*. — 2020. — Vol. 5, No 1. — P. 145–161. <https://doi.org/10.32523/2664-5157-2023-1-145-161>.
- 12 Амренова Р.С. Қазақ халқының мәдени кеңістігі: лингвомәдениеттанымдық сөздік / Р.С. Амренова, И.С. Каирбекова. — Көкшетау: Мир печати, 2014. — 216 б.
- 13 Ниязбаев К. Қазақтың әрбір ұлы Алпамысқа, қызы Қыз Жібекке ұқсаса деймін [Электрондық ресурс] / К. Ниязбаев. — Қол жеткізу режимі: https://www.oinet.kz/A_basqada/suqbat/2019-03-05/1441.html (қаралған күні: 22.01.2025).
- 14 Сарбалаұлы Б. Ассалаумағалейкүм, Алпамыс батыр! [Электрондық ресурс] / Б. Сарбалаұлы. — Қол жеткізу режимі: <https://qazaqadabiet.kz/14077/assalauma-alejk-m-alpamys-batyr> (қаралған күні: 22.01.2025).
- 15 Қыз Жібек — қазақ аруының символы [Электрондық ресурс]. — Қол жеткізу режимі: https://adebiportal.kz/kz/news/view/qyz-zibek-qazaq-aruynyn-simvoly_19819 (қаралған күні: 22.01.2025).
- 16 Қайдар Ә. Қазақ тілінің өзекті мәселелері / Ә. Қайдар. — Алматы: Ғылым, 1996. — 240 б.
- 17 Ливерпуль — Челси. Немесе «Робин Гуд» пен «Шық бермес Шығайбайдың» айқасы [Электрондық ресурс]. — қолжеткізу режимі: <https://massaget.kz/blogs/19641/> (қаралған күні: 22.01.2025).
- 18 Саран пайғамбардың жиені болса да, пейішке бармайды [Электрондық ресурс]. — Қолжеткізу режимі: <http://mazhab.kz/kk/maqalalar/qulshylyq/saran-paigambardyn-jieni-bolsa-da-peishke-barmaidy-8937/> (қаралған күні: 22.01.2025).
- 19 Kappassova A.Sh. Intertextuality in Kazakh, Russian, and English-language Media / A.Sh. Kappassova, A.S. Adilova, K.M. Zeinulina, A.F. Khamzina, A. Umirbekova, A.Z. Zhaldybayeva // *Eurasian Journal of Applied Linguistics*. — 2024. — Vol. 10. — № 3. — P. 22–32. <https://ejal.info/menuscrypt/index.php/ejal/article/view/862/301>.
- 20 Velykoroda Y. Ludic Function of Precedent-Related Phenomena in Media Discourse / Y. Velykoroda // *Journal of Vasyly Stefanyk Precarpathian National University*. — 2016. — № 3(4). — P. 70–75. <https://doi.org/10.15330/jpnu.3.4.70-75>.
- 21 Moiseenko L. Precedent phenomena of contemporary Russian and Spanish mass media as cognitive structures of language personality / L. Moiseenko // *Cuadernos de arte de la Universidad de Granada*. — 2020. — Vol. 19, № 1. — P. 7–24. <https://doi.org/10.17632/ns2dryjd25.1>.
- 22 Bolotina K.E. Precedent phenomena in Quebecois linguistic world view / K.E. Bolotina // *Russian Journal of Linguistics*. — 2016. — Vol. 20. — No. 2. — P. 61–76.
- 23 Ozyumenko V. Media Discourse in an Atmosphere of Information Warfare: From Manipulation to Aggression / V. Ozyumenko // *Russian Journal of Linguistics*. — 2017. — Vol. 21. — No. 1. — P. 203–220. <https://doi.org/10.22363/2312-9182-2017-21-1-203-220>.
- 24 Velykoroda Y. Conceptual Metaphorisation through Precedent-Related Phenomena in Media Discourse / Y. Velykoroda // *Research Journal Studies about Languages*. — 2019. — № 34. — P. 32–45. <https://doi.org/10.5755/j01.sal.0.34.22088>.

А.Ш. Каппасова, А.С. Адилова, С. Шахин, А.Ж. Жалдыбаева, А.Б. Нургазина

Қазақ медиа дискурсында фольклорлық прецедентті есімдерді қолдану

Мақалада қазақ мерзімді баспасөз беттеріндегі фольклорлық прецедентті есімдердің қолданысы қарастырылған. Қазіргі заманғы публицистика жанрындағы фольклорлық мәтіндердің, фольклорлық прецедентті есімдердің прецедент ретінде қолдану ерекшеліктері, олардың берілу жолдары, мәтіндегі атқаратын функциялары зерттелді және авторлық позиция анықталды. Мақаланың зерттеу нысаны — қазіргі қазақтілді ресми газеттердегі мақала тақырыптарындағы фольклорлық прецеденттік есімдер. Сонымен қатар көркем мәтінді лингвомәдени талдау, интерпретация, контекстік талдау, жинақтау, салыстыру әдістерінің ұстанымдары басшылыққа алынды. Прецедентті феномендер арқылы ұлттық-мәдени ерекшеліктерді көрсету үшін, бұл құбылыстардың семантикалық мазмұнын ашу үшін сипаттамалық әдіс қолданылды. Мақаланың теориялық базасы ретінде В. Красных, Д.Б. Гудков, И.В. Захаренко, Т. Жанұзақов, А.С. Адилова, Г.Б. Мадиева, С.Қ. Иманбердиева, Б.А. Абдыханова еңбектеріндегі теориялық тұжырымдар басшылыққа алынды. Аталған ғалымдардың зерттеу жұмыстарына шолу жасалып, прецедентті есімдер жайлы айтқан пікірлері сараланды. Зерттеу мақаламыздың жаңалығы — қазіргі қазақтілді басылым беттеріндегі мақала тақырып аттарында кездесетін фольклорлық прецедентті есімдер қолданылуын қарастыру. Нәтижесінде фольклорлық прецеденттік есімдердің сипаттамалары негізінде олардың газет мәтініндегі қызметі, прагматикалық әлеуеті көрсетілді. Қазақ тіл білімінде алғаш рет ұлттық символға айналып, ұлт бейнесін сипаттайтын фольклорлық прецедентті есімдердің бұқаралық ақпарат құралдарындағы көрінісі, ақпараттық және экспрессивтік қызметі айқындалды.

Кілт сөздер: прецедентті феномен, фольклорлық прецедентті есім, фольклор, қазақ баспасөзі, тілдік талдау, ұлттық сәйкестік, газет тілі.

А.Ш. Каппасова, А.С. Адилова, С. Шахин, А.Ж. Жалдыбаева, А.Б. Нургазина

Использование фольклорных прецедентных имен в казахском медиадискурсе

В статье рассматривается использование фольклорных прецедентных имен на страницах казахской периодической печати, особенности использования фольклорных текстов и прецедентных имен в жанре современной публицистики, способы их представления и функции в тексте, а также определена авторская позиция. Объектом исследования являются фольклорные прецедентные имена в заголовках статей современного казахского медиадискурса. В статье применяются методы лингвокультурного и контекстуального анализов, интерпретации, суммирования и сравнения. Для демонстрации национально-культурных особенностей через прецедентные феномены и для раскрытия их семантического содержания использовался дескриптивный метод. В качестве теоретической базы были использованы теоретические положения В. Красных, Д.Б. Гудкова, И.В. Захаренко, Т. Жанұзакова, А.С. Адиловой, Г.Б. Мадиевой, С.К. Иманбердиевой, Б.А. Абдыхановой. Были проанализированы их работы, в которых отразились взгляды, касающиеся прецедентных имен. Актуальность исследования заключается в рассмотрении использования фольклорных прецедентных имен в заголовках статей на страницах современного казахского медиадискурса. В результате были показаны функции и прагматический потенциал фольклорных прецедентных имен в тексте газет, их информационная и экспрессивная функции. В казахской лингвистике впервые было выявлено проявление фольклорных прецедентных имен, ставших национальным символом и описывающих национальный образ, в средствах массовой информации.

Ключевые слова: прецедентные имена, фольклорное прецедентное название, фольклор, казахская медиа, лингвистический анализ, национальная идентичность, газетный язык.

References

- 1 Malikova, J.D. (2010). *Lingvokulturologicheskaya paradigma russkikh pretsedentnykh tekstov (na material kazakhstanskikh gazet)* [Linguoculturological Paradigm of Russian Precedent Texts (based on the materials of Kazakhstan newspapers)]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Koksetau [in Russian].
- 2 Krasnykh, V. (2003). «*Svoi» sredi «chuzhikh»: mif ili realnost?* [“One of their own” among “strangers”: Myth or Reality]. Moscow: Gnozis [in Russian].
- 3 Nakhimova, E.A. (2007). *Pretsedentnye imena v massovoi kommunikatsii* [Precedent Names in Mass Communication]. Ekaterinburg: Uralskii gosudarstvennyi pedagogicheskii universitet [in Russian].

- 4 Madiyeva, G.B. (2019). *Imia sobstvennoe v kontekste poznania [Proper Name in the Context of Cognition]*. Almaty: Qazaq universiteti [in Russian].
- 5 Imanberdiyeva, S. (2010). *Tarikhi onomastikalyq kenistik (X-XIV gg. Turki zhazba eskertkisteri negizinde)* [Historical onomastic space (Based on Turkic written monuments of the X-XIV century)]. Almaty: Sozdik-Slovar [in Kazakh].
- 6 Ashimkhanova, F.M. (2007). *Qazaq tilindegi antroponimderdin lingvomadeni zhuiesi* [Linguistic system of anthroponyms in the Kazakh language]. Almaty: Institute of Linguistics named after Baitursynov [in Kazakh].
- 7 Zhanuzak, T. (2006). *Qazaq onomastikasy [Kazakh onomastics]*. Almaty: 1S-Servis [in Kazakh].
- 8 Abdykhanova, B.A. (2018). *Folklorlyq sygarmalaryn presedenti matin retindegi lingvomadeni qyzmeti (XXI g. korkem sygarmalary negizinde)* [Linguistic Activity of Folklore Works as a Prophetic Text (on the Material of the Works of the XXI Century)]. Astana [in Kazakh].
- 9 Jirmunski, V.M. (1974). *Skazanie ob Alpamyse i bogatyrskaya skazka [The Legend of Alpamys and the Heroic Tale]. Turkskii geroicheskii epos: Izbrannye trudy — The Turkic Heroic Epic: Selected Works*. Leningrad [in Russian].
- 10 Raihl, K. (2008). *Turkskii epos. Traditsii, formy, poeticheskaya struktura [Turkic epic. Traditions, forms, poetic structure]*. Moscow: Vostochnaya literatura [in Russian].
- 11 Korganbekov, B.S., Gabidullina F., Zakirov R., Nasipov I., & Khaliullina A. (2020). On the genesis of the epos “Alpamys Batyr”. *Turkic Studies Journal*, 5(1), 145–161. <https://doi.org/10.32523/2664-5157-2023-1-145-161>
- 12 Amrenova, R.S., & Kairbekova, I.S. (2014). *Qazaq khalqynyn madeni kenistigi [Cultural space of the Kazakh people]*. Kokshetau: Mir pechaty [in Kazakh].
- 13 Niazbaev, K. (2019). Qazaqtyn arbir uly Alpamysqa, qyzy Qyz Zhibekke uqsasa deimin [I wish every great Kazakh woman resembled Alpamys and her daughter, Qyz Zhibek]. Retrieved from https://www.oinet.kz/A_basqada/suqbat/2019-03-05/1441.html
- 14 Sarbalauly, B. (2017). Assalaumagaleikum, Alpamys batyr! [Assalaumagaleikum, Alpamys batyr]. Retrieved from <https://qazaqadebieti.kz/14077/assalauma-alejk-m-alpamys-batyr> [in Kazakh].
- 15 (2018). Qyz Zhibek — qazaq aruynyn simvoly [Qyz Zhibek — symbol of the Kazakh beauty]. Retrieved from https://adebiportal.kz/kz/news/view/qyz-zibek-qazaq-aruynyn-simvoly_19819 [in Kazakh].
- 16 Kaydar A. (1996). *Qazaq tilinin ozekti maseleleri [Topical issues of the Kazakh language]*. Almaty [in Kazakh].
- 17 (2017). Liverpul – Chelsi. Nemese «Robin Gud» pen «Syq bermes Sygaibaidyn» aiqasy [Liverpool – Chelsea. Or the fight between “Robin Hood” and “Shygaybai who will not leave”]. Retrieved from <https://massaget.kz/blogs/19641/> [in Kazakh].
- 18 Saran paigambardyn zhieni bolsa da, peiishke barmaidy [Even if the miser is the prophet’s nephew, he will not go to paradise]. Retrieved from <http://mazhab.kz/kk/maqalalar/qulshylyq/saran-paigambardyn-jieni-bolsa-da-peiiishke-barmaidy-8937/> [in Kazakh].
- 19 Kappassova, A.Sh., Adilova, A.S., Zeinulina, A.F., Khamzina, K.M., Umirbekova, A., & Zhaldybayeva, A.Z. (2024). Intertextuality in Kazakh, Russian, and English-language Media. *Eurasian Journal of Applied Linguistics*, 10(3), 22–32. Retrieved from <https://ejal.info/menuscript/index.php/ejal/article/view/862/301>
- 20 Velykoroda, Y. (2016). Ludic Function of Precedent-Related Phenomena in Media Discourse. *Journal of Vasyl Stefanyk Precarpathian National University*, 3(4), 70–75. 10.15330/jpnu.3.4.70-75.
- 21 Moiseenko, L. (2020). Precedent phenomena of contemporary Russian and Spanish massmedia as cognitive structures of language personality. *Cuadernos de arte de la Universidad de Granada*, 19(1), 7–24. Retrieved from [10.17632/ns2dryjd25.1](https://doi.org/10.17632/ns2dryjd25.1)
- 22 Bolotina, K.E. (2016). Precedent phenomena in quebécois linguistic world view. *Russian Journal of Linguistics*, 20(2), 61–76.
- 23 Ozyumenko, V. (2017). Media Discourse in an Atmosphere of Information Warfare: From Manipulation to Aggression. *Russian Journal of Linguistics*, 21(1), 203–220. Retrieved from <https://doi.org/10.22363/2312-9182-2017-21-1-203-220>
- 24 Velykoroda, Y. (2019). Conceptual Metaphorisation through Precedent- Related Phenomena in Media Discourse. *Research Journal Studies about Languages*, 34, 32–45. Retrieved from <http://dx.doi.org/10.5755/j01.sal.0.34.22088>

Information about the authors

Kappassova, Aigerim Shugaevna — Doctoral Candidate, Karaganda Buketov University, Karaganda, Kazakhstan; e-mail: aigerim.kappas@gmail.com;

Adilova, Almagul Sovetovna — Doctor of Philology, Professor, Karaganda Buketov University, Karaganda, Kazakhstan; e-mail: adilova2010@mail.ru;

Şahin, Savash — Associate Professor, Akdeniz University, Antalya, Turkey; e-mail: savasss154@gmail.com;

Zhaldybayeva, Ainur Zhakypbaevna — Master of Pedagogical Sciences, Abylkas Saginov Karaganda Technical University, Karaganda, Kazakhstan; e-mail: zhaldybaeva-1997@mail.ru;

Nurgazina, Aiman Bekenovna — Candidate of Philological Sciences, Acting Associate Professor of the Department of Theoretical and Applied Linguistics, L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan; e-mail: v-taisova@mail.ru.

Д.Т. Кенжебулатова^{1*}, И.В. Григорьева²

¹Казахский национальный университет имени аль-Фараби, Алматы, Алматы, Казахстан;

²Карагандинский университет им. Е.А. Букетова, Караганда, Караганда, Казахстан
(E-mail: kenzhebulatova.di@gmail.com)

Языковые особенности профессиональной языковой личности IT-специалистов

В данной статье рассматриваются языковые особенности, характеризующие профессиональную языковую личность IT-специалистов, что и является основной целью данной статьи. Важными задачами исследования стало выявление особенностей коммуникации IT-специалистов, привлекались материалы анализа коммуникации IT-специалистов в чатах, социальных сетях и форумах, посвященных информационным технологиям. Проанализированы характерные особенности коммуникации IT-специалистов, что позволяет характеризовать ее как неофициальную, с большим использованием профессиональной лексики (в том числе англицизмов) и метафоризации. Выявлена распространенность заимствований из области терминологии из английского языка в форме транслитерации ее IT-специалистами на русский язык. Методологическая база исследования включает анализ и синтез, обобщение и классификацию, а также описательный метод. По итогам исследования определены основные языковые особенности, присущие профессиональной языковой личности IT-специалистов. Данные результаты способствуют углубленному пониманию языковой культуры специалистов в сфере информационных технологий, а также позволяют выявить специфические черты их профессиональной коммуникации. Это, в свою очередь, может быть полезно для разработки более эффективных стратегий обучения и повышения коммуникативной компетентности в IT-сфере.

Ключевые слова: речевой портрет, IT-специалисты, языковая личность специалиста, чат, транслитерация.

Введение

В современном мире информационных технологий языковые навыки становятся ключевым фактором для успешной профессиональной деятельности. Отрасль информационных технологий, как никакая другая, требует от специалистов конкретных знаний и навыков, включая языковые. Профессиональная языковая личность IT-специалистов имеет свои особенности, связанные с использованием специализированной терминологии, неформальным стилем общения в сообществе и необходимостью ясно и точно выражать свои мысли. Познание современного мира происходит в тесной, неразрывной связи с техническим дискурсом на том основании, что взаимодействие с технологиями является неотъемлемой частью жизни каждого человека [1].

Актуальность исследования обусловлена необходимостью изучения языковых особенностей, которые определяют специфику профессиональной коммуникации в данной сфере. IT-дискурс включает в себя большое количество терминов, заимствований, профессионального сленга, что оказывает влияние на структуру, содержание и прагматику общения как внутри профессионального сообщества, так и в межпрофессиональном взаимодействии.

Объектом данного исследования являются языковые особенности коммуникации IT-специалистов.

Цель исследования: выявить языковые особенности, характеризующие профессиональную языковую личность IT-специалистов с целью их использования в разработке учебно-методических пособий, методических рекомендаций для совершенствования образовательных программ в области IT и развития навыков деловой коммуникации.

Задачи исследования: 1. Выполнить анализ материалов, представляющих коммуникацию IT-специалистов в чатах, социальных сетях и форумах, посвященных информационным технологиям; 2. На основе анализа указанных материалов, выявить языковые особенности, характеризующие профессиональную языковую личность IT-специалистов.

* Автор-корреспондент. E-mail: kenzhebulatova.di@gmail.com

Материалы и методы исследования

Исследование в данном направлении предполагает, что языковые особенности могут быть связаны с заранее определенными категориями профессиональных различий. Контекст играет огромную роль в определении того, почему респонденты используют те или иные вариации [2]. Анализ глобального языкового разнообразия IT-специалистов позволяет нам выявить и сравнить языковые особенности данной сферы. Многоязычие в интернете в подавляющем большинстве случаев ориентировано на интересы специалистов сферы информационных технологий. В своей книге Бренда Данет и Сьюзан Герринг пришли к выводу, что люди при знакомстве и живом общении выбирают родной язык, однако писать сообщения предпочитают на английском языке. Таким образом, в интернет-пространстве образуется мультязыковое общество и культура [3; 408].

Материалами исследования стали образцы письменной коммуникации неформальных текстов IT-специалистов в профессиональных чатах, социальных сетях и форумах, посвященных информационным технологиям. Были проанализированы такие чаты как: «Java/Kotlin and more», «Go-go!», «Python», «Типичный программист» и др.

Чаты: Анализ сообщений, обсуждений, и взаимодействий IT-специалистов в реальном времени: «Java/Kotlin and more» (<https://t.me/springframeworkio>), «Типичный программист» (<https://t.me/tproger>), PHP GeeksJunior (<https://t.me/phpGeeksJunior>).

Форумы: Исследование обсуждений и вопросов на форумах, где IT-специалисты делятся опытом и знаниями. Авторами исследования были проанализированы такие форумы как: Python (<https://www.cyberforum.ru/python/>), PHP club (<https://phpclub.ru/talk/threads/ffi-%D0%B8-opcode-cache.87383/>), Хабр (<https://habr.com/ru/companies/bothub/news/873008/>).

Методы исследования предполагают использование анализа и синтеза, обобщения и классификации, описательного метода, а также наличие субъективной оценки авторов.

✓ *Анализ:* разбор текстов с целью выделения ключевых элементов, тенденций и проблем в их содержании. В данной статье были выделены ключевые языковые особенности коммуникации IT-специалистов, такие как: заимствования, глагольные метафоры, универбация, транслитерация и т.д. Определение лексико-грамматических и стилистических особенностей профессионального дискурса.

✓ *Синтез:* объединение информации для создания общей картины или выявления новых знаний. Авторы исследования объединили данные из разных источников, чтобы сформировать целостную картину профессионального дискурса.

✓ *Обобщение:* сведение полученных данных в общие закономерности или выводы. Данный метод был использован для формулировки общих закономерностей использования профессионального языка и определения ключевых факторов, влияющих на формирование ПРЯЛ специалиста.

✓ *Классификация:* разделение данных на группы по определенным критериям для более глубокого анализа. Языковые особенности IT-специалиста были классифицированы по таким категориям как; глагольные метафоры, транслитерация, универбация, формулы, профессиональная терминология, компьютерные сленги.

✓ *Описание:* подробное изложение особенностей исследуемых фактических материалов и их характеристик. Описание языковых особенностей профессионального дискурса IT-специалистов, в том числе частотность использования, синтаксические особенности, стилистические приемы.

✓ *Сравнительный анализ:* сравнение профессиональной языковой личности специалистов в области информационных технологий с представителями других профессий. Сравнительный анализ позволяет выявить уникальные черты IT-дискурса, такие как высокая когнитивная плотность текста, активное использование кодов и алгоритмов в устной и письменной речи, а также зависимость от постоянно меняющейся технологической среды.

В целом, эти методы и материалы обеспечивают комплексный подход к анализу письменной коммуникации IT-специалистов, а субъективная оценка автора добавляет элемент личного взгляда на результаты исследования.

Результаты и их обсуждение

В настоящей статье авторы проанализировали речевой портрет IT-специалистов, основываясь на особенностях их профессиональной деятельности. Особенностью является анализ специфики общения таких специалистов между собой (т.е. специалиста со специалистом) и с заказчиками. На основе проделанного анализа сделаны выводы о влиянии языка специальности на формирование профессио-

нальной языковой личности. Для выполнения данной работы авторами были отобраны несколько чатов IT-специалистов, под которыми понимаются средства обмена сообщениями по компьютерной сети в режиме реального времени, а также программное обеспечение, позволяющее организовывать такое общение. К примеру, Катерминой В. и Сафроновой Т., проанализированы выступления оппонентов (истца и ответчика), чтобы выявить особенности юридического дискурса и тем самым определить какие стратегии и тактики используются в данной сфере. В статье рассматриваются основные суггестивные стратегии и тактики, применяемые в юридическом дискурсе на этапе допроса свидетелей. Особое внимание уделяется механизмам речевого воздействия, которые используют адвокаты и прокуроры для убеждения присяжных и формирования их мнения. Выделяются стратегии получения достоверных показаний, оптимизации информации, склонения к признанию или опровержению лжи, а также убеждения. Тактики, применяемые на этапе допроса, включают настаивание на припоминании, провокацию, проверку информативности свидетеля и опровержение ранее данных показаний [4].

В современном мире к каждой языковой личности выдвигается ряд критериев трудовой деятельности и определенных требований, которым такая языковая личность должна соответствовать. Толусбаева Д., Шубина О., Шукан А., Нургужина Г., Асмагамбетова Б. разделяют взгляды с другими учеными о том, что язык является ключевым фактором развития и образования, так как язык воспроизводит наши мысли, чувства, концепции, учитывая важность не только культуры, но и сферы деятельности. Язык постоянно остается подвижным, в связи с тем, что его структура и содержание постоянно претерпевают изменения. Они обусловлены разными факторами, которые как положительно, так и отрицательно влияют на язык пользователей [5]. Поскольку работа по анализу языковых особенностей личности IT-специалиста объемна и многогранна, она может включать применение разных подходов к исследованию, сделанные выводы по большей мере будут базироваться на основе субъективной оценки авторов.

Исходя из вышеизложенного, можно утверждать, что специалисты сферы информационных технологий являются двигателем технологического прогресса, и их деятельность влияет на все области функционирования современного общества. В дополнении необходимо подчеркнуть о том, что IT-специалисты оказывают значительное влияние на развитие цифровой инфраструктуры, поскольку они способствуют обеспечению безопасности, осуществляют внедрение инновационных решений в мире информационных технологий, кроме того, благодаря их воздействию появляются новые направления в глобализированном мире. В следствии этого появилась необходимость акцентировать внимание на профессиональной языковой личности специалистов данной сферы, подчеркивая важность их формирования как профессиональных личностей.

Новая лингвистическая парадигма выдвинула на передний план концепцию языковой личности, которая определяет языковое семантическое пространство. Многие исследователи признали важность когнитивно-дискурсивных аспектов исследования языковой личности, с помощью которых можно сформулировать образ языковой личности как индивида определенной группы. Концепция языковой личности важна для понимания того, как язык используется для передачи информации, получения знаний и навыков владения языком в обществе и профессиональной среде [6]. Для создания образа IT-специалиста и выявления особенностей его языковой индивидуальности требуется исследовать его общение, структуру предложений, используемую лексику, а также понять его когнитивные процессы. Следовательно, анализ языковой деятельности специалиста проведен с учетом коммуникативных, прагматических, когнитивных и психолингвистических аспектов [7]. Для этого анализу подлежали несколько отобранных каналов и чатов мессенджера Telegram, посвященных области информационных технологий, а также социальные сети и интернет-форумы. Стоит отметить, что 80 % всех проанализированных сообщений были написаны IT-специалистами мужского пола, занимающими позиции Junior и выше (исходя из содержания их сообщений). Данная информация может быть полезна при определении языковой личности таких специалистов.

Таким образом, при анализе коммуникации в Телеграм-каналах «Java/Kotlin and more» и «Go-go!», «Python», «Типичный программист» и др. можно сделать вывод о том, что IT-специалисты в основном используют разговорный стиль общения с большим добавлением профессиональной лексики, в том числе на английском языке. Было проанализировано 368 единиц фактического материала, из них встречается лексика на английском языке (156 ед.).

При проведении анализа было обработано 368 предложений (сообщения, комментарии и т.д.). Из этого общего числа 301 единица была классифицирована как содержащая разговорный стиль. Данная

классификация основывается на использовании разговорной лексики, сокращений, эмодзи, а также на том, что часть текстов написана на английском языке.

Эти выводы могут быть полезными для понимания того, каким образом специалисты информационных технологий общаются в сообществах, и могут служить основой для дальнейшего исследования стилей общения в профессиональных сообществах разработчиков.

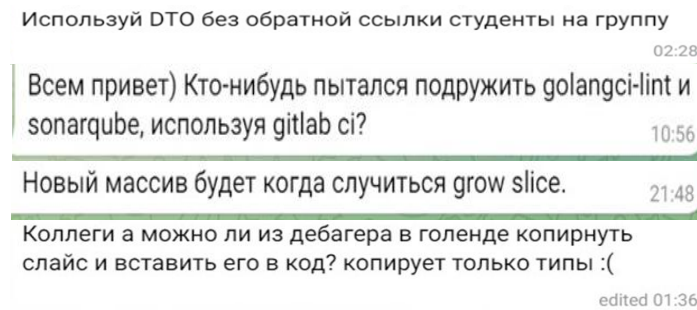

Рисунок 1. Примеры транслитерации

Около 50 % проанализированных сообщений специалисты транслитерируют английскую терминологию на русский язык (рис. 1). В исследовании за основу взято следующее определение транслитерации: под «транслитерацией» понимается точная передача знаков одной письменности знаками другой письменности, при которой каждый знак (или последовательность знаков) одной системы письма передаётся одним и тем же знаком (или последовательностью знаков) другой системы письма. Таким образом, транслитерация предполагает сохранение формы слов в исходном языке [8].

Необходимо отметить, что при общении IT-специалисты практически всегда склоняют и спрягают транслитерируемые слова (рис. 1). Более чем треть использованного лексического материала представляет собой английские термины и названия, транскрибированные на русский язык, что составляет 136 единиц проанализированного материала. Ниже приведены одни из наиболее ярких примеров из выбранных для анализа чатов и социальных сетей:

Также важно отметить, что в коммуникации IT-специалистов труднопроизносимые и большие по объему профессиональные термины нередко трансформируются: либо сокращаются (например: клавиша — клавиатура, комп — компьютер); либо используется универбация. Под универбацией понимается способ образования слова на основе словосочетания, при котором в производное слово входит основа лишь одного из членов словосочетания, то есть по форме производное соотносительно с одним словом, а по смыслу — с целым словосочетанием [9; 121]. Каждые 100 слов в языке IT содержат около 15 слов, представляющих собой специфичные словосочетания и устойчивые выражения области информационных технологий.

Наиболее частые примеры универбации в компьютерной лексике:

- ✓ оперативная память — оперативка, опера;
- ✓ материнская плата — мать, материнка, матка, мамка;
- ✓ струйный принтер — струйник;
- ✓ жесткий диск — жесткий, HDD (от англ. Hard Disk Drive);
- ✓ видеокарта — видео, графика, GPU (от англ. Graphics Processing Unit);
- ✓ Windows — Винда;
- ✓ Linux — Линукс;
- ✓ интернет — сеть;
- ✓ интернет-браузер — браузер;
- ✓ электронная почта — почта, e-mail;
- ✓ программное обеспечение — софт, ПО;
- ✓ информационные технологии — IT;
- ✓ локальная сеть — локалка;
- ✓ веб-сайт — сайт.

Следующие предложения являются наиболее яркими примерами использования сокращений, профессиональной лексики, в том числе на английском языке, транслитераций и сленга. Все эти особенности встречаются в условиях неформальной стилистики речи (рис. 2):

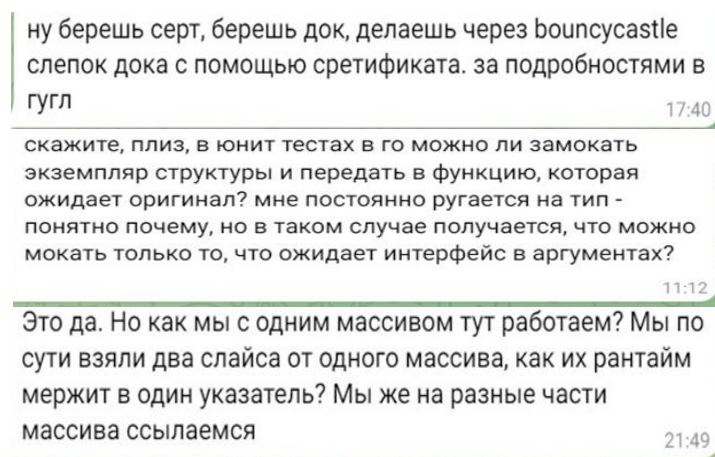

Рисунок 2. Универбация

Отличительной чертой специалистов сферы информационных технологий является использование формул для написания кодов. Количество внесенных формул зависит от конкретного контекста обсуждения и требований задачи. Стоит отметить, что общее количество использованных формул зависит от сложности задачи, стиля IT-специалиста и особенностей используемого языка программирования. Примечательной характеристикой специалистов в области информационных технологий является их уникальная способность интегрировать математические и логические формулы (рис. 3) в процесс написания программного кода. Эта особенность отличает их от других представителей данной сферы. Использование формул в контексте программирования представляет собой средство формализации и выражения ключевых аспектов алгоритмов, структур данных, арифметических операций, иных математических моделей, а также логических условий.

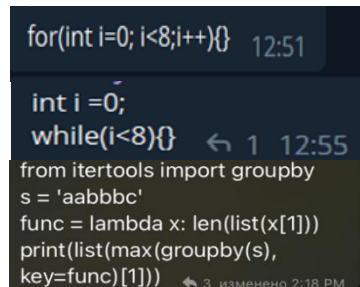

Рисунок 3. Формулы

Кроме этого, стоит отметить, что при коммуникации IT-специалисты очень часто не соблюдают грамматические и пунктуационные правила, в письменной речи присутствует большое количество опечаток, а уровень сформированности коммуникативных навыков довольно низок. Это говорит в первую очередь о том, что IT-специалисты в большинстве своем не придают значимости речевому этикету и культуре речи.

Это подтверждается не только проведенным нами анализом, но и специальным экспериментом, проведенным Оспановой Б.Р., Сейлхановой А.Е., Абдиным А.Ж., Тимохиным Т.В. для выявления уровня знаний специалистов в области речевой сферы, а также для выявления коммуникативных ошибок в процессе общения [10; 73].

«Исходя из данных эксперимента, установлено, что уровень владения нормированной речью у категории «технари» ниже среднего. Испытуемые данной группы чаще всего допускают речевые ошибки, сбои, неопределенность высказывания, тавтологию, тяжеловесные конструкции, ненормативную лексику. Уровень культуры общения у людей, занимающихся компьютерными технологиями, требует улучшения для эффективного профессионального взаимодействия. К недочетам в речи данной категории реципиентов следует отнести нарушения в построении словосочетаний и сложных предложений; нарушения лексической сочетаемости, неправильный выбор слов, повтор слов и дру-

гие. Степень допускаемых ошибок говорит о среднем уровне языковой подготовки «компьютерщиков» [10; 77].

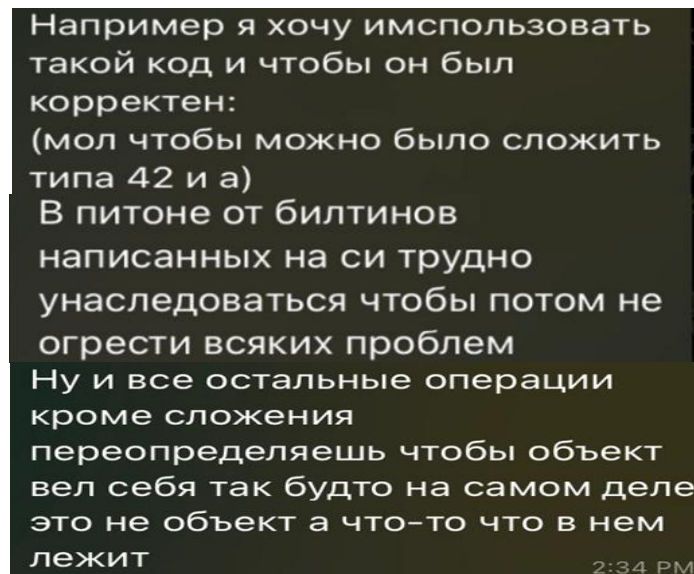

Рисунок 4. Нарушение лингвистических норм

Стоит обратить внимание на нарушения лингвистических норм, допускаемые представителями области информационных технологий, которые могут проявляться на разных уровнях языка, таких как орфография, морфология, пунктуация, синтаксис и лексика (рис. 4).

IT-специалист может написать или сказать что-то вроде «API», «CI/CD» или «UI», не объяснив, что означают эти сокращения. Это может быть непонятно для тех, кто не знаком с терминами IT. Они могут ненамеренно прибегать к некорректным формам глаголов, местоимений, существительных, прилагательных и прочих лингвистических категорий, что приводит к нарушению морфологических стандартов языка. Особенно в контексте сложных конструкций или при использовании специфических терминов.

Стоит обратить внимание на письменную коммуникацию: комментарии к коду или текст в электронных сообщениях. IT-специалисты иногда могут игнорировать правила пунктуации, что может затруднить понимание их высказываний. Кроме того, специалисты в области информационных технологий, стремясь выразить сложные технические концепции, могут использовать длинные и сложные предложения, усложняя понимание текста для неспециалистов. Следует отметить, что некоторые IT-специалисты могут оставлять комментарии в коде, написанные на непонятном языке или с грамматическими ошибками, что также может затруднить понимание кода другими разработчиками.

Также отдельно хотелось бы отметить наличие в коммуникации IT-специалистов большого количества сленговых выражений (или как их иначе называют сленг или жаргон). Под «сленговыми выражениями» понимается совокупность слов и выражений, употребляемых представителями определенных групп, профессий и т.п., составляющих слой разговорной лексики, не соответствующей нормам литературного языка [11]. В 60 случаях из 368 используется сленг, включая специфичные жаргонные обороты, понятные и принятые в сообществе IT-специалистов.

Лингвисты отдельно выделяют понятие «компьютерный сленг», которым пользуются как профессионалы (IT-специалисты), так и обычные пользователи персональных компьютеров. Компьютерный сленг начал активно развиваться с конца 1980-х годов, когда в СССР стали доступны переводы специальной литературы, посвященной области информационных технологий. В русский язык было заимствовано очень много терминов и аббревиатур из английского языка, например, инсталляция, форматирование, виндоус, винчестер, дисплей, пиксели и др. Со временем, с появлением на постсоветском рынке западных компьютерных игр, в русский язык пришел и компьютерный жаргон.

Ниже приведем несколько примеров употребления в анализируемых чатах сленга (рис. 5), в том числе компьютерного:

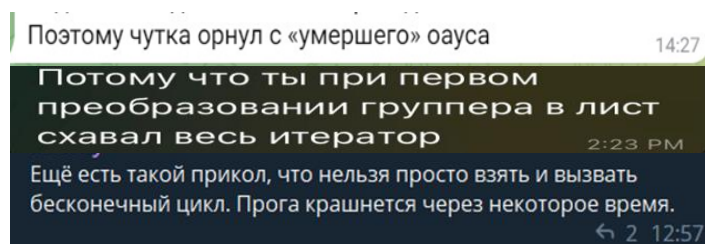

Рисунок 5. Сленги IT-специалистов

Один из выводов, который можно сделать по результатам анализа отобранных чатов и форумов, посвященных информационным технологиям, — это активное использование IT-специалистами метафоризации (в частности, глагольной), под которой понимается «расширение смыслового объема слова за счет возникновения у него переносных значений и усиления его экспрессивности» [12]. В контексте анализа языкового материала, проведенного в области информационных технологий, выявлено, что глагольные метафоры составляют приблизительно 73 единицы от общего объема проанализированного лексического содержания. Глагольные метафоры представляют собой структурные элементы речи, в которых глагольные обороты используются в переносном смысле, создавая ассоциации и абстрактные представления.

Этот показатель указывает на неотъемлемую роль глагольных метафор в лингвистическом выражении специалистов в области информационных технологий. Вероятно, такое языковое явление не только служит средством передачи информации, но также отражает специфичные особенности мышления и восприятия в данной профессиональной сфере. Глагольные метафоры, вероятно, активно используются для более точного и наглядного описания процессов, операций и взаимосвязей в информационных технологиях.

Данный анализ подчеркивает важность глагольных метафор в языке специалистов в области информационных технологий, что может быть интерпретировано как специфический лингвистический признак данной профессиональной области. В качестве примеров наиболее часто употребляемых форм глагольных метафор можно привести следующие:

✓ резать — то есть записать на оптический диск какую-либо информацию. Использование данного глагола вместо сложного предложения, такого как «записать на оптический диск какую-либо информацию», сокращает речь и экономит время.

✓ сносить, убивать — то есть удалять информацию с компьютерного диска или устройства. Данные глаголы эффективно выполняют функцию упрощения и образного мышления объяснения процесса в профессиональном дискурсе.

✓ тормозить — означает очень медленную работу компьютера или какой-либо программы. Данный глагол позволяет визуализировать проблему вместо объяснения длинного процесса.

✓ повиснуть, зависнуть, упасть, встать — речь идет о нарушении работы компьютера или операционной системы, когда для восстановления работы требуется либо перезагружать компьютер, либо переустанавливать операционную систему или программное обеспечение. Данные глаголы активно используются благодаря своей образности, интуитивной понятности и удобству.

Изучая лексемы, которые используют в своей речи IT-специалисты и которые составляют метафорический перенос, можно прийти к выводу о наличии у таких специалистов творческого подхода к образному мышлению. Например, одна из всех известных лексем куки (от англ. cookie) значит «печенье», но в сфере информационных технологий она означает фрагменты данных, которые были получены компьютером из браузера, которые хранятся и используются для идентификации пользователя. Согласно одной из версий, сочетанием magic cookie (волшебное печенье), в 1990-х называли пакеты информации, которые использовались при совершении интернет-покупок [13].

Кроме этого, IT-специалисты в своей письменной речи часто используют профессиональную терминологию английского происхождения, которая в русском языке уже имеет свои эквиваленты (так называемая морфологическая передача), например: хард или хард-диск (от англ. hard drive — жёсткий диск), коннект (от англ. connect — подключение, соединение), апгрейдить (от англ. upgrade — модернизировать), юзер (от англ. user — пользователь), кликать (от англ. click — нажимать). Заимствование русским языком многих слов приводит к их словообразовательной русификации, на-

пример: юзерский, юзанный (от англ. user — юзер, пользователь), зиповский (от англ. zip — формат сжатия файлов). 29 единиц из проанализированного фактического материала отражают техническую специфику области информационных технологий и являются профессиональной терминологией.

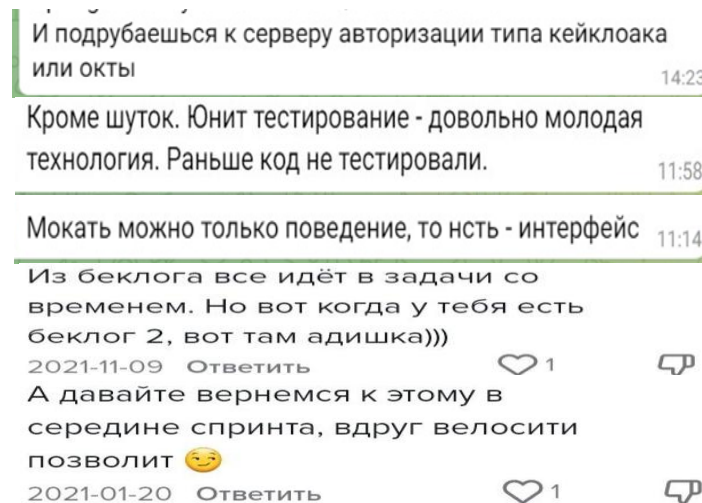

Рисунок 6. Сообщения IT-специалистов

В качестве демонстрации детально проанализируем рисунок 6, представленный выше.

«И подрубаешься к серверу авторизации типа кейклоака или окты»: подрубаешься — глагольная метафора, сервер авторизации — профессиональная терминология, кейклоак и окта — транслитерация.

«Кроме шуток. Юнит тестирование — довольно молодая технология. Раньше код не тестировали»: тестировать — глагольная метафора, юнит тестирование — транслитерация, код — профессиональный термин.

«Мокать можно только поведение, то есть — интерфейс»: мокать — глагольная метафора, сленг, интерфейс — транслитерация, поведение — метафора.

«Из бэклога все идёт в задачи со временем. Но вот когда у тебя есть бэклог 2, вот там адишка))»): бэклог — транслитерация, профессиональный термин, адишка — компьютерный сленг, идет — глагольная метафора.

«А давайте вернёмся к этому в середине спринта, вдруг велосити позволит»: вернуться, позволить — глагольные метафоры, спринт, велосити — транслитерация, профессиональный термин.

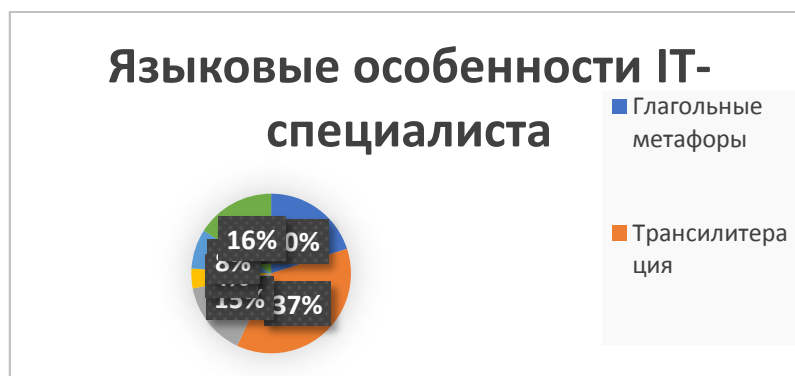

Рисунок 7. Языковые особенности IT-специалиста

Резюмируя все вышеизложенное, сделаем вывод о результатах анализа языкового материала (368 предложений), применяемого специалистами в области информационных технологий. Исходя из представленной выше диаграммы, можно выделить несколько характеристик, которые отражают уникальные черты в языковом выражении в данной сфере в процентном соотношении (рис. 7).

Глагольные метафоры оказывают значительное воздействие на языковое выражение специалистов в области информационных технологий, составляя 20 % использованного лексического материала. Это свидетельствует о широком применении переносных образов и ассоциаций для более наглядного описания процессов и явлений в сфере ИТ. Транслитерация, составляющая 37 %, указывает на распространенное использование английских терминов и названий с транскрипцией на русский язык. Это может быть обусловлено глобальным характером ИТ-сферы и международным взаимодействием специалистов. Универбация на уровне 15 % свидетельствует о том, что специалисты предпочитают использовать специфичные словосочетания и устойчивые выражения, характерные для области информационных технологий. Процент использования формул (4 %) отражает внедрение математических и логических концепций в язык программирования и описания ИТ-процессов. Профессиональные термины, составляющие 8 %, подчеркивают техническую специфику области информационных технологий, где точное использование терминологии является важным аспектом. Сленг используется в 16 % случаев. Коммуникация может включать в себя специфичные жаргонные обороты, понятные и принятые в сообществе ИТ-специалистов.

Общий контекст этих результатов подчеркивает специфичность языкового взаимодействия в сфере информационных технологий, где сочетаются техническая точность, международная ориентированность и творческий подход к языковому выражению. К примеру, в юридическом дискурсе используются определенные речевые клише письменных и устных жанров, в рамках которых использование вербальных и невербальных средств строго регламентировано. «Коммуникация в рамках юридического дискурса строго регламентирована и ограничена определенным набором моделей речевого поведения». В профессиональном дискурсе юриста могут быть использованы риторические вопросы, средства выразительности, устойчивые выражения, афоризмы, пословицы и поговорки [14].

Исходя из вышеизложенного, авторы отмечают, что ИТ-специалисты нередко испытывают затруднения в общении с людьми, не связанными с этой сферой. Это связано с доминированием технической лексики и недостаточной развитостью навыков межличностной коммуникации (soft skills). Как следствие, при взаимодействии с внешними аудиториями может возникать непонимание или необходимость упрощения терминологии.

Заключение

Таким образом, на основании проведенного анализа языка чатов, социальных сетей и форумов, посвященных информационным технологиям, и опираясь на вышеизложенное, коммуникацию ИТ-специалистов между собой можно охарактеризовать в большинстве своем как неофициальную, с большим использованием профессиональной лексики (в том числе англицизмов) и метафоризации. Большая часть терминологии заимствуется из английского языка, поскольку именно он лежит в основе главных языков программирования. Почти в половине случаев английская терминология транслитерируется ИТ-специалистами на русский язык. Кроме этого, стоит отметить большое количество сленговых выражений, используемых даже в ситуациях, когда специалисты не знакомы между собой, что делает их коммуникацию неформальной. Также можно сделать субъективный вывод о том, что взаимодействие ИТ-специалистов с третьими лицами, не имеющими отношения к информационным технологиям, довольно затруднительно, поскольку по статистике у таких специалистов, как правило, очень развиты технические навыки и в противовес слабо развиты soft skills, или навыки коммуникации.

В завершении хотелось бы указать на важность правильной коммуникации при достижении поставленных целей. Одной из ведущих международных компаний в сфере профессиональных услуг — Deloitte and Touche — проведен анализ опыта работы крупных компаний в сфере информационных технологий, на основании которого выделено несколько основных факторов коммуникации, благодаря которым компании успешно достигают обозначенных целей. Это:

- ✓ ясность цели — все работники организации должны четко понимать поставленные перед ними цели и способы их достижения;
- ✓ эффективный обмен информацией, то есть требуемая для выполнения работы информация должна быть доступна исполнителю в нужный момент времени, должен происходить постоянный обмен мнениями и обсуждение идей, в т.ч. в отдельных чатах;
- ✓ методы коммуникации должны обеспечивать открытость и доверие между членами организации всех уровней;

✓ главная роль в эффективной коммуникации отводится руководителям, которые должны доходчиво доносить до команды идеи и поставленные цели [15].

Таким образом, важность открытой, ясной и доходчивой коммуникации в любой профессиональной среде нельзя недооценивать, поскольку именно она является одним из главных залогов достижения организациями поставленных целей.

Современная тенденция глобализации в коммуникативной и профессиональной сферах мирового сообщества актуализируют важность исследования особенностей коммуникации профессиональной языковой личности. Отсюда в научной среде в сфере лингвистики и языкознания отмечается направленность в изучении языковой личности в профессиональной среде.

Ключевые черты профессиональной языковой личности IT-специалистов:

- ✓ Специализированный словарный запас и терминология;
- ✓ Умение адаптироваться к различным аудиториям;
- ✓ Навыки коммуникации в рамках IT-сообщества;
- ✓ Грамотное использование языка программирования и технических терминов.

Особенности коммуникации в IT-сообществе:

- ✓ Использование специальных сокращений и аббревиатур;
- ✓ Неформальный стиль общения в сообществе;
- ✓ Необходимость умения выражать свои мысли ясно и точно.

На основании проведенного анализа языка чатов, социальных сетей и форумов, посвященных информационным технологиям, коммуникацию IT-специалистов можно охарактеризовать как преимущественно неофициальную, с активным использованием профессиональной лексики, англицизмов и метафоризации. Преобладающая часть терминологии заимствуется из английского языка, который лежит в основе языков программирования. В значительном числе случаев английские термины транслитерируются на русский язык. Также наблюдается широкое использование сленговых выражений, даже в условиях отсутствия личного знакомства, что подчеркивает неформальность профессионального взаимодействия.

Результаты данного исследования могут быть в перспективе полезны для разработки обучающих программ и учебно-методических материалов, направленных на развитие коммуникативных навыков IT-специалистов. Это особенно актуально для высших учебных заведений, где ведется подготовка будущих специалистов.

Список литературы

- 1 Polycheva Yu. Multimodal Approach to the Study of Specialized Texts in Technical Discourse / Yu. Polycheva, V. Vetokhin // Alfred Nobel University Journal of Philology. — 2023. — № 2. (26/2). — P. 45–58. DOI:10.32342/2523-4463-2023-2-26/2-3
- 2 Duranti A. Style: The Relevance of Husserl's Theory to Language Socialization / A. Duranti // Journal of Linguistic Anthropology. — 2009. — № 19(2). — P. 326–339. DOI: 10.1111/j.1548-1395.2009.01037.x.
- 3 Brenda D. The Multilingual Internet Language, Culture, and Communication Online / D. Brenda, C. Susan. — Oxford University Press, 2007. — 431 p.
- 4 Katermina V. Ways of Representation of Main Suggestive Strategies and Tactics in Law Discourse / V. Katermina, T. Safronova // Journal of Psychological Research. — 2019. — No. 1(02). — P. 32–35. DOI: <https://doi.org/10.30564/jpr.v1i2.667>
- 5 Toluspayeva D. Affixation in Morphological Word Formation and Construction of Lexemes in the English and Kazakh Languages / D. Toluspayeva, O. Shubina, A. Kulshira, A. Shukan, G. Nurguzhina. B. Asmagambetova // International Journal of Society, Culture, & Language. — 2024. — № 12(1). — P. 326–336. ISSN 2329-2210 <https://doi.org/10.22034/ijscsl.2024.2019058.3318>
- 6 Kushkimbayeva A. Formation of Students' Language Competence Based on Linguistic Personality's Verbal-Semantic Level / A. Kushkimbayeva, A. Tymbolova, A. Murzinova, A. Kuchshanova, Sh. Akchambayeva, A. Bostekova // International Journal of Society, Culture & Language. — 2023. — 11(3). — P. 213–224. DOI 10.22034/ijscsl.2023.704994
- 7 Колоухов А.А. О лингвистических подходах к исследованию языковой личности / А.А. Колоухов // Молодой ученый. — 2019. — № 25 (263). — С. 453–455.
- 8 Mukhtarova S. Bridging Cultural Boundaries: Translating Untranslatable Vocabulary in Kazakh-English Literary Texts / S. Mukhtarova, B. Karagulova, A. Yergazina, A. Imangazin, S. Kyayakhmetova // International Journal of Society, Culture, & Language. — 2024. — P. 1–15. <https://doi.org/10.22034/ijscsl.2024.2034397.3554>
- 9 Земская Е.А. Активные процессы современного словопроизводства / Е.А. Земская // Русский язык конца XX столетия. — М.: Язык русской культуры, 2000. — 141 с.
- 10 Оспанова Б.Р. Применение эксперимента для анализа речевой подготовленности специалистов / Б.Р. Оспанова, А.Е. Сейлханова, А.Ж. Абдин, Т.В. Тимохина // Вестник КазНУ. Сер. Филол. — 2022. — № 3(187). — С. 73–82.

- 11 Русский Викисловарь. — [Электронный ресурс] — Режим доступа: <https://ru.wiktionary.org/wiki/%D1%81%D0%BB%D0%B5%D0%BD%D0%B3>
- 12 Метафоризация / Стилистический энциклопедический словарь // под ред. М.Н. Кожинной. — 2-е изд., испр. и доп. — Москва. — Изд-во «Флинта», «Наука», 2006. — 696 с.
- 13 Митюкова Е.А. Термины-метафоры информационных технологий в английском языке / Е.А. Митюкова // Сборник статей по итогам III Международной научно-практической конференции. — 2018. — С. 124–131. — Минск: Издательство: Белорусский государственный университет.
- 14 Гунина Е.Е. Профессиональная языковая личность юриста в современном Казахстане: определение, специфика, подготовка / Е.Е. Гунина, А.Б. Туманова // Вестник КазНУ. Сер. Филол. — 2024. — № 1(193) — С. 42–53. <https://doi.org/10.26577/EJPh.2024.v193.i1.ph4>
- 15 Симоненко С.В. Коммуникация как проблема взаимодействия ИТ-специалистов. Мелитопольский государственный педагогический университет имени Богдана Хмельницкого. — [Электронный ресурс] / С.В. Симоненко. — Режим доступа: http://elar.tsatu.edu.ua/bitstream/123456789/840/1/Simonenko_Kommunikatsia_IT-spetsialistov.pdf

Д.Т. Кенжебулатова, И.В. Григорьева

IT-мамандарының кәсіби тілдік тұлғасының тілдік ерекшеліктері

Мақалада IT-мамандарының кәсіби тілдік тұлғасын сипаттайтын тілдік ерекшеліктер қарастырылған. Бұл зерттеудің негізгі мақсаты — IT-мамандарының кәсіби тілдік қарым-қатынасында кездесетін ерекшеліктерді талдау. Зерттеудің маңызды міндеттері ақпараттық технологияларға арналған чаттарда, әлеуметтік желілерде және форумдарда IT-мамандарының қарым-қатынасын талдау және сөйлесу ерекшеліктерін анықтау. Анализ нәтижесінде IT-мамандарының қарым-қатынасы бейресмилігімен ерекшеленетіні, кәсіби лексиканың кең қолданылатыны және метафоралардың жиі кездесетіні анықталды. Сонымен қатар, олардың сөздік қорында ағылшын тілінен енген терминдердің орысша транслитерацияланған нұсқалары басым екені байқалды. Жұмысты жүргізу барысында талдау, синтездеу, жалпылау, жіктеу және сипаттау әдістері қолданылды. Нәтижесінде IT-мамандарының кәсіби тілдік тұлғасын сипаттайтын негізгі тілдік ерекшеліктер айқындалды. Бұл зерттеу IT саласындағы мамандардың тілдік мәдениетін бағалауға, олардың коммуникациялық тәжірибесін талдауға және ақпараттық технологиялар саласындағы оқыту мен кәсіби қызмет үшін тиімді стратегияларды әзірлеуге көмектеседі.

Кілт сөздер: сөйлеу портреті, IT-маманы, маманның тілдік тұлғасын талдау, чат, транслитерация.

D.T. Kenzhebulatova, I.V. Grigoriyeva

Language Features of the Professional Language Personality of IT Specialists

This article examines the linguistic features that characterize the professional linguistic personality of IT specialists, which is the main goal of this article. The study aimed to identify features of IT specialists' verbal communication using data from chats, social networks, and IT-related forums. The communication of IT specialists is characterized as informal, with extensive use of professional vocabulary (including anglicisms) and metaphors. The prevalence of borrowing terminology from the English language in the communication of IT specialists, in the form of transliteration into Russian, was revealed. The findings provide insight into the key linguistic traits that shape the professional identity of IT specialists. This research enhances the understanding of the linguistic culture within the IT sector and explores communication practices that could inform the development of effective training and professional strategies for IT professionals.

Keywords: speech portrait, IT-specialist, linguistic personality of a specialist, chat, transliteration.

References

- 1 Polycheva, Yu., & Vetokhin, V. (2023). Multimodal Approach to the Study of Specialized Texts in Technical Discourse. *Alfred Nobel University Journal of Philology*, 2, (26/2), 45–58. DOI:10.32342/2523-4463-2023-2-26/2-3
- 2 Duranti, A. (2009). Style: The Relevance of Husserl's Theory to Language Socialization. *Journal of Linguistic Anthropology*, 19(2), 326–339. Retrieved from 10.1111/j.1548-1395.2009.01037.x.
- 3 Brenda, D. & Susan, C. (2007). *The Multilingual Internet Language, Culture, and Communication Online*. Oxford University Press.

- 4 Katermina, V., & Safronova, T. (2019). Ways of Representation of Main Suggestive Strategies and Tactics in Law Discourse. *Journal of Psychological Research*, 1(02), 32–35. Retrieved from <https://doi.org/10.30564/jpr.v1i2.667>
- 5 Toluspayeva, D., Shubina, O., Kulshira, A., Shukan, A., Nurguzhina, G., & Asmagambetova, B. (2024). Affixation in Morphological Word Formation and Construction of Lexemes in the English and Kazakh Languages. *International Journal of Society, Culture, & Language*, 12(1), 326–336. <https://doi.org/10.22034/ijsc.2024.2019058.3318>
- 6 Kushkimbayeva, A., Tymbolova, A., Murzinova, A., Kuchshanova, A., Akchambayeva, Sh., & Bostekova A. (2023). Formation of Students' Language Competence Based on Linguistic Personality's Verbal-Semantic Level. *International Journal of Society, Culture & Language*, 11(3), 213–224. DOI 10.22034/ijsc.2023.704994
- 7 Koloukhov, A.A. (2019). O lingvisticheskikh podkhodakh k issledovaniyu yazykovoi lichnosti [About linguistic approaches to the study of linguistic personality]. *Molodoi uchenyi — Young scientist*, 25(263), 453–455 [in Russian].
- 8 Mukhtarova, S. Karagulova, B, Yergazina, A, Imangazin, A., & Kyyakhmetova, S. (2024). Bridging Cultural Boundaries: Translating Untranslatable Vocabulary in Kazakh-English Literary Texts. *International Journal of Society, Culture, & Language*, 1–15. Retrieved from <https://doi.org/10.22034/ijsc.2024.2034397.3554>
- 9 Zemskaya, E.A. (2000). Aktivnye protsessy sovremennogo slovoпроизводства [Active processes of modern word production]. *Russkii yazyk kontsa XX stoletiya — Russian of the end of the XX century*. Moscow: Yazyk russkoi kultury [in Russian].
- 10 Ospanova, B.R., Seilkhanova, A.E., Abidin, A.Zh., & Timokhina, T.V. (2022). Primenenie eksperimenta dlia analiza rechevoi podgotovlennosti spetsialistov [The use of an experiment to analyze the speech readiness of specialists]. *Vestnik Kazakhskogo Natsionalnogo Universiteta. Seriya Filologiya — Bulletin of Kazakh National University. Philology Series*, 3(187), 73–82 [in Russian].
- 11 Russkii Vikislovar [Russian Wiktionary]. Retrieved from <https://ru.wiktionary.org/wiki/%D1%81%D0%BB%D0%B5%D0%BD%D0%B3> [in Russian].
- 12 Kozhina, G.G. (Ed.). (2006). Metaforizatsiya [Metaphorization]. *Stilisticheskii Entsiklopedicheskii Slovar Russkogo Yazyka* [A stylistic dictionary of Russian language]. Moscow: Izdatelstvo "Flinta", "Nauka" [in Russian].
- 13 Mitiukova, E.A. (2018). Terminy-metafory informatsionnykh tekhnologii v angliiskom yazyke [The terms are metaphors of information technology in English language]. *Sbornik statei po itogam III Mezhdunarodnoi nauchno-prakticheskoi konferentsii — Proceedings on the results of the III International Scientific and Practical Conference* (pp. 124–131). Minsk: Izdatelstvo: Belorusskii gosudarstvennyi universitet [in Russian].
- 14 Gunina, E.E., & Tumanova, A.B. (2024). Professionalnaia yazykovaia lichnost yurista v sovremennom Kazakhstane: opredelenie, spetsifika, podgotovka. *Vestnik Kazakhskogo Natsionalnogo Universiteta. Seriya Filologiya — Bulletin of Kazakh National University. Philology Series*, 1(193), 42–53. Retrieved from <https://doi.org/10.26577/EJPh.2024.v193.i1.ph4> [in Russian].
- 15 Simonenko, S.V. Kommunikatsiya kak problema vzaimodeistviia IT-spetsialistov [Communication as a problem of interaction between IT specialists]. *Melitopolskii gosudarstvennyi pedagogicheskii universitet imeni Bogdana Khmel'nitskogo — Melitopol State Pedagogical University named after Bogdan Khmel'nitsky*. Retrieved from http://elar.tsatu.edu.ua/bitstream/123456789/840/1/Simonenko_Kommunikatsia_IT-spetsialistov.pdf [in Russian].

Information about the authors

Kenzhebulatova, Dinara — PhD student, Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan; e-mail: kenzhebulatova.di@gmail.com;

Grigoryeva, Irina — Assistant Professor, Karaganda Buketov University, Karaganda, Kazakhstan; e-mail: grigorjevai@mail.ru.

Б.М. Сүйеркүл^{1*}, А.А. Ақкөзов¹

¹Мемлекеттік тілді дамыту институты, Алматы, Қазақстан
(E-mail: akbotakoz@mail.ru)

Сом ежелгі түбірі: этимологиясы мен фразеологиялық семантикасы

Бұл зерттеу қазақ тіліндегі «сом» түбірінің этимологиясын, семантикалық өзгерістерін және фразеологиялық жүйедегі рөлін талдауға арналған. Зерттеудің мақсаты — «сом» түбірінің тарихи дамуын айқындау, оның түркі тілдеріндегі фонетикалық өзгерістері мен фразеологиялық қолданысын анықтау. Осы мақсатқа жету үшін этимологиялық талдау, салыстырмалы-тарихи әдіс және морфемдік-компоненттік талдау қолданылды. Зерттеу материалы ретінде қазақ әдеби тілінің сөздіктері, фразеологиялық және диалектологиялық жинақтар, тарихи жазба ескерткіштер және түркі тілдеріндегі ғылыми еңбектер пайдаланылды. Зерттеу нәтижесінде «сом» түбірінің семантикалық эволюциясы мен фразеологиялық жүйедегі орны айқындалды. Сонымен қатар, оның когнитивтік және этномәдени аспектілеріне талдау жасалды. Бұл зерттеу қазақ лексикасы мен фразеологиясының тарихи дамуын тереңірек түсінуге мүмкіндік береді.

Кілт сөздер: соматизм, этимология, фразеологизм, семантика, буын, түбір.

Kіріспе

Жалпы тіл білімінде диахронды зерттеулер синхронды ізденістермен салыстырғанда кенжелеу қалып отырғаны жасырын емес. Әсіресе, мағынасы қазіргі тіл ұстанушыға түсініксіз көнерген сөздерге этимологиялық талдау жасауға арналған еңбектер саны аз екені белгілі. Ғылым мен білім беру саласын айтпағанда, күнделікті бейресми сөзжұмсамада сирек қолданылатын ондай сөздердің түпкі мағынасын ашу, олар арқылы жеткізілетін немесе меңзелетін ойды дұрыс түсіну қатысым прагматикасы тұрғысынан ғана емес, сол архаизмдердің бойында жасырылған сан ғасырлық тарихтан сыр шертетін ақпаратты, бейтілдік деректерді анықтау үшін де маңызды. Яғни тіліміздегі кез келген фразеологизм жайдан жай пайда болып, қалыптаспаған, әрбір тұрақты тіркестің түп-тамыры, шығу төркіні, даму жолы бар. Оны анықтау үшін сол тіркестер құрамында *буын* немесе жекелеген *дыбыс* түрінде сақталған **ежелгі түбірлерге** назар аударған жөн. Олардан өрбіген сөздердің этимологиясын және олардың арасында сақталған мағыналық сабақтастықты зерделеу керек.

Түркі түбірлері жайлы алғашқы зерттеулер негізінен *түбір құрылымын* анықтауға бағытталған болатын. Нәтижесінде түркі, тереңірек үңілгенде, алтай тілдері бойынша түбірдің дыбыстық құрылымы жайлы екі бағыт қалыптасты: *Моносиллабтық* (В.В. Радлов, Г. Вамбери, Дж. Клосон, В. Котвич т.б.); *Дисиллабтық* (В. Банг, К. Менгес, Б.Я. Владимирцев, Н.К. Дмитриев т.б.). Түркі тілдері деректері негізінде морфемдік, компоненттік, семантикалық, логикалық талдау әдістері арқылы дисиллабтар мен полисиллабтар құрамындағы алғашқы буынды бастапқы тұлға ретінде қарауға теориялық негіз бар. Сондықтан моносиллабтық бағытты Н. Сауранбаев, Б. Юнусалиев, Н.А. Баскаков, А.М. Щербак, Э.В. Севортян, А.Н. Кононов, Ә.Т. Қайдар, Ә. Ибатов, М. Томанов, Б. Сағындықұлы, Ж. Манкеева, Е. Қажыбек, М. Ескеева сынды ғалымдар қолдап, зерттеу нәтижелері түркі тілдері бойынша түбір және түбір-негіздер жүйесін құрайтын құрылымдық модельді — V, VC, VCC, CV, CVC, CVCC — негізгі тұлғалар деп танығанмен, осы модельдердің қайсысы алғашқы (этимон түбір, этимологиялық түбір, архетүбір, өлі түбір, ілкі түбір, бастапқы түбір, т.б.) деген мәселе үлкен пікірталасқа себеп болғаны белгілі.

Лингвистикада буын құрамындағы дыбыстарды шартты түрде С және V белгілерімен таңбалау дәстүрге айналған: С — (consonant) — буын құрамындағы дауыссыз дыбыстың таңбасы, V — (vowel) — буын құрамындағы дауысты дыбыстың таңбасы. Осы таңбалар негізінде буын құрылысының шартты моделдері сомдалады. «Тіл білімінде қалыптасқан дәстүр бойынша, буынжасамның негізгі шарты ретінде дауысты дыбыстар аталады: дауысты дыбыс буын құраушы қызметін атқармайтын тіл жоқ. Әлем тілдерінің басым бөлігінде тек дауысты дыбыстардан тұратын буынға құрылған сөздер

* Хат-хабарларға арналған автор. E-mail: akbotakoz@mail.ru

көп кездеседі. Кейбір тілдерде дауыстылардың қатысуынсыз, тек дауыссыздар тіркесінен тұратын буындар да біршама ұшырасады, мысалы, батыс славян тобына жататын чех тіліндегі *vlk* «қасқыр», *krk* «мойын», оңтүстік славян тобындағы серб тіліндегі *prst* «саусақ» сынды дауыссыздар тіркесінен тұратын буындар дербес мағыналы лексема ретінде қолданылады. Бұл сөздердің жеке буын құрауы лексема құрамындағы *л, р* дыбыстарының сонорлық табиғаты негізінде түсіндіріледі» дейді профессор М. Ескеева [1; 57].

Әлем тілдері бойынша буын құрамы негізінен *дауысты, дифтонг, трифтонг, дауыссыз* және *көпфонемалы* — «дауысты+дауыссыз» (VC), «дауыссыз+дауысты» (CV), «дауыссыз+дауысты+дауыссыз» (CVC), «дауыссыз+дауыссыз+дауысты» (CCV), «дауысты+дауыссыз+дауыссыз» (VCC), «дауыссыз+дауысты+дауыссыз+дауыссыз» (CVCC), «дауыссыз+дауыссыз+дауысты+дауыссыз» (CCVC) болып келеді. Буынның дауыстыға аяқталатын *ашық* буын, дауыссызға аяқталатын *жабық* немесе *тұйық* буын деген түрлері бар. Бұлардың ішінде біршама әмбебап сипаттағы буын типтері CVC, CCV және CV, VC модельдері тілдердің басым бөлігіне ортақ саналғанымен, артикуляциялық ерекшеліктерге байланысты бір-біріне сәйкес келе бермеуі мүмкін. Сөйлеу физиологиясы зертханасында жүргізілген эксперименттер CCV моделі ерекше жағдайларда CV+CV модельдеріне ажырайтынын көрсетеді: *сто* → *сѣ* + *то* «жүз». Эксперимент нәтижесіне сүйенген авторлар: «Это заставляет считать, что основными элементами речи являются простейшие артикуляторные комплексы типа СГ, а более сложные сочетания типа ССГ, СССГ представляют собой не что иное, как группы этих простых комплексов, организованные таким образом, что следующий комплекс начинается раньше, чем успевает закончиться предыдущий» деген қорытынды жасаған болатын көрнекті ғалым Л.Р. Зиндер «Общая фонетика» атты еңбегінде [2; 158].

Тілдің ең шағын бірлігі саналатын буын мен морфема барлық тілде әрдайым сәйкес келе бермейді, бұл құбылыс флективті жүйеге негізделген семит-хамит, славян, роман-герман тобындағы тілдерде айқын аңғарылады. Мысалы, орыс тіліндегі *дом* «үй» сөзі түбір морфема ретінде буынға сәйкес келсе, грамматикалық мағына жүктеген *дома* «үйде» сөзіндегі бірінші буын түбір морфеманың бір бөлігіне ғана сәйкес келеді. Аталмыш құбылыс жалғамалы тілдер қатарына жататын қазақ тілінде де бар. Мысалы, *Балалы үй — базар, баласыз үй — мазар* деген мақалдағы *бала* лексемасы синхронды тұрғыдан екі буынды түбір саналғанымен: *ба+ла*, диахронды тұрғыдан *бал+а* деп бөлеміз, яғни морфемдік-компоненттік талдау негізінде *бал→бал+а* түбір морфемасын және тарихи модификаторға (алтай тілдеріндегі туыстық атаулардың құрылымына сәйкес, аналогиялық әдіспен: *ап+а, бөл+е, жор+а* (жора-жолдас), *құд+а т.б.*) ажыратуға болады: *бал→balbal* «ритуальный камень» (ДТС, 80) Е. 32; КТү. 16; *Башлауы қырқ аз қазаның балбал тіктім*» дейді қазақ тіліндегі моносиллабтарды арнайы зерттеген ғалым М. Ескеева бір буынды түбірлер туралы еңбегінде [1; 64].

Этимология саласында үздіксіз зерттеу жүргізген профессор Б. Сағындықұлы түркі тілдеріндегі түбір мен қосымша мәселесіне бірнеше еңбегін арнаған. Ғалымның «Көптік жалғауларының жаңадан ашылған этимологиясы» [3] және «Түркі тілдеріндегі барыс септігі жалғауларының жаңа этимологиясы» [4] атты мақалаларында айтылған ойлары диахронды тіл білімінің дамуында ерекше маңызға ие. «Септік жалғауларының ішінде барыс септігі жалғауының формалары өте көп. Бұлар қазіргі түркі тілдеріндегі және көне түркі жазба ескерткіштері тіліндегі архаикалық формалар болып екіге бөлінеді. Түркітанушылар бұл тілдік элементтердің ескіден келе жатқанын және бір бөлегінің жаңадан пайда болғанын мойындап, олардың этимологиясы туралы әртүрлі болжамдар жасады. Жаңа этимология барыс септігі жалғауларының формалары қаншалықты көп болғанымен, олардың бір-ақ негізден шыққандығын дәлелдеп шықты» дейді Б. Сағындықұлы. Тіліміздегі көнерген, мағынасы күңгірттенген сөздерге этимологиялық талдау жасағанда ғалымның «*Үнемдеу заңының ықпалы, жылысу, сіңісу, қатаңдардың ұяңдануы* сияқты толып жатқан фоно-морфосемантикалық құбылыстар о бастағы әдепкі форманы адам танығысыздай дәрежеге жеткізген» деген пікірін есте ұстау маңызды. Біз де «Этимологиялық талдау: қазақ тіліндегі тұрақты тіркесте қолданылатын мағынасы күңгірт сөздердің этимологиясы» ғылыми жобасы аясында зерттеу жүргізу барысында байырғы формаларды анықтау үшін тілімізде сақталған фоно-морфосемантикалық заңдылықтарды басшылыққа аламыз.

*Әдістері мен материалы**Материалдар*

Зерттеудің материалдық базасын қазақ әдеби тілінің сөздіктері, фразеологиялық және диалектологиялық жинақтар, тарихи жазба ескерткіштер, сондай-ақ қазіргі түркі тілдеріндегі деректер құрады. Сонымен қатар, түркітану саласындағы беделді ғалымдардың этимологиялық зерттеулері мен салыстырмалы-тарихи еңбектері пайдаланылды. Бұл материалдар «сом» түбірінің тарихи дамуы мен оның фразеологиялық жүйедегі қолданысын жан-жақты зерделеуге мүмкіндік берді.

Процедурасы

Зерттеу бірнеше кезеңнен тұрды. Бірінші кезеңде қазақ тіліндегі «сом» түбірінің тарихи өзгерістері туралы қолжетімді ғылыми деректер жинақталды. Екінші кезеңде түбірдің түркі тілдеріндегі баламалары анықталып, олардың фонетикалық және семантикалық өзгерістері салыстырылды. Үшінші кезеңде алынған мәліметтер морфемдік-компоненттік және этимологиялық талдау әдістері арқылы өңделді. Соңғы кезеңде алынған нәтижелер негізінде «сом» түбірінің фразеологиялық қолданысы мен когнитивтік ерекшеліктері анықталды.

Деректерді талдау

Алынған деректерді өңдеу үшін этимологиялық талдау, салыстырмалы-тарихи әдіс және морфемдік-компоненттік талдау қолданылды. Этимологиялық талдау «сом» түбірінің тарихи даму кезеңдерін айқындауға мүмкіндік берді. Салыстырмалы-тарихи әдіс арқылы оның түркі тілдеріндегі ұқсастықтары мен айырмашылықтары талданды. Морфемдік-компоненттік талдау түбірдің фразеологиялық бірліктердегі қызметін және оның мағыналық өзгерістерін айқындауға бағытталды. Деректерді өңдеу нәтижесінде «сом» түбірінің семантикалық эволюциясы мен фразеологиялық жүйедегі орны анықталды.

Нәтиже және оның талқылануы

Қазіргі тіл білімінде жалпы фразеологиялық бірліктердің әртүрлі типтері, олардың құрылымы мен синтаксистік байланыстары біршама зерттелген. Фразеологизмдердің тақырыптық, синонимдік және антонимдік қатарлары да көптеген еңбектерде қарастырылған. Лингвистиканың дербес саласы ретінде қалыптасқан фразеологияның қазіргі даму кезеңінде фразеологиялық бірліктер (ФБ) семантикасын, әсіресе олардың құрамында кездесетін, бүгінде дербес лексема ретінде жұмсалмайтын немесе сирек жұмсалатын көнерген сөздердің мағынасын анықтауға жіті көңіл бөлу керек. Себебі ондай сөздердің жеке тұрғанда білдіретін бастапқы мағынасы мүлдем ұмытылып кеткенімен, тұрақты тіркеске айналғаннан кейін жұмсалып жүрген ауыспалы мағынасымен бір фразеосемантикалық өрісте жатады. Әуел баста дара мағыналы сөз болғанымен, ондай архаизмдердің семантикасы тіл дамуының әртүрлі дәуірлерінде тіркескен сөздерінің мағынасымен астасып, тұтасып, кейде тіпті ұмытылып, кейде мағыналық реңк деңгейінде ғана сақталып қалуы мүмкін. Кейде сөздің бастапқы мағынасы сол сөздің әуелдегі нұсқасын танытатын *ілкі түбірдің* бір немесе екі дыбысында ғана сақталуы ықтимал. Қазіргі тілдік санамызға сәйкес, бейнелі түрде айтар болсақ, оны сөздің бастапқы түбірінің құрамында болған буындармен салыстыруға болады.

Соңғы ширек ғасырда тіл білімінде үстемдік алған антропоөзекті парадигмада қоршаған ортаны адам баласымен, оның тіршілік әрекетімен тығыз байланыста алып зерттеуде соматикалық фразеологизмдерге арналған жобалардың өзектілігі даусыз, себебі, оларға қатысты әлі де басы ашылмаған мәселелер бар. Кейінгі жылдары жүйесі әртүрлі тілдердегі фразеологиялық бірліктер салғастырыла зерттелген жұмыстар саны едәуір артқанымен, түбі бір, жүйесі ортақ тілдердің фразеологиялық, паремиологиялық қорындағы соматизмдердің семантикасында орын алған түрлі өзгерістерді, олардың мағыналық шеңберінің кеңеюі, тарылуы, басқа мәнде жұмсалуға бейімдігі сияқты тілдік құбылыстарға да назар аудару қажет. Бұл тілдік дерек қана емес, сөздердің атау ретінде атқарған қызметінің сипатына, яғни тіл иесі халықтың ойлау жүйесінде орын алған сан алуан өзгерістерді анықтау үшін де маңызды.

Алғаш 1977 жылы жарық көріп, кейін бірнеше рет басылған академик І. Кеңесбаевтың «Қазақ тілінің фразеологиялық сөздігі» [5] ғылыми көпшілікке етене таныс. Көрнекті лексиколог ғалымдар Ғ. Қалиев пен Ә. Болғанбаевтың «Қазіргі қазақ тілінің лексикологиясы мен фразеологиясы» [6] атты оқулығы білім алушылардың жиі пайдаланатын еңбегіне айналған. Сондай-ақ соңғы отыз жыл

шамасында қазақ фразеологизмдері бірқатар ғылыми еңбекте жүйелік-құрылымдық, танымдық және салыстырмалы тіл білімі тұрғысынан арнайы диссертациялардың, монографиялардың зерттеу нысаны болды. Бұл ретте С. Сәтенованың «Қазақ тіліндегі қос тағанды фразеологизмдердің тілдік және поэтикалық табиғаты» (1997) [7], Г. Смағұлованың «Мағыналас фразеологизмдердің ұлттық мәдени аспектілері» (1998) [8], Р. Авакованың «Қазақ фразеологизмдерінің семантикасы» (2003) [9], Г. Сағидолданың «Поэтикалық фразеологизмдердің этномәдени мазмұны» (2004) [10], Қ. Қалыбаеваның «Салыстырмалы түркі фразеологиясы (Қыпшақ тобындағы тілдердің материалы бойынша)» (2010) [11], Б. Жұбатованың «Қазақ тіліндегі араб, парсылық кірме фразеологизмдер» [12] т. б. маңызды еңбектерді атағанымыз жөн. Соңғы жылдары зерттеушілер фразеологизмдердің ғылым саласында, ғылыми мәтіндегі қолданысын жан-жақты қарастырып жүргені байқалады. Профессор Р. Авакова орыс және қазақ тілдеріндегі фразеологияланған терминдерге арналған мақаласында термин ретінде қолданылып жүрген тұрақты тіркестерді ғалымдар түрліше атайтынын: фразеологиялық терминдер (В.П. Жуков), күрделі терминдер (В.Н. Прохорова), фразеологиялық терминдер (А.Н. Кожин) және т.б. айта келе, оларды біріздендіру мәселесіне тоқталады, ең дұрыс нұсқа ретінде *фразеологияланған термин* деген қолданысты ұсынады [13].

Профессор Г. Смағұлованың «Қазақ фразеологиясы лингвистикалық парадигмаларда» атты монографиясында тарихи фразеологизмдер тіл арқылы халықтың мәдениетін танудың маңызды бір құрамдас бөлігі ретінде қарастырылған. Сондай-ақ фразеологизмдердің варианттылығы, лексика-грамматикалық варианттары, мағыналас және қарсы мәнді фразеологизмдер, тұрақты тілдік бірліктер арқылы білдірілетін көп мағыналылық, омонимия мәселесі, қазақ фразеологиясындағы синтагматикалық қатынастар және еліміздің белгілі бір аймақтарында ғана кездесетін, жергілікті фразеологизмдер арнайы сөз болады [14].

Р.А. Авакова мен Д.А. Андабаеваның «Прецедентные фразеологизмы в тюркских языках: этнолингвистический аспект» деп аталатын мақаласында [15] түркі лингвомәдени қауымдастығына кеңінен танымал болған тарихи тұлғалардың, сондай-ақ ойдан шығарылған кейіпкерлердің есімдерімен байланысты, халық тарихында орын алған алуан түрлі оқиғаларға, материалдық және рухани мәдениет нысандарының атауларына қатысты пайда болып, сөзжұмсамда тұрақтанған прецедентті фразеологиялық бірліктер салыстырмалы тұрғыда, қазақ және түрік тілдерінің материалдары бойынша қарастырылған.

Шағын шолудан байқағанымыздай, қазақ фразеологизмдерін шығу тегі, олардың құрамындағы жекелеген көнерген сөздердің этимологиясы тұрғысынан қарастыру мәселесі әлі де жеткілікті дәрежеде емес екен. Осымен байланысты, біз *жан* мен *тәннен* және *рухтан* тұратын адамның күрделі болмысын когнитивтік құбылыс ретінде танытатын соматизмдердің қатысуымен жасалған фразеологизмдердің этимологиясына, сондай-ақ тілдік санамыз мен когнитивтік санамыздың арасындағы дәнекерлік қызметіне назар аудармақпыз.

Бұндай зерттеулердің *өзектілігі* қазіргі жаһандану кезеңінде әр ұлттың өзіндік бет-бедерін сақтап қалуына, мыңдаған жылдық ғұмыры бар тарихи тамырымыздан алған нәрімізбен қазіргі ұрпақтың сусындауына түрткі болу қажеттілігінен көрінеді. Мақсатымыз — бабаларымыздың үлкен әділетсіздікпен жоққа шығарылып жүрген ерен еңбегі мен терең білімін қазіргі жас буынға ана тіліміздің деректері арқылы таныстырып, дұрыс насихаттауға, сөйтіп өскелең ұрпақтың және жалпы халықтың игілігіне айналуына себепші болу.

Ұсынылып отырған мақалада құрамында дене мүшелері атаулары бар фразеологиялық бірліктер зерттеу нысанына алынды, яғни аса ежелгі *сом* түбірінен өрбіген «сома», «сұм», «сүм», «сым», «мос», «мас», «мыс», «маза», «шом», «шомбал», «сомбал» архаизмдерінің мағынасы, олардың семантикалық шеңберіндегі өзгерістер, бастапқы мағынасының кеңеюі, тарылуы, ауысуы, ұмытылуы немесе жойылуына қатысты мәселелерге тоқталамыз.

Сом түбірінен өрбіген сөздердің мағынасы және фразеологиялық бірліктер құрамындағы қолданысы

Тіл білімінде адамның немесе жануарлардың дене мүшелерін білдіретін сөздер *соматизмдер* деп аталады. Ғылыми әдебиетте *соматизм* терминінің жасалуына негіз болған «soma» сөзі грек тілінен аударғанда *дене*, *тән* деген мағынаны білдіретіні жайында көп айтылады. Лексикографиялық дереккөздерде *сома* терминіне берілген анықтамалардың барлығында оның түбірі грек тіліндегі *soma* — қазақша «дене, тән» екені айтылған. «Үлкен энциклопедиялық сөздікте» «сома — жануардың немесе өсімдіктің барлық жасушалары (клетка) (репродуктивті жасушадан басқасы)», «Биологиялық энциклопедиялық сөздікте» *сома* (грекше *soma* — *дене*), көп жасушалы ағза жасушаларының

жиынтығы (көбею жасушаларын қоспағанда), «Философиялық энциклопедиялық сөздікте» *сома* — (грекше) дене; *соматикалық* — денеге қатысты; *соматология* — дене туралы ғылым екені айтылған [16]. «Сома [*гр. тән, дене*] — ағза денесі» [17]. Сома (<грек. *Sōma* тән). мед., физиол. Ағзаның денесі, тұрқы. [18]. Осымен байланысты қалыптасқан *соматология* (грек тілінде *soma, atos* — дене, тән және *logos* — сөз) терминіне «адам денесін, сүйектері мен бұлшық еттерін зерттейтін ілім» деген анықтама беріліп, ол *анатомия* терминінің баламасы ретінде қолданылатыны көрсетілген [19].

Соматология — жиірек қолданылатын нұсқасы — «анатомия», жануарлар мен адам денесінің құрылысын зерттейтін ғылым [20]. Соматология (грек т. *soma, atos* — дене және *logos* — сөз) Адам ағзасы туралы ілім [21]. Соматология — адам денесін зерттейтін анатомия сияқты ғылым [22]. Сонымен *соматология* (неміс т. *Somatologie* < грекше — *сома* және *логия*) антропологияның жалпы адам ағзасындағы өзгерістерді (бой, салмақ, пропорция т.б.) зерттейтін саласы екен.

Осы аса ежелгі түбірдің тіліміздегі *сом денелі* фразеологизмі мен *сомадай еркек* деген тұрақты теңеу құрамында сақталып қалуы және қазір де қолданылуы, бір жағынан, қазақ тілінің тарихы мыңжылдықтарды қамтитынын білдірсе, екінші жағынан, «сом» ежелгі түбірі дамудың бірнеше кезеңінен өтіп, элизия, метатеза сияқты түрлі дыбыстық, морфологиялық өзгерістерге ұшырағанын, сөйтіп оның семантикалық аясы барынша кеңейгенін көрсетеді. Яғни бұл диахрониялық тіл білімінде орныққан *түбір неғұрлым көне болса, оның фразеологиялық қорымыздағы орны соғұрлым үлкен, маңызды және сан түрлі сипатта болады* деген түсінікпен ұштасады.

Сом сөзінің қатысуымен жасалған фразеологизм «Қазақ әдеби тілінің сөздігіне» (ҚӘТС) енгізілген: **Сом денелі** — *Кесек денелі*. Комплексі егіс бригадасының бригадирі *сом денелі* Овчинников та аттан түсе берді (Б. Тоқтаров, Қырандар қанаты) [23; 473]. Ал академик І. Кеңесбаевтың «Қазақ тілінің фразеологиялық сөздігінің» 2007 жылғы басылымына **сом денелі** тұрақты тіркесі енгенімен, **«Сом алтын — тұтас құйған кесек алтын»** және осымен сабақтас **«Сомдап соқты — тұтас құйды»** деген тұрақты тіркестер берілген [5; 618]. Ал *сомадай* теңеуінің екі мағынасы көрсетілген. **«Сомадай [дардай, соқтадай, соқталдай, еңгезердей] болып — Үп-үлкен, дәп-дәу бола тұрып»** және **«Сомадай [дардай, соқтадай, соқталдай, еңгезердей] жігіт — Ірі, қапсағай денелі бозбала»** [5; 618] деген түсініктеме берілген. «Қазақ әдеби тілінің сөздігінде» (ҚӘТС) *Сом* сөзінің үш мағынасы берілген: Бірінші, қаржы термині: Кеңес кезеңінде қолданылған *жүз тиынға тең ақша бірлігі; қазіргі Қырғызстан ақшасы*; Екінші, ветеринария термині: *жылқы малында кездесетін жара, ауру*. Қиналтар қыңырлығың қылған ондай, Жамбастан жарып шыққан *сом* секілді (Кете Жүсіп). Үшінші, сын есім: 1. *Кесек, тұтас, бүтін*. Жауыздың жанасуы жай ғана ма? Арамдық, бағатыны пайда ғана. *Сом* тасын тіселмеген тиірменнің, Күн бұрын дайындапты айдалаға (Т. Ізтілеуов). 2. *Зор, ірі*. Нар тұлғалы жігіт ту сыртынан тіпті *сом* көрінеді екен (Б. Нұржекеев). 3. *Мықты, күшті*. Сен емес бақыт сұрап жалынатын. Сау болсын *сом білегің*, от жүрегін (Ш. Мұхамеджанов) [23; 471-473]. *Сом денелі (Кесек денелі)* тіркесінде *сом* сын есімінің осы «зор, ірі» семасы актуалданса, *сом алтын (Тұтас құйған кесек алтын)* тіркесінде «*кесек, тұтас, бүтін*» семасы өзектеледі: Бүлдіршіндей жас қыздың осыншама ерлік көрсеткеніне риза болған Абылай, беліндегі *сом* алтыннан соғылған жаңа белбеуін шешіп берді (І. Есенберлин) [23; 473].

Тілімізде бұл көне түбірдің қатысуымен ішкі флексия (түбірдің дыбыстық құрамының өзгеруі) тәсілі арқылы жасалған, адамның бой-бітімін, тұлғасын сипаттау үшін жұмсалатын *көрік, кескін, келбет* мағынасын білдіретін **сымбат** сөзі, *алып тұлғалы, қапсағай денелі, еңгезердей, үлкен, ірі* мағынасында жұмсалатын **алтамсадай** (жігіт) деген тұрақты теңеу де бар. Олардың бәрі «адамның тәні, денесі» семантикалық өрісіне жатады.

«Қазақ әдеби тілінің сөздігінде» **сымбат** сөзінің екі мағынасы берілген: 1. *Жеке тұлғаның дене бітімінің әсемдігі, сұлулығы, мүсінділігі*. Бой *сымбаты* сұңғақ, биік екен Сармолданың, — деді Дәмежан (М. Әуезов). Болғанда ақыл ойда, *сымбат* бойда, Тұра ма ақын қарап мұндай тойда? (Ә. Найманбаев). 2. **Сырт бейне, тұлға**. Сізде *сымбат*, бізде ықылас, Осы сөзім бәрі рас. Сіздей жардың жалғанда Қызығына жан тоймас (Абай) [23].

Сондай-ақ түркі халықтарының тарихы мен әдебиетінде ерекше орын алатын Алпамыс, Алып Манаш, Манас сынды батырлар есімдеріне де осы көне түбірдегі «*алып, зор, қапсағай денелі, өте ірі*» семалары негіз болған деуге болады. Тілімізде **сом денелі** тіркесімен мағыналас *кең иықты, жоталы, төртбақ, кеуделі, мығым денелі, алып тұлғалы, жауырыны кең, жауырыны қақпақтай, жалпақ жауырынды* т.б. тіркестер бір синонимдік қатар құрайды [24]. Мұндай тұрақты тілдік бірліктерді халық ауыз әдебиетіндегі батырлардың алып тұлғасын суреттейтін жолдардан кездестіруге болады.

Қазіргі қазақ тілінде осы көне түбірден жасалған **сомдау** етістігі ауыспалы мағынада белсенді қолданылады: *мүсінді сомдау, рөлді сомдау, сомдап соғу* т.б.

«Қазақ әдеби тілінің сөздігінде» **сомда** сөзінің екі мағынасы берілген: **1. Берік те бекем етіп жасау.** Күмбезін соққан *сомдап* қылаң қыштан, Ерім көп жаратылған ұлы алғыстан (Р. Ниязбеков). **2. Келісті етіп мүсіндеу.** Жазушы Мұқан жауынгер досы, жас қаламгер тұлғасын сүйсіне *сомдаған* (М. Әлімбаев). *Сомдап* соғылған халықтық тапқыр сөздер мен нақылдарда бейнеленген адам қарым-қатынастарының алуандығын бағдарлау қиын-ақ (М. Әлімбаев) [23].

Сомдау — темірдің белгілі бір жерін жуандату. Ол үшін темірдің *сомдайтын* тұсын көрікке ұзақ уақыт ұстап, жақсылап қыздырып, төстің бетіне тігінен қойып, төбесінен балғамен ұру керек. **Сомдауды** ежелгі заманда ұсталар өз бетінше қолдан істеп, одан бұйымдар жасап сатқан. Қылыш, найза, жебе ұштарына арналған өткір темірді осы әдіспен жасайды. Сондықтан бұл қол жұмысы ертеде жоғары бағаланған. Мықты шеберлер хандарға арналған сауыттарды осы әдіспен жасаған [25].

Мүсінді сомдау: Түрлі тастар мен түсті металдардан танымал тұлғалардың, еліміздің өркендеуіне ерекше еңбек сіңірген кісілердің бейнесін жасау, ескерткіш тұрғызу. Тілеубердінің бағын ашқан тырнақалды туындысы — күш атасы Қажымұқанның *мүсіні*. Осы *мүсінді сомдағанда* Тілеуберді бар-жоғы жиырма-ақ жаста екен [26].

Рөлін сомдау: Тарихи тұлғаның, өнер туындысындағы кейіпкердің рөлін ойнау, оның өзіндік кескін келбетін елге таныту. **Дұрыс мүсін:** Дұрыс *мүсін* деген адамның еркін тұрғандағы, басы мен денесін түзу ұстай алатындай әдеттегі қалпы [25].

Осы жерде тілімізде өте ерте заманда қолданылған *ішкі флексия* тәсіліне тоқтала кеткен жөн. *Ішкі флексия* — түбірдің дыбыстық құрамының өзгеруі арқылы грамматикалық немесе лексикалық мағынаны білдіру тәсілі. Бұл құбылысқа мысал ретінде *қышу* (терінің белгілі бір бөлігінің жыбырлауы, сырттан немесе іштен болатын қандай да бір әсерге, әрекетке ағзаның қайтаратын реакциясы, «жауабы») және *қасу* (терінің қышыған бөлігін тырнау, тырнақпен оскылау) сөздерін келтіруге болады. Тілімізде *ш/с дыбысының алмасуы* арқылы жасалған жарыспалы нұсқаларға мысал көп: *мысық/мышық, есек/ешек* т.б. Тіпті осы сәйкестік негізінде жасалған дербес мағыналы сөздер де бар.

С~ш және ш~с сәйкестігі туралы айтқанда тарихи мұраларымызға жүгінген жөн. Академик Н.Т. Сауранбаев көне қыпшақ тілінің басты бір ескерткіші ретінде XIV ғ.б. жазылған «Кодекс Куманикусті» көрсетіп, ондағы **с** мен **ш** дыбыстарының өзара алмасып келуіне мынадай мысалдар келтіреді: «кәс (кесу), қасқа (тақыр бас), іс (жұмыс), қайыс (белбеу), құс, кісі т.б. Таким образом, сокающая черта языка «Codex cumanicus» не только сближает его с современным казахским языком, но и роднит их» [27].

Жалпы **с** мен **ш** дыбыстарының өзара алмасуы өте ерте дәуірден басталады. Орхон-Енисей ескерткіштерінде (V-VIII ғ.) *кісі-кіші /кичи/, болмыс-болмыш, соғысмыс-соғышмыш* формалары кездеседі. Көне түркі, орта түркі дәуіріндегі жазба мұралар тілі мен қазақ тілі материалын салыстырғанда **ш~с** сәйкестігі анлаут позицияда, яғни сөз басында сирек кездеседі: *шол* XIII, Таф. I — сол (есім), *шунқар* — сұңқар, *шум* — сұм. Жазба ескерткіштерде осы дыбыстардың кері сәйкестігі де (**с~ш**) байқалады: *сеш* МҚ — шеш: Ер аттын киан сешди «Ер адам аттың кісенін шешті» (МҚ II 13); *сач* XIII, Г, НФ, КК — шаш (волосы), *сач* XIII, КК, Мн, Г — шаш (разбрасывать); *сырча* Таф. I, КК, XIII, Г — шыны; *сучу* XIII, КК, Мн, Г — шашу; *сучул* XIII, Мн — шешін; *сызғыр* КК, НФ — шыжғыр; *сачмақ* XIII, Мн, КК — шашпақ. Сөз басында **с** дыбысының орнына **ш** дыбысын айту түркі негіз тілінің соңғы дәуірлеріне қатысты құбылыс [28]. Олай болса, қазіргі тілдегі *сап* (зат есім), *сұңқар*, *сиыр*, *сол* тәрізді сөздердің басында айтылатын **с** дыбысы түркі негіз тіліне дейінгі дәуірлерден бізге жеткен қолданыс, ол *шаныш/шанышы, шаш* (етістік) сияқты сөздердің абсолют басындағы **ш** түркі негіз тілінің жеке, дербес тілдерге ажырау дәуірінде пайда болған құбылыс болып саналады [29; 67]. Бұл пікірге қатысты мынадай дерек келтіруге болады: Орхон-Енисей жазбаларында **с** дыбысы сөз басында жиі қолданылады: *са-есептеу, саб-сөз, сабишы-хабар, сач-шаш, сағ-сау* (дені сау), *сағ-сау* (сиырды сауу), *сал-сал* (ет) т.б.

Көне түркі және орта түркі тілінде инлаут позицияда **ш** дыбысымен келетін сөз саны — 31. Сөз ортасындағы **ш** қазақ тілінде түгелге дерлік **с** дыбысына айналып отырады. Мысалы, *асыш* МҚ — асыс. Ол маңа ет асышты «Ол маған ет асысты» (МҚ I 184); *Баишсыз* МҚ — бассыз; *қаршы* ҚБ, МҚ — қарсы; *қаршы* МҚ — қасы, қасу; *қашқы* ҚБ — қысқы; *ташыт* МҚ — тасыт; *ашты* (кашти) Атт. — кесу. өту, асу, басып озу, жанынан өту, асып кету. *Баишқарды* Атт. — 1) басқару, іс жүргізу;

2) айналдыру (қазіргі қазақ тілінде: /істі/ дөңгеленту, /шаруаны/ дөңгеле/н/тіп әкету деген мағынасы бар), *бошанды* (боп бопды) Атт. — 1) босану, азат болу; 2) бос, еркін болу; *қошты* Атт. — 1) қосу, жалғау, 2) жөндеу, түзеу, *қошты* Атт. — қосу, кездестіруге ықпал ету; жолықтыру, *қошты* Атт. — қосу; жегу (атты арбаға қосу); қарсы алу, ташыды Атт. — тасу, бір жерден екіншісіне көшіру, ауыстыру; *аша* КК — аса (етті аса); *бошан* КК — босан; *бошат* КК — босат; *бешик* ХШ, НФ — бесік; *тумишук* Мн, Г — тұмсық; *қоңшы* КК, ХШ — қоңсы; *ашур* КК, Г — асыр (асып кету); *әшәк* Таф.І, КК — есек; *ташы* ХШ — тасы (носят); *аша* КК, ХШ — аса (мыңнан аса); *аша* ХШ, КК — аса (ет аса), *ашат* Таф. І., КК — асат (ет асат), *қоңшы* Г, НФ, ХШ, Таф. КК — қоңсы; *қышқы* Таф.І — қысқы т.б.; *төше* Таф. І — төсе; *төшек* Таф. І — төсек, *ашық* КК — асық [1].

С~ш сәйкестігі ауслаут позицияда жиірек кездеседі. Көне түркі, орта түркі жазба ескерткіштерінде 89 сөздің аяғындағы **ш** қазақ тілінде **с** дыбысымен беріледі:

аш ДТД, 32; Орх; Е. — ас, асу (бір жерден өтіп, келесі жерге бағыт алу, белгілі бір мөлшерден өту): Көгмен аша қырқ аз йеріне тегі сүледіміз КТү.17 «Көгменнен аса қырқ аз жеріне дейін соғыстық» Айд. І,175; *Беиш*. ДТД, 37; Тон. 49; БҚ. 25. КЧ. 14. *беиш* Айд. І,208.

аш МҚ — ас: Арпасыз ат *ашумаз* «Арпасыз ат (таудан) аса алмас» (МҚ і 123); *атыш* МҚ — атыс; *ойнаш* МҚ — ойнас, жеңіл мінезді әйел; *оқыш* МҚ — оқыс: Ол мениң бирла битиг оқышты «Ол менімен бірге кітап оқысты» (МҚ І 186); *қайтыш* МҚ — қайтыс: Олар екки қайтышды «олар екеуі (бірге) қайтты» (МҚ ІІ 195); *қыртыш* ҚБ, МҚ — қыртыс, *йер қыртышы* МҚІ — жер қыртысы; *қорыш* МҚ — қорыс: Ол маңа қорығ қорышты «Ол маған қорық қорысты» (МҚ іі 8); *баш* Атт. — бас; *бош* Атт. — бос; *айтыш* ХШ — айтыс; *төш* НФ, ХШ, КК — төс; *қайыш* НФ — қайыс; *қамыш* Г, ХШ, КК — қамыс; *қыш* Г, Мн, ХШ — қыс; *аш* Таф.І, Г, ХШ, НФ, Мн — ас; *кеңеш* Таф.І — кенес; *алғыш* КК — алғыс; *батыш* КК — батыс; *беріш* КК — беріс; *таш* ДТД, 71; Е. 34; Он. ііі, 1; КТк. 11. — тас; *қош* МҚ — қос; *қош ат* МҚ — қосардағы ат; *қош бичак* МҚ — қайшы; *теш* ҚБ — тес; *тыныш* ҚБ — тыныс; *төш* МҚ — төс; *түш* І ҚБ, МҚ, ЫХ — түс (көру); *түш* ІІ МҚ — түс: түш өді «түс мезгілі» (МҚ ІІ 115); *түш* ҚБ, МҚ, ЫХ — түс: таш құдзұғқа түшти «тас құдыққа түсті» (МҚ І 456); *таш* Атт. — тас, *аш* Г, Мн, НФ, ХШ, КК — ас, Араның ашы «араның асы» (Мн, 291а2).

Батыш НФ — батыс, *баш* Г, Мн, НФ, ХШ, КК — бас; *бош* КК — бос; *башқа* КК — басқа; *болмыш* КК — болмыс; *таш* Г, Мн, НФ, ХШ — тас; *қайыш* ХШ, КК — қайыс; *қаш* НФ, Мн, ХШ, Таф.І — қас (бровь); *қаш* НФ, ХШ, Таф.І — қас; *қыш* Таф.І — қыс (зима); *қуш* — құс; *байқуш* ХШ, Мн — байғұс; *ертә* Г, КК — ертесі; *түш* Г, ХШ, НФ, КК — түс (сон); *түш* Г, Мн, НФ, ХШ, Таф.І — түс (слезать); *талаш* ХШ, Мн, КК — талас; *қарғыш* НФ, ХШ, КК — қарғыс; *алыш* КК — алыс, *атташ* КК — аттас, *беиш* КК — бес, қарғыш Атт., ХШ, КК — қарғыс; *қашыды* (сурутти) Атт. — қашты т.б. [1].

Мұндай сөздер оғыз, қарлұқ-ұйғыр тілдерінде, сондай-ақ қыпшақ тобына жататын тілдердің бірқатарында (татар, башқұрт т.б.) осы күйінде айтылады. Яғни жалпытүркілік **с**, **ш** дыбыстарының қазақ сөздеріндегі жұмсалыу позициясын зерделей қарағанда сөз соңындағы **ш** **с**-ға айналу арқылы бұл дыбыстар аллофондар есебінде түзілгені аңғарылады. Сондықтан қазақ тілінің өз ішінде кейбір сөздерде **ш~с** сәйкестігі байқалады. Қыпшақ-ноғай тобындағы тілдердің өз арасында жіктелуінде критерий болып тұрған **с** мен **ш** бір-біріне ауыспаған, қатар өмір сүрген [1].

Ш~с дыбыстарының алмасуы қазақ тілінің өз ішінде жиі кездеседі: *борсы-боршы*, *мұрса* — *мұрша*, *сайтан* — *шайтан* сияқты сөздер бар. Мәселен, *мұрса-мұрша*: Кейін бірдеңе оқуға *мұрсасы* болды ма? (А. Мархабаев), Сәдірдің басқа жаққа бұрылып кетер *мұршасы* қалмады (А. Хангелдин). Осы деректерден байқағанымыздай, **ш~с** дыбыстары сөздің барлық позициясында алмаса берген. Ғалым А. Айғабылұлы *жұмысшы* — *жұмысшы*, *басшы* — *баишы* деген сөздердің дыбысталуында ешқандай ауытқу болмайтындығын, таза артикуляциялық мүмкіндікке байланысты, оларды басқаша дыбыстау мүмкін еместігін алға тартады. Ал *сүйінші* — *шүйінші*, *басқыш* — *башқыш* варианттарындағы дыбыс алмасуын морфонологиялық құбылыс дейді [30; 36].

Жалпы түркі тілдеріндегі сөздердің негізін консонанттық жүйе құрайтыны мәлім. Яғни ең көне түбірлердің құрамында *дауыссыз дыбыстар* жетекші орында тұрып, басты рөл атқарады, ал дауыстылар сол негізгі дауыссыздардың ыңғайына қарай қосылып, сөзге жаңа мағына береді, қосымша мән үстейді немесе жаңа сөз түзеді. Осы тұрғыдан алғанда, адамның *тәнін*, *жалпы дене тұрқын*, *бойы мен тұлғасын* сипаттау үшін жұмсалатын *мүсін* /*құлын мүсін*, *дұрыс мүсін*/, *сымбат*

/сымбатты/, *сым* (*сымдай тартылған*) сияқты сөздердің жоғарыда аталған *сом//сома* сөздерімен түбірлес екені күмәнсіз. Осы аса ежелгі түбірдің құрамындағы **с, м** дауыссыздарының позициясына (сөз құрамында орналасу ретіне) қарай аталған сөздердің мағыналарында ішінара айырмашылық бар болғанымен, бұл көне түбірден өрбіген сөздердің барлығы бір семантикалық (тән//денені білдіретін) яки фразеосемантикалық — адамның ішкі, эмоциялық, психикалық күйі мен соған сәйкес көрінетін дененің сыртқы, физикалық қалпын және эмоционалдық ахуалын сипаттайтын өріске жатады. Назар аударайық: *Томсыраю* — *Аузын бұртитып, қабағы түсіп, үнсіз отыру; тымыраю*) [31; 260]. *Томсару* — *Қабақ шытып, үнсіз тұнжырау, түнеру; тымыраю, томаға-тұйық болу*) [31; 259]. *Тымпию* — *Жұмған аузын ашпау, үндемеу* [31; 544]. *Тымыраю* — *Томсыраю, сөйлемей, үндемей отыру* [31; 545]. Тілімізде осы етістікпен түбірлес **тымырсық** сын есімінің «*сыр ашпайтын, сөйлемейтін, біртоға*» деген мағынада жұмсалатыны да белгілі.

М//С және **С//М** дыбыс алмасуының негізінде жасалған *мас-, мос-, мыс-, мес-, мүс-, міс-* түбірлерінің көнелік сипаты олардан өрбіген сөздердің бүгінде негізінен архаизмдер қатарында екендігінен де байқалады. Олардан жасалған туынды етістіктер мен сын есімдер «Қазақ әдеби тілінің сөздігіне» (11-том) енгізілген: **Мосқал** — *Біраз жасқа келіп егде тартқан жасамыс, қартамыс*. Қарт сұлтандар, ел ағасы *м о с қ а л* билер, көбі жасамыс түменбегі батырлар — ұзын саны қырық қаралы адам жеке бас қосты (М. Мағауин). **Мосқал тартты**. *Қартамыс болды, қартайды*. **Мосқалдану** — *Жасы келіп егде тарту, қартаю*. Гүлнар жасына жетпей *м о с қ а л д а н ғ а н*, мінезі салмақты, аузы сараң кісі еді (С. Мұқанов). **Мосқалдау** *Мосқал тартқан, жасамыстау*. Есікке таман *мосқалдау*, бір бөтен әйел отыр (Ғ. Мүсірепов). **Мосқалдық** *Жасамыстық, егделік, қартамыстық*. Толған мүсінінде ғана сәл *м о с қ а л д ы қ* сезіледі (С. Жүнісов). *М о с қ а л д ы қ т ы ң* күнбе-күн мысы басып, жастық шіркін суалар сұсы қашып (И. Оразбаев) [32].

М//С және **С//М** дыбыстарының негізінде жасалған келесі сөз «мыстың» көнелігі соншалық, ол қазіргі сөзжұмсамда дербес қолданылмайды, тек **мысы басу, мысы құрыды** сияқты тұрақты тіркестер құрамында жұмсалады: **Мысы** — *Бір нәрсенің сесі, ызғары*. Келініне алысқа құлаш серметкізіп, асылық сөйлеткен осы бес жүз сомның *м ы с ы* екенін кемпір енді білді (С. Досымов). **Мысы басты [жеңді]**. *Сесі жеңді, ығыстырды, ықтырды*. Үлкен қарақат көздері қолға түскен құралайдың көзіндей жаудыраған, жаңа қыз болып қалыптасып келе жатқан сұңғақ бойлы жас сұлудың *м ы с ы ж е ң д і* (І. Есенберлин). **Мысы құрыды**. *Амалы қалмады, болдырды*. Қор болды батыр Қодар *м ы с ы* құрып, Суға кетіп қалсын ба қарап тұрып (Батырлар жыры).

Мысын басты. *Кеудесін басты, бетін қайтарды*. Әйтсе де екі мықты — кәрі арыстан мен жаралы жас жолбарыс бірінің мысын бірі *баса* алмады (С. Досымов).

Мысын шығарды. *Бетін қайтарды, тас-талқан етті*. *Шығарармын мысыңды*, Ақымақтықпен білмедің, Айналдырар кісінді (Қашаған Күржіманұлы) [32].

М//С және **С//М** дыбыстарының негізінде жасалған *мас-* түбірінің мағынасы қазіргі тіл ұстанушыға жақсы таныс: **Мас 1**. *Спиртті ішімдікті көп ішу салдарынан басы айналып, естен айырылған*. О, Барақ жас, Барақ жас! Жегенге тоқ, ішсең *м а с*. Жақсы болса ұлығы Өз елін жаудай таламас (Дулат Бабатайұлы). **2**. ауыспалы мағынасы — *Құштар, ынтық*. Күн батып жоғалды, Нұрыңнан ұялып, Жұлдыз бен Ай қалды, Сәулеңнен нәр алып, Жетіқарақшы айналып сені іздеп жүр, Бәрі де сені ойлап, *м а с* болып саналып (Ш. Құдайбердиев). **3**. ауыспалы мағынасы — *Ақылсыз, парықсыз*. Өңкей асау, *м а с* халық, бәрін бойдан қашырған. Көп наданнан жасқанып, Сорлық елге бас ұрған (Ш. Құдайбердиев). **4**. ауыспалы мағынасы — *Елірген, есірген, дандайсыған*. Берекеге қас болса, Желіктірген айтаққа, Арақ ішпей *м а с* болса (Абай). **3**. *Албырт жастық*. Есінде бар ма жас күнің, Көкірегің толық, басың бос. Қайғысыз, ойсыз, *м а с* күнің? Кімді көрсең бәрі дос (Абай).

Ішкен мас, жеген тоқ. *Ойсыз, алаңсыз, бихабар; Бақытына мас болды. Бақытына дандайсыды, кеудесін керді; Көңілі мас. Дандайсыған, көкірегің керген; Қайратына мас болды. Күшіне сенді*. Өркімменен қас болып, *Қ а й р а т ы н а м а с б о л ы п*, Менменсіген ер жігіт — Талайды сүйтіп басынған (Базар жырау); **Қошаметке мас болды**. *Қадір-құрметке бөленді, марапатталды*.

Мас болған, масайған адам қымыз немесе спиртті ішімдік әсері денесіне жайылғандықтан, денесі дел-сал болып, тұла бойын, тұтастай денесін игере алмайтыны белгілі. Төмендегі мысалдардан тағы да *с//м, м//с* дыбыс алмасуында сақталған *тұтас дене, бүкіл тәнге* қатысты архисеманың өзектелгенін көреміз.

Мас болды. *Қымыз, арақ, шарап т.б. ішіп басы айналып, есінен айырылды*. Арақ ішкен, *мас болған* жұрттың бәрі, Не пайда, не залалды біле алмай жүр (Абай). *ә) Махаббат, құштарлық сезіміне*

бөленді. Иығы тиісіп, Төмендеп көздері, Үндемей сүйісіп *мас болып* өздері (Абай). б) *Дандайсыды, елірді*. Бойы балқып *м а с б о л д ы*, Қызулы шәрбат ішкендей (Ә. Найманбаев). **Мас қылды [етті]**. а) *Ішімдік беріп, еліртті*. ә) *Ақылынан айырды, дандайсытты*. Жаратқан Құдай жан екен Аузын сөзге *м а с қ ы л ы п*. Жылдан-жылға барады Қайталаған кезектей, Пәлесі мұның асқынып (Кердері Әбубәкір). **Удай мас**. *Ес-түсін білмейтін, жығыла мас*. **Ішпей-жемей мас**. *Риза, көңілі көтеріңкі*. **Мастану 1**. *Мас болу, ақыл-есінен айырылғандай болу, ләззатқа бату*. **2**. *Көкірек керу, менменсу, дандайсу*. Ауылдың малға *м а с т а н ғ а н* мұрындықсыз желбастары ғана Ахметтің зеректігін көре алмай күндеп, іштері жарылып кете жаздаушы еді (С. Торайғыров).

Мастық 1. *Арақ-шарап сияқты сусын ішіп мас болушылық, қызулық*. Жастық жалынсам және келер ме, *Мастық* денеме қызу берер ме? Суынған тұла бой (Ш. Құдайбердиев). **2**. *Табысқа, жақсы өмірге, қарны тоқтыққа қамсыздыққа т.б. бас айналушылық, дандайсушылық*. **Көңіл мастық**. *Масаттанушылық, астамшылық, дандайсушылыққа салынған көңіл* [32].

М//С және **С//М** дыбыстарының негізінде жасалған **Сұм-//сұм-** көне түбірлерінен өрбіген **Сұмырай** сөзі де адамның сырт келбетіне қатысты *азып-тозу, шаршап-шалдығу* мағынасын білдіретін *сұмырайдай болу, сұмырайы шығып кеткен* фразеологизмдерінің құрамында сақталған. Тілімізде дәл осындай жағымсыз мәнде жұмсалатын **Сүмелек**: *сүмелегі шығып кеткен; сүмірейген, сүмеңдеген, сүмең-сүмең еткен, сүмелеңдеген сорлы* т.б. тұрақты тіркестер де бар екені мәлім. «Диалектологиялық сөздікте» «Сүмсік — *сүмірейген, сүмсиген адам*» және «Сүмсір (Орал, Жән., Орда). *Жексұрын, сүмелек*. Ол сүмсір адам» деген мысалдар берілген [33; 600].

Сүмелек сөзінің мағынасына келсек, ол тілімізге парсы тілінен енген кірме сөз деп саналады. Зерттеуші Г. Мамырбекова құрастырған «Қазақ тіліндегі араб, парсы сөздерінің түсіндірме сөздігінде» «сүмәләк сөзі — ұннан жасалатын быламық тәрізді тағам» деген мәлімет берілген [34; 519]. Сондай-ақ **сүмелек** сөзі аймақтық лексикада *сұңгі* (шатырдан аққан судың ұзын мұз болып қатуы) мағынасында да жұмсалады. Осы тұста *сұңгі* синкретизмі (зат есім/ етістік) мен **сүмелек** (*сұңгі* мағынасында) сөзінің арасындағы семантикалық байланыс қылаң береді, себебі **сүмелектің** бір мағынасы — қоймалжың тағамды (ағып үлгермей семіп қалатыны ұқсастылуы мүмкін) білдірсе, тағамның осындай қоймалжыған қасиеті *ынжық адамның ыбылжыған мінезімен* ұқсастырылуы да — әбден мүмкін. Бұған **сүметілу** сөзінің мағыналық шеңберіндегі «суға малшыну», «былжырау» семаларын қоссаңыз, тағы да *адамның тұла бойына, дене тұрқына және ішкі әлемін* бейнелейтін эмоционалдық күйіне қатысты ұғымдар шығады.

«Диалектологиялық сөздікте» жоғарыда келтірілген тілдік бірліктерге қатысты мынадай деректер бар: «**Сом** (Орал, Қара.) адамның етті жеріне шығатын ісік, жара. Мойнына *сом* шығып, сәні кеткен жігіттің (Орал, Қара.) [33; 589]. **Сүмек** (Гур., Есб.) ұзын, биік Айдыңғали екі иығына екі кісі мінгендей, сүмектеу қара жігіт болатұғын (Гур., Есб.) [33; 599].

Сүмелек 1. (Орал, Қара.: Қарақ.) **еріген қар не мұз суының салбырай қатуы**. Әйнектің *сүмелегін* қағып түсіретін шақтар келеді (Х. Есенжанов) (Орал, Қара.: Қарақ.). **Сүмелек 2**. 1 (Қарақ.) көктемде арпа, бидай т.б. қайнатып жасайтын көже. 2. (Ауған, Иран) діни мерекелер қарсаңында бидайды ұзақ уақыт қайтанып даярлайтын тағам түрі [33; 599]. Еліміздің батыс аймағында аталмыш сөздің жағымды мәнде де қолданылатынын мына мысалдан көруге болады: «**Сүмелектеу** — *мәуелеу*. Жиде ағашының жидесі күзде *сүмелектеп* тамаша боп кетеді (Гур. Маңғ.) [33; 599]. Сондай-ақ Қытай қазақтарының «суайт, жексұрын, жамандықпен аты шыққан кісіні» Сүркөй дейтіні де осы сөздікте айтылған [33; 601].

Диахронды тұрғыдан алғанда, аталған екі дыбыстың (**с**, **м**) қатысуымен жасалғаны анық болғанымен, синхронды тұрғыда олардың бірінің сақталмауы — қалыпты жағдай, мұны үнемдеу заңы сияқты таза лингвистикалық құбылыс ретінде түсіндіруге болады. Мысалы, қазіргі фразеологиялық қорымызда кездесетін **мерт болу** тұрақты тіркесі білдіретін «өлім» мағынасы, яғни *тәннің/ағзаның тірі болу, әрекет ету, қимылдау, қозғалу* т.б. с.с. биологиялық және физиологиялық функцияларын доғаруын білдіретін «өлу» семантикасы орыс тіліндегі *смерть, мёртвый/мёртв, насмерть* сөздерінде сақталған. Бұл — тіл дамуының аса ежелгі дәуірінде қатар қолданылған **с**, **м** дыбыстарының қатысуымен жасалған көптеген сөздердің қазіргі кезде жүйесі басқа, генетикалық байланысы жоқ тілдерде кездесетін нақты бір мысалы.

Тілімізде әлі күнге дейін белсенді жұмсалатын, *судың, ылғалдың жетіспеушілігінен болатын құрғау* процесінің нәтижесін білдіретін «**қатып-семіп қалу**» фразеологизмінің құрамындағы «**сему**» сөзінің этимологиясы да осы аса ежелгі «**сом/сома**» түбірінің семантикалық аясында ашылады. Яғни

сусыз, нәрсіз, азықсыз қалғандықтан *тәннің біртіндеп құрғауы, икемге келмей қақайып/қатып/семіп қалуы*.

Тіліміздегі *сам/сом/сұм* және *сем*, *сұм* түбірлерінің түркі тілдерінде кеңінен таралған сингармониялық варианттар мен параллельдер құбылысына мысал бола алатынын көреміз. Аталған сөздердің түбірлес екенін білдіретін *с* және *м* дыбыстарының тіркесі екені анық. Олар бірде **см**, бірде **мс** түрінде келіп, бірнеше мағынада жұмсала алатын сөздердің жасалуына негіз болған.

Тіліміздегі «бұлшық етті сүйекке байланыстырып тұратын созылмалы, мықты талшық» мағынасын білдіретін **тарамыс** сөзі мен одан жасалған **тарамыстай денесі** тұрақты теңеуі де осы фразеосемантикалық өріске жатады. Сондай-ақ қазіргі қазақ тілінде **тарамыс** сөзі «теріден, көннен, былғарыдан жасалған бұйымдарды тігетін, ірі қараның сіңірінен алынған берік жіп-таспа» деген мағынада жұмсалады [23; 729]. Тілімізде осы сөздің қатысуымен жасалған **тарамыс денелі** тіркесінің «жүдеу, арық, тырысқақ, төзімді, мықты» адам деген мағыналарда қолданылатыны белгілі. Сондай-ақ қазіргі кезде тілдік ұжым мүшелерінің басым бөлігі мағынасын түсіне бермейтін «Тарамысына іліну» фразеологизмі *әбден қартайғандықтан еті қашып, ерекше арықтап кеткен* немесе *ауыр науқастан қатты жүдеп, құр сұлдері қалған* кісіге қатысты қолданылады: *Тарамысына ілініп отырған өлмелі кемпір-шалдарға дейін ояз кеңсесіне қарай ағыла бастады* (Ә. Әбішев) [23; 730].

Осы айтылғандарды қорытындылай келгенде, тіліміздегі *адамның толуына, малдың денесіне май жинауына /қоң жинау/* қатысты жұмсалатын **семіру** етістігі мен сол процестің нәтижесін білдіретін **семіз** есім сөзінің де түп төркіні **сем-** аса ежелгі «**сом/сома**» түбіріне барып тірелетіні анық және ол диахронды тұрғыдан алғанда қалыпты жағдай, тілдің табиғи эволюциясын көрсететін жайт.

Тілімізде *тәннің дамылдау, демалу, ағзаның тынышталу күйін*, соның нәтижесінде болатын *рахаттану сезімін* білдіретін, «**маза**» сөзінің қатысуымен жасалған **мазасын алу, мазасы қашу, мазасы кету** сияқты беймаза күйді, **мазасыздануды** білдіретін фразеологизмдердің де семантикасы **м, с** дауыссыз дыбыстарынан тұратын «сом//сома» түбірінен өрбіген. Тек бұл жердегі «**маза**» сөзінің құрамындағы «з» дыбысы ежелгі қатаң «с» дыбысының ұяңдануы нәтижесінде пайда болғанын атап айту керек. Сондай-ақ жоғарыда мысалға келтірілген «**мас болу//масаю**» тұрақты тіркесінің де мағынасы *тәннің босаңсыған күйін (қымыз не спиртті ішімдік әсерінен) рахаттану сезімін* білдіретінін ескерген жөн.

Тарихи тұрғыдан алғанда **с//ш** дыбыс алмасуы — түркі тілдерінде кеңінен таралған құбылыс. Сондықтан қазіргі тілімізде сирек жұмсалатын «**шом**» түбірі мен аса ежелгі «**сом**» түбірі дәуірлес деуге болады. Түбір неғұрлым көне болса, одан өрбіген сөздердің сыртқы дыбыстық кейпі де соғұрлым қаттырақ өзгеріске түсетіні және мағыналық шеңбері де кеңірек болатыны аян. Бұл жерде «**шом**» түбірінен өрбіген адамның дене бітімін суреттейтін **шом-бал, шом-ыр, шым-ыр** сияқты есім сөздерді немесе жалпы ағзада болатын физиологиялық және эмоционалдық жайсыз күйлерді сипаттайтын **шымбай: шымбайына батты, шым-шым етті** сияқты тұрақты тіркестерді еске түсіруге болады.

Шомбал — сын. Ірі, үлкен, кесек. **Шомбал жігіт:** денелі, төртбақ келген, мығым жігіт.

Шомбал жігіт кіріп келді ентелеп, — Әке,— деді ол кірген бойда, — Әке,— деді еркелеп — Жүруші едің маған ылғи өкпелі, Кеюші едің мал болмайсың деп мені (М. Шаханов).

Қазақ әдеби тілі сөздігінің 13-томында **сомбал** сөзінің мағынасы «тиеуге ыңғайлап, қысқалап кескен жуан бөрене» екені айтылып, оған «Жігіт ауыры — *шомбал*, ағаш ауыры — *сомбал*» деген мақал мысалға келтірілген [23; 266]. Бұл паремиядағы **шомбал** және **сомбал** сөздерінің фонетикалық ұқсастығынан бөлек, «ірі, үлкен, кесек» семалары және солармен тығыз байланысты «ауыр» семасы арқылы бір фразеосемантикалық өрісте болатыны — дәлелдеуді қажет етпейтін ақиқат.

«Түркі тілдерінің этимологиялық сөздігінде» **СО: М** түбірінің көптеген түркі тілдеріне ортақ екені айтылып, оның бірнеше тілдегі дыбыстық нұсқалары: түрік, құмық, қырғыз, қазақ, қарақалпақ тілдерінде және өзбек тілінің диалектісінде — **сом**, татар тілінде — **сум**, башқұрт диалектісінде — **хум** түрінде келтірілген.

Түрлі металл атауларымен тіркесе келіп, «таза», «қоспасыз», «кесек», «бүтін», «тұтас» деген мағыналарды білдіретіні көрсетілген: **сом алтын** // таза, табиғи күйдегі алтын, **сом күмүш** — өңделмеген күміс, **сом тамір** — қатты, мықты, кесек темір. Сондай-ақ **сом ағач** — «сом ағаш» тұтас, тегістелген ағаш мағынасын білдіреді екен.

Құмық тілінде **сом ет** деп «малдың сан еті /тұтас, бөлінбеген/ мүшесі», қырғыз тілінде **сом ет** 'туша', татарша **сум ит** нұсқасында айтылады екен.

Сом йигит — қырғыз тілінде **«сом жигит»** «мығым денелі, сымбатты жігіт», салыстырыңыз: **сомодой жигит** — «алпамсадай, алып денелі жігіт», өзбек тілінің диалектісінде **«сом йийит** — сымбатты, сымдай тартылған, келісті бозбала) [34; 327].

Түркі тілдерінен келтірілген мысалдардан **сом** түбірінің аса ежелгі тұлға екені және олардың барлығына ортақ семантика «тұтастық, бүтіндік, кесектік; ірілік; тазалық, салмақтылық» семаларынан тұратыны анық көрінеді [34; 326]. Осы мағыналардың барлығы қазіргі қазақ фразеологиялық, паремиологиялық қорында кездесетіні тіліміздің тарихын мыңжылдықтарға тереңдетуге мүмкіндік береді.

Сонымен қатар ойрат, телеут тілдерінде **сом** □ **сома** тұлғасы көпқұдайшылық кезеңінде қолдан жасалған «құдай бейнелерінің құрметіне қойылған, ақ қайыңнан жасалған киелі мүсіндер» деген ұғымды да білдіретіні (**сом** ‘березки, расставленные в честь божества’; сюда же тел. **сомо** ‘священные ‘березки, приставленные к жилищу теленгута-язычника’) [34; 329] назар аударуға тұрарлық жайт. **Сом** ежелгі түбірінің мағыналық шеңберінде сақталған бұл сема келешекте арнайы зерттеуді қажет етеді.

Якут тілі мен диалектілеріндегі тірі табиғатқа қатысты сөздердің шығу тегін ономазиология және этимология тұрғысынан зерттеген Н.В. Малышеваның диссертациясында берілген зоонимдер мен орнитонимдерге қатысты сын есімдер арасынан «сом» ежелгі түбірімен сабақтас бірнеше мысал кездестірдік. Солардың бірі қазақ тіліндегі «сомадай» теңеуінің семантикалық аясына кіретін «*ірі, қапсағай денелі*» тіркесінде жұмсалатын «*қапсағай*» сөзінің саха тіліндегі баламасы — *хаптабай* сөзі.

Зерттеуші дене тұрқы ерекше жалпақ болып келетін балықтың саха тіліндегі атауы «*хаптабай* ‘плоский’ – *хаптабай балык* ‘камбала’» екенін көрсетеді [35; 200]. Сондай-ақ аталмыш сын есімнің аздаған дыбыстық өзгеріспен зиянкес жәндік атауы ретінде бірнеше вариантта жұмсалатынын осы еңбекте келтірілген мынадай мысалдардан байқауға болады: «*хаптаанай, хаптаанньыйа, хаптаанньа, хаптабай* ‘постельный клоп’, *хаптабай былахы* ‘постельный клоп’ (букв. плоский + блоха) [35; 200].

Бұдан бөлек, Н.В. Малышеваның еңбегінде қазақ тіліндегі «мес қарын» фразеологизмінің құрамында кездесетін «мес» сөзімен түбірлес **«масхай»** сөзі және оның тарихи фонетикалық варианты **«бысхай»** мысалға келтірілген: «Образные глаголы (маттай ‘быть пухленьким, кругленьким’, **масхай** ‘быть очень полным, пузатым’, молодой ‘быть, казаться гладким, полным, выпуклым, продолговатым (о лице)’, мотой ‘быть, казаться полноватым, округлым, с выпуклой грудью’, мөлбөй ‘казаться округлым, мягким и крупным’, ... ынай ‘вздвухаться, выпячиваться (о брюхе), пузатый’, **бысхай** ‘быть, казаться полным (о человеке)’» [35; 225].

Әлем тілдеріндегі базалық лексиканы құрайтын сөздердің басым бөлігі түркі халықтарынан ерте бөлінген сахалардың тілінде едәуір өзгеріске ұшырағаны мәлім. Сондай ерекшеліктің бірі — қыпшақ, оғыз, қарлұқ топтарына жататын тілдерде сөз басында жұмсалатын дауыссыз дыбыстардың якут тілінде элизияға ұшырауы. Осыған байланысты, Н.В. Малышеваның еңбегінде «семіз құсты» сипаттайтын «*эмис чирип*» тіркесін атауға болады: ‘кулик’ (букв. толстый + кулик), *эмис чырып* ‘кулик’ (букв. толстый + кулик) [35; 200].

Зерттеу нәтижесінде жасалған тұжырымдардың қазақ тіл білімі мен жалпы түркітану саласында диахронды бағытта жүргізілетін ізденістер үшін маңызы зор.

Түркі тілдерінде жаңа сөз тудыру және мағына ажырату қызметін атқаратын консонанттық жүйеге этимологиялық зерттеу жүргізу барысында да басымдық берілгені жөн. Тіл дамуының ежелгі дәуіріндегі ең көне түбірлердің құрамында *дауыссыз дыбыстар* жетекші орында тұрып, басты рөл атқарғаны, ал дауыстылар сол негізгі дауыссыздардың ыңғайына қарай қосылып, сөзге жаңа мағына беретіні, қосымша мән үстейтіні, тіпті жаңа сөз түзетіні **«с~ш»** және **«ш~с»** дыбыс алмасулары арқылы пайда болып, дербес сөз ретінде қалыптасқан лексемалар мысалында нақты дәлелденді.

Бұл жерде айта кететін нәрсе, аталмыш сәйкестіктерге мысалдарды түркі тілдерінің бәрінен бірдей дәл осы күйінде табу мүмкін емес, дегенмен зерттеу барысында осындай талпыныс жасалды. Нәтижесінде жиналған деректерді мынадай кесте түрінде ықшамдап беруді жөн санадық (1-кесте):

Ежелгі «сом» түбірінен өрбіген сөздердің қазақ тіліндегі дыбыстық нұсқалары және мағыналық өзгерістері

Қазақ тілінде	Фразеологиялық бірлік құрамындағы мағынасы	Мақал-мәтел құрамында сақталған сөздер	Дыбыс алмасуы, сәйкестігі
1	2	3	4
Сом Сома Сомадай	<i>Сом денелі</i> — ірі денелі <i>Сомдап соқты</i> — тұтас құйды. <i>Сомадай</i> [дардай, соқтадай, соқталдай, еңгезердей] <i>жігіт</i> — Ірі, қапсағай денелі бозбала.		
Сомбал//шомбал Сомбал — «тиеуге ыңғайлап, қыскалап кескен жуан бөрене» Шомбал — сын. Ірі, үлкен, кесек.	<i>Шомбал жігіт</i> — денелі, төртбақ келген, мығым жігіт.	«Жігіт ауыры — <i>шомбал</i> , ағаш ауыры — <i>сомбал</i> »	С~ш
Сем Сем: Семір//семіз сөздерінің түбіріндегі — малдың, құстың т.б. қоң жинауы, денесі майлануы семалары; Адамға қатысты жағымсыз мәндегі экспрессивті қолданыс: адам денесінің толысып, шектен тыс толуы (май басуы).		Өлеңді жерде өгіз <i>семіреді</i> , Өлімді жерде молда <i>семіреді</i> — мұндағы «өлең» сөзі қара мал ғана жейтін, жайылып өсетін жұмсақ шөпті білдіреді, яғни «шөбі мол жерде жайылған мал тезірек оңалады, ал өлім-жітім көп болған жерде молданың жұмысы көбейеді әрі байиды» деген мәнде дін мен қожа-молдаларға деген теріс көзқарас басым болған кезде пайда болған мақал. <i>Семіздікті</i> қой ғана көтереді — байлықты, мансапты әркім көтере бермейді, ақыл-парасаты, білімі, иманы күшті адам болмаса, дандайсып кетуі, қателіктер жасауы мүмкін деген мағынаны білдіреді.	О~е
2) Сему етістігінің түбірі ретінде — майсыз, сусыз, нәрсіз, азықсыз қалғандықтан, тәннің біртіндеп құрғауы, икемге келмей қақайып, қатып, семіп қалуы; Ылғалсыз қалу, құрғау, кебу, қату семалары.	Семіп қалу — қатты құрғап, кеуіп қалу; Қатып-семіп қалу — өте арық, азып кеткен адам туралы.		
Сұм	<i>сұмырайдай болу, сұмырайы шығып кеткен</i> — азып-тозу, шаршап-шалдығу.		О~ұ

1-кестенің жалғасы			
1	2	3	4
Сүм	1) <i>Сүмектеу</i> — кара жігіт — ұзын бойлы; 2) <i>Сүмелектеу</i> — мәуелеу; 3) <i>Сүмсік</i> — сүмірейген, сүмсиген адам; 4) <i>Сүмсір</i> — жерг. Жексұрын, сүмелек.		О~ұ ~ү
Сым Сымдай Сымбат: сымбатты	<i>Сымдай тартылған</i> — түп-түзу, оқтай. Сымбатты: дене бітімі келіскен, жарасымды, сұлу.		О~ы
Сом//шом Шом: <i>Шомбал</i> <i>Шомыр</i>	Шом: Ірі, үлкен, кесек. <i>Шомбал//Шомыр</i> : ірі денелі, мығым, еңгезердей.		С~ш О~ы С~ш~м
Шым: <i>Шымбай</i>	<i>Шымбайына батты</i> — <i>жанына батты</i> , <i>намысына тиді т.б.</i>		С~ш О~ы
Шымыр	<i>Шымыр</i> — шыныққан, мығым, мықты. Шымыр бала. Шынықсаң, шымыр боласың.		а~о~ы
Шым: <i>шым-шым етті</i> <i>шым ете қалды</i>	<i>шым-шым етті</i> — адамның жайсыз күйін сипаттайтын тұрақты тіркес: жүрегі <i>шым-шым етіп</i> ауырды. <i>шым ете қалды</i> — жүрегіне ине сұғып алғандай ауыру, қатты ауырсыну сезімі.		С~ш О~ы
Мос: Мосқал <i>Біраз жасқа келіп егде тартқан жасамыс, қартамыс,</i> Мосқалдану — <i>Жасы келіп егде тарту, қартаю.</i> Мосқалдау — <i>Мосқал тартқан, жасамыстау.</i> Мосқалдық — <i>Жасамыстық, егделік, қартамыстық.</i>	Мосқал тартты. <i>Қартамыс болды, қартайды.</i>		М~С
Мас	Мас болды. <i>Қымыз, арақ, шарап т.б. ішіп басы айналып, есінен айырылды</i>		М~С а~о
Мыс(ы) <i>мысы басу</i>	Мысы басты [жеңді]. <i>Сесі жеңді, ығыстырды, ықтырды.</i>		М~С а~о~ы
Мысы құрыды	<i>Амалы қалмады, болдырды.</i> Қор болды батыр Қодар <i>мысы құрып</i> , Суға кетіп қалсын ба қарап тұрып (Батырлар жыры)		М~С а~о~ы

Зерттеу жүргізу барысында «сом» ежелгі түбірінің қазіргі түркі тілдерінің бірқатарында кездесетіні анықталды. «Сом» түбірі ежелден түркі халықтарының тілдерінде денеге қатысты атаулар мен адам ағзасында болатын түрлі табиғи күй-қалыпты білдіретін физиологиялық ұғымдарды білдіруде қолданылып, әр тілдің фонетикалық және семантикалық жүйесіне сәйкес түрлі өзгерістерге

ұшыраған. Мұндай түбірлердің сақталуы мен өзгерісі түркі тілдерінің ішкі байланыстарын ғана емес, сонымен қатар олардың тарихи эволюциясы мен аумақтық бөлінісінің динамикасын түсінуге де мүмкіндік береді. Нәтижесін төмендегі кестеден көруге болады (2-кесте):

2 - кесте :

Ежелгі «сом» түбірінен өрбіген сөздердің түркі тілдеріндегі дыбыстық нұсқалары

Р /с	Қазақ	Қалп.	Ноғай	Қырғыз	Түрік	Өзбек	Татар	Якут	Дыбыс алмасуы, сәйкестігі
1	Сом Сома Сомадай	сом	сом	Сом сомодой	som	сом	сум	сом	О~у
2	Сем Сем- Семір// семіз	семіз	семіз	семіз	semiz	semiz	simez	эмис	О~е 0~э
4	сұм	сұм	сұм	сум	-	сум	сум	сум	О~ү
5	сұм	сұм	сұм	сум	sum	сум	сөм	сұм	О~ү ~ү
6	сым	сым	сым	сым	-	sim	сым	сым	О~ы
7	шом	шом	шом	шом	şom	шом	шом	шом	С-ш
8	шым	шым	шым	шым	şim	-	шым	шым	О~ы

Қорытынды

Түп бастауын алтай дәуірінен алады деп саналатын түркі тілдерінің бірнеше мыңжылдық даму тарихында аса ежелгі түбірлердің көптеген дыбыстық өзгерістерге ұшырауы — заңдылық. Тілдердің сандаған ғасырлық даму барысында орын алатын ондай дыбыстық өзгерістер біртіндеп мағыналық өзгерістерге алып келуі — табиғи құбылыс.

Бұл құбылыс барлық тілдерде бірдей дәрежеде болмайды, түрлі әлеуметтік, тарихи т.б. факторлардың әсерімен әр тілде әртүрлі дәрежеде көрініс табады деп тұжырым жасауға болады.

Аса ежелгі «сом» түбірінен өрбіген сөздердің барлық тілдегі нұсқаларын бір мақала көлемінде қамту мүмкін емес, сондықтан алдағы уақытта осы бағытта тарихи-салыстырмалы зерттеулерді кешенді түрде жүргізу керек.

Қазіргі социумның аялық білімі мен сөзжұмсамдық ерекшеліктеріне сәйкес, тіліміздегі аса ежелгі «сом//шом» түбірлерінен өрбіген сөздердің қолданылу шеңбері біртіндеп тарылуда, бұл, өз кезегінде, олардың мағынасының ұмытылуына, сөйтіп тарихи жадымыздың көмескіленуіне әкелуі ықтимал. Мұны бүгінгі тіл ұстанушылардың бір бөлігі «сом//шом» түбірлерінен өрбіген сөздердің лексикалық мағынасын түсінбейтіндігінен көруге болады. Фразеологиялық мағынасын түсінбейтін және түсіндіріп бере алмайтын болғандықтан, жастар «сом денелі, шомбал, шымыр» сөздерін мүлдем қолданбайды, оның орнына орыс сөздерін қолданады.

Сондай-ақ «сом» сөзін естігенде жастардың ойына бірден «ақша», «қырғыз валютасы», «өзбек ақшасы» деген ассоциациялардың келуі және басқа нұсқаларды есіне түсіре алмауы да көп жайтты аңғартады. Бұл — жастардың ғана емес, жалпы қазақ қоғамының ұжымдық тарихи жадының көмескіленіп бара жатқанын көрсететін, ұлт болашағы үшін белгілі бір дәрежеде қауіпті үрдіс. Олай дейтін себебіміз, тіл тарихы — ел тарихы, ана тілін білмейтін, күнделікті қатысымда қолданбайтын ұрпақ сандаған ғасырлық тарихи тамырымыздан түбінде бір қол үзетіні күмәнсіз. Жаһандану дәуірінде өмір сүріп отырған буын ретінде жауапкершілікті мойнымызға алып, ұлттық рухани құндылықтар жүйесімен бірге этникалық сарасанамызды сақтап қалуға атсалысуымыз керек. Ал мұның ұтымды жолдарының бір — ана тіліміздің байырғы сөздік қорын зерттеу, ондағы көнерген сөздердің мағынасын ашып, көпшілікке насихаттау және күнделікті қатысымдағы қолданылу жиілігін арттыру. Осылайша диахронды тіл білімінің шеңберіне жататын этимологиялық ізденістер синхронды лингвистиканың да зерттеу нысанына айналады.

Жоғарыда келтірілген тілдік деректерге жүргізілген этимологиялық және фразеосемантикалық талдау нәтижесінде мынадай тұжырымдар жасауға болады. Қазіргі қазақ тіліндегі тұрақты тіркестер құрамында сақталған *сом//шом* сияқты ежелгі түбірлерден таралған соматикалық фразеоматикалық, фразеологиялық тіркестер мен тұрақты теңеулер біржолата ұмытылмай тұрғанда, олардың шығу

төркінін анықтап, бастапқы мағынасын ашып түсіндіру, көпшілікке таныстырып, насихаттау арқылы қазіргі тілдік ұжым мүшелерінің кеңінен пайдалануына ықпал етуіміз керек. Ол үшін архаикалық фразеологиялық бірліктер мен олардың құрамында кездесетін ежелгі түбірлердің түрлі дыбыстық нұсқаларын, семантикалық ерекшеліктерін өзге түркі тілдерінің деректерімен салыстыра зерттеу және генетикалық байланысы жоқ, жүйесі басқа тілдердегі баламаларымен салғастыра зерделеудің жалпы диахронды тіл білімін, оның ішінде этимология, түркітану салаларын тереңдете дамытуға қосар үлесі зор болмақ. Осымен байланысты, келешекте жас ғалымдар мен ізденушілерді тарихи этимологиялық зерттеулерге көптеп тарту мәселесі де өзекті.

Соматизмдер дүние жүзіндегі тілдердің баршасына ортақ сөздік қорға жататын байырғы лексикалық қабатты құрайтындықтан, жалпы ұлттық фразеологиялық, паремиологиялық қорымызда көп кездесетін дене мүшелері атауларына қатысты тұрақты бірліктердің генезисін, мағыналық шеңбері мен прагматикалық ерекшеліктерін тарихи жазба ескерткіштердегі, әсіресе, орта ғасырларда жарық көрген әдеби шығармаларда кездесетін нұсқаларымен салыстыра отырып, ғылым дамуының қазіргі кезеңінде басымдық беріліп отырған антропоэзекті парадигмада арнайы зерттеу қажет. Бұлайша зерттеу түркітану мен алтаистика шеңберіндегі жаңаша ізденістерге жол ашады.

Мақала 2023-2025 жылдарға арналған ғылыми және (немесе) ғылыми-техникалық жобалар бойынша гранттық қаржыландыру аясында жазылды. Зерттеуді Қазақстан Республикасы Ғылым және жоғары білім министрлігінің Ғылым комитеті қаржыландырды (AP19678010).

Әдебиеттер тізімі

- 1 Қазақ тілінің шығу тарихы: Фонетика / Ұжымдық монография. — Алматы, 2013. — 1 том, 1 кітап. — 235 б.
- 2 Зиндер Л.Р. Общая фонетика и избранные статьи: учебное пособие для студ. филол. фак. высш. учеб. заведений / Л.Р. Зиндер. — М.: Академия, 2007. — 576 с.
- 3 Сағындықұлы Б. Көптік жалғауларының жаңадан ашылған этимологиясы [Электронды ресурс] / Б. Сағындықұлы. — Қол жеткізу режимі: <https://drive.google.com/file/d/1BckPaFIY0dOgmglznYFVt5DeYKNbDGFd/view?usp=sharing> (<https://drive.google.com/file/d/1BckPaFIY0dOgmglznYFVt5DeYKNbDGFd/view?usp=sharing>)
- 4 Сағындықұлы Б. Түркі тілдеріндегі барыс септігі жалғауларының жаңа этимологиясы / Б. Сағындықұлы, Б.Р. Құлжанова. // ҚазҰУ хабаршысы. Филология сериясы. — 2017. — № 2 (166). — Б. 219-224.
- 5 Кеңесбаев І. Фразеологиялық сөздік / І. Кеңесбаев. — Алматы: Арыс, 2007. — 800 б.
- 6 Қалиев Ғ. Қазіргі қазақ тілінің лексикологиясы мен фразеологиясы / Ғ. Қалиев, Ә. Болғанбаев. — Алматы, 2006. — 264 б.
- 7 Сәтенова С.К. Қазақ тіліндегі қос тағанды фразеологизмдердің тілдік және поэтикалық табиғаты / С.К. Сәтенова. — Алматы, 1997.
- 8 Смағұлова Г. Мағыналас фразеологизмдердің ұлттық мәдени аспектілері / Г. Смағұлова. — Алматы: Ғылым, 1998. — 195 б.
- 9 Авакова Р.А. Фразеология теориясы / Р.А. Авакова. — Алматы: Қазақ университеті, 2009. — 294 б.
- 10 Сағидолда Г. Поэтикалық фразеологизмдердің этномәдени мазмұны (қазақ және моңғол тілдері материалдары бойынша) / Г. Сағидолда. — Алматы, 2004.
- 11 Жұбатова Б.Н. Қазақ тіліндегі араб, парсылық кірме фразеологизмдер. / Б.Н. Жұбатова. — 2-басылым. — Алматы: Қазақ университеті, 2014. — 314 б.
- 12 Қалыбаева Қ.С. Салыстырмалы түркі фразеологиясы (қыпшақ тобындағы тілдердің материалы бойынша): филол. ғыл. канд. ... дисс. / Қ.С. Қалыбаева. — Алматы, 2010. — 314 б.
- 13 Фразеологизированные термины в системе русского и казахского языков. // Russkoe slovo v mirovoj kul'ture: Russkij iazyk i russkaja rech' segodnja: staroe-novoe-zaimstvovannoe. — 2003. — Т. 6. — 349 с. [Электронный ресурс]. — Режим доступа: https://scholar.google.com/citations?view_op=view_citation&hl=ru&user=ESYaMwAAAAJ&cstart=20&pagesize=80&citation_for_view=ESYaMwAAAAJ:UebtZRa9Y70C (https://scholar.google.com/citations?view_op=view_citation&hl=ru&user=ESYaMwAAAAJ&cstart=20&pagesize=80&citation_for_view=ESYaMwAAAAJ:UebtZRa9Y70C)
- 14 Смағұлова Г. Қазақ фразеологиясы лингвистикалық парадигмаларда: монография / Г. Смағұлова. — Алматы: Елтаным, 2020. — 256 б.
- 15 Авакова Р.А. Прецедентные фразеологизмы в тюркских языках: этнолингвистический аспект / Р.А. Авакова, Д.А. Андабаева. — 2015. [Электронный ресурс] — Режим доступа: <http://rmebrk.kz/journals/4200/27631.pdf#page=6> (<http://rmebrk.kz/journals/4200/27631.pdf#page=6>)
- 16 Словари и энциклопедии на Академике. — [Электронный ресурс]. — Режим доступа: https://dic.academic.ru/dic.nsf/dic_fwords/33868/ (https://dic.academic.ru/dic.nsf/dic_fwords/33868/)

- 17 Большой словарь иностранных слов. — М.: Издательство «ИДДК», 2007. — 700 с.
- 18 Крысин Л.П. Толковый словарь иностранных слов / Л.П. Крысин. — М.: Русский язык, 1998. — 672 с.
- 19 Чудинов А.Н. Словарь иностранных слов, вошедших в состав русского языка [Электронный ресурс] / А.Н. Чудинов. — 1910. — Режим доступа: <https://dic.academic.ru/searchall.php> (<https://dic.academic.ru/searchall.php>)
- 20 Попов М. Полный словарь иностранных слов, вошедших в употребление в русском языке / М. Попов. — М.: Товарищества И.Д. Сытина, 1907. — 458 с.
- 21 Михельсон А.Д. Объяснение 25000 иностранных слов, вошедших в употребление в русский язык, с означением их корней / А.Д. Михельсон. — М., 1865.
- 22 Павленков Ф. Словарь иностранных слов, вошедших в состав русского языка / Ф. Павленков — Санкт-Петербург: Типография Ю.Н. Эрлих, 1907. — 714 с.
- 23 Қазақ әдеби тілінің сөздігі [Он бес томдық]. / Құраст. А. Фазылжанова, Н. Оңғарбаева, Қ. Ғабитханұлы және т.б. — Алматы, 2011. — 13-том. С — Т. — 752 б.
- 24 sozdikqor.kz. — Электронды ресурс. — Қол жеткізу режимі: [sozdikqor.kz](https://sozdikqor.kz/soz?id=164732&a=ALPAMSADAI) (<https://sozdikqor.kz/soz?id=164732&a=ALPAMSADAI>)
- 25 Сіз білесіз бе? энциклопедиясы. — [Электронды ресурс]. — Қол жеткізу режимі: <https://kk.wikipedia.org/wiki/%D0%A1%D0%BE%D0%BC%D0%B4%D0%B0%D1%83>
- 26 Саз балшыққа жан бітірген [Электронды ресурс]. // «Ана тілі» газеті. — 11.07.2013. — Қол жеткізу режимі: <https://anatili.kazgazeta.kz/news/15008> (<https://anatili.kazgazeta.kz/news/15008>)
- 27 Сауранбаев Н.Т. Қазақ тіл білімінің проблемалары / Н.Т. Сауранбаев. — Алматы: Ғылым, 1991. — 120 б.
- 28 Сравнительно-историческая грамматика тюркских языков. Фонетика. — М.: Наука, 1984. — 484 с.
- 29 Томанов М. Қазақ тілінің тарихи грамматикасы / М. Томанов. — Алматы: Мектеп, 1988. — 261 б.
- 30 Джунибеков А. Просодика слова в казахском языке / А. Джунибеков. — Алма-Ата, 1987. — 90 с.
- 31 Қазақ әдеби тілінің сөздігі [Мәтін]. [Он бес томдық] / Құраст. Ж. Манкеева, С. Бизақов, Ә. Жүнісбек және т.б. — Алматы, 2011. — 11-т. М — О. — 752 б.
- 32 Диалектологиялық сөздік. — Алматы: Арыс, 2007. — 800 б.
- 33 Мамырбекова Г. Қазақ тіліндегі араб, парсы сөздерінің түсіндірме сөздігі / Г. Мамырбекова. — Алматы: Мемлекеттік тілді дамыту институты, 2014. — 654 б.
- 34 Этимологический словарь тюркских языков. Общетюркские и межтюркские основы на буквы «Л», «М», «Н», «П», «С». — М.: Восточная литература РАН, 2003. — 446 с.
- 35 Малышева Н.В. Происхождение лексики живой природы: ономазиология и этимология (якутский язык и его диалекты) / Н.В. Малышева. — Дисс. доктора филол. наук. — Москва, 2024.

Б.М. Суйеркул, А.А. Аккозов

Древнейший корень «сом»: этимология и фразеологическая семантика

В данной статье рассматривается этимология корня «сом» в казахском языке, его семантические изменения и роль во фразеологической системе. Целью исследования является выявление исторического развития корня «сом», определение его фонетических изменений в тюркских языках и фразеологические употребления. Для достижения этой цели были использованы сравнительно-исторический метод, этимологический и морфемно-компонентный анализы. Материалами исследования послужили словари казахского литературного языка, фразеологические и диалектологические сборники, исторические письменные памятники и труды по тюркологии, в результате чего была установлена семантическая эволюция корня «сом» и его место во фразеологической системе. Кроме того, проведен анализ его когнитивных и этнокультурных аспектов. Данное исследование способствует углубленному пониманию исторического развития казахской лексики и фразеологии.

Ключевые слова: соматизм, этимология, фразеологизм, семантика, слог, корень.

B.M. Suiyerkul, A.A. Akkozov

The Ancient Root “Som”: Etymology and Phraseological Semantics

This study explores the etymology of the root “som” in Kazakh language, its semantic changes, and its role in the phraseological system. The aim of the study is to determine the historical development of the root “som”, analyze its phonetic variations in Turkic languages, and examine its phraseological usage. To achieve this goal, etymological analysis, the comparative-historical method, and morphemic-component analysis were employed. The research materials include dictionaries of Kazakh literary language, phraseological and dialectological collections, historical written monuments, and Turkological studies. As a result of the study, the semantic evolution of the root “som” and its place in the phraseological system were established. Additionally,

its cognitive and ethnocultural aspects were analyzed. This research contributes to a deeper understanding of the historical development of Kazakh vocabulary and phraseology.

Keywords: somatism, etymology, phraseology, semantics, syllable, root.

References

- 1 Qazaq tilinin syǵu tarikhı: Fonetika [History of Kazakh language: phonetics]. (2013). Ujymdyq monografiia [Collective monograph]. Almaty [in Kazakh].
- 2 Zinder, L.R. (2007). *Obshchaia fonetika i izbrannye statii: uchebnoe posobie dlia studentov filologicheskogo fakulteta vysshikh uchebnykh zavedenii* [General phonetics and selected articles: a textbook for students of philological faculties of higher educational institutions]. Moscow: Akademiia [in Russian].
- 3 Saǵyndyqūly, B. Koptik jalǵaularynyń jańadan aśylǵan timologiiasy [The newly discovered etymology of the plural]. Retrieved from <https://drive.google.com/file/d/1BckPaFtY0dQgm1znYFVt5DeYKNbDGFd/view?usp=sharing> [in Kazakh].
- 4 Saǵyndykuly, B., & Kulzhanova, B.R. (2017). Turki tilderindegi barys septigi zhalgaularynyń janga etimologiiasy [New etymology of the dative case suffix in Turkic languages]. *Qazaq Ulttyq Universitetinin Khabarshysy — Bulletin of Kazakh National University. Philology Series*, 2(166) [in Kazakh].
- 5 Kenesbaev, I. (2007). *Frazeologiyalyq sozdik* [Phraseological dictionary]. Almaty: Arys [in Kazakh].
- 6 Kaliev, G., & Bolganbaev, A. (2006). *Qazirgi qazaq tilining leksikologiyasy men frazeologiyasy* [Lexicology and phraseology of the modern Kazakh language]. Almaty [in Kazakh].
- 7 Satenova, S. K. (1997). *Qazaq tilindegi qos taǵandy frazeologizmding tildik jane poetikalyq tabigaty* [Linguistic and poetic nature of double-meaning idioms in the Kazakh language]. Almaty [in Kazakh].
- 8 Smagulova, G. (1998). *Maǵina tas frazeologizmdering ulttyq-madeni aspektleri* [National cultural aspects of synonymous phraseology]. Almaty: Gylym [in Kazakh].
- 9 Avakova, R.A. (2009). *Frazeologiya teoriiasy* [Theory of phraseology]. Almaty: Qazaq Universiteti [in Kazakh].
- 10 Sagidolda, G. (2004). *Poetikalyq frazeologizmding etnomadeni mazmuny (qazaq jane monggol tilderi materialdary boıynsha)* [Ethno-cultural content of poetic phraseology (based on Kazakh and Mongolian languages)]. Almaty [in Kazakh].
- 11 Jūbatova, B.N. (2014). *Qazaq tilindegi arab, parsylyq kirme frazeologizmdar* [Arabic and Persian phraseological units in the Kazakh language]. 2nd ed. Almaty: Qazaq Universiteti [in Kazakh].
- 12 Qalybaeva, Q.S. (2010). *Salıstırmaly turki frazeologiasy (qypsaq tobyna jatatyn tilder materialdaryna negizdelgen)* [Comparative Turkic phraseology (based on materials from Kipchak languages)]. Almaty [in Kazakh].
- 13 (2003). *Frazeologizirovannyye terminy v sisteme russkogo i kazakhskogo yazykov* [Phraseological terms in the Russian and Kazakh languages]. *Russkoe slovo v mirovoi culture — The Russian Word in World Culture*, 6, 349. Retrieved from <http://rmebrk.kz/journals/4200/27631.pdf> [in Russian].
- 14 Smaǵūlova, G. (2020). *Qazaq frazeologiasy lingvistikalyq paradigmalarda* [Kazakh phraseology in linguistic paradigms]. Almaty: Eltanym [in Kazakh].
- 15 Avakova, R.A., & Andabaeva, D.A. (2015). *Pretsedentnye frazeologizmy v tiurkskikh yazykakh: etnolingvisticheskii aspekt* [Precedent phraseological units in the Turkic languages: an ethnolinguistic aspect]. Retrieved from <http://rmebrk.kz/journals/4200/27631.pdf> [in Russian].
- 16 *Slovari i entsiklopedii na Akademike* [Dictionaries and encyclopedias on Academics]. Retrieved from https://dic.academic.ru/dic.nsf/dic_fwords/33868 [in Russian].
- 17 (2007). *Bolshoi slovar inostrannykh slov* [Large Dictionary of Foreign Words]. Moscow: IDDK [in Russian].
- 18 Krysin, L.P. (1998). *Tolkovyı slovar inostrannykh slov* [Explanatory Dictionary of Foreign Words]. Moscow: Russkii yazyk [in Russian].
- 19 Chudinov, A.N. (1910). *Slovar inostrannykh slov, voshedshikh v sostav russkogo yazyka* [Dictionary of foreign words included in the Russian language]. Retrieved from <https://dic.academic.ru/searchall.php> [in Russian].
- 20 Popov, S. (1907). *Polnyi slovar inostrannykh slov, voshedshikh v upotreblenie v russkom yazyke* [Complete dictionary of foreign words included in the Russian language]. Moscow: Tovarishestva I.D. Sytina [in Russian].
- 21 Mikhelson, A.D. (1865). *Obiasnenie 25000 inostrannykh slov, voshedshikh v upotreblenie v russkii yazyk, s oznacheniem ikh korney* [Explanation of 25000 foreign words used in the Russian language, with the meaning of their roots]. Moscow [in Russian].
- 22 Pavlenkov, F (1907). *Slovar inostrannykh slov, voshedshikh v sostav russkogo yazyka* [Dictionary of foreign words included in the Russian language]. Saint-Petersburg: Tipografiia Yu.N. Erlikh [in Russian].
- 23 Fazylzhanova, A., Ongarbaeva, N., Gavitkhanuly, K. (Ed.). (2011). *Qazaq adebi tilining sozdigi* [Dictionary of the Kazakh literary language]. (Vols 1-15). Vol. 13. S — T. Almaty [in Kazakh].
- 24 *Sozdikqor.kz*. Retrieved from <https://sozdikqor.kz/soz?id=164732&a=ALPAMSADAI> [in Kazakh].
- 25 *Siz bilesiz be? Entsiklopediiasy* [Do you know the encyclopedia?]. Retrieved from <https://kk.wikipedia.org/wiki/%D0%A1%D0%BE%D0%BC%D0%B4%D0%B0%D1%83> [in Kazakh].

- 26 Saz balshyqqa jan bitirgen [Bringing clay to life]. (2013, July 11). “Ana tili” gazetі — “Ana Tili” Newspaper. Retrieved from [\[https://anatili.kazgazeta.kz/news/15008\]](https://anatili.kazgazeta.kz/news/15008)(<https://anatili.kazgazeta.kz/news/15008>) [in Kazakh].
- 27 Sauranbaev, N.T. (1991). *Qazaq til bilimining problemalary* [Problems of Kazakh linguistics]. Almaty: Gylym [in Kazakh].
- 28 (1984). *Sravnitel'no-istoricheskaya grammatika tiurkskikh yazykov. Fonetika* [Comparative historical grammar of the Turkic languages. Phonetics]. Moscow: Nauka [in Russian].
- 29 Tomanov, M. (1988). *Qazaq tilining tarikhi grammtikasy* [Historical grammar of the Kazakh language]. Almaty: Mektep [in Kazakh].
- 30 Dzhunisbekov, A. (1987). *Prosodika slova v kazakhskom yazyke* [Word prosody in the Kazakh language]. Alma-Ata [in Russian].
- 31 Mankeeva, Zh., Bizakov, S., Zhunisbek A. (Ed.). (2011). *Qazaq adebi tilining sozdigi* [Dictionary of the Kazakh literary language]. (Vols. 1-15). Vol. 11. M — O. Almaty [in Kazakh].
- 32 (2007). *Dialektologialyq sozdik* [Dialectological dictionary]. Almaty: Arys [in Kazakh].
- 33 Mamyrbekova, G. (2014). *Qazaq tilindegi arab, parsy sozderining tusindirme sozdigi* [Explanatory dictionary of Arabic and Persian words in the Kazakh language]. Almaty: Memlekettik Tildi Damytu instituty [in Kazakh].
- 34 (2003). *Etimologicheskii slovar tiurkskikh yazykov: Obshchetiurkskie i mezhtiurkskie osnovy na bukvy «L», «M», «N», «P», «S»* [Etymological dictionary of Turkic languages: Common Turkic and inter-Turkic roots for letters “L”, “M”, “N”, “P”, “S”]. Moscow: Vostochnaia literatura RAN [in Russian].
- 35 Malysheva, N.V. (2024). *Proiskhozhdenie leksiki zhivoi prirody: Onomasiologiya i etimologiya (yakutskii yazyk i ego dialekty)* [The origin of wildlife vocabulary: Onomasiology and etymology (the Yakut language and its dialects)]. Moscow [in Russian].

Information about the authors

Suiyerkul, Botagoz — Doctor of Philological Sciences, Chief Researcher of the State Language Development Institute, Almaty, Kazakhstan; e-mail: akbotakoz@mail.ru;

Akkozov, Abdizhalil — Candidate of Philological Sciences, Acting Associate Professor, Senior Researcher of the State language Development Institute, Almaty, Kazakhstan; e-mail: accozov66@mail.ru.

S.Zh. Zhanzhigitov^{1*}, A.K. Bakytzhanova²

¹*L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan;*

²*Academy of Public Administration under the
President of the Republic of Kazakhstan, Almaty, Kazakhstan
(e-mail: syrympha@gmail.com)*

Linguoconflictology of the Media Space: Study of Foreign Experience

This article aims to explore the foreign experience in linguistic conflictology within the media space through a comprehensive analysis of 910 publications indexed in the Scopus database from 1968 to 2024. The study employs content analysis, bibliometric techniques, and statistical data processing with SPSS to identify the main trends and directions in media conflict research. The findings indicate a growing academic interest in this topic, especially after 2000, with the United States, the United Kingdom, and Germany leading in publication activity. These results underscore the importance of media discourse in shaping public perception and influencing socio-political processes. Moreover, the study reveals that media conflicts often involve cultural, linguistic, and technological dimensions that require coordinated management strategies. By synthesizing global perspectives, the research provides practical recommendations for policymakers, media professionals, and academics seeking to mitigate conflicts in digital and traditional media environments and fosters more harmonious media interactions.

Keywords: media space, conflict, text, linguistic conflictology, linguistic analysis.

Introduction

In contemporary Russian linguistics, numerous research directions including ecolinguistics, speech conflictology, and linguistic conflictology (LC) have emerged to address the growing confrontational communication observed in today's media. Nonetheless, the globalization and digital transformation of society have sharply amplified such conflicts, underscoring the need for a fresh analytical lens on LC. One novel aspect of this study is its emphasis on filling existing gaps by incorporating foreign scholarly work through the Scopus database a repository known for its international scope, peer-reviewed quality, and multidisciplinary coverage. By leveraging these attributes, we capture a broader range of evidence than what is typically accessible in Russian-only or region-specific databases, thereby expanding local theoretical frameworks and advancing discussions on how to interpret and mitigate media-driven conflicts in modern communication environments.

Central to our approach is a detailed exploration of LC, encompassing its key concepts, issues, and objectives. Building on the foundational work of Russian scholars especially in philosophy, sociology, and specialized branches such as pedagogical, political, and juridical conflictology [1] we integrate these domestic insights with international perspectives to strengthen the field's theoretical and practical dimensions. Since the mid-1980s, communicative linguistics has systematically studied speech aggression, manipulative discourse, and communicative breakdowns, framing conflict as a unique form of interaction. As Tret'yakova [2] posits, it entails "a clash of parties, a state of confrontation ... based on divergent interests", in which speech conflicts arise from deliberately negative linguistic tools used to harm an opposing party. By synthesizing this well-established foundation with global studies discovered via Scopus, we address specific research voids related to cultural and cross-linguistic variations in conflict behavior thus providing new theoretical insights and practical strategies for managing emergent challenges in the era of rapid digitalization.

Several terminological variants emerged from adapting the conceptual apparatus of conflictology to linguistic research. One is a universalist approach, analyzing everyday speech and literary texts [2]. Another, pioneered by Golev [3] within the framework of jurilinguistics, is termed "linguistic conflictology", seen as closely related to legal conflictology [4]. According to the dictionary *Effective Communication (Basic Competences)*, LC is "a branch of communicative linguistics investigating non-cooperative, conflictual interactions", with its conceptual tools "still in the formation stage" [5]. Central to LC is the notion of speech (or

* Corresponding author's e-mail: syrympha@gmail.com

language, communicative) conflict, defined as “a phenomenon marking the negative domain of communicative interaction” [5].

By the mid-2000s, LC had become a specialization within jurilinguistics at the Philological Faculty of Altai State University, and since 2013, it has been taught as an independent course for practicing philologists. According to Chernyshova [6], LC represents “a new applied linguistic discipline emerging at the intersection of language and law, designed to address pressing tasks in modern linguistic and jurilinguistic theory and practice”. It is also offered as a propaedeutic course at the Institute of Forensic Examinations of the Moscow State Law Academy [5]. Students specializing in linguistic forensics study LC to understand the underlying causes of social conflicts that can be classified as speech offenses provable or refutable through forensic expertise [7]. They also learn about the positive social role of mass media as a “watchdog of democracy”, acknowledging that business or political leaders may attempt to suppress critical journalistic publications via unfounded lawsuits on defamation or reputational damage [8]. The legal dimension of such speech conflicts underscores the need for experts to recognize the inherent tension in applying law, including in producing linguistic examinations, and to remain independent from administrative pressures.

Today, LC is taught at many Russian universities (e.g., Volgograd State Socio-Pedagogical University) in master’s programs focusing on linguistic expertise [9]. Notably, it has become institutionalized: in 2016, the Higher School of Economics established a research laboratory of linguistic conflictology led by Professor M.A. Krongauz, an expert on Internet linguistics. From the perspective of general conflictology, an 11-point system typically describes a conflict: essence, typology, structure, functions, evolution, genesis, dynamics, information flow, prevention, resolution, research, and diagnostics [10]. Researchers adjust these schemes to fit specific communicative contexts covering facets like the conflict’s subject, object, situation, boundaries, stages, phases, triggers, and functions [6]. While terms like “language”, “speech”, or “communicative” conflict often appear interchangeably, it is useful to distinguish them based on whether the confrontation stems from the communicative process itself (e.g., competition for media airtime or violation of professional ethics) or from broader societal or legal norms (e.g., defamation suits, extremist rhetoric).

Media conflicts share similarities with so-called “activity-based” conflicts resource struggles, disputes of interest, or normative clashes yet exhibit distinctive communicative features. For instance, mass media coverage can elevate a local dispute into a broad public confrontation. Likewise, journalistic practice ideally serves the public interest rather than private political or commercial aims, but infringements frequently trigger legal battles over freedom of the press, incitement to hatred, or defamation (Federal Law on Mass Media, Article 4; Criminal Code of the Russian Federation, Article 282). Consequently, linguistic conflictology focuses on identifying and analyzing speech and textual indicators verbal or visual that correlate with elements of civil or criminal offenses. Courts, lawyers, and law enforcement increasingly rely on linguistic experts to interpret contested or allegedly offensive statements, further demonstrating LC’s practical relevance when parties blur the lines between ethical and legal infractions.

Beyond the Russian academic setting, Kazakh scholars have significantly advanced the understanding of linguistic conflict as an object of forensic examination and a driver of legal language development. Zhalmakhanova [11] explores fundamental forms of linguistic expertise with a focus on contentious texts, while Primashev [12] examines legal-linguistic monitoring to refine legislation and highlight the importance of precise analysis in lawmaking. Tausógharova [13] discusses the complexities of judicial linguistics, framing its core processes within Kazakhstan’s legal system, and Akyzbekova [14] emphasizes accurate terminology in modern legal documents. Karymsakova and Li [15] analyze language’s role in determining legal outcomes, particularly in defamation cases, and Orazbaeva [16] offers a comprehensive guide to legal linguistics, showcasing how the synergy between language and law reinforces conflict resolution.

Based on the analysis of publication activity from 1968 to 2024 on the keywords “media” and “conflict” in the Scopus database, 910 scientific works were identified, demonstrating a steady interest in studying this topic. The largest number of publications is represented by scholars from the USA (201 articles), reflecting the active participation of this country in the study of media conflicts. The United Kingdom (125) and Germany (57) also make significant contributions, following the leader. It is important to note the participation of countries like Spain (49), Australia (43), China (43), and Israel (42), which underscores the global and multicultural nature of the research field. The contributions of the Russian Federation (33), India (27), and Canada (23) also testify to the interest of researchers worldwide. This international distribution of publication activity emphasizes the relevance of the topic of media conflicts and the need for further research that takes into account cross-cultural features and specific aspects of conflicts in various regions.

Our study, “Linguistic Conflictology of the Media Space: Foreign Research Experience”, aims to determine the main directions and trends in the study of media conflicts based on the analysis of foreign research. To achieve this goal, we draw on scientific publications indexed in the Scopus database from 1968 to 2024 using the keywords “media” and “conflict”. Specifically, we analyze the publication activity in linguistic conflictology to assess the quantitative dynamics and geographical distribution of research, identify the leading countries, organizations, and authors in the field, examine methodological approaches employed in foreign linguistic conflictology, and develop recommendations for applying this international experience within the Kazakhstani media environment. By exploring how various cultural and geopolitical contexts influence the nature and forms of media conflicts, we not only highlight promising directions for further investigation but also propose concrete strategies for conflict resolution that consider intercultural nuances.

Methods and materials

Materials

To investigate media conflicts within the framework of linguistic conflictology, we collected publications from the Scopus database covering the period from 1968 to 2024. The search was conducted using the keywords “media” and “conflict” within article titles, abstracts, and keywords. Only peer-reviewed papers in English or Russian were considered, yielding an initial dataset of 910 documents.

In order to ensure representativeness, we applied several inclusion and exclusion criteria:

- Inclusion:
 - Relevance to linguistic conflictology (either theoretical or applied).
 - Empirical or conceptual focus on media-driven conflicts (print, broadcast, or digital).
- Exclusion:
 - Articles addressing only technical or medical aspects of conflict.
 - Duplicate records or publications not meeting the peer-reviewed requirement.
 - Documents lacking an explicit link to communication/conflict theory.

After reviewing abstracts (and full texts, where necessary), the core corpus was refined to publications that explicitly addressed language-related conflicts in media contexts. This process resulted in a final filtered set suitable for in-depth analysis.

Procedure

1. Screening and Categorization

- Titles and abstracts were scanned to ensure conformity with linguistic conflictology, discarding works outside the scope (e.g., engineering approaches to network conflicts).
- Remaining publications were grouped by time period, geographical focus, and research domain (e.g., journalism, political science, legal aspects).

2. Content Analysis

- Each publication was thematically coded to identify key variables: conflict type, media platform (traditional vs. digital), methodological approach, and sociocultural context.
- Recurring topics (e.g., conflict escalation, social media influence, legal frameworks) were tracked for frequency and distribution across different years and regions.
- Inter-coder reliability was tested on a random subset of articles to reduce subjectivity and enhance methodological consistency.

3. Quality Control

- Only publications from recognized journals, academic presses, or conference proceedings were retained.
- Articles lacking a clear research design or failing to mention a media-conflict dimension were excluded to maintain data integrity.

Data Analysis

1. Statistical Processing (SPSS)

- After thematic coding, quantitative data (e.g., publication dates, countries of affiliation, disciplinary categories) were exported to SPSS for analysis.
- Descriptive statistics (frequency counts, percentages) provided insights into overall publication activity and distribution over time.
- Correlation analyses examined relationships between variables (e.g., country vs. thematic focus), revealing patterns in media conflict research.

➤ Trend analyses helped pinpoint shifts in methodological approaches or interest areas, identifying peak periods of heightened scholarly attention.

2. Bibliometric and Network Analysis

➤ VOSviewer was employed to map co-author relationships and keyword co-occurrences, visualizing intellectual clusters, dominant research themes, and collaborative networks.

➤ Bibliometrix complemented VOSviewer by performing advanced bibliometric indicators (e.g., h-index, citation networks), thus offering a more granular view of research impact.

3. Integration of Findings

➤ The results of quantitative analyses were triangulated with qualitative insights from the content analysis, generating a multifaceted overview of how linguistic conflictology is studied internationally.

➤ This synthesis helped identify gaps in current research and informed recommendations on adapting international experience to the Kazakhstani media environment, with particular attention to intercultural and legal considerations.

Discussion

The theoretical underpinnings of linguistic conflictology in the media space encompass a wide array of approaches, drawing from disciplines such as linguistics, sociology, psychology, and media studies. A key aspect of this field is the role of media technologies in shaping perceptions and interactions among different language groups. Rogozhnikova and Salikhova [17] highlight the conflict-generating potential of media spaces, especially in the legal domain, where linguistic and psycholinguistic aspects of contentious texts reveal the emotional and lexical components of conflicts. Chumikov [18] emphasizes the importance of understanding hidden manipulations in media narratives that can exacerbate societal tensions. Research by Zeitlin et al. [19] indicates that cognitive processes during text perception can be distorted due to linguistic errors, leading to conflicts at the level of information comprehension in the media. An important element is also the phenomenon of code-switching as an adaptation strategy. Gamez [20] explores how individuals navigate linguistic conflicts in multilingual contexts, which is particularly relevant in the media environment where language can act as both a barrier and a bridge for mutual understanding. Kulikova [21] examines the historical aspect by analyzing how language was used to create hostile images in Cold War-era cinema, which continues to influence modern perceptions of conflicts in the media. This underscores the significant role media play in shaping cultural perceptions and highlights that linguistic conflicts have deep roots in historical and sociocultural processes.

Media significantly influence the development of linguistic conflicts by shaping narratives that often become the basis for interpreting ongoing events. Yarchi's [22] study on asymmetric conflicts demonstrates that the media space turns into an arena for competing narratives vying for dominance, affecting perceptions of conflicts on an international scale. Concurrently, Eldin [23] analyzes the media war between Russia and Ukraine, emphasizing how language strategies are used to spread propaganda and manipulate public opinion, thereby heightening tensions. This illustrates how media can serve as a tool to amplify existing divisions and biases, a point further supported by Rawan and Rahman [24], who found that war journalism dominated coverage of the Kashmir conflict, overshadowing efforts at peace journalism. The impact of social media is also a crucial factor in linguistic conflicts. Zeitzoff's [25] research on the Gaza conflict shows that social media can rapidly shape public opinion and draw attention to conflicts, altering their dynamics. Chebii [26] reveals how media narratives can both escalate and de-escalate tensions, especially in the context of electoral conflicts in Kenya, where social media played a key role in managing public perception. Collectively, these studies indicate the importance of how media, particularly in today's digital environment, can not only inform but actively shape conflicts through linguistic strategies and narrative manipulation.

One effective method for resolving linguistic conflicts in the media space is the application of peace journalism principles. Demarest and Langer [27] show that Nigerian newspapers avoid divisive rhetoric, exemplifying how media discourse can facilitate reconciliation. Levesque's [28] research underscores that community media can play a pivotal role in conflict resolution by providing platforms for marginalized voices and promoting dialogue between conflicting parties. Psychological aspects are also important in this context, as they help us better understand how cognitive processes influence the perception of conflicts and the possibilities for their resolution. For instance, studies by Hsu and Novick [29] demonstrate that cognitive control plays a significant role in resolving misunderstandings during language comprehension. In summarizing the review, it becomes clear that the media space exerts a significant influence on the development and

resolution of linguistic conflicts. Future research should focus on finding solutions that consider cultural characteristics and the diversity of media narratives.

Conducting a comprehensive analysis has allowed us to identify the main trends and directions in media conflict research from 1968 to 2024. The year-by-year analysis demonstrated a steady increase in the number of publications, indicating a growing interest in this issue. Geographical analysis showed that scholars from the United States, the United Kingdom, and Germany are the most active in this field, with publications covering numerous countries, emphasizing the global nature of media conflict research. Sectoral analysis revealed the multidisciplinary nature of approaches, encompassing areas such as journalism, communication studies, conflict resolution, and political science. Organizational analysis indicated that leading research centers are concentrated in major universities in the United States and Europe. Research is also published in several reputable journals, such as *Media*, *War & Conflict* and *Journalism Studies*, confirming the high level of scholarly interest in the topic. Analysis of keywords in publication titles identified the most relevant topics related to media conflicts, including issues of propaganda, disinformation, and digital media. Citation evaluation showed that the most influential works focus on studying the role of media in conflict escalation and resolution. These results allow us to draw conclusions about key trends in media conflict research and outline promising directions for further study.

An analysis of publication activity on the topic “Linguistic Conflictology of the Media Space: Foreign Research Experience” for the period from 1968 to 2024 shows a gradual increase in interest in this subject. In the early years, from 1968 to 1980, there was a small number of publications only one work in 1968, 1971, 1976, and 1980. This may be due to the fact that research in this area was just beginning to emerge. Between 1980 and 1990, the number of publications remained at one or two works per year, but starting from the late 1980s, research interest in linguistic conflicts in the media space began to grow gradually. For example, in 1988, three works were published, and in 1989, the number increased to four. However, in the early 1990s, the number of publications decreased again, which may indicate a temporary loss of interest in this topic (Fig. 1).

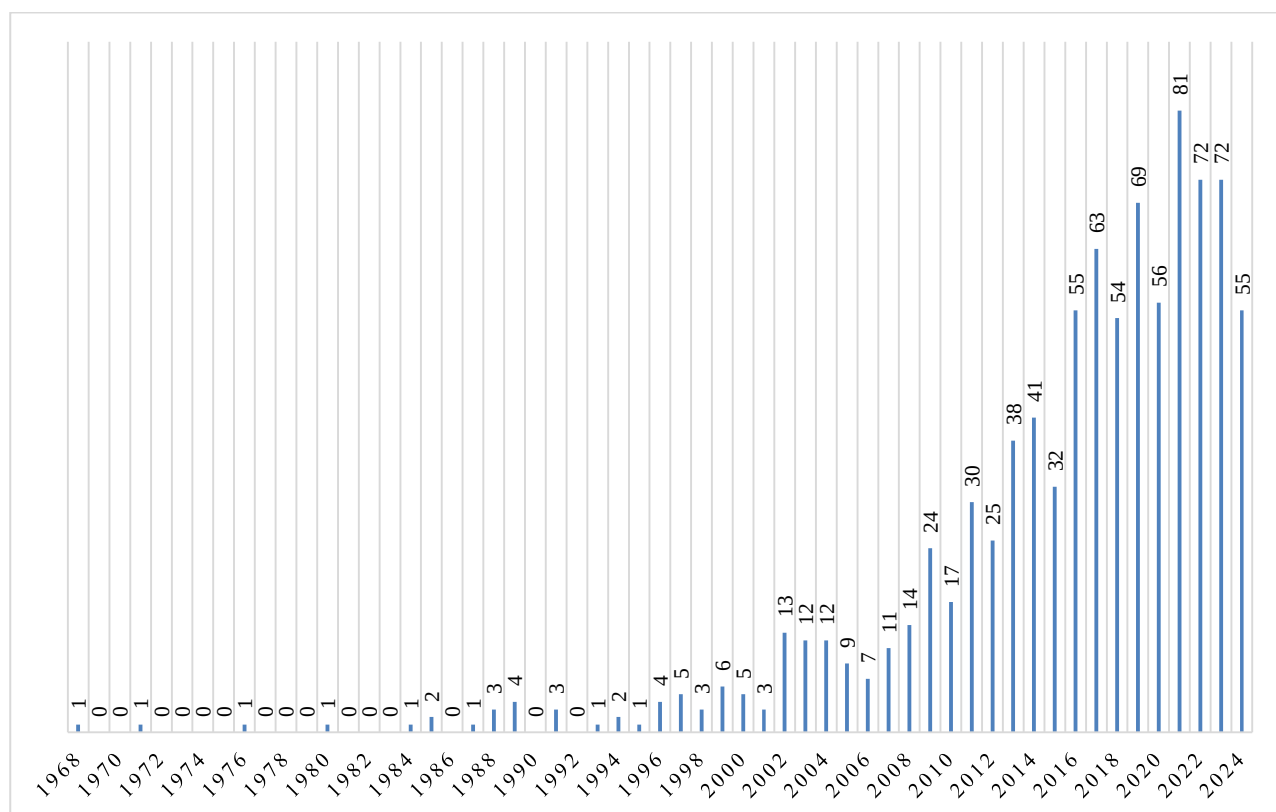

Figure 1. Dynamics of publication activity in the field of linguistic conflictology of the media space: analysis of Scopus data from 1968 to 2024 (Source: author's calculations based on publications indexed in Scopus)

A particularly noticeable growth in interest is observed from the early 2000s. In 1999, six publications were recorded, and from 2002, a steady increase in the number of works began 13 publications in 2002, 12 in both 2003 and 2004 indicating expanding interest in the topic within academic circles. From 2010 onward, the number of publications continues to increase: in 2011, 30 works were published, and by 2021, the number reached 81. This can be explained by the increased role of media and social networks in modern conflicts, as well as the development of new methodological approaches in this area. The figures for 2022 and 2023 (72 publications) confirm sustained interest in the topic, while the decrease in the number of publications in 2024 (55) may be due to ongoing projects or data processing at the time of the study.

An analysis of publications by country within the study “Linguistic Conflictology of the Media Space: Foreign Research Experience” shows significant disparities in research activity among different nations. The leader in the number of publications is the United States, with 201 works, reflecting a high level of interest and a developed academic infrastructure in the field of media conflicts. The United Kingdom occupies the second place with 125 publications, also emphasizing its significant contribution to the study of this topic. Germany ranks third with 57 publications, indicating a high level of activity among European scholars in studying media conflicts. Among other countries with high publication activity are Spain (49 publications), Australia (43), China (43), and Israel (42), highlighting the global nature of research and their coverage of different cultural and linguistic contexts (Fig. 2).

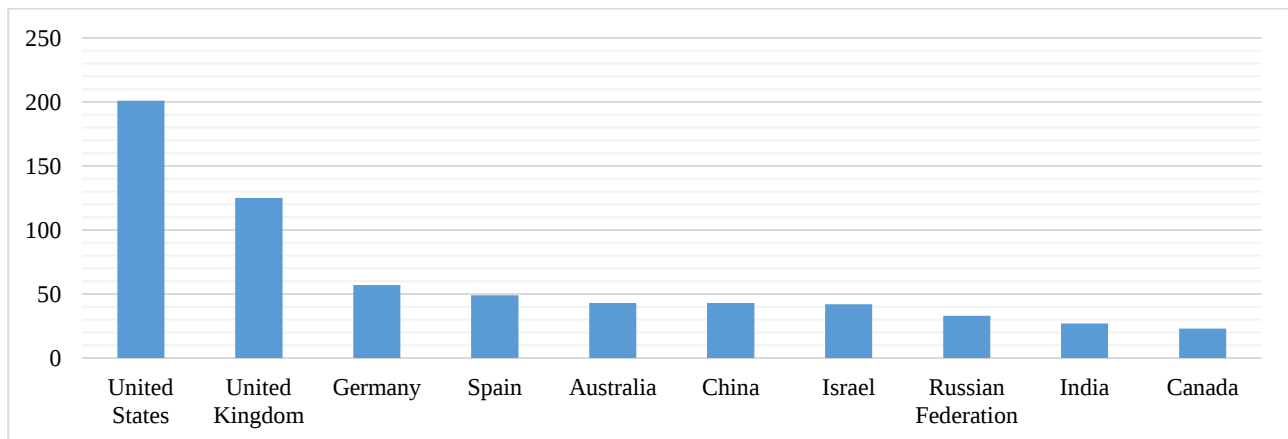

Figure 2. Top 10 countries by the number of publications on media conflicts: analysis of Scopus data from 1968 to 2024 (Source: author's calculations based on publications indexed in Scopus)

In addition to leading countries, nations such as the Russian Federation (33 publications), India (27), Canada (23), and the Netherlands (23) also demonstrate stable academic interest in this topic. These countries make substantial contributions to expanding the research field, bringing diversity of perspectives and approaches. Other countries, including South Africa (22 publications), Belgium (22), and Nigeria (18), also participate in the development of media conflict research, confirming the international character of this field. These data show that research in this area is conducted not only in Western countries but also in regions with diverse social and cultural features, enriching the overall understanding of the nature of media conflicts.

An examination of the publications from the perspective of the academic disciplines concerning the topic “Linguistic Conflictology of the Media Space: Foreign Research Experience”, showed that 676 publications reported the social sciences as the most dominant discipline that sought to address the topic. It is not surprising, since media conflicts revolve around social dynamics, culture, and political antagonisms; hence, there is a need to study them from a social-science-oriented perspective. The second place is occupied by the arts and humanities with 264 publications, emphasizing the importance of an interdisciplinary approach to analyzing media conflicts through cultural and linguistic lenses. Computer sciences also play an important role with 83 publications, indicating growing interest in digital media, data analysis, and the impact of technology on the dissemination and resolution of conflicts. Other significant areas include business, management, and accounting (74 publications), as well as psychology (63 publications), highlighting attention to conflict management and psychological aspects of communication in the media space (Fig. 3).

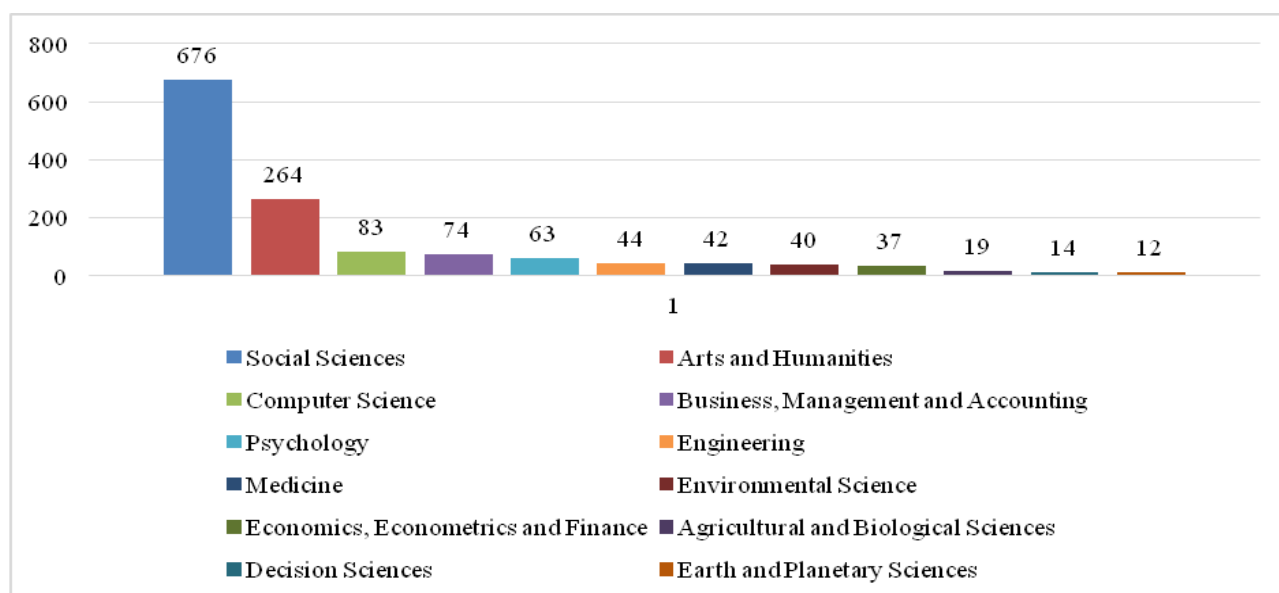

Figure 3. Top 12 fields by the number of scientific publications on media conflicts: analysis of Scopus data from 1968 to 2024 (Source: author's calculations based on publications indexed in Scopus)

Additional fields contributing to the study of media conflicts include engineering (44 publications), medicine (42 publications), and environmental sciences (40 publications). These data demonstrate that media conflicts are considered not only in the humanitarian and social realms but also touch upon more technical and applied disciplines. Economics and finance also play a role with 37 publications, reflecting the significance of economic aspects in analyzing media discourses and their influence on social processes.

An analysis of publications by organizations presented in the Scopus database within the topic “Linguistic Conflictology of the Media Space: Foreign Research Experience” revealed active participation from several leading academic institutions. The leader in the number of publications is the Hebrew University of Jerusalem, with 17 works, highlighting their significant contribution to the study of media conflicts. The University of Oxford, with 15 publications, occupies the second position, also indicating a high level of academic activity. The University of Amsterdam (Universiteit van Amsterdam), with 10 publications, ranks third. These institutions play key roles in developing the scientific base on this topic, offering important research and interdisciplinary approaches. Among other active academic centers are the University of Johannesburg (8 publications), Pennsylvania State University (7 publications), and Lomonosov Moscow State University (7 publications), indicating global interest in the topic of media conflicts (Fig. 4).

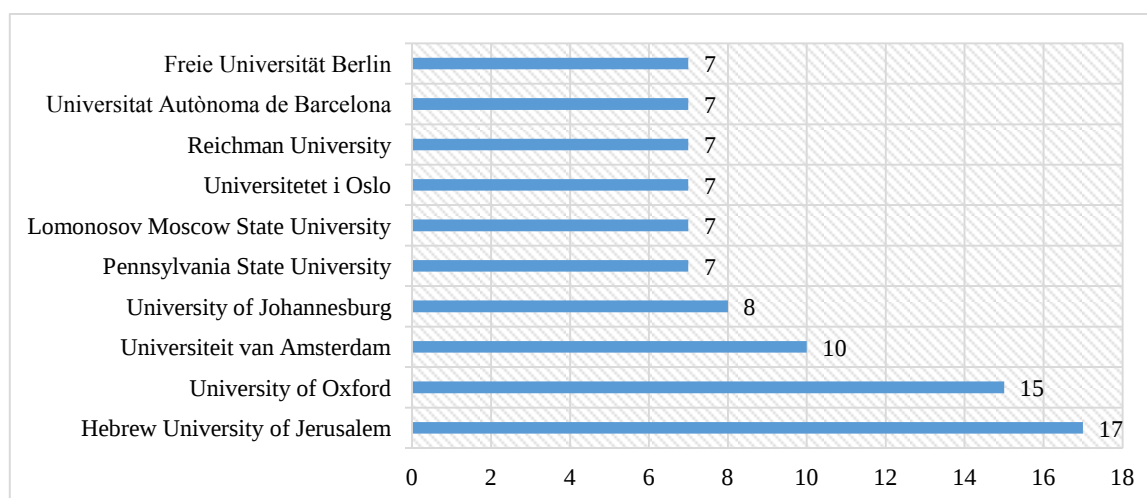

Figure 4. Top 10 organizations by the number of scientific publications on media conflicts: analysis of Scopus data from 1968 to 2024 (Source: author's calculations based on publications indexed in Scopus)

Other universities, such as Freie Universität Berlin, Tel Aviv University, and the University of Tasmania, have also made significant contributions, each with six publications. These data point to a wide international interest in the topic of media conflicts, covering various regions and academic systems. It is important to note that not only Western universities but also institutions from different parts of the world, such as Saint Petersburg State University, are actively participating in the development of this field. The inclusion of such universities in the list of leaders highlights the scale and significance of international cooperation in studying media conflicts.

An analysis of the number of publications by scientific journals dedicated to the topic “Linguistic Conflictology of the Media Space: Foreign Research Experience” showed that the leading platforms for publishing works in this area are several authoritative journals. The leader in the number of publications is *Media, War & Conflict*, in which 36 works have been published. This underscores the importance of this journal as a key source for research related to conflicts in the media space. Other significant publications, such as *Journalism Studies* with eight publications, and both the *International Journal of Communication* and *International Communication Gazette* with seven publications each, also make substantial contributions to the development of research in this area. These journals serve as important platforms for knowledge exchange and discussion of various aspects of media conflicts, confirming their significance for the academic community (Fig. 5).

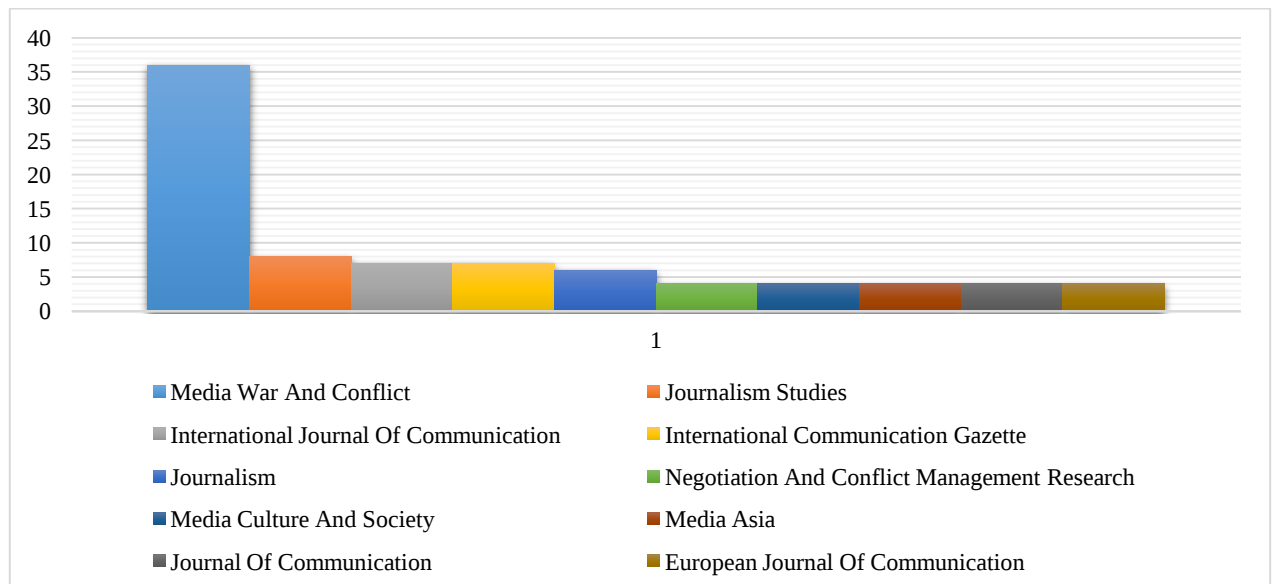

Figure 5. Top 10 scientific journals by the number of publications on media conflicts: analysis of Scopus data from 1968 to 2024 (Source: author's calculations based on publications indexed in Scopus)

Other key publications, such as *Journalism* (six publications), *Negotiation and Conflict Management Research*, *Media, Culture & Society*, *Media Asia*, *Journal of Communication*, and *European Journal of Communication* (each with four publications), also actively support research on the topic of media conflicts. These journals provide important platforms for interdisciplinary studies, covering various aspects of media, communications, and conflict resolution. The inclusion of such journals highlights that the issue of media conflicts is relevant not only in journalism and media studies but also touches upon conflict management and cultural interactions.

An analysis of keywords found in the titles of articles on the topic “Linguistic Conflictology of the Media Space: Foreign Research Experience” revealed the main directions on which researchers focus. The most frequently encountered words are “media” (850 mentions) and “conflict” (691 mentions), reflecting primary attention to media and their role in the development and escalation of conflicts. Other frequent keywords include “social” (200 mentions) and “conflicts” (196 mentions), emphasizing the importance of social aspects in the study of media conflicts. Words such as “coverage” (78), “news” (66), and “role” (58) show that researchers focus on conflict coverage in the news and the role of media in shaping public opinion on these issues (Table 1).

Top 20 keywords found in the titles of scientific publications on media conflicts: analysis of Scopus data from 1968 to 2024 (Source: author's calculations based on articles indexed in Scopus)

Keywords	Number of Keywords	Keywords	Number of Keywords
media	850	political, analysis,	45
conflict	691	study	42
social	200	peace	41
conflicts	196	communication	38
coverage	78	new, mass	37
news	66	use	35
role	58	medium	33
war	54	international	31
framing	49	discourse	30
case	47	management	29

Figure 6. Keywords and thematic directions in media conflictology identified in scientific articles based on analysis of publications in Scopus

Other keywords such as “war” (54), “framing” (49), and “case” (47) are also frequently used in titles, indicating frequent studies of military conflicts and analyses of how media frame information (Fig. 6). The appearance of words related to politics and international relations, such as “political” (45) and “international” (31), shows the connection between media, conflicts, and political aspects. Analysis of these keywords demonstrates that research in the field of media conflicts covers a wide range of topics related to social, political, and military aspects, making this topic relevant for numerous disciplines and research directions.

Trends in citing key works on the topic of media conflicts show significant interest from the research community in various aspects of this subject. The leader in the number of citations is the work “Media Framing of a Civil Liberties Conflict and Its Effect on Tolerance” by Nelson, T.E., Clawson, R.A., and Oxley, Z.M., published in 1997 in the *American Political Science Review*, with 982 citations. This work demonstrates how media framing can influence public perception of rights and freedoms, making it one of the most significant in the context of media conflict research. The second place is occupied by Paluck, E.L.’s article “Reducing Intergroup Prejudice and Conflict Using the Media: A Field Experiment in Rwanda”, published in 2009 in the *Journal of Personality and Social Psychology*, with 513 citations, emphasizing the importance of media in reducing intergroup prejudices in post-conflict situations (Table 2).

Table 2

Top 10 most cited works in the field of media conflicts: analysis of Scopus data from 1968 to 2024
(Source: author's calculations based on articles indexed in Scopus; Export Date: 15 October 2024)

Authors	Title of the Work	Classification	Year	Citations
Nelson, T.E., Clawson, R.A., Oxley, Z.M.	Media framing of a civil liberties conflict and its effect on tolerance	American Political Science Review	1997	982
Paluck, E.L.	Reducing Intergroup Prejudice and Conflict Using the Media: A Field Experiment in Rwanda	Journal of Personality and Social Psychology	2009	513
Valenzuela, S., Piña, M., Ramirez, J.	Behavioral Effects of Framing on Social Media Users: How Conflict, Economic, Human Interest, and Morality Frames Drive News Sharing	Journal of Communication	2017	171
Jakobsen, P.V.	Focus on the CNN effect misses the point: The real media impact on conflict management is invisible and indirect	Journal of Peace Research	2000	128
Zeitsoff, T.	How Social Media Is Changing Conflict	Journal of Conflict Resolution	2017	115
Weidmann, N.B.	On the Accuracy of Media-based Conflict Event Data	Journal of Conflict Resolution	2015	108
Such, J.M., Criado, N.	Resolving Multi-Party Privacy Conflicts in Social Media	IEEE Transactions on Knowledge and Data Engineering	2016	99
Pitafi, A.H., Liu, H., Cai, Z.	Investigating the relationship between workplace conflict and employee agility: The role of enterprise social media	Telematics and Informatics	2018	89
Lester, L., Hutchins, B.	The power of the unseen: Environmental conflict, the media and invisibility	Media, Culture and Society	2012	89
van Zoonen, W., Verhoeven, J.W.M., Vliegthart, R.	Social media's dark side: inducing boundary conflicts	Journal of Managerial Psychology	2016	80

Other significant works include the article by Valenzuela, S., Piña, M., and Ramirez, J., "Behavioral Effects of Framing on Social Media Users: How Conflict, Economic, Human Interest, and Morality Frames Drive News Sharing", published in 2017 in the *Journal of Communication* and receiving 171 citations. This indicates growing interest in the role of social media in shaping perceptions of conflicts and the influence of moral and economic aspects on information dissemination. Jakobsen's work, "Focus on the CNN Effect Misses the Point: The Real Media Impact on Conflict Management Is Invisible and Indirect", published in 2000 in the *Journal of Peace Research*, with 128 citations, also emphasizes the importance of indirect media influence on conflict management. Collectively, these works reflect key aspects of media conflict research, covering a wide range of topics from media framing to the impact of social media on user perception and behavior.

The conducted analysis showed that research in the field of linguistic conflictology of the media space covers a wide array of topics and directions, with a special focus on media framing of conflicts, the role of social media in conflict escalation and resolution, and the influence of media on public perception and intergroup interactions. The geographical and thematic coverage of publications demonstrates global interest in this issue, reflecting its relevance in the context of the modern media landscape. Leading research centers and reputable journals actively contribute to the development of studies in this area, and the most cited works underscore the importance of an interdisciplinary approach. These results allow for a deeper understanding of the mechanisms of interaction between media and conflicts, as well as identifying promising directions for further research in the field of linguistic conflictology and the media space.

Our study aimed to analyze publication activity and key trends in the study of linguistic conflictology within the media space, with a particular focus on international research from 1968 to 2024. By applying both quantitative and qualitative analyses examining publications by year, country, and field of knowledge, as well as conducting citation analyses of key works and their keywords we identified major research trends and leading contributors (journals, organizations, authors) in this field.

The results confirmed the significance of media framing in conflict coverage, aligning with findings from authors such as Tahamtan et al. [30], who illustrated how media frames can shape public discourse

around crisis situations. Their study on the COVID-19 pandemic highlighted how chosen frames influenced not only audience awareness but also political decisions, offering a parallel for understanding how media frames similarly guide perceptions of conflicts. A related conclusion about the selective coverage of certain conflicts was drawn by Zerback and Holzleitner [31], who observed that the German press often prioritizes some conflicts over others, leaving numerous events underreported. This underscores the media's capacity to amplify selective narratives, potentially skewing public attention toward specific regions or crises.

Further studies, such as Roman et al. [32] on the conflict in Ukraine, demonstrate that differences in framing can alter both international reactions and local interpretations of the same event. This dynamic is especially relevant in multicultural or politically tense contexts, where distinct media outlets adapt their framing to align with national or ideological perspectives. Our findings corroborate Groshek and Christensen [33], who emphasize that digital media can either exacerbate or mitigate political conflicts, depending on usage patterns. Indeed, our data show a significant rise in publications exploring digital platforms, implying that new technologies are shaping conflict narratives at unprecedented speed.

The cultural and geopolitical environment also emerges as a crucial factor. In countries with authoritarian tendencies, state-aligned outlets may suppress alternative viewpoints (Hussain and Munawar [34]), whereas in democratic contexts, multiple competing narratives can proliferate albeit sometimes leading to disinformation or echo chambers. Studies from Pakistan's "War on Terror" coverage illustrate that media can serve as a one-sided tool of manipulation when conflicting parties exploit news channels for strategic messaging. This resonates with the "peace journalism" concept advocated by Hussain et al. [35], which emphasizes ethical reporting standards and balanced perspectives particularly vital in linguistic conflicts, where emotional or nationalistic language can inflame tension.

Comparing these findings with earlier works reveals several research gaps that warrant further exploration. First, there is a need for cross-cultural and longitudinal studies examining how media in various geopolitical contexts (e.g., stable democracies, emerging economies, conflict-prone regions) differentially frame or escalate conflicts. Second, while many studies focus on major global conflicts (Ukraine, the Middle East), local and regional disputes also deserve attention, as they can escalate quickly through social media. Third, the role of audience reception how different demographic groups interpret conflict-related media remains underexplored.

Moreover, ethical considerations come to the forefront: as media actively shape public perceptions, we must consider how biased or manipulated coverage (either through state control or corporate influence) affects peace-building efforts, human rights advocacy, and social cohesion. Our research highlights the necessity of accounting for these factors when examining conflict escalation, emphasizing that the intersection of linguistic and cultural elements can shift public sentiment in unpredictable ways.

Overall, these insights bolster the understanding that media outlets whether traditional or digital do not merely report on conflicts; they can create, transform, or diminish them through narrative construction and editorial choices. Future inquiries might incorporate interdisciplinary models, combining linguistic analysis with political science, psychology, and data analytics to further reveal how cultural, geopolitical, and technological variables converge in conflict reporting. Additionally, systematic study of local news ecosystems could illuminate how smaller-scale conflicts evolve into international flashpoints when picked up by global media platforms.

By examining both global and local case studies and contrasting them with existing literature, this research provides a foundation for more nuanced strategies in resolving media-driven conflicts. It also raises pivotal questions on regulating digital platforms, ensuring editorial transparency, and fostering ethical journalistic standards all crucial for mitigating the escalatory potential of modern media in shaping conflicts worldwide.

Analyzing the titles of 910 articles on media conflicts from the Scopus database, we identified significant interest in studying the role of media in conflict escalation and resolution, the interaction between traditional and digital media, and the social aspects influencing information dissemination during crises. However, despite the extensive body of research, gaps still exist that could serve as the foundation for future research questions:

1. *How do social media platforms affect the deepening or mitigation of interethnic conflicts in contemporary societies?*
2. *What psychological mechanisms are associated with the perception of media narratives about conflicts, and how do they influence public opinion?*

3. *What are the differences in media coverage of local conflicts versus international crises, and how do these differences impact public perception?*
4. *What is the long-term effect of conflict framing on social media on users' political views and behaviors?*
5. *What methods are employed in digital media to prevent the spread of disinformation and fake news during conflicts, and how effective are they?*
6. *What are the characteristics of media coverage of social, ethnic, and religious conflicts, and which aspects remain underexplored?*
7. *How do social networks facilitate the mobilization of protest movements and influence the escalation or resolution of conflicts?*
8. *How can interdisciplinary approaches to studying media conflicts enhance our understanding of the media's role in conflict situations?*
9. *How do media reports on conflicts affect perceptions of human rights and social injustices, and in what ways?*
10. *To what extent does media coverage of conflicts vary depending on geographical and cultural contexts?*
11. *How does the interaction between traditional media and digital platforms influence the development and resolution of conflicts in a globalized world?*
12. *Which aspects of social media used for monitoring and analyzing conflicts are still unexplored regarding their impact on crisis resolution?*

These questions can serve as a starting point for further research in the field of media conflicts, aimed at deepening our understanding of the media's role in modern conflicts and developing strategies to prevent their escalation.

Conclusions

This study set out to identify the main directions and trends in media conflict research by analyzing foreign scholarly publications indexed in Scopus from 1968 to 2024. In fulfilling this aim, four objectives were pursued: to examine publication activity in linguistic conflictology, determine the leading countries and organizations, explore the predominant methodological approaches, and develop recommendations for integrating international practices into the Kazakhstani media environment.

The results demonstrate a steady growth in scholarly interest in media conflicts, with the United States, the United Kingdom, and Germany standing out as major contributors. The analysis of methodologies revealed a multidisciplinary nature, encompassing fields such as communication studies, political science, law, and sociology. Bibliometric and content analysis techniques (supported by tools like SPSS and VOSviewer) highlighted significant cross-cultural variations in how conflicts are reported and studied, underscoring the importance of adaptive strategies in diverse geopolitical contexts.

From a practical standpoint, these findings emphasize the need for targeted measures in conflict resolution, including specialized training in peace journalism, regulatory frameworks to address online hostility, and jurilinguistic expertise for legal disputes. The compilation of international best practices also has direct relevance for stakeholders in Kazakhstan, where rapidly evolving media platforms and a multicultural audience necessitate context-specific conflict management approaches. Integrating lessons learned from foreign research such as transparent editorial guidelines, ethical standards for social media discourse, and collaborative policy initiatives could help mitigate tensions and foster more constructive public debates.

Overall, the study contributes a comprehensive overview of current trends in media conflict research and offers a foundational basis for future empirical investigations. By linking theoretical insights with practical recommendations, this work not only addresses existing research gaps but also supports policy development, professional training, and interdisciplinary collaboration aimed at more effective and inclusive management of media conflicts.

References

1. Кара-Мурза Е.С. Лингвоконфликтология и конфликты в русском медиапространстве / Е.С. Кара-Мурза // Вестник ВолГУ. Сер. 2, Языкознание. — 2020. — Т. 19. — № 1. — С. 18–27. — DOI: <https://doi.org/10.15688/jvolsu2.2020.1.2>
2. Третьякова В.С. Конфликт в лингвистических категориях / В.С. Третьякова // Юрислингвистика-10: лингвоконфликтология и юриспруденция: межвуз. сб. науч. ст. — Барнаул, Кемерово: Изд-во Алт. ун-та, 2010. — С. 141–149.

- 3 Голев Н.Д. Юрислингвистика: программа курса для студентов филологического факультета, обучающихся по дополнительной специализации «Лингвокриминалистика» / Н.Д. Голев // Юрислингвистика-4: юридико-лингвистические дисциплины на юридических, филологических и журналистских факультетах российских вузов: межвуз. сб. науч. ст. — Барнаул: АГУ, 2003. — С. 62–72.
- 4 Ворошилова М.Б. Юрислингвистика: судебная лингвистическая экспертиза, лингвоконфликтология, юридико-лингвистическая герменевтика / М.Б. Ворошилова // Политическая лингвистика. — 2013. — № 1 (43). — С. 211–212.
- 5 Голев Н.Д. Лингвоконфликтология / Н.Д. Голев, Н.В. Обелюнас // Эффективное общение (базовые компетенции): слов.-справ. / под ред. А.П. Сквородникова. — Изд. 2-е, перераб. и доп. — Красноярск: Сиб. федер. ун-т, 2014. — С. 279–280.
- 6 Чернышова Т.В. Основы лингвоконфликтологии: учеб. пос. / Т.В. Чернышова. — Барнаул: Алт. гос. ун-т, 2017. — 190 с.
- 7 Галяшина Е.И. Проблемы повышения эффективности и качества судебной лингвистической экспертизы / Е.И. Галяшина // Вестник Московского университета МВД России. — 2017. — № 2. — С. 34–36.
- 8 Понятия чести, достоинства и деловой репутации. Спорные тексты СМИ и проблемы их анализа и оценки юристами и лингвистами / под ред. А.К. Симонова, М.В. Горбаневского. — Изд. 2-е, перераб. и доп. — М.: Медия, 2004. — 328 с.
- 9 Декатова К. Лингвоконфликтология: правовые и педагогические аспекты [Электронный ресурс] / К. Декатова. — Режим доступа: <http://lms.vspu.ru/courses/lingvokonfliktologiya-pravovyye-ipedagogicheskie-aspekty> (дата обращения: 17.01.25).
- 10 Анцупов А.Я. Конфликтология / А.Я. Анцупов, А.И. Шипилов. — СПб.: Питер, 2000. — 551 с.
- 11 Жалмаханов Ш.Ш. Лингвистикалық сараптаманың негізгі нысаны — сөйлеудегі даулы мәтіндер / Ш.Ш. Жалмаханов, Ж.Ш. Жалмаханова // Қарағанды университетінің хабаршысы. Филология сериясы. — 2013. — № 2 (70). — Б. 21–27.
- 12 Примашев Н.М. Құқықтық-лингвистикалық мониторинг заңнаманы жетілдіру құралы ретінде / Н.М. Примашев // Қазақстан Республикасы Заңнама институтының жаршысы. — 2015. — № 5 (41). — Б. 126–129.
- 13 Таусоғарова А.Қ. Сот-лингвистикалық сараптама мәселелері: оқу құр. / А.Қ. Таусоғарова. — Алматы: Қазақ университеті, 2006. — 103 б.
- 14 Ақылбекова Г.К. Лингвистикалық сараптама: қолданыстағы заңнама терминологиясы материалында / Г.К. Ақылбекова // Қазақстан Республикасы Заңнама институтының жаршысы. — 2016. — № 2 (43). — Б. 89–92.
- 15 Карымсакова Р. Д. Оскорбление и клевета: взгляд эксперта / Р.Д. Карымсакова, В.С. Ли. — Алматы: «Адил соз», 2013. — 152 с.
- 16 Оразбаева А.С. Юрислингвистика: оқу құр. / А.С. Оразбаева. — Қостанай: А. Байтұрсынов атындағы ҚОУ, 2021. — 84 б.
- 17 Рогожникова Т., Салихова Е. The influencing potential of the conflictogenic media space in the aspect of legal culture // SHS Web of Conferences. — 2021. — Vol. 109. — P. 01031. DOI: <https://doi.org/10.1051/shsconf/202110901031>
- 18 Чумиков А. Conflict communications in modern media // Communicology. — 2021. — Vol. 9. — No. 2. — P. 125–142. DOI: <https://doi.org/10.21453/2311-3065-2021-9-2-125-142>
- 19 Zeitlin M. Domain-general conflict monitoring predicts neural and behavioral indices of linguistic error processing during reading comprehension / M. Zeitlin, A. Perrachione, C. Choi, G. Kuperberg // Journal of Experimental Psychology: General. — 2022. — Vol. 151. — No. 7. — P. 1502–1519. DOI: <https://doi.org/10.1037/xge0001130>
- 20 Gámez M. Code-switching as a learning strategy for EFL learners // International Journal of Linguistics, Literature and Translation. — 2023. — Vol. 6. — No. 10. — P. 95–103. DOI: <https://doi.org/10.32996/ijllt.2023.6.10.13>
- 21 Kulikova M. Linguistic means of constructing “enemy number one” in the US Cold War cinema // Peoples’ Friendship University of Russia Journal of Language Studies, Semiotics and Semantics. — 2023. — Vol. 14. — No. 3. — P. 719–731. DOI: <https://doi.org/10.22363/2313-2299-2023-14-3-719-731>
- 22 Yarchi M. Does using “imagefare” as a state’s strategy in asymmetric conflicts improve its foreign media coverage? The case of Israel // Media, War & Conflict. — 2016. — Vol. 9. — No. 3. — P. 290–305. DOI: <https://doi.org/10.1177/1750635215620826>
- 23 Eldin A. A linguistic study of the media war between Russia and Ukraine // المجلة وادي النيل للدراسات والبحوث الإنسانية والاجتماعية. — 2023. — Vol. 40. — No. 40. — P. 51–80. DOI: <https://doi.org/10.21608/jwadi.2023.320760>
- 24 Rawan B. Comparative frame analysis of coverage of Kashmir conflict in Indian and Pakistani newspapers from war/peace journalism perspective / B. Rawan, S. Rahman // Sir Syed Journal of Education & Social Research. — 2020. — Vol. 3. — No. 2. — P. 338–345. DOI: [https://doi.org/10.36902/sjesr-vol3-iss2-2020\(338-345\)](https://doi.org/10.36902/sjesr-vol3-iss2-2020(338-345))
- 25 Zeitzoff T. Does social media influence conflict? Evidence from the 2012 Gaza conflict // Journal of Conflict Resolution. — 2016. — Vol. 62. — No. 1. — P. 29–63. DOI: <https://doi.org/10.1177/0022002716650925>
- 26 Chebii C. The role of media in conflict management: The case of electoral conflicts in Kenya // Journal of Global Peace and Conflict. — 2015. — Vol. 3. — No. 2. — P. 11–27. DOI: <https://doi.org/10.15640/jgpc.v3n2a3>
- 27 Demarest L., Langer A. Peace journalism on a shoestring? Conflict reporting in Nigeria’s national news media // Journalism. — 2022. — Vol. 22. — No. 3. — P. 671–688. DOI: <https://doi.org/10.1177/1464884918797611>
- 28 Levesque L. Rethinking the role of community media in conflict transformation and peace building / L. Levesque // Peace & Change. — 2023. — Vol. 49. — No. 1. — P. 1–13. DOI: <https://doi.org/10.1111/pech.12643>

- 29 Hsu N., Novick J. Dynamic engagement of cognitive control modulates recovery from misinterpretation during real-time language processing // Psychological Science. — 2016. — Vol. 27. — No. 4. — P. 572–582. DOI: <https://doi.org/10.1177/0956797615625223>
- 30 Tahamtan I. Framing of and attention to COVID-19 on Twitter: Thematic analysis of hashtags / I. Tahamtan, D. Potnis, E.L. Mohammadi, Miller, V. Singh // Journal of Medical Internet Research. — 2021. — Vol. 23. — No. 9. — e30800. DOI: <https://doi.org/10.2196/30800>
- 31 Zerback T. Under-cover: The influence of event- and context-traits on the visibility of armed conflicts in German newspaper coverage (1992–2013) / T. Zerback, J. Holzleitner // Journalism. — 2017. — Vol. 19. — No. 3. — P. 366–383. DOI: <https://doi.org/10.1177/1464884916683552>
- 32 Roman N. Information wars: Eastern Ukraine military conflict coverage in the Russian, Ukrainian, and U.S. newscasts / N. Roman, W. Wanta, I. Buniak // International Communication Gazette. — 2017. — Vol. 79. — No. 4. — P. 357–378. DOI: <https://doi.org/10.1177/1748048516682138>
- 33 Groshek J., Christensen B. Emerging media and press freedoms as determinants of nonviolent and violent political conflicts, 1990–2006 // International Communication Gazette. — 2016. — Vol. 79. — No. 4. — P. 335–356. DOI: <https://doi.org/10.1177/1748048516682139>
- 34 Hussain S. Analysis of Pakistan print media narrative on the war on terror / S. Hussain, A. Munawar // International Journal of Crisis Communication. — 2017. — Vol. 1. — No. 1. — P. 38–47. DOI: <https://doi.org/10.31907/2617-121x.2017.01.01.06>
- 35 Hussain S. Evaluating war and peace potential of Pakistani news media: Advancing a peace journalism model / S. Hussain, S. Siraj, T. Mahmood // Information Development. — 2019. — Vol. 37. — No. 1. — P. 105–121. DOI: <https://doi.org/10.1177/0266666919893416>

С.Ж. Жанжигитов, А.К. Бакытжанова

Медиакеңістік лингвоконфликтологиясы: шетелдік тәжірибені зерттеу

Бұл мақала 1968–2024 жылдар аралығында Scopus дерекқорында индекстелген 910 жарияланымды кешенді талдау негізінде медиакеңістіктегі лингвоконфликтология саласындағы шетелдік тәжірибені зерттеуге бағытталған. Зерттеу барысында медиадағы қақтығыстарды талдаудың негізгі үрдістері мен бағыттарын анықтау үшін контент-талдау, библиометриялық әдістер және SPSS бағдарламасы арқылы статистикалық деректерді өңдеу тәсілдері пайдаланылды. Алынған нәтижелер 2000 жылдан кейін осы тақырыпқа деген ғылыми қызығушылықтың үздіксіз өскенін көрсетеді, сонымен қатар жарияланымдар саны жағынан АҚШ, Ұлыбритания және Германия көш бастап тұр. Бұл тұжырымдар медиадискурстың қоғамдық пікірді қалыптастырудағы және әлеуметтік-саяси үдерістерге ықпал етудегі маңызын айқындай түседі. Сондай-ақ зерттеу нәтижелері медиа қақтығыстарының мәдени, тілдік және технологиялық қырларын қамтитынын, сол себепті үйлестірілген басқару стратегияларының қажет екенін көрсетеді. Жаһандық тәжірибені жинақтай отырып, мақала авторлары цифрлық және дәстүрлі медиадағы қақтығыстарды азайтуға ниетті саясаткерлерге, медиасаланың мамандарына және зерттеушілерге практикалық ұсыныстар ұсынып, медиакеңістіктегі өзара әрекеттесуді барынша үйлесімді етуге негіз қалайды.

Кілт сөздер: медиакеңістік, қақтығыс, мәтін, лингвоконфликтология, лингвистикалық талдау.

С.Ж. Жанжигитов, А.К. Бакытжанова

Лингвоконфликтология медиапространства: исследование зарубежного опыта

Данная статья направлена на исследование зарубежного опыта в области лингвоконфликтологии в медиапространстве путём комплексного анализа 910 публикаций, индексированных в базе данных Scopus за период с 1968 по 2024 год. В исследовании используются контент-анализ, библиометрические методы и статистическая обработка данных в программе SPSS, что позволяет выявить основные тенденции и направления в изучении медийных конфликтов. Результаты свидетельствуют о возрастающем интересе к данной теме, особенно после 2000 года, где по количеству публикаций лидируют США, Великобритания и Германия. Эти данные подтверждают значимость медиадискурса в формировании общественного восприятия и его влияния на социально-политические процессы. Кроме того, исследование показывает, что медийные конфликты часто включают культурные, языковые и технологические аспекты, требующие согласованного управления. Опираясь на глобальные наработки, авторами даются практические рекомендации для политиков, специалистов в сфере СМИ и исследователей, стремящихся снизить уровень конфликтности в цифровых и традиционных медиа, а также способствовать более гармоничному взаимодействию в медиасреде.

Ключевые слова: медиапространство, конфликт, текст, лингвоконфликтология, лингвистический анализ.

References

- 1 Kara-Murza, E.S. (2020). Lingvokonfliktologiya i konflikt v russkom mediaprostranstve [Linguistic conflictology and conflicts in the Russian media space]. *Vestnik Volgogradskogo gosudarstvennogo universiteta. Seriya 2, Yazykoznanie — Bulletin of Volgograd State University. Series 2, Linguistics*, 19(1), 18–27. <https://doi.org/10.15688/jvolsu2.2020.1.2> [in Russian].
- 2 Tret'yakova, V.S. (2010). Konflikt v lingvisticheskikh kategoriakh [Conflict in linguistic categories]. *Yurislingvistika-10: lingvokonfliktologiya i yurisprudentsiya: mezhvuzovskii sbornik nauchnykh statei — Jurislinguistics-10: linguistic conflictology and jurisprudence: interuniversity collection of scientific works* (pp. 141–149). Barnaul; Kemerovo: Izdatelstvo Altaiskogo universiteta [in Russian].
- 3 Golev, N.D. (2003). Yurislingvistika: programma kursa dlia studentov filologicheskogo fakulteta, obuchaiushchikhsia po dopolnitelnoi spetsializatsii «Lingvokriminalistika» [Jurislinguistics: Course Program for Students of the Faculty of Philology, Enrolled in the Additional Specialization “Linguistic Criminology”]. *Yurislingvistika-4: yuridiko-lingvisticheskie distsipliny na yuridicheskikh, filologicheskikh i zhurnalistskikh fakultetakh rossiiskikh vuzov: mezhvuzovskii sbornik nauchnykh statei — Jurislinguistics-4: legal-linguistic disciplines in law, philology, and journalism faculties of Russian universities: interuniversity collection of scientific works* (pp. 62–72). Barnaul: Altaiskii Gosudarstvennyi Universitet [in Russian].
- 4 Voroshilova, M.B. (2013). Yurislingvistika: sudebnaia lingvisticheskaia ekspertiza, lingvokonfliktologiya, yuridiko-lingvisticheskaia germenetika [Jurislinguistics: forensic linguistic expertise, linguistic conflictology, legal-linguistic hermeneutics]. *Politicheskaya lingvistika — Political Linguistics*, 1(43), 211–212 [in Russian].
- 5 Golev, N.D. & Obeliunas, N.V. (2014). Lingvokonfliktologiya [Linguistic conflictology]. In A.P. Skovorodnikov (Ed.). *Effektivnoe obshchenie (bazovye kompetentsii): slovar-spravochnik — Effective communication (basic competences): dictionary and handbook* (2nd ed., revised and expanded, pp. 279–280). Krasnoyarsk: Sibirskii federalnyi universitet [in Russian].
- 6 Chernyshova, T.V. (2017). *Osnovy lingvokonfliktologii: uchebnoe posobie [Foundations of linguistic conflictology: a textbook]*. Barnaul: Altaiskii Gosudarstvennyi Universitet [in Russian].
- 7 Galyashina, E.I. (2017). Problemy povysheniia effektivnosti i kachestva sudebnoi lingvisticheskoi ekspertizy [Issues of improving the effectiveness and quality of forensic linguistic expertise]. *Vestnik Moskovskogo universiteta Ministerstva Vnutrennikh Del Rossii — Bulletin of the Moscow University of the Ministry of Internal Affairs of Russia*, 2, 34–36 [in Russian].
- 8 A.K. Simonov & M.V. Gorbanevskii (Eds.). (2004). *Poniatiiia chesti, dostoinstva i delovoi reputatsii. Spornye teksty SMI i problemy ikh analiza i otsenki yuristami i lingvistami [Notions of honor, dignity, and business reputation. Controversial media texts and problems of their analysis and evaluation by lawyers and linguists]*. (2nd ed., revised and expanded). Moscow: Medeia [in Russian].
- 9 Dekatova, K. (2018). Lingvokonfliktologiya: pravovye i pedagogicheskie aspekty [Linguistic conflictology: legal and pedagogical aspects]. Retrieved from <http://lms.vspu.ru/courses/lingvokonfliktologiya-pravovyye-ipedagogicheskie-aspekty> (accessed: 17.01.25) [in Russian].
- 10 Antsupov, A.Ya. & Shipilov, A.I. (2000). *Konfliktologiya [Conflictology]*. Sait Petersburg: Piter [in Russian].
- 11 Zhalmakhanov, Sh.Sh. & Zhalmakhanova, Zh.Sh. (2013). Lingvistikalıq saraptamanıń negizgi nysan — soıleıdegi dauly mátingder [The main object of linguistic expertise is controversial texts in speech]. *Vestnik Karagandinskogo universiteta — Bulletin of Karaganda University*, 2(70), 21–27 [in Kazakh].
- 12 Primashev, N.M. (2015). Qıyqıtyq-lingvistikalıq monitoring zańnamany zhetildirı quraly retinde [Legal-linguistic monitoring as a tool for improving legislation]. *Qazaqstan Respublikasy Zańnama institutynyń zharchısy — Bulletin of the Legislation Institute of the Republic of Kazakhstan*, 5(41), 126–129 [in Kazakh].
- 13 Tausógharova, A.Q. (2006). *Sot-lingvistikalıq saraptama máseleleri: óqı qır. [Issues of forensic linguistic expertise: a study guide]*. Almaty: Qazaq universiteti [in Kazakh].
- 14 Aqylbekova, G.K. (2016). Lingvistikalıq saraptama: qoldanystaǵy zańnama terminologııasy materialynda [Linguistic expertise: on the material of current legal terminology]. *Qazaqstan Respublikasy Zańnama institutynyń zharchısy — Bulletin of the Legislation Institute of the Republic of Kazakhstan*, 2(43), 89–92 [in Kazakh].
- 15 Karymsakova, R.D. & Li, V.S. (2013). *Oskorblenie i kleveta: vzgliad eksperta [Insult and defamation: an expert's view]*. Almaty: «Adil soz» [in Russian].
- 16 Orazbaeva, A.S. (2021). *Yurislingvistika: oqı qır. [Jurislinguistics: a study guide]*. Qostanai: A. Baitursynov atyndaǵy QÓU [in Kazakh].
- 17 Rogozhnikova, T. & Salikhova, E. (2021). The influencing potential of the conflictogenic media space in the aspect of legal culture. *SHS Web of Conferences*, 109, 01031. <https://doi.org/10.1051/shsconf/202110901031>
- 18 Chumikov, A. (2021). Conflict communications in modern media. *Communicology*, 9(2), 125–142. <https://doi.org/10.21453/2311-3065-2021-9-2-125-142>
- 19 Zeitlin, M., Perrachione, A., Choi, C., & Kuperberg, G. (2022). Domain-general conflict monitoring predicts neural and behavioral indices of linguistic error processing during reading comprehension. *Journal of Experimental Psychology General*, 151(7), 1502–1519. <https://doi.org/10.1037/xge0001130>
- 20 Gámez, M. (2023). Code-switching as a learning strategy for efl learners. *International Journal of Linguistics Literature and Translation*, 6(10), 95–103. <https://doi.org/10.32996/ijllt.2023.6.10.13>
- 21 Kulikova, M. (2023). Linguistic means of constructing “enemy number one” in the US cold war cinema. *Peoples' Friendship University of Russia Journal of Language Studies Semiotics and Semantics*, 14(3), 719–731. <https://doi.org/10.22363/2313-2299-2023-14-3-719-731>

- 22 Yarchi, M. (2016). Does using “imagefare” as a state’s strategy in asymmetric conflicts improve its foreign media coverage? The case of Israel. *Media War & Conflict*, 9(3), 290–305. <https://doi.org/10.1177/1750635215620826>
- 23 Eldin, A. (2023). A linguistic study of the media war between Russia and Ukraine. *مجلة وادي النيل للدراسات والبحوث الإنسانية والاجتماعية والتربوية*, 40(40), 51–80. <https://doi.org/10.21608/jwadi.2023.320760>
- 24 Rawan, B., & Rahman, S. (2020). Comparative frame analysis of coverage of Kashmir conflict in Indian and Pakistani newspapers from war/peace journalism perspective. *Sir Syed Journal of Education & Social Research*, 3(2), 338–345. [https://doi.org/10.36902/sjesr-vol3-iss2-2020\(338-345\)](https://doi.org/10.36902/sjesr-vol3-iss2-2020(338-345))
- 25 Zeitsoff, T. (2016). Does social media influence conflict? Evidence from the 2012 Gaza conflict. *Journal of Conflict Resolution*, 62(1), 29–63. <https://doi.org/10.1177/0022002716650925>
- 26 Chebii, C. (2015). The role of media in conflict management: The case of electoral conflicts in Kenya. *Journal of Global Peace and Conflict*, 3(2), 11–27. <https://doi.org/10.15640/jgpc.v3n2a3>
- 27 Demarest, L. & Langer, A. (2018). Peace journalism on a shoestring? Conflict reporting in Nigeria’s national news media. *Journalism*, 22(3), 671–688. <https://doi.org/10.1177/1464884918797611>
- 28 Levesque, L. (2023). Rethinking the role of community media in conflict transformation and peace building. *Peace & Change*, 49(1), 1–13. <https://doi.org/10.1111/pech.12643>
- 29 Hsu, N., & Novick, J. (2016). Dynamic engagement of cognitive control modulates recovery from misinterpretation during real-time language processing. *Psychological Science*, 27(4), 572–582. <https://doi.org/10.1177/0956797615625223>
- 30 Tahamtan, I., Potnis, D., Mohammadi, E., Miller, L., & Singh, V. (2021). Framing of and attention to COVID-19 on Twitter: Thematic analysis of hashtags. *Journal of Medical Internet Research*, 23(9), e30800. <https://doi.org/10.2196/30800>
- 31 Zerback, T. & Holzleitner, J. (2017). Under-cover: The influence of event- and context-traits on the visibility of armed conflicts in German newspaper coverage (1992–2013). *Journalism*, 19(3), 366–383. <https://doi.org/10.1177/1464884916683552>
- 32 Roman, N., Wanta, W., & Buniak, I. (2017). Information wars: Eastern Ukraine military conflict coverage in the Russian, Ukrainian, and U.S. newscasts. *International Communication Gazette*, 79(4), 357–378. <https://doi.org/10.1177/1748048516682138>
- 33 Groshek, J. & Christensen, B. (2016). Emerging media and press freedoms as determinants of nonviolent and violent political conflicts, 1990–2006. *International Communication Gazette*, 79(4), 335–356. <https://doi.org/10.1177/1748048516682139>
- 34 Hussain, S. & Munawar, A. (2017). Analysis of Pakistan print media narrative on the war on terror. *International Journal of Crisis Communication*, 1(1), 38–47. <https://doi.org/10.31907/2617-121x.2017.01.01.06>
- 35 Hussain, S., Siraj, S., & Mahmood, T. (2019). Evaluating war and peace potential of Pakistani news media: Advancing a peace journalism model. *Information Development*, 37(1), 105–121. <https://doi.org/10.1177/0266666919893416>

Information about the authors

Zhanzhigitov, Syrym Zhanmuratovich — PhD, Faculty of Philology, L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan; e-mail: syrymphd@gmail.com, ORCID ID: 0000-0002-7814-1378

Bakytzhanova Altyn Kuanyshebekovna — Candidate of Philological Sciences, Academy of Public Administration under the President of the Republic of Kazakhstan, Almaty, Kazakhstan; e-mail: altyn051275@gmail.com, ORCID ID 0000-0002-5305-8295

Қ.С. Ерғалиев^{1*}, С.Ж. Ерғалиева², М.А. Уайханова³

¹«Ә. Марғұлан атындағы Павлодар педагогикалық университеті» КеАҚ, Павлодар, Қазақстан

^{2,3}«Торайғыров университеті» КеАҚ, Павлодар, Қазақстан

(e-mail: ergaliev1976@mail.ru, samal17.12@mail.ru, mira.p2011@mail.ru)

Виртуалды дискурстағы заманауи мифологемалардың көрінісі

Зерттеуде жаңалықтар мақалаларына білдірілген интернет-түсіндірме мәтіндеріндегі мифологемалар талдауға түседі. Жұмыстың басты мақсаты цифрлық дискурстағы аксиологиялық аспектілерді негізге алу арқылы қазақстандық мифологемалардың интернет-түсіндірмелердегі жаңа рөлін тұжырымдау әрі ғылыми негіздеу болып табылады. Онда интернет-мифологемалардың мәдени құндылықтарды тасымалдаушы және ұлттық дискурста қатысушы ретіндегі рөлі теориялық қырдан барынша ашылады. Интернет-түсіндірмелерді зерттеу барысында материалды жинақтау және контекстік талдау әдістері, сипаттамалық және цифрлық есептеу әдістері, сондай-ақ аксиологиялық ерекшеліктерді анықтауға ықпал еткен мәтіндерді лингвомәдени және лингвоаксиологиялық талдау әдістерінің элементтері қолданылады. Зерттеу нәтижесінде жинақталған материалдар мифологемалардың тарихи, мәдени және саяси сынды үш негізгі түрін анықтауға мүмкіндік берді. Зерттеудің жаңалығы цифрлық платформалардағы қазіргі заманғы контекстерге бейімделген, түрленген және сақталған мифологемалардың зерделенуінен көрінеді.

Кілтті сөздер: интернет-түсіндірмелер, аксиологиялық ерекшеліктер, цифрлық дискурс, мәдени бірегейлік, мифологемалар.

Kipicne

Интернет-түсіндірмелер қоғамның құндылық қатынастарының ерекшеліктерін көрсететін алуан түрлі маңызды мәдени компоненттерді қамтып қана қоймай, ұлттық сананың көріністерін қалыптастыратын мифология, фольклор, салт-дәстүр т.б. сияқты лексикалық бірліктер мағыналарының өзгеруіне ықпал етті.

Тілдік фактілерден байқағанымыздай, құндылық нормалары тілдік тұлғаның мінез-құлық мәдениетін айқындайды. Әрбір лингвомәдениет өкілі бастапқы кезде бейбітшілік пен ынтымақтастықты түсіндіру негізінде мифологиялық құрылымдар жасап, тарихи деректерге негізделген поэзия, даналық сөздер мен аңыз-әңгімелер шығарса, кейінірек туындыларда батырлық пен батылдықты, өжеттілік пен қайсарлықты, сұлулық пен парасаттылықты немесе сезім мен махаббатты жырлау арқылы өз ұлттық фольклорын дамытып, ұлттық мәдениет пен дүниетанымының іргетасын қалайды.

Бүгінгі цифрлық трансформация дәуірінде Қазақстан дәстүрлі мәдени құндылықтар мен заманауи технологиялардың қарқынды дамуы түйісетін тұста тұр. Бұл үдеріс қазақстандық интернет-пайдаланушылардың онлайн-дискурсында айқын байқалады. Мәдени мәтіндерде көрініс тапқан мифологиялық элементтер — мифологемалар ұлттық бірегейлікті қалыптастыру мен көрсетуде маңызды рөл атқарады. Қазіргі авторлардың шығармаларында мифологиялық мотивтер мен бейнелер кеңінен қолданылады. Олар өздерінің өмірлік тәжірибелері мен әлем туралы көзқарастарын негізге ала отырып, мифтерді өзгертіп, қайта түсіндіреді.

Қазақстан мәдениеті тарихи және қазіргі заманғы танымды сипаттайтын жергілікті әдет-ғұрып пен кеңестік кезеңнің ықпалы негізінде қалыптасқан салт-дәстүрлердің бірігуін білдіреді. Бұл мәдени бірлік мәдениеттегі орныққан наным-сенімдер мен құндылықтарды жеткізетін мифологиялық элементтер, мотивтер немесе символдар түріндегі мифологемаларды зерттеуге негіз болады [1]. Қазақстандық цифрлық дискурста бұл мифологемалар тарихи жады мен бірегейліктің заманауи көріністері арасындағы алшақтықты жоюға ықпал ететін компоненттер ретінде қызмет етеді.

Зерттеушілер аталған мифологемаларды талдау арқылы дәстүрлі әңгімелердің жаһандану, саяси өзгерістер мен әлеуметтік әділдік сияқты қазіргі заман мәселелерін шешуге бейімделгенін көрсетеді. Бұл бағыттағы кейбір зерттеулер цифрлық медианың мәдени бірегейлікті қалыптастырудағы

* Хат-хабарларға арналған автор. E-mail: ergaliev1976@mail.ru

маңыздылығын атап өтеді. Мысалы, Р. Чжан интернет-түсіндірмелердің қазіргі заманғы мәселелер аясында дәстүрлі мифтерді қайта өзгерту рөлін қарастырады [2]. Қазақстандағы мәдени символдардың түрленуіне жаһанданудың әсерін зерттеген кей зерттеушілер мифологемалардың осы үдерістерді түсінудегі маңыздылығын ерекше атайды [3], [4]. Қазақстанның көпшілік әрі қос мәдениетті контекстерінде мәдени ерекшеленген элементтердің цифрлық кеңістікке аударылуы мәселелерінің әлі толыққанды зерттелмегенін жеткізеді. Алайда мифологемаларды жалпымәдени көзқарас тұрғысынан саралаған алдыңғы зерттеулер бүгінгі күні қалыптасқан қазақстандық мифологемалардың саяси интерпретациясы мен мағынасын зерттеуге жол ашады [5].

Өзін комментатор ретінде жүзеге асыра отырып, тілдік тұлға, ең алдымен, өзіне ең басты құндылық болып табылатын ұғымдармен жұмыс істейді, нәтижесінде олар ұлттық тілдік бейнеде лингвомәдени бірліктер, яғни мифологемалар түрінде көрініс табады. Егер мәтін, оның ішінде интернет-түсіндірмелер, мәдени тұрғыдан бай ақпаратты қамтыса, онда оны ұлттық сананың құрамдас бөлігі ретінде қарастыру мүмкіндігі туындайды. Бұл өз кезегінде ұлттық бірегейліктің қалыптасу факторларының бірі болып табылады және зерттеу жұмысының маңыздылығын арттырады.

Зерттеу нысаны — интернет-түсіндірмелерде қолданылған мифологемалар.

Зерттеу мақсаты — жұмыстың басты мақсаты цифрлық дискурстағы аксиологиялық аспектілерді негізге алу арқылы қазақстандық мифологемалардың интернет-түсіндірмелердегі жаңа рөлін тұжырымдау әрі ғылыми негіздеу болып табылады. Бұл мақсат мифологемалардың Қазақстандағы мәдени бірегейлікті, тарихи сана мен қоғамдық дискурсты қалай көрсететінін әрі оларға қалай ықпал ететінін түсінуге бағытталады.

Әдебиетке шолу

Зерттеуде әлемнің мифологиялық көрінісі талданып, әртүрлі тақырыптағы мақалаларға білдірілген интернет-түсіндірме мәтіндеріндегі мифологемалар қарастырылады. Әлем бейнесі ұғымы адамның әлем туралы түсініктерін зерттеу негізінде қалыптасады. Кейде адам әлем бейнесінің шекарасынан шығып кеткенін де байқамай қалады [6; 49].

Адамзат тарихында миф арқылы әлем бейнесін модельдеуге, дүниетанымдық тәжірибені жалпылауға және беймәлім құбылыстарды түсіндіруге деген ұмтылыс байқалады. «Миф ерекшеліктерінің бірі — табиғи және табиғаттан тыс, объективтілік пен субъективтіліктің арасындағы шекараның болмауы. Сонымен қатар миф үйлесімді, қатаң реттелген құрылымға және жабық кеңістікке ие» [7; 636]. Әлемнің мифологиялық бейнесін қалыптастырудың басты ерекшеліктерінің бірі «адамның өзін қоршаған ортадан ажыратпау» болып табылады. Бұл табиғатты бейнелеуге және абстрактілі ұғымдарды нақты, сезімтал бейнелер арқылы білдіруге алып келеді. «Ежелгі қоғамдағы миф дәлелдерді қажет етпейтін шындыққа айналады» [8; 34–35].

Мифологиялық тұжырымдамада адам таным субъектісі әрі объектісі ретінде қарастырылады. Қазіргі лингвистикада жетекші орын алған антропоорталықтық тәсіл көптеген зерттеулердің өзегі саналады. Ғалымдар «тілдік тұлға» ұғымын антропологистикадағы негізгі тұжырымдама деп түсініп, ол лексемалардың когнитивті құрылымдармен байланысын талдау дегенді айтады. Когнитивті лингвистика саласының мамандары фреймдерді концептілердің құрылымдық компоненттері ретінде қарастырады [9; 151–154]. Фреймдер — концептілер айналасында ұйымдастырылған және стереотиптік сипаттағы білім бірліктері [10], сондай-ақ қоғамға бағытталған мінез-құлықты қалыптастыратын когнитивті модельдер. Ф.Ж. Рахимова мифологемалардың ұлттық бірегейлікті сақтау тұрғысындағы маңыздылығын атап өтіп, олардың көбінесе қазіргі идеологияларды заңдастыру үшін тарихи әңгімелерге сүйенетінін пайымдайды [11]. С. Жарқынбекова және т.б. зерттеушілер де қазақ әдебиетіндегі мифологемалардың қолданылуын зерттейді [12]. Сонымен қатар лингвомәдени зерттеулер тіл мен мәдениет арасындағы өзара байланысты қарастырып, тілдік практикалардың мәдени бірегейлікті қалай көрсетіп, қалыптастыратынын атап өтеді [13]. Бұл салада тіл қарым-қатынас құралы әрі мәдени білімді сақтау орны ретінде зерделенеді. С.К. Дзиведи және Р. Патель тілдік практикаларды зерттеп, олардың әлеуметтік және саяси өзгерістердің әсерінен үнемі құбылып отыратынын атап өтеді [14].

Интернет дәуірінде виртуалды тілдік бірегейлік адамды өзін-өзі таныстыру мен коммуникация арқылы бере алады [15]. Коммуникативтік стратегиялар виртуалды тілдік бірегейліктің аксиологиялық әлеміне негізделіп, виртуалды коммуникативтік мінез-құлықты лингвистикалық аксиология мен когнитивтік лингвистика әдістерімен талдауға болатынын жеткізеді. Мысалы,

блогтар интернет-коммуникацияның бір түрі ретінде жеке және қоғамдық элементтерді біріктіреді. Олар ғаламдық оқиғалардан бастап жеке мәселелерге дейін түрлі тақырыптарды қамтиды. Блог дискурсының аксиологиялық жүйесінің икемділігі оның құндылықтар тізімін түзу ісінің күрделілігін білдіреді [13]. Цифрлық платформалардың өсуі мәдени нарративтердің құрылымы мен таралуын өзгертеді. Тікелейлігі әрі интерактивтілігімен ерекшеленетін интернет-коммуникация мәдени бірегейлікті білдіру мен келісімге келуге ықпал ететін жаңа мүмкіндіктер ұсынады. Бұл сонымен қатар мәдени гомогенизацияның ықтималдылығы мен дәстүрлі әңгімелердің эрозиясы сияқты мәселелерді туындатады. Блогтардағы қарым-қатынас жеке іс-әрекет арқылы білдірілетін құндылық қатынастарын көрсетеді, бұл өмірдегі маңызды сәттерге қатысты пікірлер алмасу мысалында байқалады. Қазақстан интернет-дискурсында осы тұжырымдар мәдени құндылықтардың онлайн өзара әрекеттесу мен коммуникацияға қалай әсер ететінін көрсетеді [16], [17].

Қазақстандағы цифрлық революция мәдени әңгімелердің берілу жолдары мен тұтынылу тәсілдерін айтарлықтай өзгертуде. Интернет-түсіндірмелер, әсіресе жаңалықтар мақалаларындағы түсіндірмелер қоғамдық көңіл күйді көрсету мен мәдени бірегейлікті бағалау үшін динамикалық платформаны ұсынады. Аталған онлайн кеңістіктерде мифологемалар тек сақталып қалмайды, сонымен қатар қазіргі әлеуметтік және саяси шындықты бейнелеп, белсенді түрде жаңаша кейіпте қолданылады.

Қазақстандық интернет-дискурстағы мифологемалардың маңыздылығын бірнеше факторлармен түсіндіруге болады. Біріншіден, қазақстандық қоғамның қостілді және қос мәдениетті табиғаты интернет-түсіндірмелердің тілдік және мәдени сипаттамаларына әсер етеді. Қазақ және орыс мәдениеттеріне тән қостілді мифологемалар дискурсты байыта отырып, өзара әрекеттесетін бірегей динамиканы қалыптастырады [10], [15]. Екіншіден, мифологемалардың тарихи және мәдени ерекшеліктері қазақстандық интернет-пайдаланушылардың өз мәдени мұраларын цифрлық контексте қалай қабылдайтынын және түсінетінін көрсететін маңызды ақпарат көзі болып табылады.

Қазақстандық интернет-түсіндірмелердегі мифологемаларды зерделеудің көкейкестілігі бірнеше маңызды себептерге байланысты. Біріншіден, цифрлық дәуірде бұл зерттеу ұлттық бірегейлік пен мәдени құндылықтардың қалай қалыптасатыны туралы маңызды ақпарат береді. Екіншіден, ол қоғамдық дискурсты анықтайтын басты құндылықтар мен болжамдардың мәнін ашуға мүмкіндік тудырады. Үшіншіден, бұл зерттеу мәдени мифтерді өзгерту мен таратудағы цифрлық платформалардың рөлін айқындайды. Аталған зерттеу виртуалды кеңістіктегі қазақстандық бірегейлікті қалыптастыру мен көрсетудегі мифологемалардың рөлін талдай отырып, цифрлық коммуникация мен мәдениеттану салаларына қосқан үлесін бағалауға, сонымен қатар цифрлық дәуірде ұлттық бірегейлікті қалыптастыру және сақтау мәселелерін түсінуге бағытталады.

Мифологемаларды цифрлық дискурста зерттеу заманауи мәдени және тарихи әңгімелердің қазіргі мәселелерді шешуге қалай қолданылатынын түсінуге жағдай жасайды. Қазақстандық интернет-түсіндірмелердегі мифологемалардың қолданылуын талдай отырып, бұл зерттеу осы элементтердің ұлттық бірегейлік пен қоғамдық пікірді қалыптастыруға қалай ықпал ететінін сипаттайды. Аталған тәсіл цифрлық коммуникацияны зерттеудегі заманауи тенденциялармен үйлесімді болып табылады және онлайн өзара әрекеттесуді қалыптастырудағы мәдени әңгімелердің рөлін көрсетеді.

Қазақстандық интернет-түсіндірмелердегі мифологемаларды зерттеу цифрлық дәуірде ұлттық бірегейлік пен мәдени өзін-өзі танудың дамып келе жатқан кеңістігін терең түсінуге мүмкіндік береді. Осы мифологиялық элементтерді зерделей отырып, бұл жұмыс дәстүрлі әңгімелердің қазіргі заманғы контекстерге бейімделуін және олардың Қазақстандағы мәдени бірегейлікті үйлестіруге қалай ықпал ететінін түсінуді жетілдіруге бағытталады.

Зерттеу барысында мынадай сұрақтар қарастырылады:

1. Қазақстандық интернет-дискурста қандай мифологемалар жиі кездеседі және олар ұлттық бірегейлік пен мәдени құндылықтар туралы қандай мәліметтер ұсынады?
2. Мифологемалар цифрлық дискурста лингвомәдени бірлік ретінде қандай қызметтерді атқарады және олардың интернет-түсіндірмелердегі қолданысын сипаттайтын тілдік ерекшеліктер қандай?
3. Қазақстандық онлайн-қарым-қатынаста мифологемалардың пайда болуы мен түсіндірілуіне қандай тарихи және әлеуметтік-саяси контекстер әсер етеді?
4. Цифрлық платформалар мифологемалардың сақталуы мен өзгеруіне қалай ықпал етеді және бұл өзгерістердің қазіргі қазақстандық мәдениетті түсінуге қандай салдары бар?

Аталған зерттеу лингвомәдениеттану және цифрлық коммуникация салаларына өзіндік үлес қосып, қазақстандық интернет-коммуникацияларда мифологемалардың қызметі жайлы жаңа түсінік қалыптастыруға мүмкіндік береді. Цифрлық дискурста дәстүр мен қазіргі заманның өзара байланысын зерттеу осы салада қазақстандық мәдени бірегейліктің дамып келе жатқан табиғаты туралы құнды тұжырымдар шығаруға жол ашады. Сонымен қатар алынған нәтижелер мифологемалардың басқа посткеңестік қоғамдар мен онымен шектеспейтін аймақтардағы мәдени әңгімелердің делдалдық рөлін түсінуге айтарлықтай ықпал етеді.

Қазақстандағы жаңғырту үдерісі қазақстандық қоғамның жаппай санасында айтарлықтай мәдени өзгерістерді тудырды. Бұл сана адамның мінез-құлқы мен қалауын қалыптастыратын құндылықтар, дәстүр мен көзқарастардың күрделі қатынастарын қамтиды [10]. Қарапайым қазақстандық интернет-пайдаланушысының әлемнің құндылық бейнесін қайта құра отырып, бұл зерттеу цифрлық мәтіндерде көрінетін негізгі идеяларды, көзқарастар мен құндылықтарды анықтауға және талдауға бағытталады. Бұл мақсатта қазақстандық интернет-түсіндірмешілердің сөйлеу ерекшеліктері және олардың дискурсының мифологиялық сипатын айқындау үшін лингвомәдени және лингвоаксиологиялық талдау әдістері пайдаланылады.

Мифологемалар, лингвомәдениеттану мен интернет-коммуникация зерттеулері көбінесе бірқатар теориялық негіздерге сүйенеді. К. Барт (1972) әзірлеген семиотика мифологемалардың мәдени мағыналар ретінде қалай жұмыс істейтінін түсінуге негіз болады. Аталған тәсіл мифологемалардың мәдени мағыналарды кодтау мен беру рөлін айқындай отырып, олардың коммуникативтік құрал ретінде қызметін түсінуге мүмкіндік тудырады.

Лингвомәдениеттанудағы лингвистикалық салыстырмалылық теория мен мәдени лингвистика тіл мен мәдениеттің өзара әрекеттесуін зерттеу үшін жиі қолданылатын әдіс-тәсілдер болып табылады.

Интернет-коммуникацияны зерттеуде желілік индивидуализм теориясы мен мәдениеттің қатысу тұжырымдамасы сияқты медиа және коммуникация теориялары негізге алынады. Аталған тәсілдер цифрлық платформалардың мәдени дискурста айтарлықтай әсер ететінін аңғартып, олардың мәдени көрініс пен келіссөздердің жаңа формаларын ілгерілету әлеуетін көрсетеді.

Зерттеу 1-кестеде кеңейтіліп ұсынылған. Онда мақала атауы, авторлары, зерттеу мақсаты мен күтілетін нәтиже көрсетілген. Бұл кесте мифологемалар туралы әдебиеттер барынша қамтылған. Байқағанымыздай, цифрлық коммуникациядағы, әсіресе интернет-түсіндірмелердегі мифологемалардың рөліне негізделген зерттеулердің саны салыстырмалы түрде өте аз. Цифрлық платформалардың мәдени дискурста ықпалы тұрғысынан келгенде, бұл алшақтық айқын байқалады.

1 - к е с т е

Мифологемалар бойынша зерттеу нәтижелерінің қысқаша көрсеткіші

Мақала атауы	Авторлары	Зерттеу мақсаты	Күтілетін нәтижесі
Қазіргі мәдениеттің коммуникативтік кеңістігіндегі мифтер	О. Стрельник	Қазіргі қоғамдағы мифтің рөлін талдау.	Қатысым мен мәдениетке мифтің ықпалы.
Тарихи жадыны аудару механизмі ретіндегі мифологемалар	Е. Казакова, Н. Мочалова, А. Олешкова	Тарихи түсінікті аудару мақсатында мифологемаларды зерттеу.	Аудармада мифологемаларды қолданудың тиімділігі.
Мәдени концептілер жүйесінде белгі ретіндегі мифологемалар	И.Б. Руберт	Мәдениет шеңберінде мифологемалардың табиғатын зерттеу.	Мифологеманы түсіну үшін теориялық негізбен қамтамасыз ету.
Ағылшын энтомонимдерінің мифологемиялық мотивациясы	О.В. Коновалова	Мифологема мен жәндіктердің ағылшынша атаулары арасындағы байланысты зерделеу.	Белгілі бір жәндіктер атауларының мифологиялық шығу тегін анықтау.
Аударма бірлігі ретіндегі мифологемалар: мифтің мәдени-тарихи контекстін берудегі қиындықтар	К. Холенковский	Өртүрлі мәдениеттегі мифологемаларды аударудың қиындықтарын талдау.	Аударма мәселелері мен ықтимал шешімдердің нақты мысалдарын талқылау.

Зерттеу нәтижелері көрсеткендей, мифологемалардың цифрлық дискурстағы, әсіресе интернет-түсіндірмелердегі рөлін зерттеуге арналған ғылыми еңбектер жоқтың қасы. Аталмыш жұмыс мифологемалардың цифрлық дәуірдегі өзектілігі мен дамуы туралы ақпарат бере отырып, қазақстандық интернет-түсіндірмелерде олардың қалай пайдаланылып, өзгеретінін көрсетеді. Бұл зерттеу осы бағыттағы белгілі бір олқылықтардың орнын толықтыраы анық. Семиотика, лингвомәдениеттану, сондай-ақ медиа және коммуникация теориялары тұжырымдарын біріктіру арқылы бұл еңбек қазіргі қазақстандық мәдениеттегі мифологемалар мен тілдің цифрлық платформалар арасындағы өзара әрекеттесуін кешенді түрде түсінуге мүмкіндік береді.

Материалдары мен әдістері

Зерттеуде 2022-2023 жылдар аралығында «Ak Zhaiyk» («Белый Свет») порталында «Саясат» тегімен жарияланған жаңалықтар мақалаларының интернет-түсіндірмелері пайдаланылды. Талданған жарияланымдар астындағы барлық түсіндірмелер қазақ ұлттық мифологемаларының бар-жоғын анықтау үшін тексерілді. Алғашқы іріктеу нәтижесінде қазақ тіліндегі мифологемаларға қатысты ең көп кездесетін 100 (жүз) түсіндірме таңдалып, зерттеу материалы ретінде жинақталды.

Зерттеу лингвомәдениеттанымдық талдауды қолдану арқылы интернет-түсіндірмелердегі мифологемаларды анықтап, оларды санаттарға бөлуге бағытталды. Бұл әдіс мәдени құндылықтар мен тарихи сілтемелерді көрсететін тілдік бірліктерді егжей-тегжейлі зерттеуді көздеді. Талдау барысында тіл мен мәдени бірегейлік арасындағы өзара байланысты сипаттайтын лингвомәдениеттанымдық принциптер басшылыққа алынды. Түсіндірмелердегі жиі кездесетін мифологиялық элементтер, оның ішінде тарихи тұлғалар, мәдени символдар мен саяси әңгімелер сараланды.

Мифологемалардың құндылық өлшемдерін зерделеу үшін лингвоаксиологиялық тәсіл қолданылды. Бұл әдіс мифологемалардың мәтіндегі бастапқы құндылықтар мен қатынастарды қалай жеткізетінін қарастырады. Талдаудың мақсаты — аталған мифологиялық элементтердің ұлттық бірегейлік, мәдени мақтаныш пен саяси көзқарастарды қалай білдіретінін айқындау [18]. Түсіндірмелердің аксиологиялық мазмұнын талдай отырып, зерттеу мифологемалардың қазақстандық интернет-пайдаланушылардың құндылықтарын қалыптастыру және көрсету тәсілдерін ашуға бағытталады.

Зерттеуде сипаттамалық статистика мифологемалардың әртүрлі түрлерінің таралуы мен бөлінуінің цифрлық бағасын алу үшін пайдаланылды. Бұл статистикалық тәсіл мифологиялық элементтердің деректер жиынтығында қаншалықты жиі кездесетінін нақты көрсетуді қамтамасыз етті. Мифологеманың әрбір түрінің жиілігі мен пайыздық көрсеткіштері мәдени және тарихи сілтемелерді қолданудағы тенденциялар мен заңдылықтарды анықтау үшін SPSS құралын қолдана отырып есептелді. Бұл әдіс негізгі тақырыптарды айқындау және олардың цифрлық дискурстағы маңыздылығын бағалауда шешуші рөл атқарды.

Тақырыптық талдау мифологемалардың мазмұны мен контексін түсіндіру үшін қолданылды. Аталған сапалық әдіс ұлттық бірегейлік, тарихи сана және мәдени құндылықтармен байланысты заңдылықтарды анықтау мен талдауға мүмкіндік берді. Зерттеу барысында осы тақырыптарды санаттарға бөліп, түсіндіру арқылы мифологемалардың Қазақстанның әлеуметтік-саяси контексіндегі қызметін тереңірек зерделеуге мүмкіндік тудырды.

Жинақталған түсіндірмелер алдымен мифологеманың анықталған түрлеріне (тарихи, мәдени және саяси) сәйкес топтастырылып, кодталды. Әрбір түсіндірме мифологиялық элементтердің қолданылуын және олардың қоғамдық пікірді қалыптастырудағы рөлін тексеруге бағытталды. Талдау деректерді жан-жақты түсіну үшін сапалық және сандық әдістерді үйлестіре отырып жүргізілді.

Зерттеу барысында этикалық қағидаттар сақталды. Пайдаланушылардың түсіндірмелері жеке құпиялылықты сақтау мақсатында анонимді түрде алынды және талдау тек жалпыға қолжетімді контентке негізделді. Зерттеу қатысушылардың құқықтары мен деректердің тұтастығын қамтамасыз ету мақсатында жүзеге асырылды.

Жұмыс мифологемалардың мәдени құндылықтар мен қоғамдық динамиканы білдірудегі рөліне ерекше назар аудара отырып, қазақстандық интернет-түсіндірмелердің таралуы мен маңыздылығын талдауға бағытталды. Виртуалды кеңістіктегі мәтіндер, әсіресе танымал мақалаларға білдірілген түсіндірмелер лингвистикалық талдаудың негізгі материалы ретінде қарастырылды.

Мифологемалардың қолданылуын және олардың цифрлық дискурстағы салдарын зерттеу үшін ең көп түсіндірме берілген мақалалар таңдалып алынды.

Нәтиже мен оның талқылануы

Зерттеуде қазақстандық интернет-түсіндірмелердегі мифологемалардың таралуы мен маңыздылығы талданады, олардың мәдени құндылықтар мен қоғамдық динамиканы білдірудегі рөліне ерекше назар аударылады. Виртуалды кеңістіктердегі мәтіндер, әсіресе танымал мақалаларға жазылған түсіндірмелер, лингвистикалық талдау үшін негізгі материал болып табылады. Бұл зерттеуде мифологемалардың қолданылуын және олардың цифрлық дискурстағы әсерін зерттеу үшін ең көп пікір жазылған мақалалар таңдалды. Зерттеу нәтижелері келесі сұрақтарға жауап береді: мысалы, қандай қазақ мифологемалары интернет-түсіндірмелерде басымдыққа ие, олар қандай ұлттық құндылықтарды бейнелейді және осы мифологемалар арқылы Қазақстанның ұлттық бірегейлігі интернет кеңістігінде қалай қалыптасады.

Қазақстанның цифрлық дискурсындағы мифологемаларды талдау олардың ұлттық құндылықтар мен мәдени бірегейлікті білдірудегі шешуші рөлін ашып көрсетеді. Бұл мифологемалар — тарихи, мәдени және саяси — өткен дәстүрлерді қазіргі заманғы мәселелермен байланыстырып, пайдаланушылар арасында ортақтық пен сабақтастық сезімін қалыптастыруға ықпал етеді. Тарихи мифологемалар онлайн-түсіндірмелердің 39,0 %-ын құрайды. Бұл Абай Құнанбайұлы секілді көрнекті тұлғаларды және Қазақ хандығының құрылуы сияқты маңызды оқиғаларды айқындап, ұлттық мақтаныш пен бірегейлікті нығайтады. Мәдени мифологемалар түсіндірмелердің 28,0 %-ын құрайды. Бұл дәстүрлі тәжірибе мен символдарды атап өтіп, қоғамдағы ортақ құндылықтарды дамытады. Саяси мифологемалар дискурстың 33,0 %-ын құрайды, тарихи және мәдени баяндауларды қазіргі саяси мәселелермен біріктіріп, басқару мен қоғамдық пікірге қатысты көзқарастарды ұсынады. Статистикалық деректер 2-кестеде жинақталған. Жалпы бұл нәтижелер мифологемалардың Қазақстанның ұлттық құндылықтары, мәдени бірегейлігі мен саяси көзқарастарын білдірудің басты құралдары ретінде маңыздылығын көрсетеді.

2 - к е с т е

Зерттелген түсіндірмелердегі мифологемалардың жиілігі мен түрлері

Мифологемалардың түрлері	Жиілік
Тарихи	39
Мәдени	28
Саяси	33
Барлығы	100

3-кесте Қазақстанның цифрлық дискурсындағы әртүрлі мифологемалардың түрлері мен ұлттық құндылықтар арасындағы байланысты олардың қолдану контекстіне сәйкес көрсетеді.

Тарихи мифологемалар, ең алдымен, мақтанышпен (49,3 %) байланысты болды, бұл тарихи тұлғалар мен оқиғалардың ұлттық бірегейлікті нығайтудағы маңыздылығын байқатады. Олар сондай-ақ қоғамдастық (20,1 %) және егемендік (30,6 %) мәселелерін талқылауға ықпал етті.

Мәдени мифологемалар, негізінен, қоғамдастықты (64,6 %) білдіреді, жалпы дәстүр мен мәдени символдарды атап өтіп, аз мөлшерде мақтаныш (20,8 %) және егемендікпен (14,6 %) байланысады.

Саяси мифологемалар егемендікпен (54,8 %) тығыз байланысты, автономия туралы саяси баяндамаларды атап өтіп, мақтанышқа (29,9 %) және қоғамдастыққа (15,3 %) ықпал етті.

Қорытындылай келе, тарихи мифологемалар мақтаныш сезімін туғызса, мәдени мифологемалар қоғамдастықты нығайтады, ал саяси мифологемалар егемендікті көрсетеді.

3 - к е с т е

Мифологемалардың түрлері мен ұлттық құндылықтар арасындағы байланыс

Мифологема түрлері	Мақтаныш (%)	Қоғамдастық (%)	Егемендік (%)
Тарихи	49,3	20,1	30,6
Мәдени	20,8	64,6	14,6
Саяси	29,9	15,3	54,8

Біз қазақстандық интернет-түсіндірмелерде түрлі номинативтердің қолданылуын талдап, олардың мәдени құндылықтар мен әлеуметтік мәселелерді білдірудегі рөлін түсінуге тырыстық. Номинативтер жеті топқа бөлінді: антропонимдер, теонимдер, мифонимдер, геополитонимдер, мифопатонимдер, топонимдер және информонимдер. Бұл талдау осы номинативтердің Қазақстандағы онлайн-түсіндірмелерде мифологемаларға қатысты дискурсты қалыптастыруға қалай ықпал ететінін аңғартады. Бұл 4 және 5-кестелерде толық баяндалады.

4 - к е с т е

Қазақстандық интернет-түсіндірмелердегі номинатив түрлері

Номинатив түрлері	Номинатив мысалдары	Сипаттамасы
Антропонимдер	Абай Құнанбайұлы, Нұрсұлтан Назарбаев	Ұлттық мақтаныш немесе тарихи контекст тудыратын тарихи және мәдени қайраткерлер.
Теонимдер	Ұлық, Ер Төстік	Мәдени немесе тарихи параллельдерді жүргізу үшін қолданылатын мифологиялық кейіпкерлер.
Мифонимдер	Қазақтың тағдыр тасы, алматылық аң	Мәдени мұраны немесе мифологиялық тақырыптарды бейнелейтін ойдан шығарылған нысандар немесе сюжеттер.
Геополитонимдер	Қазақстан, Орталық Азия, Қырғызстан	Геосаяси контексте талқылау үшін қолданылатын аймақтық атаулар.
Мифопатонимдер	Қазақ қызбасы, дала ауруы	Әлеуметтік немесе эмоционалды жағдайларды сипаттайтын метафоралық терминдер.
Топонимдер	Алматы, Нұр-Сұлтан, Каспий теңізі	Белгілі бір жерлермен мифтер мен мәдени байланыстарды бекітетін географиялық атаулар.
Информонимдер	Tengri News, Kazakh Daily	Мифологиялық әңгімелердің таралуына ықпал ететін БАҚ атаулары.

Қазақстандық интернет-түсіндірмелердегі номинативтерді талдау пайдаланушылардың мәдени және тарихи сілтемелермен қалай өзара әрекеттесетінін көрсетеді (5-кесте). Абай Құнанбайұлы мен Нұрсұлтан Назарбаев сияқты антропонимдер ұлттық мақтаныш сезімін оятады және қазіргі мәселелерді Қазақстанның мұрасымен байланыстырып, жалпы мәдени бірегейлікті нығайтады. Ұлық, Ер Төстік және Қазақтың тағдыр тасы сияқты теонимдер мен мифонимдер мифологиялық элементтерді қазіргі қоғам мәселелерімен байланыстырып, тереңдік қосады. Бұл сілтемелер дәстүрлі мифтер арқылы қазіргі тәжірибені түсінуге көмектеседі. Қазақстан мен Орталық Азия сияқты геополитонимдер жергілікті талқылауларды кеңірек геосаяси контексте қарастырып, аймақтық динамиканың онлайн-байланыстарға қалай әсер ететінін көрсетеді. Қазақ қызбасы сияқты мифопатоним қоғамдық және эмоциялық күйзелістерді метафоралық түрде суреттейді, ал Алматы мен Нұр-Сұлтан сияқты топонимдер мәдени сілтемелерді нақты орындармен байланыстырады. Ал информонимдер бұқаралық ақпарат құралдарының мифологиялық баяндамаларды таратудағы рөлін айқындай отырып, цифрлық платформалардың мәдени дискурстарды қалай қалыптастыратынын көрсетеді. Жалпы, бұл номинативтер қазақстандық онлайн-дискуссияларда мәдени экспрессия мен ұлттық бірегейлікті күшейтеді.

5 - к е с т е

Түсіндірмелердегі номинативтерді бөлу және белгілеу

Номинатив түрлері	Пайдалану жиілігі	Пайдалану мақсаты
Антропонимдер	45	Тарихи маңыздылық пен ұлттық мақтаныш сезімін ояту.
Теонимдер	25	Мәдени немесе мифологиялық параллельдер жасау.
Мифонимдер	30	Мифтік немесе аңызға айналған тақырыптарды суреттеу.
Геополитонимдер	20	Геосаяси шеңбердегі талқылауларды контекстілеу.
Мифопатонимдер	15	Әлеуметтік немесе эмоционалды жағдайларды метафоралық түрде сипаттау.
Топонимдер	35	Мифтер мен әңгімелерді белгілі бір жерлермен байланыстыру.
Информонимдер	10	Мифологиялық әңгімелерді таратудағы бұқаралық ақпарат құралдарының рөлін атап өту.

6-кестеде қазақстандық интернет-түсіндірмелерде түрлі номинативтердің қалай қолданылатынын көрсететін нақты мысалдар келтірілген. Бұл арқылы біз номинативтік категориялардың қалай ерекшеленетінін және цифрлық дискурста мәдени әрі терең тақырыптардың қалай көрініс табатынын түсінуге көмектесеміз. Кестеде номинативтер жеті түрге бөлінеді және онлайн-түсіндірмелерден алынған нақты мысалдарды көрсетеді. Олар номинативтердің белгілі бір контекстерде қалай қолданылатынын байқатады.

6 - к е с т е

Қазақстандық интернет-түсіндірмелердегі номинатив мысалдары

Номинатив түрлері	Номинатив мысалдары	Сипаттамасы
Антропонимдер	Абай Құнанбайұлы, Нұрсұлтан Назарбаев	«Абай Құнанбаевтың даналығы бізді бүгінгі күнге жетелейді», «Нұрсұлтан Назарбаевтың көшбасшылығы біздің саясатымызда әлі де сезілуде».
Теонимдер	Ұлық, Ер Төстік	«Ұлық батыр секілді біз де өз құндылықтарымыз үшін күресуіміз керек», «Ер Төстіктің батылдығы біздің қазіргі көшбасшыларымызды шабыттандырады».
Мифонимдер	Қазақтың тағдыр тасы, алматылық аң	«Қазақ тағдырының тасы ұлтымыздың болашағын сақтайды». «Алматылық аң — кездесетін проблемалардың символы».
Геополитонимдер	Қазақстан, Орталық Азия, Қырғызстан	«Қазақстанның Орталық Азиядағы рөлі өте маңызды». «Біз өңірлік стратегияларымызда Қырғызстанның ұстанымын ескеру қажетпіз».
Мифопатонимдер	Қазақ қызбасы, дала ауруы	«Қазақ қызбасы біздің болашақ туралы ұжымдық дабылымызды көрсетеді». «Дала ауруы ауылдық қауымдастықтардың алдында тұрған қиындықтарды көрсетеді».
Топонимдер	Алматы, Нұр-Сұлтан, Каспий теңізі	«Алматыға мәдени мақтаныштың жанданғанын көріп отырмыз». «Нұр-Сұлтанды жаңғырту жөніндегі күш-жігер біздің ілгерілеуіміздің дәлелі болып табылады», «Каспий теңізінің маңы пайдаланылмаған ресурстарға бай».
Информонимдер	Tengri News, Kazakh Daily	«Tengri News дәстүрлі құндылықтарға қатысты өзекті мәселелерді қамтиды». «Kazakh Daily біздің ұлттық мифтерімізді талқылау үшін алаң ұсынады».

Зерттеу қазақстандық интернет-түсіндірмелерде тарихи мифологемалардың басым екенін көрсетеді, олар контенттің 39,0 %-ын құрайды. Бұл мифологемалар Абай Құнанбайұлы сияқты көрнекті тұлғаға және Қазақ хандығының құрылуы сияқты оқиғаға сілтеме жасайды. Олардың таралуы ұлттық мақтаныш пен бірегейлікті нығайтудағы рөлін атап көрсетеді. Бұл Ж. Жарылғапова және т.б. жүргізген зерттеу нәтижелерімен сәйкес келеді. Зерттеушілер цифрлық кеңістіктерде тарихи сілтемелер көбінесе мәдени сабақтастық пен ұлттық мақтаныштың нығаюына ықпал ететінін анықтайды [19]. Тарихи мифологемалар қазіргі мәселелерді тарихи баяндамалармен байланыстыра отырып, ортақ мұра сезімін тудырады. Бұл интернет пайдаланушыларының ұлттық бірегейлік туралы пікірлерін көрсетеді. Цифрлық дискурс пен мәдени экспрессияны зерттейтін қазіргі зерттеулер мифологиялық және тарихи баяндамалардың ұлттық бірегейлікті қалыптастырудағы маңыздылығын атап өтеді [16].

Бұл зерттеудің эмпирикалық нәтижелерін интернет-түсіндірмелер мысалдары мен олардың интерпретациясы арқылы көрсетуге болады. Интернет пайдаланушысының «Бұл пікірлерде Абай Құнанбайұлына сілтеме жасау шын мәнінде мәдени мұрамызды қаншалықты бағалайтынымызды көрсетеді. Тарихи тұлғалардың ұлттық болмысымызға қалай әсер етіп жатқаны таң қалдырады» сынды түсіндірмесі Абай Құнанбайұлының ықпалын айқындайды. Бұл түсіндірме тарихи мифологемалардың ұлттық мақтаныш пен бірегейлікті нығайтудағы кең таралған қолданысын көрсетеді. Тарихи тұлғаға қайта оралу арқылы пайдаланушылар қазіргі мәселелерді ортақ мәдени құндылықтармен байланыстырып, өз мұрасын цифрлық дәуірде сақтап, ұлықтайды.

Келесі бір пайдаланушы «Заманауи саясат туралы пікірталастарда Қазақ хандығын шақырып жатқанын көру өткеніміздің бүгінгі күнімізді қалай қалыптастыратынын еске салады. Бұл

тарихты бүгінгі қиындықтармен байланыстырудың қуатты жолы» сынды түсіндірме қалдырған. Бұл Қазақ хандығы сияқты тарихи мифологемалардың тарихи оқиғалар мен қазіргі саяси мәселелер арасындағы параллельдер жүргізуде қалай қолданылғанын көрсетеді. Онда мұндай тарихи сілтемелер ұжымдық бірегейлік пен сабақтастық сезімін туғызып, өткен мен қазіргі арасындағы байланысты қалыптастырады деп көрсетілген.

Ал *«I love how cultural symbols like the ‘dagger’ and ‘sword’ are used metaphorically in comments. They keep our traditions alive while adding depth to they conversation»* деген түсіндірме ағылшын тілінде кездеседі. Бұл пікір мәдени символдардың қоғамдастықтың бірегейлігін сақтауда маңызды рөл атқаратынын жеткізеді. Осы символдарды метафоралық түрде қолдана отырып, пайдаланушылар тек өздерінің мәдени мұрасын дәріптеп қана қоймай, заманауи дискурсқа мәннің жаңа қабаттарын қосып, жалпы құндылықтар мен бірегейлікті нығайтады.

Келесі бір түсіндірмеде пайдаланушы: *«Қазіргі көшбасшыларды Махамбет Өтемісұлы сияқты аты аңызға айналған тұлғалармен салыстыру біздің саяси дискурсымызға сабақтастық сезімін береді. Бұл цифрлық формада қайталанатын тарих сияқты»*, — деп атап өткен. Бұл пікір мәдени мифологемалардың қазіргі тұлғаларды тарихи қаһармандармен байланыстыру үшін қалай қолданылатынын және олардың символикалық маңыздылығын күшейтетінін аңғартады. Онда тарихи және мәдени сілтемелердің қазіргі дискурста қолданылуы саяси және әлеуметтік мәселелерді тарихи контексте қалыптастыруға көмектесетіні айтылған.

Түсіндірмелердің бірінде былай делінген: *«Ағымдағы мәселелерге түсініктеме беру үшін тарихи»* аллегорияларды пайдалану қазіргі заманғы саясатты сының ақылды әдісі болып табылады. Ол бүгінгі бастан кешіп жатқанымызға тарихи контекста қосады». Бұл пайдаланушылардың тарихи мифологемаларды қалай қолданатынын көрсетеді. Олар қазіргі оқиғаларға сыни көзқараспен қарап, тарихи идеалдар мен қазіргі шындықты байланыстыруға мүмкіндік береді. Аталған тәсіл қазіргі мәселелерді сыни тұрғыдан қарастыру және қазіргі идеологиялық тақырыптарды бейнелеуде тарихи әңгімелердің қалай пайдаланылатынын көрсететін зерттеулермен сәйкес келеді.

Ағылшын тілінде жазылған *«The reference to historical laws and figures like Tawe Khan and Kasym Khan in discussing corruption highlights the gap between historical ideals and present-day realities»* деген түсіндірме реформаларды насихаттау мақсатында құрмет тұтатын заңды дәстүрге сүйене отырып, тарихи мифологемаларды қазіргі мәселелерді сыни тұрғыда қарастыру үшін қалай қолдануға болатынын байқатады.

Қазақстандық интернет-түсіндірмелерде мифологемалар лингвомәдени бірліктер ретінде қызмет атқарып, мәдени құндылықтар мен бірегейлікті танытып, жеткізеді. Олар тарихи оқиғалар немесе мәдени практикаларға сілтемелер сияқты белгілі бір тілдік ерекшеліктермен көрініс табады. Осы зерттеудегі номинативтерді талдау антропонимдер (тарихи тұлғалар), теонимдер (мифологиялық кейіпкерлер) және топонимдер (географиялық атаулар) сияқты бірқатар категорияларды қамтиды, ал олардың әрқайсысы өз кезегінде дискурсқа өзіндік үлес қосады. Сонымен қатар қазақстандық интернет-түсіндірмелердегі номинативтерді пайдалану цифрлық коммуникациядағы мәдени және тарихи сілтемелердің маңыздылығын атап көрсететін алдыңғы зерттеулерді растайды. Абай Құнанбайұлы мен Нұрсұлтан Назарбаев сияқты антропонимдердің болуы авторитетке және тарихи маңыздылыққа сілтеме жасау тілдік тенденциясын көрсетеді.

Теонимдер мен мифонимдер дискурсты мифологиялық сілтемелермен одан әрі байытады, мифологиялық бірліктерді қолдану арқылы мәдени нарративтерді тереңдету зерттеулерін қолдайды. Сонымен қатар бір түсіндірмеде былай делінген: *«Абай Құнанбайұлы сияқты тарихи тұлғалардың пікірлерде жиі айтылатындығын байқадым. Бұл бедел мен мәдени мақтанышқа шақыру тәсілі»*. Бұл тарихи тұлғалар атаулары немесе антропонимдер ретінде қолданылуын көрсетеді, олар цифрлық дискуссияларда авторитет пен мақтаныш сезімін қосады.

Енді бір түсіндірмеде: *«Мифологиялық кейіпкерлерді пайдалану дискурсқа қызықты қабат қосады. Бұл біздің әңгімімізді тереңірек мәдени мағыналармен байытады»*, — деп жазылған. Бұл теонимдер немесе мифологиялық кейіпкерлер қызметін көрсетеді, олар онлайн-дискурсқа тереңдік береді.

Келесі пайдаланушы да: *«Түсініктемелердегі географиялық атауларға сілтемелер біздің жерге, оның тарихына байланыстылығымызды еске салады. Бұл біздің мәдени болмысымыздың цифрлық картасы іспетті»*, — деп түсіндірме қалдырған. Бұл топонимдердің рөлін, яғни дискуссияларды

мәдени және географиялық контекспен байланыстыруды көрсетеді, осылайша орын мен бірегейлік арасындағы байланысты нығайтады.

Тарихи және әлеуметтік-саяси контекстер қазақстандық онлайн-коммуникацияда мифологемалардың пайда болуына және интерпретациясына айтарлықтай әсер етті. Зерттеу нәтижелері көрсеткендей, саяси мифологемалар қазіргі оқиғаларды талқылау үшін жиі қолданылады, ал тарихи немесе мәдени сілтемелер қазіргі мәселелерді талқылау аясында қалыптасады. Бұл қорытынды О. Шмидтке жасаған зерттеулермен дәлелденеді. Ол тарихи нарративтердің қазіргі саяси дискурсты жиі шеңберлейтінін байқаған [20].

Тарихи мифологемалардың қазіргі әлеуметтік-саяси жағдайға бейімделуі тарихи және мәдени нарративтердің қоғамдық пікір мен дискурстарды қалыптастырудағы өзектілігін көрсетеді. Мысалы, тарихи тұлғалар мен оқиғаларға жасалған сілтемелер қазіргі саясатты сынау немесе қолдау үшін пайдаланылады. Бұл идеологиялық тақырыптар мен құндылықтардың сабақтастығын көрсетеді. Келесі бір түсіндірмеде: *«Саяси мифологемалардың ағымдағы оқиғалар туралы пікірталастарды қалай құратынын көру қызықты. Олар қазіргі пікірталастарда жоқ болатын тарихи контекстті қамтамасыз етеді»*, — деп айтылған. Бұл саяси мифологемалардың қазіргі дискуссияларды қалыптастыру үшін тарихи контексті қалай пайдаланып жатқанын көрсетеді, ал басқа бір пайдаланушы былай деп жазады: *«Түсініктемелердегі тарихи әңгімелер бізге бүгінгі саяси ландшафтты түсіну үшін негіз береді. Бұл өткеннің қазіргі уақытта ойнағанын көру сияқты»*.

Келесі бір түсіндірмеде былай делінген: *«Тарихи тұлғаларды қазіргі саясатты сынау үшін пайдалану — өткен идеалдар мен қазіргі шындық арасындағы айырмашылықты көрсету үшін ақылды тәсіл»*. Бұл тарихи мифологемалардың қазіргі саясатты сынау үшін қалай қолданылатынын көрсетеді, бұл тарихи идеалдар мен қазіргі шындық арасындағы айырмашылықты ашады. Аталған зерттеу әлеуметтік-саяси өзгерістердің тарихи символдарды түсіндіруге қалай әсер ететінін зерттейді. Бір пайдаланушы былай деп пікір білдіреді: *«Мен түсіндірмелерде мәдени символдардың әлеуметтік-саяси өзгерістерді талқылауда қалай қолданылатынын бағалаймын. Бұл мәселелерді түсінуімізге тереңдік қосады»*. Бұл мәдени символдардың әлеуметтік-саяси өзгерістер туралы дискурсты қалай байытатынын және қазіргі мәселелерді тереңірек түсінуге мүмкіндік беретінін көрсетеді. Бұл Ф. Руссо және т.б. [21] мен С. Супрапто және т.б. [22] зерттеулерінде қолдау тапқан.

Қорытынды

Онлайн-түсіндірмелерде мифологемалардың пайда болуын, әрекеттері мен бейімделуін зерттей отырып, біз ұлттық бірегейлік пен мәдени құндылықтардың цифрлық дәуірде қалай жұмыс істейтінін ашамыз. Негізгі назар мифологемалардың мәдени нарративтерді қалай бейнелейтініне және қалыптастыратынына, әсіресе Қазақстанның дамып келе жатқан әлеуметтік-саяси контекстінде қаншалықты маңызды екеніне аударылады. Абай Құнанбайұлы мен Нұрсұлтан Назарбаев сияқты тұлғалар жиі аталып, қазіргі мәселелерді ұлттың бай өткенін байланыстырып, жалпы мәдени бірегейлікті нығайтады. Алдыңғы зерттеулермен салыстырғанда, біздің нәтижелеріміз тарихи және мифологиялық тұлғалардың ұлттық бірегейлікті қалыптастырудағы маңыздылығын растайды. Дегенмен бұл зерттеу жаңа перспектива қосып, осы нарративтердің цифрлық кеңістіктегі рөлін зерттеп, олардың қазіргі онлайн-коммуникациядағы маңыздылығын ашады.

Зерттеудің негіздемесі туындайтын зерттеу қажеттілігімен түсіндіріледі. Қазақстандық мифологемаларды интернет кеңістігінде зерттеу қажеттілігі олардың ұлттық бірегейлікті қалыптастырудағы өсіп келе жатқан рөлімен түсіндіріледі. Интернет кеңістігі қазіргі шындықтың табиғи бөлігі болып табылады, сондықтан интернет-түсіндірмелер мифологемаларды бейнелеу үшін өзекті мәтіндік материалға айналады. Алдыңғы зерттеулер, мысалы, қазіргі мифтің коммуникативтік аспектісі, мифологема ретіндегі тарихи жадыны трансляциялау механизмі, мифологема ретіндегі мәдени және аксиологиялық бірлік немесе мифологемалардың этнонимдерді қалыптастырудағы рөлін лингвистикалық талдау сияқты бағыттарды айқындады.

Зерттеуде цифрлық медиа кеңістігінде мәдени бірегейлікті қалыптастырудағы мифологемаларды талдау бағыты, мысалы, интернет-түсіндірмелердің дәстүрлі мифтерді қазіргі түсіндірудегі рөлі дамытылған. Сол сияқты жаһанданудың Қазақстанның мәдени символдарына әсері зерттелген, мұнда мифологемалар осы процесті түсінудің маңызды компоненті ретінде танылды. Дегенмен цифрлық кеңістікке мәдени тұрғыдан ерекшеленетін элементтерді аудару сияқты жеткіліксіз зерттелген мәселелер бар. Бұл зерттеудің жаңашылдығы қазақстандық цифрлық дискурстағы

мифологемалардың маңыздылығын зерттеуде және цифрлық платформаларды мифологемаларды сақтау мен қазіргі шындыққа бейімдеудің ортасы ретінде қарастыруда жатыр.

Бұл зерттеудің нәтижелері қазақстандық интернет-түсіндірмелерде мифологемалардың мәдени сабақтастық пен әлеуметтік бірліктің құралдары ретінде қызмет атқаратынын көрсетеді, олар бүгінгі цифрлық әңгімелердің ұлттық бірегейлікті қалыптастыруға қалай ықпал ететінін айқындайды. Бұл зерттеу қазақстандық интернет-түсіндірмелердегі қазіргі мифологемалардың маңызды рөлін зерттеп, олардың ұлттық бірегейлікке, мәдени мұраға және саяси дискурсқа айтарлықтай әсерін анықтады. Саяси түсіндірмелердің сапалық контентін талдау арқылы мифологемалар тарихи, мәдени және саяси типтерге бөлініп, осы нарративтердің онлайн-коммуникацияға қалай әсер ететінін және ұжымдық құндылықтарды қалай бейнелейтінін көрсетеді. Нәтижелер тарихи мифологемалардың ең көп таралғанын және олар түсіндірмелердің 39,0 % құрайтынын көрсетті. Олар қазіргі мәселелерді Қазақстанның бай мәдени мұрасымен тиімді байланыстырып, ұлттық мақтаныш пен мәдени сабақтастықты нығайтады. Мәдени мифологемалар 28,0 % контентті құрай отырып, бірнеше ұрпақ бойы жалпы құндылықтар мен дәстүрлі тәжірибелерді сақтауға қызмет етеді. Сонымен қатар саяси мифологемалар 33,0 %-ды құрап, қазіргі саяси мәселелерді тарихи және мәдени контекстерде бейнелей отырып, саяси нарративтерді заңдастырып, қоғамдық пікірге әсер етеді. Аталған зерттеу Қазақстандағы цифрлық дискурстың қалыптасуындағы мифологемалардың маңыздылығын атап көрсетеді. Бұл элементтерді түсіну қазіргі онлайн-коммуникацияда мәдени және тарихи сілтемелердің қалай мобилизацияланатынын түсіну үшін қажет екенін білдіреді.

Бұл зерттеу цифрлық дәуірде мәдени бірегейлікті қалыптастыруды теориялық тұрғыдан тереңдетеді, мифологемалардың онлайн-коммуникацияларда маңызды рөл атқаратынын байқатады. Оларды тарихи, мәдени және саяси деп жіктеліп, зерттеу олардың ұжымдық саналыққа және әлеуметтік аспектілерге әсерін қарастыруға негіз қалап отыр. Аксиологиялық маркерлерге назар аудару дискурсты талдауға жаңа өлшем қосып, онлайн өзара әрекеттесуде мәдени сілтемелердің маңыздылығын атап көрсетеді.

Практикада бұл нәтижелер мифологемалардың маркетингтер, педагогтер мен саясаткерлер үшін цифрлық коммуникация стратегияларын қалыптастыруда пайдалы екенін аңғартады. Осы нарративтерді пайдалана отырып, мамандар ұлттық бірегейлік пен мәдени құндылықтармен резонанс тудыратын хабарламалар жасап, аудиторияны тартуға ықпал ете алады. Саясаткерлер бұл нәтижелерді мәдени сабақтастық пен қауымдастықтың бірлігін нығайтатын бастамаларды алға жылжыту үшін пайдалана алады. Бұл зерттеу сондай-ақ медиасауаттылық бағдарламаларының қажеттілігін көрсетеді, олар адамдарға онлайн-дискурстағы мифологиялық нарративтермен сыни тұрғыда өзара әрекеттесуге көмектесіп, саналы цифрлық азаматтықты қалыптастыруға ықпал етеді. Дегенмен бұл зерттеуде бірнеше шектеулер бар. Біріншіден, талдау белгілі бір аймақта жарияланған саяси мақалаларға арналған пікірлердің шектеулі жиынтығына негізделген, бұл Қазақстанның барлық аумағындағы онлайн-дискурстың алуандылығын толық көрсетпеуі мүмкін. Бір ғана жаңалық көзінен пікірлерді таңдау белгілі бір қате көзқарасқа әкелуі мүмкін, өйткені әртүрлі БАҚ мифологемаларды әртүрлі қолданады. Сонымен қатар бұл зерттеу, негізінен, мәтіндік контентке бағытталған, онлайн өзара әрекеттесудің кеңірек контексін, мысалы, мультимедиялық элементтердің әсерін немесе әлеуметтік медиа-платформалардың рөлін ескермейді. Талдаудың сапалық сипаты, оның барлық деректерімен бай болғанмен, нәтижелердің басқа контекстерге немесе халық топтарына қолданылуын шектеуі мүмкін.

Келешектегі зерттеулерге ұсынарымыз, олар осы зерттеудің аясын кеңейтіп, Қазақстанның әртүрлі аймақтары мен көздерінен кеңірек деректерді қамтуға болады. Түрлі медиа арналар мен онлайн платформалардың салыстырмалы талдауы мифологемалардың түрлі контекстерде қалай қолданылатыны туралы тереңірек түсінік берер еді. Сонымен қатар сапалық талдаумен бірге цифрлық әдістерді қолдану мифологемалардың әртүрлі типтерінің таралуы мен әсерін кеңірек қарастыруға мүмкіндік тудырады. Болашақ зерттеулер мультимедиялық контенттің, мысалы, суреттер мен бейнемазмұнның мифологемаларды қолдану мен қабылдаудағы рөлін де зерттей алады. Қысқасы, мифологемалардың әртүрлі демографиялық топтарға және онлайн дискурстың динамикасына қалай ықпал ететінін зерттеу олардың қазіргі заманғы цифрлық коммуникациядағы рөлін тереңірек түсінуге септігін тигізеді.

Әдебиеттер тізімі

- 1 Barthes R. *Le plaisir du texte* / R. Barthes. — Paris: Éditions du Seuil, 1973.
- 2 Zhang R. *Humour as negotiation: Digital cultures of friendly political humour on the Chinese Internet: PhD Thesis* / R. Zhang. — University of Cambridge, 2022. <https://doi.org/10.17863/CAM.85754>
- 3 Ахатова А.А. Трансформация национальной идентичности в контексте глобализации / А.А. Ахатова, С.М. Аралбай, К.Ж. Абдрахманова // Вестник Карагандинского университета. — Караганда, 2024. — С. 219–228.
- 4 Sadykova T. *Globalization of culture in Kazakhstan and Kyrgyzstan: Ways of its manifestation* / T. Sadykova, R. Stamova, A. Abdina, S. Sapargaliyeva, Z. Kulzhanova, M. Zhanarstanova // Croatian International Relations Review. — 2023. — Vol. 28. — No. 91. — P. 147–161.
- 5 Акбердиева Б.К. Серікбол Қондыбайдың «адам жаны» туралы мифологиялық зерттеулеріндегі мифологемалар / Б.К. Акбердиева // Тілтаным. — 2020. — № 1. — С. 92–96.
- 6 Маслова В.А. *Когнитивная лингвистика: учеб. пос.* / В.А. Маслова. — Москва: Тетра Системс, 2004. — 256 с.
- 7 Ковтун Е.Н. *Поэтика необычайного: художественные миры фантастики, волшебной сказки, утопии, притчи и мифа (на материале европейской литературы первой половины XX века)* / Е.Н. Ковтун. — Москва: Изд-во МГУ, 1999. — 308 с.
- 8 Мирошниченко С.А. Обучение интертекстуальному анализу на занятиях по иностранному языку / С.А. Мирошниченко // Ярославский педагогический вестник. — 2018. — № 6. — С. 151–154.
- 9 Минский М. *Фреймы для представления знаний* / М. Минский. — Москва, 1979. — 154 с.
- 10 Жумагулова В.И. Национально-культурная специфика политических мифологем в структуре языковой личности казахстанского политика / В.И. Жумагулова // Вестник Омского государственного университета. — 2007. — № 1. — С. 67–73.
- 11 Рахимова Ф.Ж. Взаимодействие языка и культуры в процессе международного образования / Ф.Ж. Рахимова // Вестник КазНУ: Филологическая серия. — 2023. — № 191. — С. 222–229. <https://doi.org/10.26577/EJPh.2023.v191.i3.ph21>
- 12 Zharkynbekova S. *The role of multilingual education in the process of Kazakhstani identity formation* / S. Zharkynbekova, A. Aimoldina, D. Akynova, A. Abaidilda, Z. Kuzar // Procedia — Social and Behavioral Sciences. — 2014. — Vol. 143. — P. 217–221. <https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2014.07.391>
- 13 Sung C.C.M. *Exploring second language speakers' linguistic identities in ELF communication: A Hong Kong study* / C.C.M. Sung // Journal of English as a Lingua Franca. — 2015. — T. 4. — С. 309–332. <https://doi.org/10.1515/jelf-2015-0022>
- 14 Dwivedi S.K., Patel R. *Exploring the intersections: Anthropological insights into studying language and culture* / S.K. Dwivedi, R. Patel // State Institute of Education. — T. 30. — С. 171–182. — Allahabad, 2024.
- 15 Yergaliyeva S.Zh. *Linguistic Representation of Value Dominants in Virtual Space: The Example of Kazakh and English Materials* / S.Zh. Yergaliyeva, M.A. Uaikhanova, N.R. Omarov, K.S. Yergaliyev, E.B. Assanbayeva, R.M. Ualiyeva // International Journal of Society, Culture & Language. — 2023. — Vol. 11. — No. 3. — P. 87–96. <https://doi.org/10.22034/ijscsl.2023.705702>
- 16 Mihelj S., Jiménez-Martínez C. *Digital nationalism: Understanding the role of digital media in the rise of 'new' nationalism* / S. Mihelj, C. Jiménez-Martínez // Nations and Nationalism. — 2021. — Vol. 27. — No. 2. — P. 331–346. <https://doi.org/10.1111/nana.12685>
- 17 Yergaliyeva S. *Linguistic personological strategies and practices of commenting on political texts in virtual space* / S. Yergaliyeva, A. Anesova, N. Melnik, M. Uaikhanova, B. Sarybayeva // International Journal of Society, Culture & Language. — 2022. — Vol. 10. — No. 3. — P. 125–136. <https://doi.org/10.22034/ijscsl.2022.558154.2714>
- 18 Ергалиева С.Ж. Интернет-түсіндірмелердің ұлттық ерекшелігін көрсетуде мифологемалардың рөлі / С.Ж. Ергалиева, Е.Б. Асанбаева, Қ.С. Ергалиев // Вестник Торайгыров университет. Серия: Филология. — 2024. — № 2. — С. 134–146.
- 19 Zharylgapov Z. *Myth and mythological discourse in literary studies* / Z. Zharylgapov, B. Syzdykova, A. Kaiyrbekova, A. Babashov, K. Shakirova // Bakhtiniana Sao Paolo. — Vol. 18. — No. 4. — 2023. <https://doi.org/10.1590/2176-4573e63680>
- 20 Schmidtke O. *Competing historical narratives: Memory politics, identity, and democracy in Germany and Poland* / O. Schmidtke // Social Sciences. — 2023. — Vol. 12. — No. 7. <https://doi.org/10.3390/socsci12070391>
- 21 Russo F. *From the manifestations of culture to the underlying sense making process. The contribution of semiotic cultural psychology theory to the interpretation of socio-political scenario* / F. Russo, T. Mannarini, S. Salvatore // Journal for the Theory of Social Behaviour. — 2020. — Vol. 50. — No. 3. — P. 301–320. <https://doi.org/10.1111/jtsb.12235>
- 22 Suprpto S. *Reflections on social dimensions, symbolic politics, and educational values: A case of Javanese poetry* / S. Suprpto, S.T. Widodo, S. Suwandi, N.E. Wardani, F. Hanun, M. Mukodi, L. Nurlina, O.Y. Pamungkas // International Journal of Society, Culture & Language. — 2024. — T. 12. — С. 15–26. <https://doi.org/10.22034/ijscsl.2023.2006953.3095>

К.С. Ергалиев, С.Ж. Ергалиева, М.А. Уайханова

Отражение современных мифологем в виртуальном дискурсе

В данном исследовании проанализированы мифологемы, представленные в текстах интернет-комментариев к новостным статьям. Основной целью работы является формулирование и научное обоснование новой роли казахстанских мифологем в интернет-комментариях, с учетом аксиологиче-

ских аспектов цифрового дискурса. В рамках исследования теоретически раскрывается роль интернет-мифологем как носителей культурных ценностей и участников национального дискурса. В процессе анализа интернет-комментариев применялись методы сбора материала и контекстуального анализа, а также описательные и цифровые методы, наряду с элементами лингвокультурологического и лингво-аксиологического анализа, которые позволили выявить аксиологические особенности текста. По результатам исследования выделено три основных типа мифологем: исторические, культурные и политические. Новизна заключается в изучении мифологем, которые адаптируясь к современным контекстам цифровых платформ, претерпели трансформации и сохранили свои культурные и аксиологические значения.

Ключевые слова: интернет-комментарии, аксиологические особенности, цифровой дискурс, культурная идентичность, мифологемы.

K.S. Yergaliyev, S.Zh. Yergaliyeva, M.A. Uaikhanova

Reflection of modern mythologemes in virtual discourse

This study examines mythologemes found in internet comments beneath news articles. The primary objective is to define and scientifically substantiate the evolving role of Kazakhstani mythologemes in these comments, considering the axiological aspects of digital discourse. The research explores, from a theoretical standpoint, the role of internet mythologemes as carriers of cultural values and active participants in national discourse. During the analysis of internet comments, methods of material collection and contextual analysis are utilized, alongside descriptive and digital techniques, as well as elements of linguistic and cultural analysis, and linguistic axiological analysis, to identify the axiological features of the text. The findings of the study led to the identification of three major types of mythologemes: historical, cultural, and political. The novelty of this research lies in the investigation of mythologemes that, while adapting to contemporary digital contexts, have undergone transformations but still retain their cultural and axiological significance.

Keywords: Internet comments, axiological features, digital discourse, cultural identity, mythologemes.

References

- 1 Barthes, R. (1973). *Le plaisir du texte [The pleasure of text]*. Paris: Éditions du Seuil [in French].
- 2 Zhang, R. (2022). Humour as negotiation: Digital cultures of friendly political humour on the Chinese Internet. *PhD Thesis*. University of Cambridge. <https://doi.org/10.17863/CAM.85754>.
- 3 Akhatova, A.A., Aralbay, S.M., & Abdrakhmanova, K.Z. (2024). Transformatsiia natsionalnoi identichnosti v kontekste globalizatsii [Transformation of national identity in the context of globalization]. *Vestnik Karagandinskogo Universiteta — Bulletin of Karaganda University*, 219–228 [in Russian].
- 4 Sadykova, T., Stamova, R., Abdina, A., Sapargaliyeva, S., Kulzhanova, Z., & Zhanarstanova, M. (2023). Globalization of culture in Kazakhstan and Kyrgyzstan: Ways of its manifestation. *Croatian International Relations Review*, 28(91), 147–161.
- 5 Akberdieva, B.K. (2020). Serikbol Jindybajdynh «adam zhany» turaly mifologijalyq zertteulerindegi mifologemalar [Mythologems in mythological research of Serikbol Kondybai concerning the “human soul”]. *Tiltany — Linguistics*, 1, 92–96 [in Kazakh].
- 6 Maslova, V.A. (2004). *Kognitivnaya lingvistika: uchebnoe posobie [Cognitive linguistics: a textbook]*. Moscow: Tetra Systems [in Russian].
- 7 Kovtun, E.N. (1999). *Poetika neobychnogo: khudozhestvennye miry fantastiki, volshebnoi skazki, utopii, pritchi i mifa (na materiale evropeiskoi literatury pervoi poloviny XX veka) [Poetics of the extraordinary: Artistic worlds of fantasy, fairy tale, utopia, parable and myth (based on European literature of the first half of the 20th century)]*. Moscow: Izdatelstvo Moskovskogo Gosudarstvennogo Universiteta [in Russian].
- 8 Miroshnichenko, S.A. (2018). Obuchenie intertekstualnomu analizu na zaniatiakh po inostrannomu yazyku [Teaching intertextual analysis in foreign language classes]. *Yaroslavskii pedagogicheskii vestnik — Yaroslavl Pedagogical Bulletin*, 6, 151–154 [in Russian].
- 9 Minsky, M. (1979). *Freimy dlia predstavleniya znaniy [Frames for knowledge representation]*. Moscow [in Russian].
- 10 Zhumagulova, V.I. (2007). Natsionalno-kulturnaya spetsifika politicheskikh mifologem v strukture yazykovoi lichnosti kazakhstanskogo politika [National and cultural specificity of political mythologemes in the structure of the linguistic personality of a Kazakh politician]. *Vestnik Omskogo gosudarstvennogo universiteta — Bulletin of Omsk State University*, 1, 67–73 [in Russian].
- 11 Rahimova, F.J. (2023). Vzaimodeistvie yazyka i kultury v protsesse mezhdunarodnogo obrazovaniia [Interaction of language and culture in the process of international education]. *Vestnik Kazakhskogo Natsionalnogo Universiteta — Bulletin of Kazakh National University*, 191, 222–229. <https://doi.org/10.26577/EJPh.2023.v191i3.ph21> [in Russian].

- 12 Zharkynbekova, S., Aimoldina, A., Akynova, D., Abaidilda, A., & Kuzar, Z. (2014). The role of multilingual education in the process of Kazakhstani identity formation. *Procedia — Social and Behavioral Sciences*, 143, 217–221. <https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2014.07.391>
- 13 Sung, C.C.M. (2015). Explouring second language speakers' linguistic identities in ELF communication: A Hong Kong study. *Journal of English as a Lingua Franca*, 4, 309–332. <https://doi.org/10.1515/jelf-2015-0022>.
- 14 Dwivedi, S.K. & Patel, R. (2024). Explouring the intersections: Anthropological insights into studying language and culture. *State Institute of Education*, 30, 171–182. Allahabad.
- 15 Yergaliyeva, S.Zh., Uaikhanova, M.A., Omarov, N.R., Yergaliyev, K.S., Assanbayeva, E.B., & Ualiyeva, R.M. (2023). Linguistic Representation of Value Dominants in Virtual Space: The Example of Kazakh and English Materials. *International Journal of Society, Culture & Language*, 11(3), 87–96. <https://doi.org/10.22034/ijscsl.2023.705702>
- 16 Mihelj, S. & Jiménez-Martínez, C. (2021). Digital nationalism: Understanding the role of digital media in the rise of 'new' nationalism. *Nations and Nationalism*, 27(2), 331–346. <https://doi.org/10.1111/nana.12685>.
- 17 Yergaliyeva, S., Anesova, A., Melnik, N., Uaikhanova, M., & Sarybayeva, B. (2022). Linguistic personological strategies and practices of commenting on political texts in virtual space. *International Journal of Society, Culture & Language*, 10(3), 125–136. <https://doi.org/10.22034/ijscsl.2022.558154.2714>.
- 18 Yergaliyeva, S.Zh., Asanbaeva, E.B., & Yergaliyev, K.S. (2024). Internet-tusindirmelerdin ulttyk erekshelegin korsetude mifologemalardyn roli [The Role of Mythologemes in Reflecting the National Specificity of Internet Comments]. *Vestnik Toraigyrov universitet. Seriya: Filologiya — Bulletin of Toraigyrov University. PhilologySeries*, 2, 134–146. Pavlodar [in Kazakh].
- 19 Zharylgapov, Z., Syzdykova, B., Kaiyrbekova, A., Babashov, A., & Shakirova, K. (2023). Myth and mythological discourse in literary studies. *Bakhtiniana Sao Paolo*, 18(4). <https://doi.org/10.1590/2176-4573e63680>.
- 20 Schmidtke, O. (2023). Competing historical narratives: Memory politics, identity, and democracy in Germany and Poland. *Social Sciences*, 12(7). <https://doi.org/10.3390/socsci.12070391>.
- 21 Russo, F., Mannarini, T., & Salvatore, S. (2020). From the manifestations of culture to the underlying sense making process. The contribution of semiotic cultural psychology theory to the interpretation of socio-political scenario. *Journal for the Theory of Social Behaviour*, 50(3), 301–320. <https://doi.org/10.1111/jtsb.12235>.
- 22 Suprpto, S., Widodo, S.T., Suwandi, S., Wardani, N.E., Hanun, F., Mukodi, M., Nurlina, L., & Pamungkas, O.Y. (2024). Reflections on social dimensions, symbolic politics, and educational values: A case of Javanese poetry. *International Journal of Society, Culture & Language*, 12, 15–26. <https://doi.org/10.22034/ijscsl.2023.2006953.3095>.

Information about the authors

Yergaliyev, Kuanysh Sovetuly — Candidate of Philological Sciences, Associate Professor, NJSC «Pavlodar Pedagogical University named after A. Margulan», Pavlodar, Kazakhstan, e-mail: ergaliev1976@mail.ru

Yergaliyeva, Samal Zhanatkyzy — PhD, Professor, NJSC «Toraigyrov University», Pavlodar, Kazakhstan, e-mail: samal17.12@mail.ru

Uaikhanova, Meruert Asetovna — PhD, Associate Professor, NJSC «Toraigyrov University», Pavlodar, Kazakhstan, e-mail: mira.p2011@mail.ru

Научная статья
УДК 82-398
<https://doi.org/10.31489/2025Ph1/112-123>

Получено: 17.11.2024
Принято: 03.02.2025

Д.В. Дьяков*

**Карагандинский университет имени академика Е.А. Букетова, Караганда, Казахстан
(E-mail: diakovd@mail.ru)*

Циклообразующий потенциал темы в русской народной прозе

Цель исследования — анализ циклообразующего потенциала темы в русской народной сказочной прозе на материале сюжетов о «невинно гонимой» женщине, зафиксированных в международном указателе Аарне — Андреева. В качестве материала изучено 1559 текстов русских народных сказок XIX–XX веков, отобранных методом сплошной выборки. Исследование основано на методах сравнительного и статистического анализа, обобщения и мысленного моделирования. Выявлены константные и факультативные мотивы, формирующие структурно-семантическое единство цикла. Установлено, что сюжетное действие подчинено обрядовой структуре, а традиционная преемственность мотивов отражает взаимодействие матриархального и патриархального мировоззрений. Полученные результаты доказывают, что фольклорная циклизация развивается вокруг номинационного образа, обеспечивая устойчивость жанровых традиций и воспроизводимость ключевых тем. Работа расширяет представления о механизмах сюжетной организации и мотивной комбинаторике в сказочном эпосе.

Ключевые слова: циклизация, тема, народная сказка, сюжет, мотив.

Введение

Историографические изыскания показывают, что исследователи фольклорной циклизации, преимущественно былинной, выделяли несколько циклообразующих факторов: локально-пространственный элемент (Киев и Новгород), общность персонажей (Илья Муромец, Садко), идейный замысел (защита Руси) [1-2]. Это стало общим местом в исследованиях эпоса. Расширил представление о природе былинной циклизации С.М. Азбелев, который заявил о роли мотива в развитии эпоейности [3]. В.И. Ерёмина на примере балладного цикла рассмотрела проблемы ритуальной обусловленности мотивов и их семантики в родственных сюжетах [4]. Более поздние исследования, избегая понятия «цикл», изучали тематико-композиционные группы, тематические гнезда, сюжетные объединения. Это свидетельствовало о понимании консолидирующей функции темы в развитии художественного содержания конкретного жанра. Однако никто из исследователей не рассматривал циклообразующий потенциал темы, как и саму сказочную циклизацию. В.Я. Пропп, детально изучив содержание мотивов волшебной сказки, рассматривал их в контексте обряда инициации и заявлял об их структурообразующих способностях. Настоящее исследование, опираясь на существующие изыскания, направлено на рассмотрение тематического единства «женских» волшебных сказок, созданных на базе ритуально обусловленных мотивов и отразивших различные пласты общественного мировоззрения, включая родовой и матриархально-патриархальный периоды развития. Считая процесс сказочной циклизации диахронным, мы прибегаем к понятию фольклорной традиции, которая обеспечивает преемственность родственных сюжетов и их сохранность в сказочной картине мира.

* Корреспондирующий автор. E-mail: diakovd@mail.ru

Любое художественное произведение, в том числе и фольклорное, является материальным воплощением определенной системы ценностей, отражающей как общечеловеческий, так и конкретно-исторический опыт. Художник как непосредственный участник творческого процесса либо создает картину своего видения мира, либо воссоздает уже существующую. Последнее в большей степени характерно для фольклора как традиционного вида искусства. Понятно, что воссоздать что-либо — не обязательно точно повторить или скопировать, скорее — взять за основу и обновить.

Поэтому воссоздание в фольклоре всегда связано с традицией, роль которой заключается не в пассивной приемственности, а в активной переработке художественного опыта. Иначе говоря, традиция существует не только благодаря влиянию прошлого на современность, но и наличию творческих исканий. Современность, отбирая наиболее актуальные поэтические приемы прошлого, создает новую традицию. Появление таковой непременно влечет за собой ряд изменений. В этой связи В.П. Аникин пишет: «В фольклоре постепенно меняются идеи, структурные образования (т.е. композиция), образность, стиль (т.е. язык, речевые выражения), меняется функциональность произведений в практической и духовной жизни народа» [5; 4]. Как видно, исследователь не включает в представленный перечень мотивы и тему. Это, на наш взгляд, вполне справедливо, если иметь в виду статический характер данных компонентов художественной системы. Они, возникнув в процессе развития жанровой традиции, переходят из одного произведения в другое и остаются актуальными для нескольких поколений творцов.

Важно отметить, что в современной теории фольклора недостаточно проиллюстрированы механизмы тематического циклообразования, которое зачатую сводят к формальному объединению сюжетов вокруг образа. Признавая интегративную роль образа, считаем целесообразным рассмотреть другие формы реализации тематической циклизации в фольклоре. Сказочный цикл в этом смысле является богатным иллюстративным материалом, поскольку, во-первых, отражает механизмы освещения одной темы в родственных сюжетах и, во-вторых, обнаруживает роль темы в выборе и комбинаторике мотивов. В связи с этим цель данной статьи — проанализировать циклообразующий потенциал темы в русской сказочной прозе. Этот аспект привлекает современных теоретиков фольклора и даже искусства, расширяет теоретические представления о естественной природе циклизации, её связи с мотивом как структурным элементом фольклорного текста и фольклорным сознанием в целом [6–8].

Материалы и методы исследования

Анализ построен на *материале* русских народных сказок о «невинно гонимой» женщине, который состоит из 12 генетически связанных сюжетов, зафиксированных в международном указателе Аарне — Андреева: типы 403, 409, 480, 480А, 480В, 480С, 510В, 706, 707, 709 [9–10]. В процессе исследования были использованы записи русских сказок в количестве 1559 текстов методом сплошной выборки из классических собраний XIX — XX веков, среди которых сборники русских народных сказок А.Н. Афанасьева, И.А. Худякова, Д.К. Зеленина, Н.Е. Ончукова, А.М. Смирнова, Б. и Ю.Соколовых и другие [11–18].

Данные сюжеты обладают единой ритуально обусловленной поэтикой, включающей «инициальную» структуру (по В.Я. Проппу), один номинационный центр (невинно гонимая падчерица), однородное семантическое поле образов-символов (по П.П. Червинскому) [19]. Содержание сюжетов отражает эволюцию патриархального мировоззрения в его противостоянии с устойчивыми ценностями матриархата, которые сохранили актуальность в народном сознании XIX века — времени записи сказок о «невинно гонимой» женщине. Указанные характеристики выбранного материала позволяют продемонстрировать ведущую роль тематического фактора в циклообразовании народной прозы.

Процедура исследования состояла из *нескольких этапов*:

1. Сбор и подготовка текстов. Было исследовано 8 исходных сборников русских народных сказок, собранных в рамках этнографических экспедиций Русского географического общества и включающих сюжеты, зафиксированные в международном указателе Аарне — Андреева. Нами учитывались все записи русских народных сказок о «невинно гонимой» женщине, включая варианты.

2. Выделение мотивов. В каждом сюжете были выделены основные мотивы, такие как изгнание, встреча с суженым, предбрачное испытание и другие. Мотивы классифицировались как константные (постоянно встречающиеся) и факультативные (встречающиеся реже).

3. Систематизация сюжетов. Для дальнейшего анализа сюжеты были классифицированы по типам, с учетом их основных мотивов и структур. Это позволило провести углубленный анализ механизма циклизации.

В ходе исследования применялись *научные методы*:

1. Метод сравнительного анализа был применён для изучения сходств и различий между сюжетами и мотивами. Благодаря этому была определена семантика мотивов, их роль в сюжетообразовании и создании единого тематического поля цикла.

2. Метод статистического анализа позволил провести количественный анализ частоты появления мотивов. Это способствовало определению наиболее важных и устойчивых мотивов, повторяющихся в сюжете о «невинно гонимой» женщине, а также выявить закономерности в структуре и содержании циклических мотивов.

3. Метод мысленного моделирования использовался для построения гипотетических моделей взаимодействия мотивов в пределах одного цикла. Это позволило оценить вклад каждого мотива в развитие темы «невинно гонимой» женщины. Кроме того, произведена реконструкция фольклорного сознания на этапе художественного осмысления обряда «женской» инициации, породившего систему сказочных мотивов всех сюжетов о «невинно гонимой» женщине. Это позволило идентифицировать ритуальную основу мотивов, символов-образов, структурное и идейно-тематическое единство цикла, его связь с матриархально-патриархальным мировоззрением.

4. Метод обобщения позволил синтезировать данные по каждому сюжету и выявить общие закономерности в комбинациях мотивов. Константные мотивы использовались для определения основных элементов, объединяющих сюжеты, а факультативные — для изучения уникальных особенностей каждого сюжета. В целом, была оценена роль комбинаторики сюжетов в сохранении единства идейно-тематической направленности цикла.

Результаты и их обсуждение

Процесс темообразования в фольклоре довольно сложен, поскольку, реализуясь в замкнутых границах искусства, стимулируется внешними (неискусствоведческими) факторами. Словом, этот процесс всегда обусловлен объективной реальностью. В народном творчестве для его актуализации служат те жизненные обстоятельства, которые играют первостепенную роль на определенном этапе развития общества. Этим порой объясняется наличие общих тем в разных фольклорных жанрах. Однако, если апеллировать к отмечаемой наукой тенденции, каждый жанр в отдельности тяготеет к определенной (и даже ограниченной) группе тем. Обрядовая поэзия, например, обращается к темам, связанным с рождением, смертью, браком; былины выбирают темы общегосударственного значения; сказки же призваны отражать социально-классовые отношения и этические нормы. Такая тематическая заданность объясняется, прежде всего, особой природой каждого жанра, его целевой установкой. Но для объективного исследования изучение темы в пределах жанра и тем более произведения недостаточно: необходимо расширить рамки за счет общественно-исторического контекста ее формирования.

Любое значительное изменение в общественном устройстве влечет за собой появление новой темы в фольклоре. Длительный процесс ее осмысления может привести к появлению целого ряда одножанровых произведений, образующих тематический цикл, например, о «невинно гонимой» женщине. Он появляется в процессе продолжительного распада общинно-родовых отношений и перехода к моногамной форме брака. Это вызывает глубокие социальные преобразования, в результате которых происходит движение общества от матриархата к патриархату. Женщина оказывается униженной во всех областях жизни, и в первую очередь в семье, поскольку попадает в социальную зависимость от мужа. Сказка, приветствуя общественные преобразования, требует соблюдения равенства между членами одной семьи. Поднимая связанную с этим тему, она вводит в свою систему образов сначала гонимых жену и дочь, а позже мачеху и падчерицу.

Таким образом, тема семейного деспотизма и неравноправия актуализируется в результате трансформации общественных отношений. Это подтверждает причинно-следственную связь циклообразующей темы с объективной действительностью, которая, принимая форму вымысла, лишает сказку правдоподобного сюжета. Поэтому, когда В.Я. Пропп пишет, что «в сказке нет ни одного правдоподобного сюжета» [20; 86], он имеет в виду не надуманную тему или проблему, а неправдоподобную ситуацию, обусловленную художественным замыслом и манерой повествования.

Понятно, что каждый сюжет раскрывает общую тему по-своему. Свидетельством тому служит структурная неоднородность циклосоставляющих произведений, одни из которых имеют простую композицию, другие — более сложную. Это объясняется, как правило, их локально-временными характеристиками, т.е. средой и временем возникновения. Длительная актуальность темы позволяет нескольким поколениям откликнуться на нее. Следовательно, поэтическая организация произведения должна соответствовать той художественной традиции, которая господствует на том или ином этапе развития народного творчества. Поэтому одни сюжеты цикла о «невинно гонимой» женщине, построенные с учетом «модного» тогда в обществе обряда инициации, «подгонялись» сказителями под структуру ритуального действия (типы 403, 409, 480, 480А, 480В, 480С, 510В, 706, 707, 709). Другие же, отказавшись от этого, формировались на основе совершенно иной традиции, будь она свадебно-обрядовой или эстетизирующей «низкого героя» (типы 511, 510А). Несмотря на это, содержание циклосоставляющих сюжетов всё-таки обнаруживает генетическую близость, что объясняется, впрочем, не только общностью темы. Традиция сказочного сюжетообразования требует от рассказчика соблюдения определенных правил, согласно которым он, воссоздавая услышанный вариант, сохраняет основные мотивы и мотивировки произведения. Определить, влияет ли тема на отбор последних, может анализ самих сюжетов.

Сюжет, как известно, состоит из мотивов, которые, по словам Б.В. Томашевского, «представляют собой тематическое единство, встречающееся в различных произведениях» [21; 182]. Подобное нельзя упускать из виду при исследовании цикла, поскольку это позволяет вычленил не только всю совокупность составляющих его мотивов, но и выяснить, какие из них константные, а какие факультативные. В связи с этим отметим важные для такого анализа особенности мотива: триединство, выражающее связь субъекта, предиката, объекта; традиционная устойчивость, позволяющая мотиву переходить из одного сюжета в другой; причинно-временная обусловленность, организующая весь ход сюжетного действия.

Рассмотрим каждый сюжет цикла «о невинно гонимой» женщине с точки зрения комбинаторики составляющих его мотивов.

Сюжет типа 403 «Подменная жена» [11; № 127, 264, 265], [14; № 336], [16; № 122], [18; № 48]

Содержание: царевич, женившись, *отправляется в дальний путь*^{*}. Оставляя жену одну, он велит ей не покидать терема и ни с кем не разговаривать. Спустя какое-то время у дома появляется «женщинка», которая убеждает девушку искупаться в реке. *Окунувшись* в воду, героиня, подвергшись колдовству незнакомки, *оборачивается утицей*. Ведьма, надев одежду околдованной, *выдает себя за жену царевича*. Не заметив подмены, вернувшийся муж продолжает жить с колдуньей. За это время утица приносит трех сыновей, которые становятся объектом ненависти вредителя. *Покушение злой ведьмы на жизнь новорожденных* заставляет героиню *«завопить материнским голосом»*, который узнает царевич [11; 265]. Разгадав подмену, он *снимает колдовские чары* с истинной жены. Ведьма же *смертельно наказывается*.

Комбинаторика мотивов[†]: мотив отлучки — мотив нарушения запрета-мотив вредительства — мотив изгнания — мотив подмены — мотив вредительства — мотив узнавания — мотив разоблачения вредителя — мотив повторной свадьбы. При этом мотив изгнания героини из дома вербально не зафиксирован в «тексте», он вычленяется из логики повествования; мотив повторной свадьбы обозначает возобновление свершившегося ранее брака между героями после вынужденной разлуки.

Мотивировка вредительства: зависть вредителя по поводу рождения у героини ребенка.

Сюжет типа 409 «Девушка-рысь» [11; № 266], [15; № 354], [17; № 14], [18; № 41]

Содержание: девушка, удачно выйдя замуж, вскоре становится матерью. Завистливая ведьма, воспользовавшись отлучкой мужа («поехал на охоту»), превращает героиню в рысь. Каждую ночь мать-рысь тайно кормит свое дитя молоком, после чего тот становится веселым и игривым. Подобное поведение младенца вызывает у его отца подозрения. Дождавшись ночи, *он узнает правду и снимает с жены колдовские чары*. Ведьма же подвергается *смертельному наказанию*.

Комбинаторика мотивов: мотив отлучки — мотив вредительства — мотив изгнания — мотив узнавания — мотив разоблачения вредителя — мотив наказания — мотив повторной свадьбы. Приме-

^{*} Подчеркнутое обозначает вербальное выражение мотива

[†] Нами используется номинация мотивов, предложенная В.Я. Проппом [22].

Максимальное сходство содержания сюжетных типов 480, 480А, 480В, 480С позволяет нам не рассматривать каждый из них отдельно.

чительно, что в поздних вариантах данного сюжета, построенных на коллизии падчерицы и мачехи, последняя является вредителем; колдовство в них мотивируется ненавистью мачехи к падчерице; мотив изгнания героини из дома вербально не закреплён в тексте сказки, он вычленяется из логики повествования; начальный мотив свадьбы представлен как уже свершившийся факт до момента повествования. В таких случаях (свадьба как данность) этот мотив в комбинаторику включаться не будет.

Мотивировка вредительства: зависть ведьмы относительно рождения у героини ребенка.

Сюжет типа 480, 480А, 480В, 480С [11; № 95], [12; № 13], [18; № 155]

Содержание: падчерица, *изгнанная* мачехой в лес, *подвергается испытанию* со стороны Морозко, Бабы-яги, Головы или большого Старика. Успешно выдержав испытание, героиня, «*отмеченная благополучием*», *возвращается* домой. Мачеха, раздраженная таким исходом дела, *умирает*.

Комбинаторика мотивов: мотив изгнания — мотив бытового (вербального) испытания — мотив награждения — мотив возвращения — мотив разоблачения вредителя (т.е. мотив наказания). Примечательно, что немногочисленные варианты сказки завершаются мотивом свадьбы падчерицы (например, запись [11; № 95].

Мотивировка вредительства: ненависть мачехи к падчерице.

Сюжет типа 510А «Золушка» [11; № 292, 293], [15; № 300], [16; № 105], [18; № 121]

Содержание: *смерть матери* делает героиню сиротой. Вторым браком отца не приносит девушке благополучия. Мачеха *взваливает на падчерицу тяжёлую домашнюю работу*. Дух покойной матери, стараясь облегчить страдания дочери, одаривает ее дорогими нарядами и отправляет на царский бал. *Попытка царевича познакомиться с прекрасной незнакомкой* оказывается безуспешной. Героиня, покидая царские палаты, *теряет туфельку*, что в дальнейшем *позволяет царевичу не только отыскать суженую, но и сыграть свадьбу*.

Комбинаторика мотивов: мотив отлучки — мотив бытового вредительства — мотив трансфигурации — мотив встречи с суженым — мотив потерянной туфельки — мотив предбрачного испытания — мотив узнавания — мотив свадьбы. При этом к мотиву отлучки относится также смерть родителей героев сказки; мотив трансфигурации представляет собой чудесное перевоплощение героини из замарашки в красавицу; мотив предбрачного испытания в данном сюжете заключается в поиске женихом суженой. Согласно исследованиям В.Я. Проппа, это более поздняя форма подобного испытания [23].

Мотивировка вредительства: ненависть мачехи к падчерице.

Сюжет типа 510В «Свиной чехол» [11; № 290, 291], [12; № 55], [15; № 333], [16; № 99]

Содержание: падчерица, *изгнанная из дома*, попадает в лес и какое-то время живет в дупле дуба. *Царевич, охотясь в лесу, обнаруживает девушку Свиной чехол* и привозит ее во дворец. Царский бал *заставляет героиню снять чехол и принять человеческий вид*. Оставаясь неузнанной, *она теряет свою туфельку* и покидает праздник. *Царевич, отыскав хозяйку туфельки, женится на ней*.

Комбинаторика мотивов: мотив изгнания — мотив встречи с суженым — мотив трансфигурации — мотив потерянной туфельки — мотив предбрачного испытания — мотив узнавания — мотив свадьбы.

Мотивировка изгнания героини: а) принуждение к инцесту со стороны родного отца или брата; б) в более поздних вариантах — ненависть мачехи.

Сюжет типа 511 «Чудесная корова» [11; № 100, 101], [12; № 56], [13; № 121]

Содержание: *девушка, оставшись сиротой*, вынуждена жить со злой мачехой. Ежедневное «общение» с чудесной коровой — материнским наследством — помогает падчерице оставаться сытой и здоровой. Узнав об этом, *мачеха приказывает убить животное*, кости которого героиня закапывает в землю. Выросшее вскоре дерево приносит наливные яблоки. *Проезжавший мимо сада юноша просит трех сводных сестер угостить его плодами*. Выполнить просьбу гостя удается только падчерице, которая впоследствии *становится его женой*.

Комбинаторика мотивов: мотив отлучки — мотив вредительства — мотив встречи с суженым — мотив предбрачного испытания — мотив свадьбы. Мотив предбрачного испытания в данном сюжете связан с просьбой потенциального жениха угостить его яблочком, брачным символом. В этой связи некоторые исследователи, например, Е.М. Мелетинский, называет этот мотив мотивом сорванного яблока [24].

Мотивировка вредительства: ненависть мачехи к падчерице.

Сюжет типа 706 «Безручка» [11; № 278 — 282], [12; № 22], [15; № 332], [16; № 98], [18; № 117]

Содержание: *родители перед смертью завещают сыну заботиться о сестре и не брать в жены девушку из своей деревни. Нарушив данный завет, юноша женится на «соплеменнице», которая «оказалась злой и коварной». Девушка, оклеветанная невесткой, лишается рук и изгоняется братом в лес. Царевич, охотясь, обнаруживает героиню и привозит ее во дворец. Спустя год после свадьбы муж временно покидает жену. В его отсутствие она становится матерью «чудесного» мальчика, что вызывает зависть у клеветницы. Поэтому она, подменив письмо к царевичу, сообщает ему о рождении звереныша. Ответное письмо разгневанного мужа содержит приказ об изгнании жены с нечеловеческим отпрыском. Вновь очутившись в лесу, безрукая героиня подходит к колодезю, чтобы утолить жажду. Там она встречает Николая Угодника, который исцеляет ее. Вернувшись в родной город, неузнанная никем девушка просит ночлега в доме своего брата, где обнаруживает и своего супруга. Под видом сказки героиня рассказывает свою историю, тем самым разоблачая себя. Вредитель наказывается, а семья восстанавливается.*

Комбинаторика мотивов: мотив отлучки — мотив нарушения запрета — мотив встречи с суженым — мотив свадьбы — мотив чудесного рождения — мотив отлучки — мотив вредительства — мотив изгнания — мотив чудесного исцеления — мотив возвращения домой — мотив узнавания — мотив разоблачения вредителя — мотив повторной свадьбы.

Мотивировка вредительства и изгнания: зависть невестки к золовке.

Сюжет типа 707 «Чудесные дети» [11; № 284], [13; № 5], [15; № 304], [16; № 114], [18; № 331]

Содержание: три сестры рассуждают между собой, что бы сделала каждая, будь она женой царевича. Высказываясь поочередно, младшая сказала, что родила бы мужу чудесных волшебных сыновей. Речь последней понравилась царевичу, который подслушал разговор девушек. Взяв в жены младшую из сестер, он вскоре отправляется в дальний путь. Героиня тем временем приносит трех чудесных сыновей. Сестры, завидуя этому, совершают подмену детей животными. Подобное повторяется три раза. Третье известие о рождении зверенышей гневит царевича, который приказывает поместить жену в бочку и бросить в океан. Героине удается спрятать в своем рукаве одного из сыновей, который, обладая сверхъестественными способностями, переносит бочку на берег. Выбравшись из заточения, женщина узнает, где находятся ее дети. Она печет хлеб, замесив его на грудном молоке, и отправляет сына в лес на поиски братьев. Отведав материнского хлеба, спрятанные в лесу дети вспоминают мать и возвращаются к ней. Путники, посетив царский дом, рассказывают царевичу об увиденном ими красивом острове и чудесных мальчиках. Царевич, отправившись на остров, встречает семью и узнает всю правду. В результате этого семья восстанавливается, а сестры смертельно наказываются.

Комбинаторика мотивов: мотив предбрачного испытания — мотив свадьбы — мотив отлучки — мотив чудесного рождения — мотив вредительства — мотив изгнания — мотив узнавания — мотив разоблачения вредителя — мотив повторной свадьбы. Данный сюжет обнаруживает древнейшую форму мотива предбрачного испытания, связанного с проверкой женщины на пригодность к материнскому воспроизводству. Мотивы отлучки и вредительства повторяются сказкой, согласно фольклорной традиции, троекратно.

Мотивировка вредительства: зависть старших сестер по отношению к младшей.

Сюжет типа 709 «Волшебное зеркальце» [11; № 210], [12; № 16, 45], [15; № 301], [18; № 252]

Содержание: падчерица, изгнанная мачехой в лес, обнаруживает там терем братьев-охотников и остается в нем жить. Мачеха, узнав о местонахождении девушки, отправляет туда колдунью (либо идет сама). Перевоплотившись в нищенку, она дарит героине заколдованный предмет (яблоко, пуговицу, булавку, рубашку), что становится причиной смерти падчерицы. Охотники, поместив мертвое тело в хрустальный гроб, подвешивают его к ветвям дуба. Царевич, охотясь в лесу, обнаруживает гроб и привозит его во дворец. Извлечение заколдованного предмета оживляет героиню, которая выходит замуж за спасителя.

Комбинаторика мотивов: мотив изгнания — мотив отлучки — мотив вредительства — мотив предбрачного испытания — мотив встречи с суженым — мотив свадьбы. Мотив предбрачного испытания заключается в извлечении суженым магического предмета из тела возлюбленной (либо его поцелуй). Некоторые варианты сюжета включают в себя традиционный для волшебной сказки мотив разоблачения вредителя.

Мотивировка вредительства и изгнания: ненависть мачехи к падчерице (иногда — зависть мачехи вызывает красота падчерицы).

Как видно из фактического анализа, цикл о «невинно гонимой» женщине включает в себе определенный корпус мотивов (15), одни из которых константные (8), другие факультативные (7). Вычленим их, указывая частотность употребления каждого.

Константные мотивы цикла:

- Мотив свадьбы — 11, из них 4 — финальных, 3 — начальных, 4 — мотив повторной свадьбы.
- Мотив вредительства — 9, из них 5 — бытового характера, 4 — магического характера (в качестве вводящего для второго хода сказки — 1).
- Мотив испытания — 9 (с учетом версий А, В, С сюжетного типа 480), из них 5 — предбрачных, 3 — бытовых, и 1 — вербальное (в качестве вводящего — 1).
- Мотив изгнания — 8, из них в качестве вводящего — 4; в качестве вводящего для второго хода сказки — 1.
- Мотив отлучки — 7, из них 5 — в значении «отправился в дальний путь», 2 — в значении «смерть родителя» (в качестве вводящего — 5).
- Мотив узнавания героя — 6 (всегда связан с финальным).
- Мотив разоблачения вредителя — 5 (всегда связан с финальным).
- Мотив встречи с суженым — 5 (всегда связан с мотивом свадьбы).

Факультативные мотивы цикла:

- Мотив нарушения запрета — 2.
- Мотив трансфигурации — 2.
- Мотив потерянной туфельки — 2.
- Мотив чудесного рождения — 2.
- Мотив подмены — 1.
- Мотив возвращения героини домой — 2.
- Мотив чудесного исцеления — 1.

Мотивировка изгнания и вредительства оговаривается во всех сюжетах цикла. Согласно этому, можно выделить два типа мотивировки: мотивировка, связанная с завистью вредителя по причине рождения у героини ребенка — 3 случая; и мотивировка, связанная с ненавистью вредителя к героине — 6 случаев.

Проведенное исследование убеждает, что структурное комбинирование мотивов в сюжетах рассматриваемого цикла обнаруживает определенную закономерность. Во-первых, вводящими в большинстве случаев являются мотив изгнания (типы 480, 480А, 480В, 480С, 510В, 709) и мотив отлучки (типы 403, 409, 510А, 511, 706). Своеобразным исключением в данном смысле можно считать сюжет типа 707 («Чудесные дети»), который начинается с предбрачного испытания героини. Во-вторых, финальным мотивом восьми сюжетов цикла предстает мотив свадьбы, что свойственно сказке в целом. Выпадает из этого (казалось бы, обязательного для всего жанра) правила сюжет типа 480, 480А, 480В, 480С, который завершается возвращением гонимой падчерицы в родной дом. Однако некоторые варианты сюжета, подчиняясь все же сказочной традиции, включают в свое содержание финальное замужество героини.

Понятно, что каждый мотив выполняет определенную функцию в ходе сюжетного действия и, более того, по-своему связан с темой произведения. Так, вводящий мотив, соответствуя теме сюжета, обнаруживает тем самым основной антагонизм действующих лиц. Это в свою очередь обуславливает сложившийся тип (гонимый / негонимый) главного героя цикла. Финальный мотив же, находясь, как и прочие, в едином тематическом поле, представляет собой исход действия, который соответствует идее сюжета и цикла в целом. Однако следует отметить, что финальный мотив, в отличие от вводящего, не вытекает из конкретной темы — он есть жанровая закономерность, распространяемая на сказку вообще. При этом тема, «выбирая» вводящий мотив, всегда ориентируется на сказочный закон контрастности начала и конца. Согласно ему вводящий мотив должен нести в себе негативное содержание. Как известно, конечная цель волшебной сказки — свадебный пир. Стремление к нему движет сказителем, который, руководствуясь темой произведения, включает в сюжет соответствующие кульминационные мотивы. Они должны не только логически связывать вводящий и финальный мотивы, но и мотивировать художественное разрешение проблемы (т.е. дать ответ на вопрос, почему истинный герой вознаграждается, а ложный наказывается). Как верно в этой связи пишет Н.М. Ведерникова, чем сложнее тема (и проблема) произведения, тем больше мотивов она потребует [25]. Так, тема семейного деспотизма по отношению к женщине требует наличие таких мотивов,

как мотив вредительства, который проявляет антагонизм героев; мотив испытания, который косвенно характеризует героя; мотив встречи с суженым (мужем), который предвещает скорую свадьбу героев.

Каждый из приведенных мотивов имеет не только свои функции, но и логическое продолжение в структуре сюжета. Так, бытовое испытание героя непременно влечет за собой мотив его вознаграждения; мотив вредительства, как правило, предполагает в дальнейшем мотив разоблачения вредителя; мотив встречи с суженым (мужем) логически переходит в финальный мотив свадьбы. При этом необходимость логического продолжения мотивов требует от сюжета соответствующего поэтического оформления последних. Поэтому, например, мотив предбрачного испытания в сюжете «Чудесная королева» строится на заимствованном сказкой обрядовом мотиве сорванного яблока. Сорвать его и угостить им жениха — составляет содержание мотива испытания, за которым следует традиционная свадьба. Подобный случай обнаруживает и сюжет о Золушке, в котором связь указанных мотивов происходит в процессе поиска потенциальным женихом хозяйки потерянной туфельки. Такая оформленность мотива объясняется влиянием новой художественной традиции, задача которой эстетизировать «низкого героя» цикла «о невинно гонимой» женщине. В более древних же (т.е. инициированных) сюжетах этого цикла оформление логически связанных мотивов происходит согласно структуре и философии самого обряда посвящения. Мотив встречи с суженым в них возникает чаще всего в момент временной смерти героини. Суженый предстает тем человеком, который должен вывести девушку из этого пограничного состояния. Предбрачное испытание, как правило, связано с магической стороной сказочного бытия, например, оживить мертвую красавицу: «... стал (царевич — Д.Д.) расчесывать мертвой красавице русую косу... Вдруг выпал из ее косы волшебный волосок — красавица раскрыла очи...» [11; № 211].

Особого внимания в процессе исследования циклосоставляющих мотивов заслуживает мотив вредительства. Сказка редко обходится без него, поскольку традиционно делит мир на добрых и злых, на помощников и вредителей. Цикл сказок о «невинно гонимой» женщине не стал исключением в указанном смысле. Об этом свидетельствует приведенная выше статистика, согласно которой мотив вредительства является одним из распространенных (9 случаев) в цикле. Это объясняется, прежде всего, художественно представленным в сказке конфликтом родовых соперниц, перерастающим в проблему семейного деспотизма. Мотив вредительства достаточно разнообразен по своему содержанию: он может выступать в форме клеветы, колдовства, подмены и даже тяжелой работы по дому. Более того, он имеет способность составлять семантическое поле другого (самостоятельного) мотива. Так, мотив изгнания по сути своей является обыкновенным вредительством со стороны антагониста. Однако функциональная значимость данного мотива в сюжете требует считаться с его спецификой: будучи вводящим, он приобрел статус самостоятельной «функции», которая, по словам В.Я. Проппа, существенно влияет на ход сюжетного действия. Это делает невозможным его замену другой разновидностью мотива вредительства.

Специфика мотива вредительства в цикле «о невинно гонимой» женщине, на наш взгляд, заключается в следующем:

- в силу своей субъектно-объектной ориентированности он призван акцентировать антагонизм героев сказки. Благодаря этому можно выделить несколько антагонистических пар по принципу «вредитель — жертва»: старшие сестры — младшая сестра (тип 707); колдунья — замужняя женщина (типы 403, 409, 707); мачеха — падчерица (типы 480, 480А, 480В, 480С, 510А, 511, 709); невестка — золовка (тип 706);

- в силу указанного выше предназначения он может использоваться рассказчиком несколько раз в процессе развития одного сюжета. В некоторых случаях это приводит к возникновению второго хода произведения, который повествует о злоключениях уже замужней героини (например, тип 706 «Безручка»);

- согласно древней сказочной традиции, мотив вредительства требует художественного обоснования, т.е. мотивировки. Сюжеты цикла на протяжении своего формирования зафиксировали, как указывалось выше, лишь две мотивировки вредительства, характер которых обусловлен раскрываемой сюжетами темой семейного деспотизма в условиях моногамного брака.

Из анализа видно, что построенная на единстве мотивов циклизация сюжетов о «невинно гонимой» женщине имеет единую социально-историческую основу, породившую художественную тему: переход от полигамного рода к моногамной семье; эволюция патриархального мировоззрения в его противостоянии с устойчивыми ценностями матриархата. Другими словами, сказочная циклизация, развиваясь вокруг номинационного образа, показывает тесную связь фольклора с действительностью

и конъюнктурные возможности жанра. В свою очередь, развиваясь в условиях эволюции сказки, циклизация демонстрирует различные уровни реализации жанровых традиций в родственных сюжетах. Поэтому ранние и поздние традиции жанра, сменявшие друг друга на протяжении циклизации, отразились на морфоструктуре, комбинаторике мотивов, символике. По мере появления родственных сюжетов происходит эволюция сказочных мотивов, которая выражается в обогащении устоявшихся, традиционных форм новым содержанием. В результате этого каждый мотив приобретает различные художественные модификации, формируется корпус константных и факультативных мотивов.

Заключение

Совершенно очевидно, что все константные мотивы связаны между собой. Они, переходя из одного сюжета в другой, функционируют в едином тематическом поле цикла. При этом не нарушается художественное своеобразие сюжетов цикла, чему способствует как наличие семантического многообразия константных мотивов, так и появление факультативных. Отметив специфику константных мотивов, обратимся вновь к их комбинаторике в сюжетах цикла. Выясним, существует ли какая-либо закономерность комбинации мотивов в генетически близких сюжетах. С этой целью систематизируем сюжеты с учетом общности их вводящего, константно-кульминационного и финального мотивов.

Разновидности вводящего мотива позволяют разделить сказочный цикл «о невинно гонимой» женщине на 3 группы: 1) сюжеты с вводящим мотивом «изгнание»; 2) сюжеты с вводящим мотивом «отлучка»; 3) сюжеты с вводящим мотивом предбрачного испытания:

1) Мотив изгнания — типы 480, 480А, 480В, 480С, 510В, 709.

а) изгнание — испытание — возвращение (480, 480А, 480В, 480С).

б) изгнание — встреча с суженым — испытание — свадьба (510В).

в) изгнание — вредительство — встреча с суженым — свадьба (709).

2) Мотив отлучки — типы 403, 409, 510А, 511, 706.

а) отлучка — вредительство — встреча с мужем — повторная свадьба (403).

б) отлучка — вредительство — встреча с мужем — повторная свадьба (409).

в) отлучка — вредительство — встреча с суженым — свадьба (510А).

г) отлучка — вредительство — встреча с суженым — свадьба (511).

д) отлучка — вредительство — встреча с суженым — свадьба — вредительство — встреча с мужем — повторная свадьба (706).

3) Мотив предбрачного испытания — тип 707.

а) испытание — свадьба — вредительство — мотив встречи с мужем — повторная свадьба.

Наибольшее единообразие в комбинировании мотивов обнаруживают сюжеты второй группы, построенные по принципу «отлучка — свадьба». Мотивы здесь совпадают не только в своем составе, но и в фабульной последовательности. Более того, эта группа сюжетов может пополниться за счет сюжетных типов 709 (а, 3) и 707 (в, 1), которые, отличаясь друг от друга вводящим мотивом, имеют сходную комбинацию кульминационно-константных и финального мотивов. Данный факт лишний раз подтверждает активную способность вводящих мотивов варьироваться между собой. Следовательно, учитывая максимальное единообразие комбинаторики константных мотивов в 7 сюжетных типах цикла из 12, можно заключить, что художественное действие циклосоставляющих произведений развивается в следующем порядке: вводящий мотив — вредительство — встреча с суженым (мужем) — свадьба (повторная свадьба).

Таким образом, сюжеты цикла, сохраняя свое художественное своеобразие, развивают общую тему (семейный деспотизм и неравноправие женщины в условиях моногамного брака) с помощью одних и тех же мотивов. Они, переходя из одного произведения в другое, часто приобретают дополнительную семантику, что делает сюжеты цикла разнообразными по своему содержанию. Не последнюю роль в этом смысле играют факультативные мотивы, которые, придавая сюжету определенную уникальность, характеризуются низкой частотностью употребления.

Все мотивы цикла находятся в едином тематическом поле, о чем свидетельствуют, во-первых, их логическая связанность, при которой один мотив предполагает наличие другого, и, во-вторых, сходная их комбинаторика, что объясняется, с одной стороны, подчинением сюжетного действия обрядовой структуре, с другой — традиционной преемственностью генетически близких сюжетов.

Выбор мотивов осуществляется как в соответствии с основной темой цикла, так и с учетом номинационного центра, т.е. главного персонажа. Он, как участник описываемых событий, требует актуализации той или иной семантической разновидности мотива. Так, тип гонимой / негонимой героини

ни в цикле о «невинно гонимой» женщине обязательно предполагает: мотив отлучки с семантической разновидностью «смерть матери» (или родителей), но никогда — «смерть отца»; испытание бытового или предбрачного характера, но никогда — трудную задачу; вредительство со стороны женщины (чаще мачехи, реже — наемной колдуньи).

Некоторые мотивы цикла сопровождаются мотивировками. К таковым в цикле о «невинно гонимой» женщине относятся мотив изгнания и мотив вредительства, которые, как правило, обусловлены ненавистью либо завистью одной героини к другой. Однако цель мотивировки, как мы убедились, не сводится к простой констатации причины гонения или порчи. Указывая на основной антагонизм героев, она обуславливает проблему и, как следствие, тему и идею сказки в целом.

В процессе сказочной циклизации, основанной на генетической преемственности сюжетов, создается единая система мотивов. Она представлена в циклизации схожими комбинациями мотивов, которые, переходя из одного сюжета в другой, освещают конкретную тему. Находясь в едином тематическом поле, мотивы демонстрируют логическую связь с номинационным персонажем, который актуализирует их семантические разновидности с учетом сюжетных ситуаций.

Результаты настоящего исследования могут найти продолжение в изучении хронологии родственных сюжетов, отражающих различные мировоззренческие и жаровые традиции. Целесообразно изучить контаминационные процессы и природу семантического поля родственных сюжетов как свидетельства естественной циклизации в народной прозе.

Список литературы

- 1 Пропп В.Я. Русский героический эпос / В.Я. Пропп. — М.: Азбука-Аттикус, 2021. — 800 с.
- 2 Жирмунский В.М. Тюркский героический эпос / В.М. Жирмунский. — Л.: Наука, 1974. — 727 с.
- 3 Азбелев С.М. Историзм былин и специфика фольклора / С.М. Азбелев. — М.: Наука, 1992. — С. 194.
- 4 Ерёмина В.И. Ритуал и фольклор / Ерёмина В.И.. — Л.: Наука, 1991. — С. 112.
- 5 Аникин В.П. Традиции русского фольклора / Аникин В.П. // Традиции русского фольклора. — 1986. — С. 4–12.
- 6 Былинкина В.В. Цикл как форма художественного произведения в искусстве: теоретический аспект / Былинкина В.В. // Искусство и культура. — 2022. — № 1 (45). — С. 20–24.
- 7 Силантьев И.В. Мотив как системная единица фольклорного и литературного повествования / Силантьев И.В. // Фольклорный мотив: инструмент анализа и объект изучения: материалы Международного круглого стола (23-24 апреля 2021 г.) / Сост.: О.Б. Христофорова, В.А. Черванёва. Москва: РГГУ, 2021. — С. 12–22.
- 8 Березкин Ю.Е. Мотив как идеальный тип, или Трикстерские эпизоды в евразийском фольклоре / Березкин Ю.Е. // Фольклор: структура, типология, семиотика. — 2022. — Т. 5. — № 1. — С. 10–29. DOI: 10.28995/2658-5294-2022-5-1-10-29
- 9 Андреев Н.П. Указатель сказочных сюжетов по системе Аарне / Андреев Н.П. — Л., 1929.
- 10 Сравнительный указатель сказочных сюжетов. Восточнославянская сказка / под ред. Л.Г. Барага. — М.: Наука, 1979. — 436 с.
- 11 Афанасьев А.Н. Народные русские сказки. Вып. 1–8. — М., 1855–1864.
- 12 Худяков И.А. Великорусские сказки. — М., 1860–1862.
- 13 Ончуков Н.Е. Северные сказки. — СПб., 1908.
- 14 Зеленин Д.К. Великорусские сказки Пермской губернии. — Пг., 1914.
- 15 Зеленин Д.К. Великорусские сказки Вятской губернии. — Пг., 1915.
- 16 Соколовы Б. и Ю. Сказки и песни Белозерского края. — М., 1915.
- 17 Садовников Д.Н. Сказки и предания Самарского края. — СПб., 1884.
- 18 Смирнов А.М. Сборник великорусских сказок. — Пг., 1917.
- 19 Червинский П.П. Семантический язык фольклорной традиции / П.П. Червинский — Ростов: Изд-во Ростов. ун-та, 1989. — 222 с.
- 20 Пропп В.Я. Фольклор и действительность / Пропп В.Я. — М.: Азбука, 2024. — 448 с.
- 21 Томашевский Б.В. Теория литературы / Томашевский Б.В. — М.: Флинта, 2018. — 335 с.
- 22 Пропп В.Я. Морфология сказки / Пропп В.Я. — М.: Иллюминатор, 2023. — 224 с.
- 23 Пропп В.Я. Исторические корни волшебной сказки / Пропп В.Я. — СПб.: Изд-во Питер, 2021. — 576 с.
- 24 Мелетинский Е.М. Герой волшебной сказки. Происхождение образа / Мелетинский Е.М. — М., СПб.: Академия исследований культуры, Традиция, 2005. — 240 с.
- 25 Ведерникова Н.М. Мотив и сюжет в волшебной сказке / Ведерникова Н.М. // Филологические науки, 1970. — № 2. — С. 57–65.

Д.В. Дьяков

Орыс халық прозасындағы тақырыптың циклдік әлеуеті

Зерттеудің мақсаты — Аарне — Андреевтің халықаралық көрсеткішінде тіркелген «әділетсіз қуғындалған» әйел туралы орыс халық ертегілерінің сюжеттері негізінде тақырыптың циклдік әлеуетін талдау. Материал ретінде XIX–XX ғасырлардағы 1559 орыс халық ертегісі қолданылды, олар толық іріктеу әдісімен таңдалды. Зерттеуде салыстырмалы, статистикалық талдау, жалпылау және ойша модельдеу әдістері пайдаланылды. Циклдің құрылымдық-семантикалық бірлігін қамтамасыз ететін тұрақты және факультативті мотивтер анықталды. Сюжеттік әрекеттің салттық құрылымға бағынатындығы және мотивтердің дәстүрлі сабақтастығы матриархат пен патриархат дүниетанымдарының өзара байланысын көрсететіні дәлелденді. Алынған нәтижелер фольклорлық циклизацияның номинациялық образ айналасында дамитынын және бұл жанрлық дәстүрлердің тұрақтылығын қамтамасыз ететінін көрсетеді. Жұмыс ертегі эпосындағы сюжеттік ұйымдасу және мотивтік комбинация механизмдері туралы түсініктерді кеңейтеді.

Кілт сөздер: циклизация, тақырып, халық ертегісі, сюжет, мотив.

D.V. Dyakov

Cyclical Potential of the Theme in Russian Folk Prose

The aim of the study is to analyze the cyclical potential of the theme in Russian folk prose based on the plots of the “unfairly exiled” woman recorded in the international index Aarne — Andreev. The material consists of 1,559 Russian folk tales from the 19th–20th centuries, selected using the continuous sampling method. The research employs comparative and statistical analysis, generalization, and mental modeling methods. The study identifies constant and optional motifs that form the structural-semantic unity of the cycle. It is established that the plot action follows a ritual structure, and the traditional continuity of motifs reflects the interaction between matriarchal and patriarchal worldviews. The findings confirm that folklore cyclization develops around a nominative image, ensuring the stability of genre traditions and the reproduction of key themes. This work expands the understanding of plot organization mechanisms and motif combination in the fairy-tale epic.

Keywords: cyclization, theme, folk tale, plot, motif.

References

- 1 Propp, V.I. (2021). *Russkii geroicheskiy epos [Russian heroic epic]*. Moscow: Azbuka-Attikus [in Russian].
- 2 Zhirmunsky, V.M. (1974). *Tiurkskii geroicheskiy epos [Turkic heroic epic]*. Leningrad: Nauka [in Russian].
- 3 Azbelev, S.M. (1992). *Istorizm bylin i spetsifika folklor [Historicism of epics and the specificity of folklore]*. Moscow: Nauka [in Russian].
- 4 Eremina, V.I. (1991). *Ritual i folklor [Ritual and folklore]*. Leningrad: Nauka [in Russian].
- 5 Anikin, V.P. (1986). *Traditsii russkogo folklor [Traditions of Russian folklore]*. *Traditsii russkogo folklor — Traditions of Russian folklore*, 4–12 [in Russian].
- 6 Bylinkina, V.V. (2022). Tsikl kak forma khudozhestvennogo proizvedeniia v iskusstve: teoreticheskii aspekt [The cycle as a form of a work of art in art: theoretical aspect]. *Iskusstvo i kultura — Arts and culture*, 1 (45), 20–24 [in Russian].
- 7 Silantev, I.V. (2021). Motiv kak sistemnaia edinitsa folklornogo i literaturnogo povestvovaniia [Motif as a systemic unit of folklore and literary storytelling]. *Folklorni motiv: instrument analiza i obekt izucheniia: Materialy Mezhdunarodnogo kruglogo stola (23-24 apreliia 2021 g.) — Folklore motive: a tool of analysis and an object of study: materials of the International Round Table (April 23-24, 2021)*. Moscow, Rossiiskii Gosudarstvennyi Gumanitarnyi Universitet [in Russian].
- 8 Berezkin, Iu.E. (2022). Motiv kak idealnyi tip, ili Trikstorskie epizody v evraziiskom folklоре [Motive as an ideal type, or Trickster episodes in Eurasian folklore]. *Folklor: struktura, tipologiya, semiotika — Folklore: structure, typology, semiotics*, 5(1), 10–29. DOI: 10.28995/2658-5294-2022-5-1-10-29
- 9 Andreev, N.P. (1929). *Ukazatel skazochnykh siuzhetov po sisteme Aarne [Index of fairy tales according to the Aarne system]*. Leningrad [in Russian].
- 10 Barag, L.G. (1979). *Sravnitelnyi ukazatel skazochnykh siuzhetov. Vostochnoslavianskaia skazka [Comparative index of fairy tales. East Slavic fairy tale]*. Moscow: Science [in Russian].
- 11 Afanasev, A.N. (1885). *Narodnye russkie skazki [Russian folk tales]*. Moscow [in Russian].
- 12 Khudiakov, I.A. (1860). *Velikorusskie skazki [Great Russian fairy tales]*. Moscow [in Russian].

- 13 Onchukov, N.E. (1908). *Severnye skazki [Northern tales]*. Saint Petersburg [in Russian].
- 14 Zelenin, D.K. (1914). *Velikorusskie skazki Permskoi gubernii [Great Russian fairy tales of the Perm province]*. Petrograd [in Russian].
- 15 Zelenin, D.K. (1915). *Velikorusskie skazki Viatskoi gubernii [Great Russian fairy tales of the Vyatka province]*. Petrograd [in Russian].
- 16 Sokolov B. & Sokolov Iu. (1915). *Skazki i pesni Belozerskogo kraia [Fairy tales and songs of the Belozersky region]*. Moscow [in Russian].
- 17 Sadovnikov, D.N. (1884). *Skazki i predaniia Samarskogo kraia [Fairy tales and legends of the Samara region]*. Saint Petersburg [in Russian].
- 18 Smirnov, A.M. (1917). *Sbornik velikorusskikh skazok [Collection of Great Russian fairy tales]*. Petrograd [in Russian].
- 19 Chervinsky, P.P. (1989). *Semanticheskii yazyk folklornoj traditsii [Semantic language of folklore tradition]*. Rostov: Izdatelstvo Rostovskogo universiteta [in Russian].
- 20 Propp, V.Ia. (2024). *Folklor i deistvitelnost [Folklore and reality]*. Moscow: Azbuka [in Russian].
- 21 Tomashevskii, B.V. (2018). *Teoriia literatury [Theory of literature]*. Moscow: Flinta [in Russian].
- 22 Propp, V.Ia. (2023). *Morfologiya skazki [Morphology of a fairy tale]*. Moscow: Illuminator [in Russian].
- 23 Propp, V.Ia. (2021). *Istoricheskie korni volshebnoi skazki [Historical roots of fairy tales]*. Saint Petersburg: Izdatelstvo Piter [in Russian].
- 24 Meletinskii, E.M. (2005). *Geroi volshebnoi skazki. Proiskhozhdenie obraza [Hero of a fairy tale. Origin of the image]*. Moscow, Saint Petersburg: Akademiia issledovaniia kultury, Traditsiia [in Russian].
- 25 Vedernikova, N.M. (1970). Motiv i siuzhet v volshebnoi skazke [Motif and plot in a fairy tale]. *Filologicheskie nauki — Philological Sciences*, 2, 57–65 [in Russian].

Information about the author

Dyakov, Dmitry Viktorovich — Candidate of Philological Sciences, Associate Professor, Karaganda Buketov University, Karaganda, Kazakhstan; e-mail: diakovd@mail.ru.

Ж.Ж. Жарылғапов, Г.А. Бахбергенова*

Академик Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды университеті, Қарағанды, Қазақстан
(E-mail: gulbakytbakbergenova@gmail.com)

Қазақ поэзиясындағы орнитологиялық образдар генезисі

Бұл мақалада қазақ поэзиясындағы орнитологиялық образдардың генезисі қарастырылған. Құстар бейнесінің мифологиялық түп-тамырынан бастап, оның қазақ халқының көшпелі тұрмыс-тіршілігімен және ұлттық дүниетаныммен байланысы жан-жақты зерттелген. Зерттеуде Мұқағали Мақатаев, Махамбет Өтемісұлы, Тұманбай Молдағалиев және Есенғали Раушанов шығармаларындағы орнитологиялық образдардың символдық және мағыналық ерекшеліктері талданған. Негізгі мақсат — қазақ әдебиетінде құстардың рухани және философиялық маңызын ашып, олардың ұлттық мәдениеттегі рөлін айқындау. Зерттеу барысында семантикалық, салыстырмалы-тарихи, әдеби және символдық талдау әдістері қолданылған. Нәтижесінде, орнитологиялық образдардың қазақ поэзиясындағы көркемдік, философиялық және мәдени қызметі анықталып, олардың ұлттық дүниетанымдағы терең символикалық мәні ашылды. Мақала ұлттық әдебиеттегі құстар бейнесінің эволюциясын жүйелі түрде түсіндіруге үлес қосады.

Кілт сөздер: қазақ поэзиясы, орнитологиялық образдар, генезис, құстар бейнесі, ұлттық дүниетаным.

Kipicne

Әдебиет әлемінде құстар бейнесі — ежелден бері ең көркем және биік символдардың бірі ретінде қолданылып келген маңызды образ. Олар табиғаттың көркемділігін, адамзаттың рухани ізденістерін және философиялық ойларын жеткізудің көрнекі құралы болды. Құстардың бейнелері арқылы ақындар мен жазушылар махаббат, еркіндік, қайғы, рухани ізденіс және өмірдің өткіншілігі сияқты ұлы тақырыптарды зерттеген. Әрбір мәдениет пен дәуір құстарды түрліше сипаттап, олардың бейнелері арқылы ерекше ой мен мағынаны жеткізіп отырған.

Әйгілі орыс ғалымы К.М. Королев: «Қанатты, аспан жаратылысы ретінде құстар, ең алдымен, аспанды және онымен байланысты барлық нәрсені — ұшуды, күнді, желді, бұлттарды, бостандықты, өмірді, құнарлылықты, шабытты, бейнелейді» [1] деп пікір білдірген екен. Ал американдық жазушы Дж.Купердің пікірінше, құстар «мәңгілік жанның, рухтың, құдайлық көріністің, ауа рухтарының, аспанға көтерілудің, құдайлармен қарым-қатынас жасаудың немесе жоғары күйге енудің символы» [2].

Қай халықтың болмасын әдебиет тарихы ең алдымен сол халықтың тұрмыс-тіршілігімен қоғамдық-әлеуметтік тарихымен тығыз байланыста болып келеді [3]. Көшпенділердің табиғатымен, философиясымен және рухани әлемімен терең байланысы бар қазақ поэзиясы да әрқашан өзінің бай символизмімен ерекшеленді. Сондықтан қазақ поэзиясында да құстар образының алатын орны ерекше. Ұлттық поэзиямызда құстар табиғи элементті ғана емес, сонымен бірге бостандықтың, ұлылықтың, даналықтың және әлемдердің — жер мен көктің байланысының символы ретінде қызмет етеді. Белгілі ғалым Р.Сыздық бұл туралы: «Қазақ поэзиясындағы құстар бейнесі — халқымыздың табиғатпен үндестігін, рухани болмысын, философиялық ойлау жүйесін айқындайтын көркемдік тәсіл. Ақындар құстарды тек табиғат көрінісі ретінде ғана емес, олардың әрекеттері мен сипаттары арқылы адам болмысының асқақ армандары мен өмірлік құндылықтарын бейнелеудің символы ретінде қолданған» [4] деп пайымдайды.

Құстар бейнесінің қазақ поэзиясындағы орны мен маңызын зерттеу әдебиеттану ғылымының өзекті бағыттарының бірі болып табылады. Бұл қажеттілік қазақ халқының мәдениетінде, мифологиясында және дүниетанымында құстар образының ерекше маңыздылығымен түсіндіріледі. Құстар — табиғаттың бір бөлігі болуымен қатар, рухани құндылықтардың, еркіндік пен асқақтықтың символы ретінде қабылданған. Қазақ әдебиетіндегі құстар бейнесінің символдық ерекшеліктерін зерттеу арқылы халықтың табиғатқа деген көзқарасын, мәдени құндылықтарын және тарихи-мәдени даму үрдістерін тереңірек түсінуге болады.

* Хат-хабарларға арналған автор. E-mail: gulbakytbakbergenova@gmail.com

Қазақ поэзиясындағы орнитологиялық образдарды зерттеудің өзектілігі олардың ұлттық мәдениет пен дүниетанымдағы маңызды рөлін анықтауға негізделеді. Құстар бейнесі арқылы қазақ халқы табиғатпен үйлесімділігін, философиялық ойлау қабілетін және рухани құндылықтарын көркемдік тұрғыдан бейнелеген. Сонымен бірге, қазіргі әдебиеттану саласында бұл тақырыптың жеткілікті деңгейде қарастырылмауы оны жан-жақты зерттеу қажеттілігін күшейтеді.

Е.Е. Түйте өзінің «Қазақтың құсбегілік лексикасы» атты мақаласында: «Табиғатқа етене жақын болған ата-бабаларымыз ертеден жыртқыш құстарды қолға үйретіп, өзінің күнделікті өмірінің бір бөлшегіне айналдырған. Аң аулап, саят құрудың нәтижесінде осыған қатысты сан алуан түсініктер мен ұғымдарды қалыптастырды. Себебі кез келген халықтың сөз байлығы өзін қоршап жатқан объективті болмыс әсерінен туындайды, сөйтіп әлем бейнесінің тілдік көрінісі жасалады» [5] — дейді.

Осы тұрғыдан алғанда, қазақ поэзиясындағы орнитологиялық образдар да халықтың табиғатпен байланысын, оның дүниетанымдық ерекшеліктерін айқындайтын көркемдік құрал ретінде қалыптасты. Құстардың мінез-құлқы, олардың ұшуы, бостандығы мен сұлулығы ақындар шығармашылығында символдық мәнге ие болып, адам болмысының асқақ армандарымен, еркіндікке деген ұмтылыспен ұштасып отырды. Сондықтан қазақ халқының сөздік қорындағы құстарға қатысты лексика тек тұрмыстық қажеттіліктен ғана емес, мәдени-рухани құндылықтарды жеткізетін терең философиялық қабаттардан да көрініс тапты.

Қазақ әдебиетінде орнитологиялық бейнелер этностың табиғатпен байланысын, мәдениеті мен дүниетанымын сипаттай отырып, рухани құндылықтарды жеткізудегі шеберлікті көрсетеді. Құстар бейнесі арқылы қазақ халқының табиғатты көркемдік тұрғыдан түсінуі мен рухани мұраттарын жеткізудегі ерекшелігі айқындалады. Қазақ этносының этникалық мәдениетіндегі жеті қазынаның бірі — «Қыран бүркіт» болса, бүркіт — құстар тобына жатады. Қазақ дүниетанымындағы құстар табиғаттың бір бөлшегі ғана емес, ұлттық құндылықтар жүйесінің бірінен саналған [6].

Қазақ поэзиясындағы орнитологиялық образдарды зерттеу әдебиетте бұрын қарастырылмаған тақырыптық аспектілерді толықтыруға, құстар бейнесінің мәдени және символдық маңызын терең түсінуге, сондай-ақ ұлттық поэзияның әлемдік әдебиет контекстіндегі орнын анықтауға бағытталған. Бұл зерттеу қазақ халқының рухани және мәдени ерекшеліктерін тереңірек тануға мүмкіндік береді.

Әдісі мен материалдары

Қазақ поэзиясындағы орнитологиялық бейнелердің генезисін зерттеу үшін негізгі әдістерді қамтитын кешенді тәсілдер қолданылды. Зерттеу барысында әртүрлі кезеңдердегі поэтикалық шығармалардағы орнитологиялық бейнелердің мағыналық және символикалық ерекшеліктері жан-жақты талданды. Бұл зерттеуде келесі әдістер пайдаланылды:

Семантикалық талдау әдісі: Орнитологиялық бейнелердің поэтикалық мәтіндердегі мағыналарын және олардың уақыт өте келе қандай өзгерістерге ұшырағанын анықтауға мүмкіндік берді. Бұл әдіс құстардың әдебиеттегі метафоралық және символикалық рөлдерін ашуға негізделді.

Салыстырмалы-тарихи әдіс: Қазақ поэзиясына тарихи және әлеуметтік өзгерістердің әсерін ескере отырып, орнитологиялық бейнелердің ежелгі фольклорлық дәстүрлерден қазіргі заманға дейінгі эволюциясын зерттеуге мүмкіндік берді. Бұл әдіс арқылы әртүрлі дәуірлердегі шығармалар арасында салыстырмалы талдау жүргізіліп, құстар бейнелерінің символикалық интерпретациясы анықталды.

Мәдени көзқарас әдісі: Құстар бейнелерінің мәдени контекстін талдау үшін қолданылды. Әдебиеттегі орнитологиялық образдардың мифологиялық, этнографиялық және діни негіздерін зерттей отырып, олардың қазақ халқының дүниетанымындағы рөлін ашуға бағытталды.

Әдеби талдау әдісі: М.Өтемісұлы, Т.Молдағалиев, М.Мақатаев, Е.Раушанов сияқты ақындардың шығармалары негізінде жүргізілді. Бұл әдіс арқылы ақындардың құрылымдық, стильдік ерекшеліктері мен поэтикалық тәсілдері қарастырылып, құстар бейнелерінің философиялық және рухани идеяларды жеткізудегі рөлі анықталды.

Символдық және мифологиялық талдау: Құстардың мифологиялық тамырларын және олардың қазақтардың ежелгі наным-сенімдерімен байланысын талдауға мүмкіндік берді. Бұл әдіс бүркіт, тырна, сұңқар, аққу сияқты құстардың архетиптік бейнелерін зерттеуге бағытталды. Зерттеу барысында осы бейнелердің ұлттық әдебиеттегі көркемдік рөлі ашылды.

Материалдары: Зерттеу материалы ретінде қазақ поэзиясының классикалық шығармалары мен заманауи авторлардың туындылары алынды. Негізгі материалдар қатарында Махамбет Өтемісұлы,

Мұқағали Мақатаев сияқты қазақ ақындарының шығармалары қарастырылды. Сонымен қатар, этнографиялық және мифологиялық дереккөздер қосымша материал ретінде пайдаланылды.

Кезеңдері:

1) Әдеби шығармалардан орнитологиялық бейнелерді анықтау және оларды тақырыптық және символикалық ерекшеліктеріне қарай жүйелеу.

2) Орнитологиялық образдардың тарихи контексттегі эволюциясын талдау.

Мәдени және мифологиялық дереккөздермен салыстыра отырып, қазақ поэзиясындағы құстар бейнесінің өзіндік ерекшеліктерін анықтау.

Ақындардың шығармаларын талдау барысында мынадай критерийлер қолданылды:

- Құстар бейнелерінің поэтикалық құрылымдағы қызметі;
- Құстардың көркемдік және философиялық рөлі;
- Әдебиеттегі ұлттық және мәдени ерекшеліктерді жеткізудегі символдық маңызы.

Нәтиже және талқылануы

Қазақ әдебиетінде орнитологиялық бейнелерді архетиптік, мифологиялық негізін сақтай отырып, кеңінен қолданады. Қазақ жазушылары құсты жанның, рухани байлықтың, асқақтықтың бейнесі ретінде сипаттайды. XIX-XX ғасыр поэзиясында құстың символдық бейнесін жүзеге асыру — осы бейненің мифологиялық негіздерін айқын көрсететін «құс-жан», «құс-аспан», «тәңір», «құс-поэтикалық өнер», және т.б. сияқты бірқатар тұрақты бірлестіктердің шоғырлануына әкелді.

Зерттеушілер құстармен байланысты мотивтер, бейнелер, символдар, мифологемалар жүйесі адамның құстарды тікелей қабылдауы, олардың сыртқы белгілері мен биологиялық қасиеттерін бақылау негізінде пайда болды деп санайды. Құстардың аспанмен байланысы, адамдардың қолынан келмейтін ұшу қабілеті және басқа да көптеген қасиеттер адамдарда құстар туралы мифологиялық түсініктердің дамуына түрткі болды. Кейін бұл идеялар көркем тілге енген образдардың қалыптасуына негіз болды. Сонымен қатар, көне түркілік түсініктерде Көк тәңірі ұғымында құстар киелі болып саналған, олар аспан әлемінің иесі, қанаттылардың патшасы әрі әлемнің елшісі ретінде суреттеледі [7].

Қазақ поэзиясында орнитологиялық образдардың қолданылуы ұлттық дүниетаным мен мәдени ерекшеліктерді бейнелеудің негізгі құралдарының бірі болып табылады. Мифологиялық кеңістіктегі әрбір орнитонимдер өзіндік жекелеген символикалық қызметті атқарады. Мәселен, Бүркіт — еркіндіктің, Аққу — махаббаттың, Қарлығаш — достықтың, т.б. символы ретінде көрініс табады [8]. Құстар бейнесі дәстүрлі түрде рухани құндылықтарды, еркіндікке ұмтылысты және адамның табиғатпен байланысын көрсету үшін қолданылған. Алайда, бұл образдардың эволюциясы әдебиет тарихында белгілі бір кезеңдермен тығыз байланысты (1-кесте).

1 — к е с т е

Қазақ поэзиясындағы орнитологиялық образдар эволюциясы

Тарихи кезең	Ақындар/жыраулар	Орнитологиялық образдар	Символдық мәні
Жыраулар поэзиясы	Қазтуған жырау Доспамбет жырау Асан қайғы жырау	Қаршыға, бүркіт, аққу, сұңқар, қыран	Ерлік, жаугершілік рух, еркіндік, тазалық, адалдық
Классикалық кезең	Абай Құнанбаев Мағжан Жұмабаев	Құстардың жалпы бейнесі (қарлығаш, бозторғай)	Табиғатпен үйлесім, адам сезімдерінің символы, рухани тазалық, махаббат
Кеңес кезеңі	Сәкен Сейфуллин Жамбыл Жабаев Тұманбай Молдағалиев	Құстардың табиғаттағы, адам өміріндегі рөлі, көктемгі құстар	Халық өмірі, күрес, жаңа үміт, халық даналығы, тарихи оқиғалармен байланыс, жанару, өмір қуанышы
Тәуелсіздік кезеңі	Мұқағали Мақатаев Есенғали Раушанов (қазіргі заманғы ақындар)	Аққу, құстардың экологиялық және символикалық маңызы	Махаббат, рухани әлем, табиғатты қорғау, экологиялық мәселелер, рухани жаңғыру

Қазақ әдебиетінде орнитологиялық бейнелер фольклор мен жазба әдебиетін байланыстырушы буын, әдебиет тарихының ұлттық байлығын қалыптастырған суырып салма жыраулар поэзиясынан (XV-XVIII) бастау алады.

Жыраулар поэзиясында табиғат бейнелерін адамгершілік, әділеттілік және рухани құндылықтарды жеткізудің көркемдік құралы ретінде пайдалану айқын көрініс тапқан. Белгілі жырау Асан қайғы Жәнібек сұлтанның әрекетін сынға алған мына бір жырында аққу образы ерекше мәнге ие:

*«...Көлге шекер төктірдің,
Шекерге аққу бөктірдің,
Ақ мамығын таранған,
Тұңғыыққа қараған,
Аққу — көлдің көркі еді.
Көркімен көлді сәндеген,
Сұлу үнмен әндеген,
Ақ сұлу көлдегі ерке еді.
Құлады — құстың қоры еді.
Аққу құс — ару төре еді,
Құладыңа ілдірдің...»*

Ақ мамығын жұлдырдың» [9] деген жолдары табиғаттың тепе-теңдігін бұзу арқылы адамның адамгершілік құндылықтарынан айрылуын бейнелейді. Аққу — жырдағы эстетикалық идеалдың және экологиялық тепе-теңдіктің символы. Өзендер мен көлдердің бойын жағалай көшіп-қонған халқымыз үшін ең жақын бейне — аққу образы. Көшпенділердің түсінігінде аққу — қасиетті құс [10].

Тарихи тұрғыдан алғанда, аққу бейнесі қазақтардың тотемдік наным-сенімдерінен бастау алады. Аққу тек табиғаттың бір бөлшегі ғана емес, көк пен жердің арасындағы байланысшы ретінде танылған. Оны құрметтеу мен қорғау халқымыздың дүниетанымындағы табиғатпен үйлесімділік идеясының көрінісі болды. Жыраулар поэзиясында аққу образы әділеттілік пен рухани биіктікке шақырудың құралы ретінде қолданылған. Асан қайғының «аққуды құладыңа ілдірмеу» туралы идеясы халық санасындағы әділетсіздікке қарсылық пен жан тазалығын сақтау идеясының көрінісі.

Аталған жырда аққу бейнесінің трансформациясы халықтың рухани және мәдени дамуындағы символдық рөлін айқындайды. Жәнібек сұлтанның әрекеті тек жеке оқиға емес, әділетсіздік пен билік иелерінің моральдық шекарасынан шығуының көркемдік үлгісі ретінде берілген. Аққуды жәбірлеу арқылы әділетсіздікті бейнелеу — қазақ поэзиясындағы орнитологиялық образдардың адамгершілік құндылықтарды жеткізудегі айрықша қызметін көрсетеді.

Қазіргі заманғы тұрғыда аққу образының мәні өзгергенімен, оның символдық ерекшеліктері сақталуда. Әдебиетте ол әлі күнге дейін тазалық пен әсемдіктің, ішкі үйлесімділіктің нышаны ретінде қолданылып келеді. Бұл ақындардың заманауи мәселелерді көтеру кезінде де табиғат бейнелеріне жүгінетінін дәлелдейді.

Жыраудың тағы бір шығармасы — «Не ғаріп?» атты толғауында аққу мен қаз бейнелері табиғаттың маңызды элементтері ретінде суреттеледі. Ол: «Қаз, үйрегі болмаса, айдын шалқар көл ғаріп» деген тұжырым арқылы құстардың табиғаттағы ғана емес, сонымен бірге қазақ халқының рухани және эстетикалық өміріндегі маңыздылығын көрсетеді. Мұнда құстар бейнесі адамдардың өмір сүру ортасымен тығыз байланысын, табиғаттың адам өміріндегі рөлін ерекше атап өтеді.

Асан қайғы шығармаларындағы аққу образының генезисін зерттеу оның тотемдік сипатының қазақ халқының дүниетанымында айрықша орын алатынын көрсетеді. Ежелгі мифологияда аққу құдаймен, рухани тазалықпен және әлемдер арасындағы байланысты орнатумен ұштасады. Қазақ дүниетанымында аққуды өлтіру үлкен күнә саналған, себебі ол табиғаттың киесін бұзумен теңдестірілген.

Бұл образ ежелгі замандардан бері фольклорлық шығармалар арқылы ұрпақтан ұрпаққа беріліп келген. Аққудың «тазалық», «асқақтық» және «еркіндік» ұғымдарымен байланысы қазақ поэзиясында оның трансформациясына жол ашты. Жыраулар поэзиясынан бастап қазіргі заманғы ақындардың шығармаларында бұл образ философиялық, моральдық және эстетикалық идеяларды жеткізу құралы ретінде қолданылады.

Асан қайғы жыраудың шығармаларында құстардың бейнелері қазақ поэзиясында табиғатты қорғау идеяларын көтерудің алғашқы қадамдары ретінде сипатталады. Жырау құстардың өмір сүру ортасына назар аудара отырып, олардың адамзаттың моральдық қағидаларымен тығыз байланысын

көрсетеді. Бұл тәсіл қазіргі қазақ әдебиетінде экологиялық және философиялық ойларды жеткізудің негізін қалады.

Қазақ хандарының кеңесшілері болған жыраулар хандарға өздерінің наласын да, тілеуін де өлең-жырлар арқылы жеткізіп отырған. Бұл жырларында құстар бейнесін арқау ете отырып, табиғат пен адамның жан дүниесін астастырудың көркем үлгісін көрсетті. Құстардың образдары тек поэтикалық әсемдік үшін ғана емес, адамзаттың ішкі жан дүниесін, рухани құндылықтарын жеткізудің құралы ретінде де қолданылған.

Жәңгір ханның қайғыдан бас көтермегенін сипаттайтын оқиғада Едіге бидің жұбатуында құстар бейнесі терең философиялық ойды жеткізудің құралы ретінде пайдаланылады. Бидің:

*«Аққу құс ұшып көлге кетті.
Ақ сұңқар ұшып шөлге кетті..
Ақ сұңқар ұшты ұядан,
Қол жетпейтін қиядан...
Қанаты бүтін сұңқар жоқ,
Тұяғы бүтін тұлпар жоқ.*

Көтер, хан, басыңды! [9]. деген сөздері адам өмірінің өткіншілігін, тағдырдың жазғанына мойынсұну қажеттігін бейнелейді. Мұнда сұңқар образы жоғалтудың символы ретінде көрініс тапқан, ал аққу — өмірдің сұлулығы мен нәзіктігінің бейнесі. Бұл символизмнің тамыры тереңде, қазақ халқының мифологиялық және философиялық дүниетанымында жатыр. Аққу мен сұңқардың бейнесі жыраулар шығармашылығында тотемдік сипат алған, ол халықтың табиғатпен үйлесімді өмір сүруін насихаттаған.

Қазақ халқының құстарға байланысты мифологиялық түсініктері олардың киелі саналуына негіз болды. Мысалы, халық арасында «Қыдыр», «ие» құс бейнесінде келетін рухани күш ретінде танылған. Мұны мынадай ауыз әдебиет үлгісінен байқауға болады:

*«...Асың-асың асыңа,
Берекет берсін басыңа.
Бөденедей жорғалап,
Қырғауылдай қорғалап
«Қыдыр» келсін қасыңа...»* [9]

Бұл өлең жолдарында құстардың өмірге құт-береке, жақсылық пен рухани тепе-теңдік әкелетін киелі мәні сипатталады. Халық түсінігінде құстар адам өміріне тікелей ықпал ететін, оның бағы мен дәулетін анықтайтын рухани нышан ретінде қарастырылған. Сол себепті қазақ «дәулет құсы қонды», «бағы тайды» сияқты тұрақты тіркестер арқылы құстардың символдық мәнін ерекше бағалаған.

Жоғарыда келтірілген мысалдардан құстар бейнесінің қазақ мәдениетіндегі генезисі мен эволюциясын байқауға болады. Ежелгі дәуірлерде бұл бейнелердің тотемдік сипаты басым болған. Аққу, сұңқар, бөдене сияқты құстар табиғаттың киесі, рухани тепе-теңдіктің сақтаушысы ретінде қабылданған. Уақыт өте келе бұл мифологиялық түсініктер поэтикалық шығармашылыққа еніп, әдебиеттегі символикалық бейнелерге айналды.

Қазіргі қазақ әдебиетінде бұл бейнелер философиялық, рухани және моральдық идеяларды жеткізудің құралы ретінде пайдаланылады. Аққу — тазалық пен нәзіктіктің, сұңқар — еркіндік пен батырлықтың, ал бөдене — қарапайымдылық пен жақсылықтың символына айналған. Бұл образдар тек тарихи-мәдени мұра ғана емес, бүгінгі күннің де рухани құндылықтарын бейнелейтін көркемдік құрал болып табылады.

Жыраулар шығармашылығындағы құстар бейнесі — қазақ халқының табиғатпен, рухани құндылықтармен және өмір философиясымен терең байланысының көрінісі. Бұл бейнелердің генезисін зерттеу арқылы олардың ұлттық дүниетанымдағы орнын және әдеби процестегі маңызын тереңірек түсінуге болады.

XIX ғасыр әдебиетінде орнитологиялық бейнелерді жырларына арқау ете отырып, құстар образын ерекше көркемдікпен аша білген ақындарымыздың бірі Махамбет Өтемісұлы. Автор өз жырларында басқа ақындарда мүлдем кездеспейтін түрлі құстар образын ұтымды бейнелей отырып, орнитологиялық образдарды сипаттауда қазақ поэзиясының шыңына жете білген. Мысалы:

*«Аспандағы бозторғай,
Бозаңда болар ұясы.
Бозаңның түбін су алса,
Қайғыда болар анасы.*

Қара лашын, ақ тұйғын
Қайында болар ұясы.
Қайыңның басын жел соқса,
Қайғыда болар анасы» [11]

деген жолдарда бозторғай образы нәзіктік пен қорғауға мұқтаждықтың символы ретінде бейнеленеді. Бұл бейне сол заманның әлеуметтік және тарихи ахуалында қорғансыз қалған халықтың жағдайын жеткізуге бағытталған. Мұндағы бозторғай мен басқа да құстардың образы ауылдың, табиғаттың және халықтың бейнесімен ұштасып, қазақ дүниетанымындағы «қорғансыздық» ұғымын поэтикалық деңгейде терең ашады. Махамбет ақынның жырларында ең жиі кездесетін құс — сұңқар. Ақ сұңқар бейнесін ерекше аша білген жырларының бірі:

«Томағалы сұңқар мен едім,
Толғамалы найзамен
Толықсып жауға шапқанда,
Бір озғанмын жұртымнан» [11]

Мұндағы сұңқар бейнесіндегі ақынды біз жүйрік әрі батыл образда көре аламыз. Ақынның өз еліне, халқына деген сүйіспеншілігі мен сезімі тамаша өрнектелген және бір жыры ол — «Қызғыш құс».

«Ау, қызғыш құс, қызғыш құс,
Қанатың қатты, мойның бос.
Исатайдан айырылып,
Жалғыздықпен болдым дос.
Ау, қызғыш құс, қызғыш құс!
Ел қорғаны мен едім.
Мен де айырылдым елімнен;
Көл қорғаны сен едің,
Сен де айырылдың көліңнен.
Аспанда ұшқан қызғыш құс!
Сені көлден айырған -
Лашын құстың тепкіні.
Мені елден айырған -
Хан Жәңгірдің екпіні.
Айтып — айтпай немене,
Құсалықпен өтті ғой,
Махамбеттің көп күні!» [11].

Бұл өлеңінде ақын адамның көңіл күйін табиғат құбылыстарымен егіздеуді шебер қолдана отырып, қызғыш пен өз тағдырын салыстырады. Қызғыш құстың көлсіз тіршілігі болмаса, ақынның туған елінсіз, туған топырағынсыз тіршілігі жоқ. Махамбет көл қорыған қызғыштай елі үшін отқа түседі. Қызғыш құстың жауы — лашын болса, Махамбеттің жауы — елінен айырып, қуғынға ұшыратқан Жәңгір.

Қазақ тарихында бүкіл ғұмырын ел азаттағы үшін жұмсап, жалын боп жанып кеткен біртуар тұлға Махамбеттің жырларындағы құстар бейнесі де еркіндікті, батылдықты, елі мен жеріне деген ерекше махаббат пен сүйіспеншілікті сипаттап кеткен.

Қазақ поэзиясындағы орнитологиялық образдар эволюциясындағы маңызды кезеңдердің бірі — Кеңес дәуірі. Қазақ поэзиясында әлеуметтік шындықты, идеологиялық ұстанымдарды және халықтың рухани қажеттіліктерін бейнелеуде ерекше орын алған кезең. Бұл кезеңдегі орнитологиялық образдардың қолданылуында халықтың тұрмыс-тіршілігі мен табиғатқа деген сүйіспеншілігі поэтикалық тәсілдер арқылы айшықталды. Құстар бейнесі кеңестік поэзияда тек табиғаттың элементі ретінде ғана емес, адамгершілік, әділеттілік және рухани құндылықтардың символы ретінде көрініс тапты.

Тұманбай Молдағалиев — осы кезеңнің көрнекті өкілдерінің бірі, оның шығармашылығында орнитологиялық бейнелер адамның табиғатпен байланысын бейнелеуде маңызды рөл атқарады. Ақын құстардың қимылы мен мінезін табиғат пен адам арасындағы үйлесімділіктің көркем символы ретінде суреттейді. Оның «Қонады шымшық жас талға...» атты өлеңі қазақ поэзиясындағы орнитологиялық образдардың Кеңес дәуірінде қалай бейімделгенін көрсетеді:

«Қонады шымшық жас талға,

Жас талды жайлап тербейді.
 Самғайтын қыран аспанда
 Сауысқандарға сенбейді.
 Қанаса қырғи қанаты,
 Аққу құс келіп емдейді.» [12]

Бұл өлеңде құстар образы арқылы адамгершілік пен сенім тақырыбы бейнеленеді. Ақын шымшықты қарапайымдылық пен нәзіктіктің символы ретінде көрсетсе, қыран еркіндік пен асқақтықтың белгісі болып табылады. Сауысқанның «сенімсіздігі» қоғамдағы адамдар арасындағы сенімсіздікке ишара етсе, аққудың «емдеуі» рухани тазару мен әділеттілікті бейнелейді.

Тұманбай Молдағалиевтың бұл өлеңінде құстар арқылы адамдардың моральдық және әлеуметтік қасиеттері бейнеленген. Кеңес дәуіріндегі қазақ поэзиясында мұндай символикалық образдар адамның қоғаммен және табиғатпен қарым-қатынасын түсіндірудің күрделі тәсілдері ретінде қолданылды. Ақынның құстарға тән ерекшеліктерді адамдардың рухани әлеміне көшіруі — оның шығармашылығында орнитологиялық образдардың терең мағыналық жүк көтеретінін көрсетеді.

Ақын өз өлеңдерінде құстарды тіршіліктің, табиғаттың мәңгілігін бейнелеумен қатар, адамның ішкі жан дүниесінің көрінісі ретінде қолданған. Ақынның төмендегі өлең жолдары осы тұрғыдағы поэтикалық бейнелердің айқын мысалы болып табылады:

«Бәрібір жауын, дауыл да,
 Қырандар қорқуды ұқпайды.
 Қарлығаш келмей ауылға,
 Көктем де қырға шықпайды.
 Алматы жақта тұратын,
 Өлеңнен тауып мұратын.
 Құстарды жырлап, түгендеп,
 Самғап жүр көкте бір ақын» [12]

Ақын құстарды табиғаттың ажырамас бөлігі ретінде ғана емес, тіршіліктің, үміт пен мәңгіліктің символы ретінде бейнелейді. Қарлығаш — көктемнің жаршысы, ал қыран — еркіндік пен батылдықтың белгісі ретінде көрініс табады. Сонымен қатар, ақынның өзі де шығармашылығында осы құстар арқылы шабыттанып, көкке самғап, рухани биіктерге ұмтылатын тұлға ретінде сипатталады. Бұл бейнелер адамның табиғатпен үйлесімді қарым-қатынасын және оның рухани биіктігін айшықтайды.

Қазіргі қазақ поэзиясында да құстар образы өз маңыздылығын жоғалтпаған, бірақ жаңа реңктер мен интерпретацияларға ие болуда. Олжас Сүлейменов, Мұқағали Мақатаев сынды заманауи авторлар классикалық қазақ әдебиетінің дәстүрін дамытқанымен, құстардың поэтикалық бейнелеріне заманауи әлеуметтік-мәдени контексттерді енгізеді.

Олардың поэзиясындағы орнитологиялық бейнелер өмірдің өткенімен, рухани қырларымен байланыстарды ғана емес, сонымен бірге жаһандану, дәстүрді жоғалту және өзіндік ізденіс тақырыптарын бейнелейді. Бұл авторлар үшін құстар енді тек күш пен еркіндік символы емес, әлемнің тез өзгеруі, табиғатпен және дәстүрлі мәдениетпен байланысының жоғалуы жағдайында өмірдің мәнін іздеудің метафоралары.

Адам жанының жай-күйін толық түсінген және әркім көре алмайтын адамның құнды қасиеттеріне назар аударған ақындардың бірі Мұқағали болды. Ол бізге қазақ поэзиясындағы аққу бейнесіне ғажайып естелік болатын және табиғаттың тылсым күшін сипаттайтын «Аққулар ұйықтағанда» поэмасын мұра етіп қалдырды.

Аққу — қазақ поэзиясындағы дәстүрлі поэтикалық образдардың бірі. Мұқағали өз шығармасында бейнелі өрнектерді шебер қолдана отырып, аққу қимылдарының сұлулығын үлкен шеберлікпен жеткізе алды. Келесі жолдарда ақын таңмен бірге қуаныш әкелетін ғажайыптардың бірі аққу екенін айтады:

«Қанатынан аққудың балапандап,
 Ән ұшатын сымпылдап таң атарда.
 Сүйінші бер дегендей бір толықсып,
 Сыбырлайтын «Жетім көл» Алатауға» [13].

М.Мақатаев ақын ретінде аққу бейнесін қажетті деңгейге көтере білген. Пейзажды жаңғыртып, аққу сұлулығын психологиялық тұрғыдан, лирикалық жолмен көрсете білген ақын үшін бұл құс тек таза, нәзік махаббаттың символы ғана емес, ол жүрекке жақын, тағзым етер ерекше бейне.

«...Аққулар...
 Аққу мойын, сүмбе қанат,
 Алаңсыз тарануда күнге қарап.
 Айдынның еркелері, білмей тұрмын,
 Етермін тағдырыңды кімге аманат?!
 Жаны сұлу ақ еркем, ары сұлу!
 Бір мамығы майысса ауырсынып,
 Тарақ етіп тұмсығын, тарайды кеп,
 Тарайды кеп, тарайды қауырсынын,
 Құм тұрса да бір түйір ауырсынып,
 Жаны сұлу ақ еркем, ары сұлу!
 Ақ қанатын сабалап, асыр салып,
 Бірде суға сүңгиді басын малып.
 ...Ойнасыншы, ойнасын ерке құстар,
 Тыныштығын олардың қашырмалық» [13].

Ақын құстың таңғажайып табиғи сұлулығына емес, оның қасиеті мен киесіне назар аудартуды мақсат етеді. Құстың қасиетті күшінің негізінде халық түсінігіндегі тыйымдардың сақталуына әсер ететін қасиеттер жатқандығын ақындардың ешқайсысы Мұқағалидай көркем өрнекпен оқырман санасына жеткізе алмаған. Ақын аққу бейнесін дүниедегі тепе-теңдік жоғалған сайын ұлттық болмыс та құнын жоғалтады деген оймен толтыра білген. Осы қасиетін асыра бағалаудың сиқырлы күш-қуатын ерекше пайымдаған ақын аққу бейнесі арқылы адамзатты надандықтан қорғауға тырысады. Мақатаевтың «Аққуы» — бүкіл өмір философиясын бойына сіңірген алып образ. Аққу бейнесі жеке адамның сүйіспеншілігінің символы ғана емес, ол мейірімділік пен адамзаттың басқа да ең жақсы қасиеттерін қамтиды.

Қазіргі қазақ поэзиясында өзіндік терең философиялық көзқарасы мен ерекше тақырыптық ізденістерімен танылған ақын Есенғали Раушановтың шығармашылығында құстар бейнесі маңызды орын алады. Ақынның «Қара бауыр қасқалдақ», «Періштелер мен құстар» секілді жыр жинақтарында табиғат пен адамның байланысы терең поэтикалық деңгейде көрсетіледі. Оның өлеңдерінде аққу, қарлығаш, ұлар, ақсұңқар сияқты құстардың болмыс-бітімі мен ерекшеліктері суреттеліп, олар арқылы сұлулық пен тазалық секілді құндылықтар дәріптеледі. Ақынның бұл бейнелерді қолдануындағы басты ерекшелік — құстардың қасиеттерін қазақы дүниетанымның ажырамас бөлігі ретінде ұсыну және ұлттық танымға негізделген рухани құндылықтарды оқырманға жеткізу.

Есенғали Раушановтың құстар бейнесін жырларында көркемдік құрал ретінде пайдаланып, табиғаттың тұнық сұлулығын адамзаттың рухани биіктігімен сабақтастыруы оның шығармашылығына тереңдік пен даралық сипат береді. Әрбір құстың мінезі мен қимылы, түрі мен ерекшелігі ақынның ой-толғамдары мен сезімдерін жеткізуде маңызды рөл атқарады. Бұл элементтер арқылы ол оқырманға қазақ мәдениетінің рухани мәнін және табиғатпен үйлесімділіктің маңыздылығын танытады. Мысалы, «Интервюден соң» өлеңінде:

«Сатпаған құстар ғана,
 Әсіресе, бозторғай ұшқан дара.
 Менің ессіздіктерімді қайталауды
 Тілемеймін дос түгіл дұшпанға да.
 Көлден өтіп, көлденең шөлден өтіп,
 Өлмегенмен өзінді өлмелі етіп,
 Ел жадынан тезірек ұмытылсаң,
 Ешкім білмес, танымас жерге кетіп.
 Бізде нендей алысқа самғар күш бар,
 Бәрі өтпелі — арзу, ой, арман құштар.
 Қалатыны түк те емес — бір құлпытас,
 Қонып ұшар қанаты талған құстар» [14]

деп өзінің терең философиялық пайымдарын жеткізеді. Бұл өлеңде бозторғайдың бейнесі арқылы ақын өткіншілік пен өмірдің мәні туралы ой қозғайды. Құстардың табиғаттағы еркіндігі мен адам өмірінің шектеулілігі арасындағы контрастты көрсетіп, ақын адамзаттың өткінші тіршілігін, өлім мен мәңгілік тақырыбын тереңінен толғайды. Адамды сабырға шақыру үшін халық даналығы адамды адаммен салыстырмай, адамды жан-жануарлар, аң-құстар әлемі арқылы да салыстыра сурет-

теу үрдісі этнос мәдениетінде кең тараған. Бұл дегеніміз этнос дүниетанымындағы адам мен әлемнің (табиғат) өзара тепе-теңдігін көрсететін дала философиясының тұспалды ойының астарлы сөзбен құндақталып жатқандығын көрсетеді [15].

Есенғали Раушановтың бұл тәсілі қазақ поэзиясындағы орнитологиялық образдардың тек көркемдік қана емес, философиялық мазмұнды жеткізудің маңызды құралы екенін дәлелдейді. Ақынның жырларындағы құстар бейнесі оқырманды терең ойларға жетелеп, өмірдің өткіншілігін, табиғатпен үйлесімділік пен рухани құндылықтардың маңыздылығын сезінуге мүмкіндік береді. Осы арқылы Есенғали Раушанов қазақ әдебиетінің көркемдік көкжиегін кеңейтіп, ұлттық дүниетанымның байлығын тереңірек аша түседі.

Ақынның өлеңдерінде құстар бейнесі тек табиғаттың бір бөлшегі емес, адамның ішкі жан дүниесінің, сағынышының, мұңының және үмітінің символы ретінде көрініс табады. Бұл образдар ұлттық дүниетанымның терең тамырларын аша отырып, поэтикалық тұрғыда философиялық ойларды жеткізудің тиімді құралына айналған. Ақынның мына өлең жолдары да осы ерекшеліктерді айқындайды:

«Мен емес ол, бейуақ елегізген,
Кімді күтем, не күтем, неге күзден,
Асыранды қаз байғұс қаңқылдайды,
Құстар өтсе қиулап төбемізден.
Құстар, құстар зулайды қырдан аса,
Мен қайтейін, сөзімді тыңдамаса.
Кесік қанат қаздарды қинай бермей
Жылдам өтіп кетсе екен бұл қараша!» [14]

Мұнда құстар бейнесі арқылы өмірдің өткіншілігі, сағыныштың тереңдігі және уақыттың тоқтаусыз ағымы суреттеледі. Әсіресе, қарашаның салқыны мен құстардың қиулап ұшуы өмірдің өзгермелілігін, адамның болмысына тән мұң мен беймаза күйді жеткізетін құрал ретінде қолданылған.

Жалпы, «Құстар әлемінің» Есенғали шығармашылығынан ерекше орын алатынына — құстар тақырыбындағы лирикалық әуенге толы танымдық мақалалары мен өлеңдері дәлел. Сонымен, Е.Раушановтың жырларында құстардың мифологем ретінде орын алуы көркемдік-эстетикалық мұраттармен бірге адам баласының ғұмыр сырларын, жаратылыстың тылсымға толы құпияларын бейнелеп жеткізудің ақын жанына жақын көркемтанымдық құралы ретінде қызмет етеді.

Қазақ поэзиясындағы орнитологиялық образдардың ерекшеліктерін талдау барысында олардың халық дүниетанымындағы алатын орны мен әдебиеттегі көркемдік рөлі анықталады. Әрбір құстың бейнесі белгілі бір мағыналық жүктемеге ие болып, ұлттық болмысты, философиялық ойларды және рухани ізденістерді бейнелеуде қызмет етеді. Құстар образының қолданылуындағы символдық ерекшеліктер мен олардың поэзиядағы поэтикалық интерпретациясы арқылы қазақ халқының табиғатпен байланысы, мәдени құндылықтары және эстетикалық талғамы айқын көрінеді. Төменде орнитологиялық образдардың қазақ поэзиясында қолданылу ерекшеліктері мен олардың мағыналық және символдық сипаттамалары жүйелі түрде ұсынылып отыр (2-кесте).

2 — к е с т е

Қазақ поэзиясындағы орнитологиялық образдардың ерекшелігі

Қазақ поэзиясындағы орнитологиялық образдардың ерекшеліктері	Түсіндірме	Мысалдар
Мифологиялық негіздер	Құстар ежелгі наным-сенімдерде киелі саналған. Аққу тазалықтың, бүркіт еркіндіктің символы ретінде көрінеді. Бұл бейнелер табиғат пен адамның байланысын айқындайтын архетиптер ретінде сақталған.	Асан қайғының аққуды тазалық пен кие символы ретінде суреттеуі: «Аққу құс — ару төре еді, Құладыңға ілдірдің...»
Символдық мағынасы	Құстар адамның рухани дүниесін, асқақ арманын, еркіндікке ұмтылысын бейнелеу үшін қолданылады.	Махамбет Өтемісұлының ақ сұңқар туралы өлеңдері: «Томағалы сұңқар мен едім»; Мұқағали Мақатаевтың аққуды киелі, қасиетті құс ретінде сипаттауы.

Қоғамдық және тарихи контекст	Кеңес кезеңінде құстар еркіндік символы ретінде бейнеленсе, тәуелсіздік кезеңінде ұлттық рух пен бірегейлікті жаңғырту құралына айналды.	Есенғали Раушановтың «Интервюден соң» өлеңінде бозторғайдың бейнесі арқылы ақын өткіншілік пен өмірдің мәні туралы ой қозғауы; Тұманбай Молдағалиевтің қарлығаш туралы өлеңдеріндегі символика.
Эмоционалдық және философиялық тереңдік	Құстар образы адамның жан күйзелісін, мұңын немесе қуанышын жеткізеді. Метафоралық тұрғыда өмірдің өткіншілігін, үміт пен арманның биіктігін суреттейді.	Тұманбай Молдағалиевтің: «Қарлығаш келмей ауылға, Көктем де қырға шықпайды» өлең жолдары; Есенғали Раушановтың «Қараша» өлеңіндегі қаздың бейнесі арқылы мұңды жеткізуі.
Көркемдік ерекшеліктер	Құстар образы метафора, эпитет, гипербола сияқты көркемдік тәсілдер арқылы байытылып, адамның ішкі жан-дүниесін немесе табиғат сұлулығын бейнелеу үшін қолданылады.	Ақындардың құстардың әрекеттері мен дыбыстарын табиғи ерекшеліктерімен қатар қолдануы: Есенғали Раушановтың «Сыңар құс» образы арқылы жеткізген эмоциялық тереңдігі.

Қазақ поэзиясындағы орнитологиялық образдардың қолданылу ерекшеліктері олардың тек табиғаттың бір бөлігі ретінде емес, рухани, философиялық және символдық мәнде бейнеленуінде. Бұл бейнелер ұлттық мәдениет пен тарихтың ажырамас бөлігі болып, қазақ ақындарының шығармашылығында ерекше орын алады. Орнитологиялық образдарды терең талдау олардың халықтың дүниетанымы мен эстетикалық талғамын көрсетудегі рөлін айқындауға мүмкіндік береді.

Қорытынды

Қазақ поэзиясындағы орнитологиялық образдар генезисін зерттеу халқымыздың табиғатпен байланысын, рухани дүниетанымын және көркемдік ойлау жүйесін түсінуге бағытталды. Бұл мақалада құстар бейнесінің мифологиялық түп-тамыры, оның ұлттық мәдениет пен көшпелі тұрмыс-тіршіліктегі маңызы жан-жақты қарастырылды. Қазақ ақындарының шығармаларындағы орнитологиялық образдар бірнеше кезеңді қамтитын эволюция аясында жүйелі түрде талданды.

Зерттеу барысында жыраулар поэзиясынан бастау алған құстар бейнесінің рухани тазалықты, әділеттілікті және табиғатпен үйлесімділікті бейнелейтін тотемдік сипаты анықталды. Классикалық кезеңде бұл образдар адамның ішкі сезімдерін, еркіндікке ұмтылысын және рухани ізденістерін жеткізудің символдық құралына айналды. Кеңес дәуірінде құстардың бейнесі әлеуметтік өзгерістерді, адамгершілік пен жаңаруды бейнелейтін әдеби тәсіл ретінде пайдаланылды. Ал тәуелсіздік кезеңінде бұл образдар ұлттық рухты жаңғыртудың, экологиялық мәселелерді көтерудің және табиғатқа деген ерекше көзқарасты жеткізудің айқын құралы болды.

Жұмыстың негізгі жаңалығы — қазақ поэзиясындағы орнитологиялық образдар эволюциясының әр кезеңде қалыптасқан ерекшеліктерін жүйелі түрде ұсынуында. Осы арқылы біз құстар бейнесінің тек көркемдік элемент ғана емес, халқымыздың дүниетанымдық және рухани құндылықтарын бейнелейтін маңызды символ екенін анықтадық.

Қазақ поэзиясындағы құстардың символдық және мағыналық ерекшеліктері Мұқағали Мақатаев, Махамбет Өтемісұлы, Тұманбай Молдағалиев және Есенғали Раушанов шығармалары негізінде талданды. Зерттеу нәтижесінде орнитологиялық образдардың эстетикалық, философиялық және мәдени маңызы ашылды. Бұл жұмыс құстар бейнесінің ұлттық әдебиеттегі рөлі мен оның қазақ халқының дүниетанымындағы орнын терең түсінуге мүмкіндік берді.

Қазақ поэзиясындағы орнитологиялық образдар эволюциясын кезеңдерге бөліп қарастыру әдебиетіміздегі бұл бейнелердің рухани және көркемдік қызметін жүйелі түрде түсінуге жол ашады. Бұл зерттеу ұлттық әдебиеттің бай мазмұны мен оның терең философиялық мазмұнын көрсетуге үлес қосады.

Әдебиеттер тізімі

- 1 Королев К.М. Мифические существа / К.М. Королев. — М.: АСТ-ЛТД., 1997. — 400 с.
- 2 Купер Д.Ф. Энциклопедический словарь Брокгауза и Ефрона / Д.Ф. Купер. — СПб., 1890—1907.
- 3 Сманов Б.Ө. Қазақ поэзиясының генезисі мен эволюциялық даму жолдары (көне дәуірден хх ғасырға дейін) / Б.Ө. Сманов, Е.Б. Абдимомынов, Ш.Д. Куттыбаев // Абай атындағы ҚазҰПУ-дың Хабаршысы. Филология сериясы. — 2020. — № 4(74). — Б. 306–313.

- 4 Сыздық Р. Сөз құдіреті / Р. Сыздық. — Алматы: Атамұра, 2005. — 271 б.
- 5 Сейтимова А.И. Қазақтың құсбегілік лексикасы / А.И. Сейтимова, Е.Е. Түйте, Б.А. Қалиев // Қарағанды университетінің хабаршысы. Филология сериясы. — 2024. — № 2(114). — Б. 78–87.
- 6 Жиренов С.А. Дүниенің тілдік бейнесіндегі орнитологизмдердің концептілік мәні / С.А. Жиренов, Е. Касенов // Абай атындағы ҚазҰПУ-дың Хабаршысы. Филология сериясы. — 2020. — № 3(73). — Б. 52–58.
- 7 Сейтимова А.И. Құсбегілік кәсібіне қатысты атаулардың түркі әлеміндегі көрінісі / А.И. Сейтимова, Е.Е. Түйте, S. Şahin // Tiltanym. — 2024. — № 2(94). — Б. 100–110.
- 8 Жиренов С.А. Қазақ мифологиясындағы орнитонимдердің тілдік бейнесі / С.А. Жиренов // Абай атындағы ҚазҰПУ-дың Хабаршысы. Филология сериясы. — 2021. — № 1(75). — Б. 48–53.
- 9 Негимов С. Ақын-жыраулар поэзиясы. Генезис, стилистика, поэтика: оқу құр. / С. Негимов. — Алматы: Ғылым, 2001. — 280 б.
- 10 Камарова Н.С. Лебедь как символ красоты и чистоты в казахской поэзии / Н.С. Комарова // Научный журнал «Апробация» — 2013. — № 4(7). — С. 51–55.
- 11 Өтемісұлы М. Ереуіл атқа ер салмай. Өлеңдер / М. Өтемісұлы; құраст. Қ. Сыдықов. — Алматы: Жазушы, 1989. — 142 б.
- 12 Молдағалиев Т. Өлеңдер / Т. Молдағалиев; құраст. Ж. Әскербекқызы // Қазақ поэзиясының інжу-маржандары. — Нұр-Сұлтан: Фолиант, 2019. — 224 б.
- 13 Мақатаев М. Тамаша айым — тамызым. Өлеңдер / М. Мақатаев. — Алматы: Қазақпарат, 2016. — 336 б.
- 14 Раушанов Е. Бозаңға біткен боз жусан. Өлеңдер мен поэмалар / Е. Раушанов. — Алматы: Раритет, 2006. — 384 б.
- 15 Жиренов С. Орнитонимдік паремиялардың этномәдени семантикасы / С. Жиренов // Қарағанды университетінің хабаршысы. Филология сериясы. — 2023. — № 2(110). — Б. 13–22.

Ж.Ж. Жарылғапов, Г.А. Бахбергенова

Генезис орнитологических образов в казахской поэзии

В данной статье рассмотрен генезис орнитологических образов в казахской поэзии. Начиная с мифологических корней образа птиц, детально изучается его связь с кочевым образом жизни казахского народа и национальным мировоззрением. В ходе исследования проанализированы символическо-семантические особенности орнитологических образов в произведениях Мукағали Мақатаева, Махамбета Утемисұлы, Туманбая Молдағалиева и Есенғали Раушанова. Основная цель — раскрыть духовно-философское значение птиц в казахской литературе и определить их роль в национальной культуре. В ходе исследования применены семантический, сравнительно-исторический, литературоведческий и символический методы анализа. В результате определены художественная, философская и культурологическая функции орнитологических образов в казахской поэзии, выявлено их глубокое символическое значение в национальном мировоззрении. Статья способствует системному осмыслению эволюции образа птиц в национальной литературе.

Ключевые слова: казахская поэзия, орнитологические образы, генезис, образ птиц, национальное мировоззрение.

Zh.Zh. Zharylgapov, G.A. Bakhbergenova

The Genesis of Ornithological Images in Kazakh Poetry

This article deals with the genesis of ornithological images in Kazakh poetry. Starting from the mythological roots of the image of birds, its connection with the nomadic lifestyle of the Kazakh people and the national worldview has been thoroughly studied. The study analyzed the symbolic and semantic features of ornithological images in the works of Mukaghal Makataev, Makhambet Utemisuly, Tumanbai Moldagaliyev and Yesengali Raushanov. The main goal is to reveal the spiritual and philosophical significance of birds in Kazakh literature and to define their role in national culture. During the research, semantic, comparative-historical, literary and symbolic analysis methods were used. As a result, the artistic, philosophical and cultural function of ornithological images in Kazakh poetry was determined, and their deep symbolic meaning in the national worldview was revealed. The article contributes to the systematic interpretation of the evolution of the image of birds in national literature.

Keywords: Kazakh poetry, ornithological images, genesis, image of birds, national worldview.

References

- 1 Korolev, K.M. (1997). *Mificheskie sushhestva [Mythical creatures]*. Moscow: AST-LTD [in Russian].
- 2 Kuper, D.F. (1890–1907). *Entsiklopedicheskii slovar Brokgauza i Efrona [Brockhaus and Efron Encyclopedic Dictionary]*. Saint-Petersburg [in Russian].
- 3 Smanov, B.O., Abdimomynov, E.B., & Kuttybaev, Sh.D. (2020). Qazaq poeziiasynyn genezisi men evoliutsiialyq damu zholdary (kone dauirden XX gasyrga deiin) [Genesis and evolutionary development of Kazakh poetry (from ancient times to the 20th century)]. *Abai atyndagy QazUPU-nyn khabarshysy, Filologiya seriasy — Bulletin of Abai Kazakh National Pedagogical University. Series Philology*, 4(74), 306–313 [in Kazakh].
- 4 Syzdyq, R. (2005). *Soz qudireti [The power of words]*. Almaty: Atamura [in Kazakh].
- 5 Seitimova, A.I., Tuite, E.E., & Qaliev, B.A. (2024). Qazaqtyn qusbegilik leksikasy [Kazakh falconry lexicon]. *Qaraghandy universitetinin khabarshysy. Filologia seriasy — Bulletin of the Karaganda University. Series Philology*, 2(114), 78–87 [in Kazakh].
- 6 Zhyrenov, S.A. & Qasenov, E. (2020). Dunienin tildik beinesindegi ornitologizmderdin kontseptilik mani [The conceptual significance of ornithological terms in the linguistic worldview]. *Abai atyndagy QazUPU-nyn khabarshysy, Filologia seriasy — Bulletin of Abai Kazakh National Pedagogical University. Series Philology*, 3(73), 52–58 [in Kazakh].
- 7 Seitimova, A.I., Tuite, E.E., & Şahin, S. (2024). Qusbegilik kasibine qatisti ataulardyn turki alemindegi korinisi [The representation of falconry-related terms in the Turkic world]. *Tiltanym — Linguistics*, 2(94), 100–110 [in Kazakh].
- 8 Zhyrenov, S.A. (2021). Qazaq mifologiasyndagy ornitonimderdin tildik beinesi [The linguistic representation of ornithonyms in Kazakh mythology]. *Abai atyndagy QazUPU-nyn khabarshysy, Filologiya — Bulletin of Abai Kazakh National Pedagogical University. Series Philology*, 1(75), 48–53 [in Kazakh].
- 9 Negimov, S. (2001). *Aqyn-zhyraular poeziiasy. Genezis, stilistika, poetika [Poetry of Kazakh bards. Genesis, stylistics, poetics]*. Almaty: Gylm [in Kazakh].
- 10 Kamarova, N.S. (2013). Lebed kak simvol krasoty i chistoty v kazahskoi poezii [The swan as a symbol of beauty and purity in Kazakh poetry]. *Nauchnyi zhurnal «Aprobatsiia» — Scientific journal “Approbation”*, 4(7), 51–55 [in Russian].
- 11 Otemisuly, M. & Sydyqov, Q. (Comp.). (1989). *Ereuil atqa er salmai. Olender [Without saddling a battle horse. Poems]*. Almaty: Zhazushy [in Kazakh].
- 12 Moldagaliev, T. & Askerbekqyzy, Zh. (Comp.). (2019). *Olender [Poems]*. Nur-Sultan: Foliant [in Kazakh].
- 13 Maqataev, M. (2016). *Tamasha aiym — tamyzym. Olender [My wonderful August: Poems]*. Almaty: Qazaqparat [in Kazakh].
- 14 Raushanov, E. (2006). *Bozanga bitken boz zhusan. Olender men poemalar [Grey wormwood grown on the steppe. Poems and epics]*. Almaty: Raritet [in Kazakh].
- 15 Zhyrenov, S. (2023). Ornitonimdik paremiialardyn etnomadeni semantikasy [Ethnocultural semantics of ornithonymic paremias]. *Qaraghandy universitetinin khabarshysy. Filologia seriasy — Bulletin of the Karaganda University. Series Philology*, 2(110), 13–22 [in Kazakh].

Information about the authors

Bakhbergenova, Gulbakyt Azbergenovna — Master’s student, Karaganda Buketov University, Karaganda, Kazakhstan; e-mail: gulbakytbakhbergenova@gmail.com;

Zharylgapov, Zhansaya Zhangazievich — Doctor of Philological Sciences, Professor, Karaganda Buketov University, Karaganda, Kazakhstan; e-mail: zharyl-gapov_zhan@mail.ru.

**МЕРЕЙТОЙ
ЮБИЛЕЙ
ANNIVERSARY**

БІЛГЕНДЕРДІҢ СӨЗІНЕ МАХАББАТПЕН ЕРГЕН...

(Ғалым, грамматикограф Ж.Н. Жүнісова жөнінде)

Кезінде республикадағы екінші классикалық университет ретінде ашылған жоғары оқу орны — Қарағанды университеті. Қазақстанның білім жүйесі, ғылымы, қоғамдық өмірі, мәдениеті, экономикасы, өнеркәсібі сияқты барлық салаларын білімді, білікті, заман талабына сай техника мен технологияның түрлі жетістіктерін игерген мамандармен ұзақ жылдар қамтамасыз етіп келеді. Оның алғашқы түлектерінің көбі қазір ғылым докторы, атақты ғалым ретінде өз саласының майталманы болып жүргені де рас. Университетіміздің сондай түлектерінің бірі де бірегейі, филология ғылымдарының докторы, профессор, Ресей жаратылыстану ғылымдары академиясының корреспондент-мүшесі Жаңылдық Нығызбайқызы Жүнісова мерейлі жасқа келіп отыр.

«Филология шын мәнінде зауықтың ісі (Филология по сути дело праздное)» деген Б. Окуджаваның сөзі рас болса да, қолға ұстап көрсететін бұйым, затпен жұмыс істемейтін тілші-ғалымдардың, филологтердің зерттеулері үнемі оқу, ескі және жаңа сөзді жинау, оның түрленуі, сөздіктегі мағынасы мен күнделікті ресми, бейресми, көркем коммуникациядағы қолданыстағы мәнін ашу, эмоционалды, стилистикалық-функционалдық бояуын зерделеу, тілдік ахуалға байланысты саралануын анықтау т.б. сияқты әрі интеллектуалдық, әрі психикалық, әрі физиологиялық энергияны қажет ететін еңбек екені рас. Қазақ және қазақстандық филологтердің осындай еңбегінің нәтижесінде тіл білімі, әдебиеттану, фольклор, теориялық және қолданбалы лингвистиканың барлық саласында көптеген іргелі еңбектер жазылып, жаңа ғылыми бағыттар қалыптасып, болашақта қажеттілігі артатын ізденістерге жол ашылды.

Өткен ғасырдың 90-жылдарында қоғамдық-әлеуметтік өзгерістер нәтижесінде қажеттілігі өте жоғары болған саланың бірі — қостілді лексикография болды. Осы саланың көрнекті өкілі деп Жаңылдық Нығызбайқызы Жүнісованы атауға болады.

Хакім Абайдың айтуынша, «Адамның адамшылығы — ақыл, ғылым, жақсы ата, жақсы ана, жақсы құрбы, жақсы ұстаздан болады», яғни Жаңылдық Нығызбайқызының адам, білікті маман, белгілі ғалым болып қалыптасуына ата-ана тәрбиесі, ұстаздардың кеңесі, өзінің зерек ақылы мен ғылыми ортасы ықпал етіп, себеп болды.

Адамның туған, өскен, ұшқан ұясы — отбасындағы мейірім-жылылық, бір-біріне көрсететін қолдау, әділеттілік, шынайылық — сайып келгенде, оның айналасындағы барша жанға, кейінгі өмір жолына, ортасына, істеген кәсібіне, өмірлік ұстанымына қарым-қатынасын қалыптастыратыны белгілі. Бұл орайда Жаңылдың ата-анасы отбасындағы 6 баласының өмірде өз орнын табуы үшін қолынан келгенді жасап, оларды үнемі алға, жетістікке бағыттап отырды. Соған орай балалардың әрқайсы, оның ішінде Жаңылдық та, мектепте жақсы оқып, бойындағы қабілетін ұштап, жұбайынан ерте айрылған анасы Мәкиданың үмітін ақтауға барын салды.

Ғалымның салғастырмалы-типологиялық тіл білімі саласындағы ғылыми-зерттеу жұмысының басы деп Қарағанды университетінің жалпы тіл білімі кафедрасында филология ғылымдарының кандидаты, профессор Ә.А. Чукуевтің жетекшілігімен жазған дипломдық жұмысын атауға болады. Содан бері зерттеуші-стажер (1983-85), аспирант (1985-1989), докторант (1998-2001) ретінде қазақстандық жетекші ғалымдардың ақыл-кеңесі, жетекшілігімен отандық тіл білімінің қолданбалық қажеттілігі жоғары, алайда зерттелуі кемшін болып жатқан саласына бет бұрып, нәтижелі еңбек етіп келеді.

Ж.Н. Жүнісова белгілі лексикограф, түрколог В.А. Исенғалиеваның жетекшілігімен қорғалған кандидаттық және докторлық диссертацияларында Қазақстанда шығып жатқан қостілді сөздіктерді жасаудың теориялық мәселелерімен қатар, грамматикалық құбылыстардың осы сөздіктердегі нақты берілу жолдарын қарастырып, соның нәтижесінде лексикографияда жаңа ғылыми бағыт — салғастырмалы грамматикографияны негіздеп, оның қалыптасуына жол ашты. Бұл орайда ғалымның

«Категория глагольного времени в грамматикографии» (Қарағанды, 2001) еңбегін ерекше атау керек. Сонымен қатар Л.Ж. Лесбекованың «Лексикографическое оформление префиксальных существительных в русско-казахских словарях (1954,1978, 1981 гг.)» (Алматы, 2011); А.К. Жумабекованың «Основы системного описания лексики казахского и русского языков» (2016), сондай-ақ «Исследования по двуязычной лексикографии» (София, 2018) ұжымдық монографияларын атауға болады.

Әрине, еш нәрсе жоқтан пайда болмайды, ғылымда да солай. Ғалымның өзі қарастырып жүрген саласында соны ізденістерге барып, тың тұжырымдарға келуіне ғылыми кеңесшісінің еңбектері, пікірлері мен Ш.Ш. Сарыбаевтың бұрын жарық көрген, лингвистердің бірнеше буынына таныс «Казахская региональная лексикография» (Алма-Ата, 1976) зерттеуінің ықпалы зор болды. Сондай-ақ ғалымның ұстанған бағытының дұрыс, ал зерттеу нысанының өзекті екенінің бір көрінісі ретінде М.Ш. Мұсатаеваның қостілді сөздіктер жасаудың жалпы мәселелерін қарастырған «Двуязычная лексикография: тенденции и перспективы» (Алма-Ата, 1999) монографиясын атауға болады, яғни қазіргі Қазақстандағы тілдік жағдай, тілдік саясат, қоғамдық сұраныс, коммуникативтік мүдде қостілді сөздіктердің нақты сөйлеу тәжірибесіндегі маңызы қашанда жоғары болатынын көрсетті.

Білікті маман ретінде Ж.Н. Жүнісова білім жүйесінің түрлі деңгейінде оқу-әдістемелік, сараптау, насихаттау жұмыстарына белсене қатысып, маман даярлау ісіне атсалысуда, яғни «Оқулық» орталығының, Ұлттық мемлекеттік ғылыми-техникалық сараптама орталығының сарапшысы ретінде жұмыс атқарды; түрлі мекемелердің тапсырысымен, атап айтқанда, ҚР Жоғарғы сотының ведомствоаралық жұмыс тобында әрқилы құжаттарға, лингвистикалық сараптама жасады; Республикалық оқу-әдістемелік кеңесінің мүшесі ретінде жоғары оқу орындарының студенттеріне арналған оқулық, оқу құралдарына сараптау жұмыстарын жүргізді; Қарағанды, Түркістан, Көкшетау қалаларында ЖОО-да мемлекеттік аттестату комиссиясының төрағасы ретінде түлектер білімін саралады; оның ғылыми жетекшілігімен диплом жұмыстары, кандидаттық, магистрлік, Ph докторлық диссертациялар жазылып, қорғалды; Еуразия ұлттық, Абылай хан атындағы әлем тілдері және халықаралық қатынастар, академик Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды зерттеу университеттері жанындағы Диссертациялық кеңес мүшесі ретінде жас мамандарды дайындауға қатысуда.

240-тан астам ғылыми жұмыстың, елімізде және шетелде шыққан 7 монографияның, 5 оқу құралының, авторлық куәліктің, 5 қостілді сөздіктің авторы және телавторы Ж.Н. Жүнісованың ғылыми қызығушылығы салғастырмалы грамматикографиямен шектеліп қалмаған, яғни ол мәтін лингвистикасы, лексикология, салғастырмалы тіл білімінің түрлі аспектілері, лингводидактика, лексикография, фразеография мәселелері бойынша өзіндік пікірін тиянақты, тұжырымды түрде әр алуан семинарларда, конференцияларда, еңбектерінде ұсынып жүр. Соның бір мысалы деп оның ұзақ жылдар бойы Санкт-Петербург және Грайсфальд университеттерінің профессоры В.М. Мокиенко жүргізетін фразеографиялық семинарға белсене қатысып, өзімен бірге қазақстандық жас мамандарды да ғылым әлеміне бағыттауын атап айтуға болады.

Ғалым жақын және шалғай шет ел (Россия, Беларусь, Украина, Өзбекстан, Венгрия, Болгария, Греция, Сербия, Польша, Чехия, Румыния, Германия, Иран, Түркия) зерттеушілерімен ғылыми-шығармашылық байланыс орнатқан.

Ғылыми әлеуеті жоғары ғалым бірнеше жыл Қарағанды университеті Хабаршысының Филология сериясында редактор, редколлегия мүшесі болды, ал қазір рецензияланатын отандық және шетелдік 5 журналдың редакциялық алқасында қызмет атқарады (Россия — Москва, Магнитогорск), Болгария (Шумен), Түркия (Стамбул, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің хабаршысы, Филология сериясы).

Хакім Абайша, «Адамшылықтың алды — махаббат, ғаделет, сезім. Бұл махаббат, ғаделет, сезім кімде көбірек болса, ол кісі — ғалым», олай болса, өскен ортасы мен айналасынан бойына сіңірген махаббат, әділет, сенім-сезім өмірлік, кәсіби, ғылыми жолында жеке басының іс-әрекеті, моральдық-этикалық ұстанымы, адами қарым-қатынасында үнемі байқалатын Жаңылдық Нығызбайқызы — ҒАЛЫМ!

Ғалымға денсаулық, шығармашылық табыспен 80-нен секіріп өтіп, 90-ға тоқтамай өтуге тілектеспіз.

*А.С. Адилова, филология ғылымдарының докторы, профессор,
академик Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды зерттеу университеті*